

T.C.
KADİR HAS ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ULUSLARARASI İLİŞKİLER VE KÜRESELLEŞME
YÜKSEK LİSANS PROGRAMI

SOĞUK SAVAŞ SONRASINDA TÜRK
BASINININ DIŞ POLİTİKA
ANLAYIŞINDAKİ DEĞİŞİM
(1991-1993)

Yüksek Lisans Tezi

HASAN TURGUT

İSTANBUL

2011

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ.....	i
ÖZET.....	v
ABSTRACT.....	vii
KISALTMALAR.....	ix
TABLO VE ŞEKİLLER.....	ix
GİRİŞ.....	1

BÖLÜM I

DIŞ POLİTİKA ANALİZİ

1.1. DIŞ POLİTİKA KAVRAMININ TEORİK ARKA PLANI.....	6
1.2. DIŞ POLİTİKA OLUŞUM SÜREÇLERİNDE AKTÖRLERİN ANALİZİ.....	24
1.3. KARAR VERME TEORİSİ VE DIŞ POLİTİKA OLUŞUMUNDAKİ ROLÜ.....	32

BÖLÜM II

KAMUOYU VE BASIN

2.1. KAMUOYU KAVRAMINA YÖNELİK GÖRÜŞLERİN ANALİZİ.....	46
2.2. KAMUOYU OLUŞUM SÜRECİ VE MEDYA VE BASININ ROLÜNÜN TANIMLANMASI.....	48
2.2.1. KAMUOYUNUN OLUŞUM SÜRECİ.....	48
2.2.2. KAMUOYU ALGILAMALARININ OLUŞUMUNDA BASININ ROLÜ.....	52
2.3. KAMUOYUNUN DIŞ POLİTİKA ALGILAMALARININ OLUŞUMUNDA BASIN VE MEDYANIN ETKİSİ.....	55

BÖLÜM III

TÜRK BASIN TARİHİ VE BASIN-SİYASET İLİŞKİSİ

3.1. TÜRK BASINININ TARİHSEL GELİŞİMİNE BAKIŞ.....	65
3.2. TÜRKİYE'DE BASIN-SİYASET İLİŞKİSİNİ DOĞRU OKUMAK.....	74

3.3. TÜRKİYE’DE BASIN-SİYASET İLİŞKİSİNDE İDEOLOJİNİN ROLÜ VE DEĞİŞİM.....	77
---	-----------

BÖLÜM IV

4.1. 1991-1993 DÖNEMİ ULUSLARARASI İLİŞKİLERDE İŞBİRLİĞİ GİRİŞİMLERİNİN BASINDAKİ YANSIMALARI

4.1.1. SSCB’NİN DAĞILMASI VE YENİ DEVLETLERİN ORTAYA ÇIKIŞI.....	88
---	-----------

4.1.2. DEĞİŞEN ULUSLARARASI SİSTEM VE NATO’NUN YENİDEN YAPILANMA GİRİŞİMLERİ.....	100
--	------------

4.1.3. TÜRKİYE-AVRUPA TOPLULUĞU İLİŞKİLERİ.....	106
--	------------

4.2. 1991-1993 DÖNEMİ ULUSLARARASI İLİŞKİLERDE ÇATIŞMA DURUMLARINA BASININ BAKIŞI

4.2.1. KÖRFEZ SAVAŞI, ORTADOĞU’DAKİ YENİ GELİŞMELER VE YENİ DÜNYA DÜZENİ KAVRAMLARININ BASINDAKİ İŞLENİŞİ.....	130
---	------------

4.2.2. YUGOSLAVYA’NIN PARÇALANMASI VE BOSNA-HERSEK KRİZİNE YÖNELİK BASINDAKİ YORUMLAR.....	153
---	------------

4.2.3. DAĞLIK KARABAĞ SORUNU VE AZERİ-ERMENİ ÇATIŞMASI.....	183
--	------------

4.2.4. KIBRIS SORUNUNA ÇÖZÜM ARAYIŞLARI VE TÜRK BASINININ KONUYA YAKLAŞIMI.....	205
--	------------

SONUÇ.....	233
-------------------	------------

KAYNAKÇA.....	244
----------------------	------------

EKLER.....	252
-------------------	------------

ÖNSÖZ

Dış politika kavramının analizi sırasında siyaset bilimciler ve uluslararası ilişkiler uzmanlarının ve aynı zamanda politikacıların göz ardı edemeyecekleri iki etmen, medya ve kamuoyudur. Birbiri ile iç içe olan bu iki etmen, dış politikanın oluşumu sırasında yönlendirici, sınırlandırıcı etkilere sahiptir. Bu çalışma kapsamında da dış politika, kamuoyu ve basın arasındaki bu ilişki ve basının da dış politika algılamaları olduğu gerçeğinden hareketle, Soğuk Savaş sonrasında bu algılamalarda ne gibi değişikliklerin yaşandığı incelenmeye çalışılacaktır.

Soğuk Savaş döneminde uluslararası sistemin iki kutuplu yapısı, dış politika oluşum sürecinde yönetici elitin işini kolaylaştırmıştır. İki düşman kampa ayrılan dünyada tehdit tanımlamaları, iki kamptan hangisine dahil olduğun ekseninde açıktır. Tehdidin belli olması aynı zamanda basının bu dönemki işlevini de kolaylaştırmıştır. Bu bağlamda Türkiye için tehdit oluşturan SSCB ve komünizm tehdidi, basın ve devlet aracılığı ile kamuoyunun oluşumunda etkili olmuştur.

Fakat Soğuk Savaşın bitimi ile birlikte dünya tarihi “**kırılma noktalarından**” birini yaşamıştır. Bu kırılma sadece uluslararası ilişkiler tarihi açısından değil, teknoloji, ekoloji, sosyoloji tarihi açısından da belirsizlikleri beraberinde getirmiştir. Ülkelerin etnik yapıları değişmiş, coğrafyalar değişmiş, göz ardı edilen ekolojik problemler gibi sorunlar su yüzüne çıkmış, artan teknolojik imkanlar sınırları ortadan kaldırmıştır.

Türkiye bu dönemde yeni dış politika sorunları ile karşı karşıya kalmıştır. Türkiye'nin komşularının sayısı kısa bir sürede yüzde elli artmış, yeni stratejik derinlik alanları ortaya çıkmıştır. Yeni sorunlar eski dış politika algılamalarında ve politikalarında değişiklikler yaşanmasını zorunlu kılmıştır. Sadece dış politika alanında değil aynı zamanda da güvenlik konusunda da yeni yapılanmaların zorunluluğu kendisini hissettirmiştir.

Yeni tehdit algılamaları bağlamında sadece devletin değil aynı zamanda dış politika konularına eğilen diğer kesimlerin de ve tabii ki basın da dış politika algılamalarında değişiklik yaşanmıştır. Soğuk Savaş döneminde iki kutuplu yapının bütünlüğü içinde göz ardı edilen “**mikro tehditler**” artık su yüzüne çıkmış aynı şekilde daha önce tehdit olarak görülmeyen çevresel sorunlar, sadece Doğu Blok’unu yıpratmak için kullanılan insan hakları ve daha pek çoğu bir anda gündeme gelmiştir.

Bu yeni sorunların basına ilk yansıması **gündem enflasyonu** yaratmak yönünde olmuştur. Zira bir anda artan sorunlar basının gündemini her gün bir başka dış politika konusunun işgal etmesine neden olmuştur. Bu durum “**gündem enflasyonu**” diyebileceğimiz bir sorunu basın ve kamuoyunun önüne çıkarmıştır.

Basın açısından dış politika haberlerinin takip edildiği departmanın yeni konjonktüre adapte edilmesi şart olmuştur. Daha önce “Moskova-Washington” merkezli takip edilebilen konular, Moskova’nın yanı sıra pek çok merkezin ortaya çıkması ile daha fazla gazeteciyi ve maddi imkanı gerekli kılmıştır.

Kamuoyu açısından ise gündemin bir anda kalabalıklaşması, zaten dış politika konusunda belli bir ilgisizliği taşıyan kamuoyunun, dış politika konularını takip etmesini zorlaştırmıştır. Öyle ki dış politika ile ilgili bir haber ertesi gün önceliğini bir başka konuya bırakabilmektedir.

Soğuk Savaşın hemen ardından Türkiye önce Körfez Krizi daha sonra Yugoslavya’da başlayan iç savaş, SSCB’nin dağılması ve Orta Asya Türk cumhuriyetlerinin ortaya çıkması ve Dağlık Karabağ’ın Ermeniler tarafından işgal edilmesi gibi çatışma ağırlıklı yeni sorunlarla karşı karşıya kalmıştır. Bunlara ilaveten Türk dış politikasının geleneksel konuları olan Avrupa Topluluğu’na üyelik ve Kıbrıs konusunda yaşanan gelişmelerde o dönemde gündemi meşgul eden diğer konulardır.

İşte buradan hareketle bu çalışmada Türk dış politikasının Soğuk Savaş sonrası yeni gündemi basının gözünden aktarılmaya ve basının dış politika algılamalarındaki değişim gösterilmeye çalışılacaktır.

İlk olarak dış politika kavramının analizi, uluslararası ilişkiler teorilerinin dış politika kavramının analizindeki yeri, dış politikanın oluşum süreci ve karar verme modelleri ele alınacaktır. Unutulmamalıdır ki her ne kadar realist görüşe göre dış politika “elit bir politika” olsa da karar vericilerin algılamaları bu süreçte etkindir ve bu algılamaların oluşumunda Deutsch’un Şelale Modelinde öngördüğü gibi basın ve medya dördüncü ve beşinci katman ile ilk iki katman arasındaki iletişimi sağlayan katmanı oluşturmaktadır.

İkinci bölümde basının etki alanlarından biri olan kamuoyu mefhumunun tanımı, oluşum süreci ve dış politika ile ilişkisi aktarılmaya çalışılacaktır. Ayrıca, basının kamuoyunun algılamalarının oluşumundaki rolü bu bölümün ağırlık merkezini teşkil edecektir.

Üçüncü bölümde kendine özgü yapısıyla Türk basınına kısa bir tarihçesi verilerek, gelişim süreci ve siyaset ile olan ilişkisi incelenecektir.

Dördüncü ve son bölümde ise yukarıda saydığımız Soğuk Savaş sonrası Türk dış politikasının gündemini meşgul eden konular 1991-1993 yılları arası dönemde Türk basının en büyük gazetelerinden Hürriyet, Cumhuriyet, Zaman ve Sabah’ın penceresinden aktarılmaya çalışılacaktır. Bu dört gazetenin seçiminde iki sebep göz önünde bulundurulmuştur. Birincisi bu dört gazetenin her birinin farklı bir görüşü temsil ettiklerini iddia etmesi, ikincisi ise farklı medya gruplarının yayın organları olmasıdır. Bu çerçevede söz konusu dört gazetede yer alan haberler ve köşe yazarlarının makaleleri incelenmiştir.

Dönem olarak 1991-1993 yılları arasının seçilmesinin nedeni ise 1990 yılının Kasım ayında imzalanan Paris Şartı’nın Soğuk Savaş bitiren metin olarak görülmesidir. Kuşkusuz bu tarih aralığı 1993’ten daha ileriye götürülebilirdi. Burada bu seçimin yapılmasının nedeni de basının Soğuk Savaşın bitimine karşı geliştirdiği öncelikli reflekslerin incelenmeye çalışılmak istenmesidir.

Tezimin hazırlık ve yazım aşamasında pek çok kişinin yardımlarını gördüm ve onlara minnettarım. Bu konuda öncelik kuşkusuz benden maddi, manevi hiçbir desteği esirgemeyen sevgili ailemdir. Ayrıca tezimin her aşamasında beni

yönlendiren ve desteğini esirgemeyen Prof. Dr. Mesut Hakkı Caşın'a, arşiv çalışmaları sırasında bana yardımcı olan, benden desteğini esirgemeyen sevgili arkadaşım Merve Ayhan'a ve arşiv çalışmalarım sırasında bana her konuda kolaylık sağlayan Beyazıt Devlet Kütüphanesi çalışanlarına teşekkürlerimi bir borç bilirim. Son olarak da tez çalışmam boyunca bana moral açıdan destek olan tüm dost ve arkadaşlarıma teşekkürlerimi sunmak isterim.

İstanbul 2010

Hasan TURGUT

GENEL BİLGİLER

AD / SOYAD	HASAN TURGUT
ANABİLİM DALI	ULUSLARARASI İLİŞKİLER
PROGRAMI	ULUSLARARASI İLİŞKİLER VE KÜRESELLEŞME
TEZ DANIŞMANI	PROF. DR. MESUT HAKKI CAŞIN
TEZ TÜRÜ VE TARİHİ	YÜKSEK LİSANS / MART 2011
ANAHTAR KELİMELER	DIŞ POLİTİKA, KAMUOYU, TÜRK BASINI, BASIN-DIŞ POLİTİKA İLİŞKİSİ, SOĞUK SAVAŞ SONRASI TÜRK DIŞ POLİTİKASI

ÖZET

Sovyetler Birliği'nin çöküşünden sonra Türk Dış Politikası yeni genişleme alanları bulmuştur. Türki Cumhuriyetlerin ortaya çıkması, Türkiye'ye yeni fırsatlar ve stratejik derinlik alanları yaratmıştır. Bu yeni ülkeleri Pazar ekonomisine ekleme rolü Batı tarafından Türkiye'ye verilmiştir. Şimdi Sovyet hegemonyasından sonra Türkiye yeni hegemon olabilirdi. Nitekim “ Adriyatik'ten Çin'e Türk Dünyası” retoriği de bu niyeti göstermek için söylenmiştir.

Soğuk Savaş'ta tehdit komünist ve Sovyet olmak olarak gösterilmiştir. Savaştan sonra bu tehdit ortadan kaybolmuş ve yeni Türki Cumhuriyetlerin varlığı basın ve kamuoyunda heyecan yaratmıştır. Sovyetler Birliği'nin dağılması ve Soğuk Savaşın bitmesi dış politika algılamalarında dönüşüm yaşanmasını sağlamıştır. Türkiye'nin yeni vizyonu, Türki Cumhuriyetlerin büyük ağabeyi rolü etrafında açıklanmaya başlanmıştır.

Ama bu iyimserlik çabuk sona ermiştir. Hırvatistan ve Slovenya'nın bağımsızlıkları sonrasında 1992 Mayıs'ında Bosna'da Sırp ve Müslümanlar

arasında iç savaş çıkmıştır. Bu yüzden Türkiye krizi czmek için inisiyatif almak zorunda kalmıştır. Balkanlar, Türkiye için güvenlik endişeleri, tarihi miras ve Yunanistan'la sert rekabet alanlarından biri olduğu için her zaman önemli olmuştur. Diğer bir mesele ise Dağlık Karabağ çatışmalarıdır. Ermeniler ve Azeriler arasındaki çatışmalar Türkiye'yi de soruna müdahil etmiştir. Fakat bu iki kriz Türk dış politikasının enerjisini aşmıştır. Bu yüzden Türkiye'nin politikalarının inandırıcılığı hem içerde hem dışarıda sorgulanmaya başlanmıştır. Bunlara ilaveten, Türk dış politikasının geleneksel konuları (Kıbrıs meselesi ve Türkiye-AB ilişkileri) basının dış politika ajandasına zenginlik sağlamıştır.

Bu calışmada Soğuk Savaş sonrası dönemdeki yeni gelişmeler ki bunlar 1991-1993 yıllarını kapsamaktadır, Türk basınının gözünden aktarılmaya calışılmıştır. Ayrıca bu calışmada Türk kamuoyu algılamaları ve basının refleks ve algılamaları da sınanmıştır.

GENERAL KNOWLEDGE

NAME / SURNAME	HASAN TURGUT
FIELD	INTERNATIONAL RELATIONS
PROGRAMME	INTERNATIONAL RELATIONS AND GLOBALISATION
SUPERVISOR	PROFFESOR MESUT HAKKI CAŞIN
DEGREE AWARDED AND DATE	MASTER / MARCH 2011
KEYWORDS	FOREIGN POLICY, PUBLIC OPINION, TURKISH PRESS, PRESS AND FOREIGN POLICY RELATIONS, TURKISH FOREIGN POLICY IN POST-COLD WAR

ABSTRACT

After the collapse of Soviet Union, Turkish Foreign Policy (TFP) found new expansion areas. Emerging Turkic republics have created new opportunities and strategic dept areas for Turkey. The role of articulation of these new countries to market economy has been given to Turkey by Western. Thought that, after Soviet hegemony, Turkey could be the new hegemon. Thus, rethoric of “Turk World from Adriatic to China” was said to show this intent.

In the Cold War, the threat was shown “to be communist and Soviet”. After the war, this threat disappeared and the existence of new Turkic republics created excitement in the Press and Public Opinion. Disintegration of the USSR and the end of the Cold War led to transformation in the Foreign Policy perception. Turkey’s new vision began to explain around the role of big brother of Turkic republics.

But this optimism ended quickly. After independences of Croation and Slovenia, there was a civil war between Serbs and Muslims in Bosnia in May 1992. Therefore, TFP had to take an initiative to solve these crisis. Balkans has always

been important for Turkey because of security concerns, historical heritage and being one of the tough competition area between Greece. Another issue was Nagorno-Karabakh conflicts. Clashes between Armenians and Azeris has been involved Turkey to this conflicts. But these two crisis situations has exceeded Turkish Foreign Policy's energy. Because of this Turkey's policies persuasiveness started to be questioned both inside and outside. In addition to these, traditional issues of TFP (The Cyprus Issue and Turkish-European Union Relations) has provided wealth in the field of press's foreign policy agenda.

In this study it's tried to cite the new developments in the Post-Cold War, which included the years 1991-1993, in the eyes of Turkish press. Also in this study Turkish public opinion perceptions and press's reflexes and perceptions were examined.

KISALTMALAR

- AB:** AVRUPA BİRLİĞİ
ABD: AMERİKA BİRLEŞİK DEVLETLERİ
AET: AVRUPA EKONOMİK TOPLULUĞU
AGİK: AVRUPA GÜVENLİK VE İŞBİRLİĞİ KONFERANSI
AKKA: AVRUPA KONVANSİYONEL KUVVETLER ANLAŞMASI
ANAP: ANAVATAN PARTİSİ
AT: AVRUPA TOPLULUĞU
BAB: BATI AVRUPA BİRLİĞİ
BDT: BAĞIMSIZ DEVLETLER TOPLULUĞU
BM: BİRLEŞMİŞ MİLLETLER
CHP: CUMHURİYET HALK PARTİSİ
DP: DEMOKRAT PARTİ
DPT: DEVLET PLANLAMA TEŞKİLATI
DYP: DOĞRU YOL PARTİSİ
ECO: EKONOMİK İŞBİRLİĞİ ÖRGÜTÜ
ECU: AVRUPA PARA BİRİMİ
EFTA: AVRUPA SERBEST TİCARET ÖRGÜTÜ
EOKA: ETHNİKİ ORGANOSİS KYPRIAN AGONİSTEN (KIBRISLILARIN MİLLİ MÜCADELE ÖRGÜTÜ)
FKÖ: FİLİSTİN KURTULUŞ ÖRGÜTÜ
FPLP: FİLİSTİN HALK KURTULUŞ CEPHESİ
HEP: HALKIN EMEK PARTİSİ
İKÖ: İSLAM KONFERANSI ÖRGÜTÜ
KKTC: KUZEY KIBRIS TÜRK CUMHURİYETİ
MÇP: MİLLİYETÇİ ÇALIŞMA PARTİSİ
MSP: MİLLİ SELAMET PARTİSİ
NATO: KUZEY ATLANTİK ANTLAŞMASI ÖRGÜTÜ
OPEC: PETROL İHRAÇ EDEN ÜLKELER ÖRGÜTÜ
RF: RUSYA FEDERASYONU
RPF: HIZLI MÜDAHALE BİRLİKLERİ

SHP: SOSYAL DEMOKRAT HALKÇI PARTİ
SSCB: SOVYET SOSYALİST CUMHURİYETLER BİRLİĞİ
STK: SİVİL TOPLUM KURULUŞLARI
TBMM: TÜRKİYE BÜYÜK MİLLET MECLİSİ

TABLO VE ŞEKİLLER

ŞEKİL 1: KARAR VERMEYİ ETKİLEYEN FAKTÖRLER.....	38
ŞEKİL 2: GARY D. RAWNSLEY'İN ŞEMASI.....	62
ŞEKİL 3: GARY D: RAWNSLEY'İN ŞEMASINA N. CHOMSKY'NİN TESPİTLERİNİN EKLENMESİ SONRASINDA ELDE EDİLEN ŞEMA.....	62

GİRİŞ

Soğuk Savaşın sona ermesi dünya ve uluslararası ilişkiler tarihi açısından bir kırılma noktasını teşkil etmiş, dünya her açıdan yeni bir döneme girmiştir. İki kutuplu uluslararası yapının ortadan kalkması bir yandan ülkelerin dış politika önceliklerinde değişim yaşanmasına neden olmuş diğer yandan mevcut dış politika ajandasının genişlemesini zorunlu kılmıştır. Artık devletlerin, Soğuk Savaş dönemi mantığı ile dış politika oluşturmaları ve yürütmeleri imkansızlaşmıştır.

Soğuk Savaş döneminde uluslararası sistemin iki kutuplu yapısı, dış politika oluşum sürecinde yönetici elitin işini kolaylaştırmıştır. İki düşman kampa ayrılan dünyada tehdit tanımlamaları, iki kamptan hangisine dahil olduğun ekseninde açıktır. Batı Bloğunda yer alan bir ülke için tehdidi komünizm tehlikesi oluştururken, Doğu Bloğunda yer alan bir ülke için tehdit tanımlaması bunun tam tersidir. Bu tehdit tanımlamaları aynı zamanda dış politikada izlenecek stratejiyi, taktiği belirleyen ana çizgi olmuştur.

Soğuk Savaş sonrasında ise bu tehditlerden birinin ortadan kalkması, dış politika oluşum sürecinin yeniden tanımlanmasını zorunlu kılmıştır. İşte bu yüzden Soğuk Savaş mantığı, yeni tehdit tanımlamalarında ve dış politika tasarımı devre dışı bırakılmıştır.

İki kutuplu yapının ortadan kalkması, ABD'nin dünya hegemonu olarak tek başına kalmasına neden olmuştur. Bu gerçek, diğer devletler açısından dış politika oluşumunda göz ardı edilemeyecek bir etken olmuştur. Nitekim Soğuk Savaşın hemen ardından her uluslararası girişimde ABD'nin desteği aranmıştır.

Batı Bloğu örgütlenmelerinin ayakta kalması da ABD'nin hegemon rolünü pekiştirici rol oynamıştır. Zira ABD, hegemonyasının devamlılığını sağlamak için gerekli gördüğü meşruiyeti bu örgütleri kullanarak sağlamaya çalışmıştır. Körfez Krizi'nde BM'yi ve Güvenlik Konseyi'nin kararlarını uygulamak için hareket ettiğini savunmuş, daha sonra Bosna-Hersek, Somali ve Afganistan müdahalelerinde de NATO çatısı altında hareket etmiş, tek başına, hukuki dayanağı olmayan girişimlerden kaçınmıştır.

Bir başka açıdan “ABD hegemonyası”, ideolojinin sonu, tarihin sonu tartışmaları ile de desteklenmiştir. Hegel’den mülhem bu iki tez, SSCB’nin ortadan kalkmasını tarihin sonuna gelindiğini artık ABD’nin savunuculuğunu yaptığı kapitalist sisteme ve ideolojiye meydan okuyacak bir antitezin ol(a)mayacağını ileri sürmüştür. Fakat çok geçmeden görülmüştür ki, böylesine iyimser tahminler için henüz çok erkendir. Zira ideolojik çatışmalar ortadan kalkmamış sadece ideolojik çatışmaların mahiyetinde bir değişim meydana gelmiştir. Kuşkusuz ideolojilerin mahiyetinde meydana gelen bu değişimde Soğuk Savaş dönemi ideolojik çatışmasında kutuplardan birini oluşturan ideolojinin, en azından SSCB’deki biçimiyle, ortadan kalkması etkili olmuştur.

Soğuk Savaş döneminde dış politika öncelikleri bağlı bulunulan blok politikaları paralelinde güvenlik eksenli olmuştur. Özellikle nükleer silahların varlığı sistemdeki güvenlik risklerini arttırırken, aynı zamanda bu silahların sağladığı dehşet dengesi sistemin istikrarlı olmasına da neden olmaktaydı. Oysa Soğuk Savaşın hemen ardından nükleer silahların kontrolden çıkması, daha önce iki lider tarafından kontrol edilen yapıda riskin muğlaklaşmasına neden olmuştur. Bu muğlaklaşma yönetici elitin işini zorlaştırmıştır. Bir yandan uluslararası sistemin daha istikrarlı bir yapıya kavuşturulması için nükleer silahların sınırlandırılması antlaşmaları gibi metinler imzalanırken diğer yandan devletler kendi güvenliklerini arttırmak için nükleer silahlanma yarışına girmektedirler. Bu durum nükleer silahlanmaların yayılmasının önlenmesi konusunda bir ironi meydana getirmiştir.

Aslında bu boyutu ile bakıldığında Soğuk Savaş sonrasında güvenlik eksenli dış politika oluşumunda pek fazla bir şeyin değişmediğini hatta nükleer silahların yayılmasının engellenememesi nedeniyle güvenlik endişelerinin arttığını söyleyebiliriz.

Fakat güvenlik endişelerini sadece kitle imha silahlarının kontrolden çıkması oluşturmamaktadır. Soğuk Savaş sonrasında etnik/dinsel/bölgesel anlaşmazlıklar, otorite boşluğu nedeniyle çatışmalara dönüşmüştür. Soğuk Savaş döneminin iki kutuplu yapısında görmezden gelinen bu anlaşmazlıklar SSCB’nin

dağılmasının ardından hemen su yüzüne çıkmış ve dünya üzerindeki çatışmalar artmıştır. Bu çatışmalar Soğuk Savaş sonrasında sınır aşan bir niteliğe bürünmüş sadece bir devletle sınırlı kalmamış ve sürekli yayılma eğilimi göstermektedir. Bu nedenle daha önce makro tehditlerle/güvenlik algılamalarıyla ilgilenen dış politikalar, Soğuk Savaş sonrası dönemde ajandalarında mikro tehdit/güvenlik algılamalarına yer vermek zorunluluğunda kalmıştır.

Bu güvenlik algılamalarına paralel olarak artan terörizm endişesi de devletlerin dış politikalarını meşgul etmeye başlamıştır. Soğuk Savaşın bitimi ve artan teknolojik imkanlarla terörizm dünyaya yayılan bir hastalık haline gelmiş ve artık bir ülke sınırlarında kalmadan uluslararasılaşmıştır. Terörün bu özelliği onunla uluslararası mücadeleyi gerekli kılmıştır ve dış politika ajandasına terör de dahil edilmiştir.

Fakat terörün ortak bir tanımının yapılamıyor olması, bir devletin terörist olarak adlandırdığı bir yapılanmayı bir başka devletin özgürlük savaşçısı olarak adlandırması ve insan haklarını ileri sürerek ona destek vermesi, terörle mücadele konusunu da sorunlu bir alan haline getirmektedir.

Bir başka açıdan Soğuk Savaş döneminde Batı Bloğunun SSCB'yi yıpratmak için kullandığı insan hakları gibi kavramlar, Soğuk Savaş sonrasında dış politika öncelikleri haline gelmiştir. Etnik, dinsel, bölgesel anlaşmazlıklar insan hakları çerçevesinde ele alınmış, bu yöndeki ihlaller uluslararası camianın tepkisini eskisine nazaran daha çok çekmeye başlamıştır.

Bu yeni konjonktürde Türk dış politikası da değişimle karşı karşıya kalmıştır. Hatta Soğuk Savaş sonrasına ilişkin olarak saydığımız bu değişimlerin tümü Türk dış politikasının gündemine bir anda girmiş, Soğuk Savaş döneminde belirli parametreleri olan Türk Dış Politikası, Soğuk Savaş sonrasında belirsizlik dönemine girmiş ve 45 yıldır oynanan oyun değişmiştir. Ortaya çıkan yeni devletler,

bölgesel çatışmalar, Türk Dış Politikası'nda açılımlar yaşanmasına neden olmuş, izolasyonist politikalar izlemek imkansızlaşmıştır.¹

Soğuk Savaşın sona ermesi ile birlikte Türkiye'nin stratejik öneminin azaldığı yönündeki görüşler Türk dış politikasının öncelikli tartışma odağı haline gelmiştir. Avrupa orjinli bu görüşlere karşı Körfez Krizi bir fırsat olarak değerlendirilmiş, Cumhurbaşkanı Özal'ın aktif dış politika söylemi ile Türkiye, müttefik kuvvetlere destek vermiştir.

SSCB'nin dağılması ise Türkiye'ye hem fırsatlar zincirini hem de sorunlar ağını beraber getirmiştir. SSCB'nin dağılması ile Türkiye'nin komşularının sayısı yüzde elli artmıştır. Bu bağlamda etnik bağlar nedeniyle Orta Asya Türk Cumhuriyetleri fırsatlar sunmuş, Türkiye, Orta Asya ile Batı arasında köprü rolü oynamak iddiası ile "bölgesel süper güç" olmak için çabalamıştır. Batının da bu rolü desteklemesi nedeniyle Türkiye, bölge ülkeleri için model ülke olmaya çalışmış, bunun neticesinde bölgede Rusya Federasyonu ile nüfuz yarışına girişmiştir.

Fakat aynı zamanda bu ülkelerin kendi aralarında ve diğer devletlerle olan anlaşmazlıkları Türkiye'yi sorunlar ağına çekmiştir. Nitekim Azerbaycan ve Ermenistan arasındaki Dağlık Karabağ meselesini buna örnek gösterebiliriz.

Sadece Orta Asya'daki gelişmeler değil aynı zamanda Yugoslavya'da yaşanan etnik çatışmalar da bir anda Türk dış politikasının öncelikli gündem maddelerinden biri haline gelmiştir. Bölge üzerinde Yunanistan'la yaşanan nüfuz mücadelesi ayrıca tarihi ve etnik, dinsel bağlar, Türkiye'nin Balkanlarda da aktif olarak yer almasını zorunlu kılmıştır.

Orta Asya ve Balkanlara yönelik bu açılım isteği o dönemde "Adriyatik'ten Çin Seddi'ne Türk Dünyası" retoriğinde ifade bulmuştur.

Bunlarla birlikte Soğuk savaş sonrasında Türk dış politikasında NATO'nun yeni tehdit tanımlamaları ve yeniden organizasyonu da önemli bir yer işgal etmiştir. Soğuk Savaş boyunca güvenlik algılamalarını NATO ve ABD'ye

¹ Mustafa Aydın, *Turkish Foreign Policy Framework and Analysis*, SAM Papers No.1/2004, Ankara, 2004, s.109-110

endekslemiş olan Türkiye, Soğuk Savaş sonrası dönemde de ABD'nin tek süper güç olarak ayakta kalmasına paralel olarak bu görüşünde değişikliğe gitmemiş ve ABD ve NATO girişimlerini her alanda desteklemiştir.

Soğuk Savaş sonrasında her ne kadar iki kutuplu yapı ortadan kalksa da Avrupa ve Japonya gibi bölgeler, bölgesel eksenler olarak ortaya çıkmıştır. Bu bağlamda Avrupalı devletler AT bünyesinde yeni oluşumlar için girişimlerde bulunmuşlar Maastricht Antlaşması ile bir yandan yeni bir yapılanma sürecine girerken, NATO gibi ABD kontrolündeki örgütlerin Avrupa kıtasındaki varlığına alternatif oluşumlar geliştirilmeye çalışılmıştır.

Türk dış politikasının ana ayaklarından birini AT'ye üyelik oluşturduğu için AT bünyesindeki bu girişimler yakından takip edilmiştir. NATO'ya alternatif olarak düşünülen BAB'ın Avrupa Ordusuna dönüştürülmesi fikri Türkiye tarafından, Avrupa'dan dışlanacağı korkusu ile eleştirilmiştir. Diğer açıdan AT'ye üyelik süreci de bu dönemde insan hakları ihlalleri, Kıbrıs Sorunu, üyelik sürecinde tarih verilmemesi gibi sorunlarının gölgesinde kalmıştır.

Kıbrıs Sorunu da, Körfez Krizi sonrasında Ortadoğu'da oluşturulmaya çalışılan yeni düzen bağlamında gündeme gelmiş, ABD öncülüğünde çözüm için girişimlerde bulunulmuştur. Bu girişimler Türkiye'de Özal'ın aktif diplomasisi ile karşılık bulmuş, Kıbrıs konusunu bir kez daha tartışmaya açılmıştır.

Görüldüğü gibi Türk dış politikası Soğuk Savaş sonrasında bir yandan geleneksel sorunlarla diğer yandan yeni güvenlik ve fırsat algılamaları ile yüklü bir gündeme sahip olmuştur. Dış politika gündeminin böylesine karmaşıklaşması ve artması, Soğuk Savaş mantığı ile dış politika yürütülmesini olanaksızlaştırmıştır. Bununla birlikte Türk dış politikasının bu yeni sürece tam olarak adapte olabildiğini söylemek zordur.

I. BÖLÜM

1.1. DIŞ POLİTİKA KAVRAMININ TEORİK ARKA PLANI

Dış politikayı bir devletin uluslararası sistem içerisindeki diğer devletlere yönelik olarak izlediği siyaset ve davranışlar bütünü olarak kabaca tanımlayabiliriz. Fakat bu tanımlama dış politika kavramını tam olarak aydınlatmayacağı gibi yetersiz de kalacaktır. Bu yüzden dış politika kavramına yönelik bir tanımlama yaparken adım adım ilerlemekte fayda vardır.

Dış politika adının başındaki **dış** kelimesinden de anlaşılacağı üzere iç politikadan farklı olarak devletlerin kendi ülke sınırları dışında uygulamak üzere tasarladıkları bir politika ve davranış biçimidir.² Realist görüş, her zaman dış ve iç politika ayrımı yapılması gerektiğini savunmuş ve dış politikayı high politics olarak adlandırmıştır. Bu iki politika arasındaki bir başka ayrımın sebebi ise uluslararası sistemin yapısıdır. Devletler iç politikada hegemon birimler olarak istediklerini dikte ettirme yeteneğine sahipken uluslararası sistemin anarşik yapısı ve bir üst otoritenin var olmaması devletleri bu alanda kısıtlamaktadır.

Her devletin bir dış politikaya sahip olduğu gerçeğinden hareketle dış politikanın da üzerinde bir **uluslararası politika** ve uluslararası politikanın da üzerinde bir **uluslararası ilişkiler** kavramı vardır. Dış politikanın iyi anlaşılması için bu üç kavram arasında ayrım yapılması ilk adımı oluşturabilir.

Bir devletin, uluslararası sisteme, başka bir devlete veya uluslararası bir soruna yönelik davranışları, amaçları ve hedefleri dış politikanın ilgi alanına girer. Bununla birlikte uluslararası politika kavramı ile kastedilen içerisine dış politikayı da alan fakat dış politikadan farklı olarak devlet-dışı uluslararası yapıları da kapsayan bir alandır.³ Son olarak da dış politika ve uluslararası politikayı da kapsayan bir

² M. Fatih Tayfur, “*Dış Politika*”, **Devlet ve Ötesi: Uluslararası İlişkilerde Temel Kavramlar**, der. Atilla Eralp, İletişim Yayınları, 4. Baskı, İstanbul, 2009, s.74

³ Tayyar Arı, *Uluslararası İlişkiler ve Dış Politika*, Alfa Yayınları, 4. Baskı, İstanbul, 2001, s.21

uluslararası ilişkinin varlığı ile karşımıza bir birinin alt kümesi olan kümeler sistemi ve büyük resim çıkmaktadır.

Uluslararası İlişkiler disiplininin gelişiminde önemli bir payı olan realist okul, dış politika, uluslararası politika ve uluslararası ilişkilerde devleti ana/temel aktör olarak görür. Realist okula göre sistemi belirleyen devletler ve devletlerin davranışlarıdır. Devletler, yekpare ve rasyonel aktörler olarak dış politika ile ilgili konularda “high politics” olarak adlandırdıkları askeri ve güvenlik konularında temel otoritedirler. Bununla birlikte realist okulun bu rasyonel, yekpare devlet varsayımı plüralistler, globalistler tarafından eleştirilmektedir. Plüralizm ve globalizm gibi teoriler devlet-dışı aktörleri, uluslararası şirketleri, sivil toplum örgütlerini de uluslararası sisteme müdahale eden aktörler olarak varsaymaktadır. Özellikle II. Dünya Savaşı’ndan sonra ortaya çıkan BM, OPEC gibi örgütlenmeler ve sermayenin sınırları yıkmasıyla ve küreselleşmeyle birlikte çok uluslu şirketler de günümüzde devletler kadar etkili olmasalar da sisteme müdahale edebilmektedirler. Bu gerçeklik bir yandan realist okulun devlet-merkezli varsayımını aşındırırken diğer yandan da uluslararası sistemdeki yeni aktörlerin varlığına dikkat çekmektedir. Ayrıca devlet-dışı aktörlerin varlığı devletin yekpare görünmesini ve bir bütünmüş gibi ele alınmasını olanaksızlaştırmaktadır. Bu durum genelde uluslararası ilişkileri özelde ise onun bir alt kümesi olan dış politika kavramının anlaşılması için değinilmesi gereken bir unsur olarak **aktörleri** karşımıza çıkarmaktadır.

Tayyar Arı’ya göre uluslararası ilişkilerde bir ögenin aktör olabilmesi için 5 durum gereklidir. Bunlar:

- a) Açıkça belirlenmesi
- b) Uluslararası alanda belirli bir karar verme kapasitesine sahip olması
- c) Az çok egemen, yani bağımsız eylemler geliştirme yeteneğine sahip olması
- d) Diğer aktörler üzerinde etki uygulayabilen nispi olarak otonom birimler olması
- e) Belirli bir süre var olması gerekmektedir.⁴

⁴ Tayyar Arı, *a.g.e.*, s.26

Dış politika analizinde üzerinde durulması gereken bir başka konu ise **güç** olgusudur. Yukarıda uluslararası ilişkilerde aktör olmanın gereklerinden biri olarak saydığımız “diğer aktörler üzerinde etki uygulayabilen nispi olarak otonom birimler olma” durumunu sağlayan unsur güçtür. Güç özellikle realist teoride önemli bir yer işgal etmektedir. Realizmin varsaydığı üst otoritenin bulunmadığı anarşist uluslararası ortamda, kendi kendine yeterli olmak güvenlik ve hayatta kalmak için esastır. Realist görüşe göre uluslararası sisteme hakim olan bir güç hiyerarşisinden bahsetmek mümkünse de diğer aktörlere nazaran daha güçlü olmak, üst otorite olmakla eş anlamlı değildir.⁵ Özellikle neo-realist yaklaşım, devletlerin hedeflerine ulaşmak için “güç” kavramına atıfta bulunmakta, aynı şekilde diğer aktörlerin de aynı yolu izlemesi neticesinde bir denge (güç dengesi) oluştuğunu, anarşist temelli uluslararası sisteme böylece istikrar gelebileceğini savunmuştur.⁶ Kenneth Waltz, güç dengesinin en iyi olduğu yapı olarak iki kutuplu yapıyı göstermektedir. Waltz’a göre iki kutuplu sistemin çok kutuplu sisteme dönüşmesi halinde güç dengesinin tesisi zorlaşacak ve sistem istikrarsızlaşarak çatışma olasılığı artacaktır.⁷ Bu nedenle Waltz’a göre Soğuk Savaş döneminin iki kutuplu yapısı, uluslararası sisteme istikrar ve denge getirmiştir. Waltz’a göre çok kutuplu yapılanma belirsizliklere neden olduğu için savaşlara neden olmaktadır. İki kutuplu yapıda ise dünyanın Washington ve Moskova arasında bölünmüş olması, üzerinde anlaşmazlığa düşülecek yerleri azaltacaktır.⁸ Kegley ise, Waltz’ın aksine Soğuk Savaş’ın sert yapısının iyi bir organizasyon olmadığı için işbirliği yerine çatışmanın hakim olduğunu savunmuştur.⁹ Bir başka açıdan K. Deutsch ve D. Singer ise, devletlerin ilgi alanlarının birden fazla konuya yöneleceği için, savaş olasılığının, multi-polar sistemde daha az olacağını belirtmişlerdir.¹⁰

Plüralist ve idealist yaklaşımlar ise güç kavramına realistler kadar öncelik vermemektedirler. Plüralist teoriler uluslararası sistemde anarşi gerçekliğini

⁵ Paul R. Viotti ve Mark V. Kauppi, *International Relations Theory Realism, Pluralism, Globalism and Beyond*, Third Edition, Allyn and Bacon, Boston, 1999, s.69

⁶ Paul R. Viotti ve Mark V. Kauppi, *a.g.e.*, s.76

⁷ Cynthia Weber, *International Relations Theory A Critical Introduction*, Routledge, London and New York, 2001, s.22

⁸ Kenneth Waltz ve George H. Quester, *Uluslararası İlişkiler Kuramı ve Dünya Siyasal Sistemi*, çev. Dr. Ersin Onulduran, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara, 1982, s.114

⁹ Cynthia Weber, *a.g.e.*, s.40

¹⁰ Paul R. Viotti ve Mark V. Kauppi, *a.g.e.*, s.75

yadsınmamakla birlikte, realistlerin aksine işbirliğini ve barışı mümkün görmekteyiz. Kant'tan mülhem bu yaklaşımda, uluslararası sistemin idealler, moral ve etik değerler baz alınarak barışçıl bir niteliğe kavuşabileceği savunulmaktadır. Bunun için de herkesin oyaşacağı uluslararası hukuk ve uluslararası kurumsallaşma gerekli görülmektedir. Bu noktada özellikle liberalizme öncelik tanınmakta, Schumpeter'den mülhem liberal pasifizm ve Kant'tan mülhem liberal enternasyonalizm ön plana çıkarılmaktadır. Schumpeter, savaşların üç ana sebebi olduğunu savunmuş¹¹ ve bu nedenleri ortadan kaldırmak içinde devlet müdahalesinin olmadığı liberal ticaretin (Schumpetervari bir kapitalizm) gerekliliğine dikkat çekmiştir. Schumpeter'e göre böylesi bir kapitalizm, savaşkanlık aşılaman bir ruh önerirken, demokrasi, endüstrileşme, bireyleşme ve rasyonelleşme salık vermektedir. Diğer yandan Kant da liberal devletlerin kendi aralarında daha az savaştığına dikkat çekerek, liberal temelli, moral ve etik değerlerin kabul edildiği bir enternasyonal liberalizmle sürdürülebilir barışı mümkün görmektedir.¹²

Görüldüğü gibi işbirlikçi teoriler, **güç** kavramına, uluslararası sistemde kalıcı ve sürdürülebilir barışı mümkün gördükleri için realistler kadar öncelik tanımamaktadırlar. Bununla birlikte güç olgusunun dış politika oluşumunda oynadığı rol ve günümüzde **güç** kozunun liberal devletler tarafından da kullanılıyor olması, gücün önemini yadsınamaz kılmaktadır. Buradan gücün dış politika oluşumundaki rolüne geçmeden önce **güç**ten ne anlaşılması gerektiği üzerinde durulmasında fayda vardır.

Gücü sadece askeri kapasite ve yetenek ile kısıtlamak imkânsızdır. Zira petrolü elinde bulunduran Araplar ve doğalgaz piyasasında tekel olmaya çalışan Rusya bu kaynakları zaman zaman diğer aktörlerin davranışlarını etkilemede silah

¹¹ Schumpeter'e göre birinci sebep onun savaş makineleri olarak adlandırdığı savaş aristokrasisi ve bürokrasisinin varlığı, ikinci sebep savaşçı ruh ki Schumpeter buna örnek olarak Persleri göstermektedir, üçüncü sebep ise Schumpeter'in ihracatçı monopolizm olarak adlandırdığı emperyalizmdir. Bknz: Michael W. Doyle, "Liberalism and World Politics", **International Relations Theory Realism, Pluralism, Globalism and Beyond**, Paul R. Viotti ve Mark V. Kauppi, Third Edition, Allyn and Bacon, Boston, 1999, s.234

¹² Michael W. Doyle, *a.g.m.*, s.235-243

olarak kullanılmaktadırlar ve bu doğal kaynakların varlığı Rusya ve Arap devletleri için birer güç unsurudur.

Gücü oluşturan unsurları **nicel** ve **nitel** unsurlar olmak üzere iki ana başlığa ayırabiliriz. **Nicel unsurları**, o ülkenin coğrafyası, doğal kaynakları, ekonomik kapasitesi, askeri gücü ve nüfusu oluştururken; **nitel unsurları**, ulusal karakter ve moral, diplomasi ve hükümetin kalitesi oluşturmaktadır. Fakat burada gözden kaçırılmaması gereken durum bu unsurların tek başına anlam ifade etmeyebileceği gerçeğidir. Eğer nüfusun büyüklüğünü baz alarak bir ülkenin güçlü olduğu yorumunu yaparsak hataya düşmüş olabiliriz. Çünkü nüfusun büyüklüğü aynı zamanda bazı dezavantajları da beraberinde getirir. O nüfusu beslemek için gerekli ekonomik kaynak ve doğal kaynak yoksa o ülkenin güçlü olduğundan bahsetmek yanlıştır. Ayrıca nüfusun büyüklüğüne ek olarak farklı kimliklerin varlığı ve bu kimlik arasında yaşanabilecek problemler o ülkeyi zayıflatabilecek nitelikte gelişmeler doğurabilir. Kısaca belirtmek gerekirse güç kavramı yukarıda sayılan nicel ve nitel unsurların bir bileşenidir. Ahmet Davutoğlu ise gücün nicel unsurlarını Sabit Veriler (SV) ve Potansiyel Veriler (PV) olmak üzere iki ayırmakta ve “güç denklemini” bu iki değer toplamının Stratejik Zihniyet (SZ), Stratejik Planlama (SP) ve Siyasi İrade’nin (Sİ) toplamı ile yapılan çarpıma eşitlemiştir.¹³ Davutoğlu, bu durumu şöyle formüleştirmiştir:

$$\text{GÜÇ} = (\text{SV} + \text{PV}) \times (\text{SZ} + \text{SP} + \text{Sİ})$$

Gücün ölçülmesinde iki nokta önemlidir; **a)** kullanma istekliliği ve **b)** diğerlerinin üzerindeki kontrol etkisi. Bu nedenle gücün nicel unsurları hakkında belli bir tahminde bulunabileceğimiz halde, nitel unsurların varlığı bu tahminleri boşa çıkarabilecektir. Dolayısıyla bir gücü ancak ortaya çıktıktan sonra ölçebiliriz.¹⁴

Faruk Sönmezoğlu’na göre dış politikayı etkileyen temel faktörleri genel ortam, içsel ortam ve dışsal ortam olmak üzere üçe ayırabiliriz. Genel ortam kendi içerisinde fiziki çevre (coğrafi/topografik yapı, denizler, mevki ve jeopolitik, doğal kaynaklar) ve beşeri çevreden (nüfus ve nüfus hareketleri, etnik ve dini

¹³ Ahmet Davutoğlu, *Stratejik Derinlik*, 49. Baskı, Küre Yayınları, İstanbul, 2010, s.17

¹⁴ Cynthia Weber, *a.g.e.*, s. 64-65

farklılaşmalar) oluşmaktadır. İçsel ortam da, sosyo-politik yapı (siyasal rejim, kamuoyu), karar alma süreci (karar alma zemini, karar alıcılar) olmak üzere iki alt gruba ayrılmaktadır. Dışsal ortamdan kasıt ise uluslararası sistem (güç dengesi, uluslararası hukuk, uluslararası örgütler)dir.¹⁵

Dış politika ile ilgili bir karar oluşturulurken devletler sadece dışarıda meydana gelen olay hakkında refleks geliştirmezler. Her devletin yürüttüğü politikalarda belli bir amacı ve bu amacı gerçekleştirmek için kullandığı araçları vardır. Dış politika incelendiğinde de devletlerin bu alandaki amaçları ve araçlarını görmek mümkündür.

Devletlerin oluşturduğu dış politikayı ortaya çıkan bir durum veya sorun karşısında tutum takınma olarak sınırlandırırsak, en başında tüm sistemin hareketsiz olması gerekirdi. Oysa devletler sürekli kendilerini uluslararası sisteme uydurmaya çalışmamakta, sisteme müdahalede bulunabilmekte ve ona yön verebilmektedir. Sistemde birden çok aktörün bulunması ise bazen çatışma ve rekabet bazen de işbirliği ve anlaşma ortamlarını meydana getirmektedir. Bu bağlamda dış politika oluşturulurken devlet ve karar alıcılar amaca ulaşmak için hangi durumun oluşacağına karar vermektedirler. Farklı çıkar algılamalarının bulunduğu durumlarda çatışma ortamı oluşabileceği gibi ortak çıkarlar konusunda devletler işbirliğine girişebilirler.

Uluslararası sistem özellikle neo-realist teorinin en önemli anahtar açıklayıcılarından. Waltz, ünlü çalışması “*İnsan, Devlet ve Savaş*”ta bireysel ve devletler bazında yapılacak açıklamaların devletlerin davranışlarını tam olarak aydınlatmayacağını, bu iki çözümleme düzeyinin yanında uluslararası sisteminde iyi anlaşılması gerektiğini belirtmiştir. Uluslararası sistemin anarşik yapısı çatışmaları her zaman olası kılmakta devletlerde bu güvensiz ortam için kendi kendine yetecek güçte olmalıdırlar. Waltz’a göre bu sistemin gerekliliğidir. Waltz, bu nedenle klasik realizmin aksine önceliği insan doğasına vermemektedir. Çünkü ona göre kötü insan iyi bir sistemde kötülük yapamayacağı gibi, iyi bir insan da kötü bir sistemde

¹⁵ Faruk Sönmezoglu, *Uluslararası Politika ve Dış Politika Analizi*, Filiz Kitabevi, 2. Baskı, İstanbul, 1995, s.129

çatışmaya itilebilir. Yani Waltz'a göre savaşlar önleyici mekanizmaların olmaması nedeniyle ortaya çıkmaktadır.¹⁶

Waltz'ın sisteme öncelik tanıyan bu yaklaşımı, bazı realistler ve yapısalcılar tarafından fazla determinist olduğu gerekçesiyle eleştirilmektedir. Ayrıca, Kissinger, Waltz'ın bu yaklaşımını, karar alıcıların sisteme müdahale edebilirliği öngörülmediği için eleştirmektedir.¹⁷ Kuşkusuz burada Waltz'ın, karar alıcıları göz önüne almayan yaklaşımının altında realizmin ana varsayımlarından devletin üniter olarak tasavvur edilmesi rol oynamıştır. Zira realizm devleti üniter bir birim olarak görür ve karar alıcıların her zaman rasyonel hareket edeceğinden hareketle bürokratik pazarlık süreci, yanlış algılama gibi bazı gerçeklikleri hesaba katmaz.

Gerçekten de Waltz'ın uluslararası sistem tahayyülünde determinist özellikler ağır basmaktadır. Çünkü kendi kendine işleyen ve bir neden-sonuç ilişkisine bağlı sistemde değişim gerçekleşmeyecektir. Bu noktada Waltz ve onun takipçisi neo-realistler uluslararası politik sistemde değişimin hiç gerçekleşmeyeceğini ya da sınırlı olduğunu ileri sürmüş, savaşla kurulacak yeni bir güç dengesine vurgu yapmışlardır.¹⁸

Aksine işbirlikçi teoriler, sistemde değişimin barışçıl yollarla uluslararası kuralların ve normların ve kurumların oluşturulmasıyla sağlanabileceğini, zira birbirlerine eklenilen ekonomilerin, demokrasilerin ve yaşanan büyük savaşların liberal devletler arasında savaşları pahalılaştırdığını savunmaktadırlar. Ayrıca işbirlikçi teoriler devlet-dışı aktörlerin sistemdeki varlığını yadsımadığı için, sistem

¹⁶ Cynthia Weber, *a.g.e.*, s. 15

¹⁷ Kenneth Waltz, "Explaining War", **International Relations Theory Realism, Pluralism, Globalism and Beyond**, s.141

¹⁸ Bu noktada G. Modelski "başat güç" kavramını öne sürerken, R. Gilpin de "döngüsel hegemonya" kavramı ile hemen hemen Modelski ile aynı şeyi açıklamaya çalışmaktadır. Gilpin'e göre dünya tarihi bize aynı zamanda belli dönemlerde hegemon olmuş ve daha sonra bu hegemon pozisyonunu kaybetmiş aktörlerin tarihine işaret etmektedir ve Gilpin, bir hegemonun düşüşünün, yani sistemdeki değişimin, savaşla mümkün olacağını söylemektedir. Bknz: Robert Gilpin, "War And Change In World Politics", **International Relations Theory Realism, Pluralism, Globalism And Beyond**, s.152 Ayrıca Faruk Yalvaç, "Uluslararası İlişkiler Kuramında Yapısalcı Yaklaşımlar", **Devlet, Sistem ve Kimlik Uluslararası İlişkilerde Temel Yaklaşımlar**, der. Atilla Eralp, 6. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 2004, s.156

algulamaları realistler gibi devlet merkezli şekillenmemiştir. Nitekim plüralistler, sistemin anarşik yapısını kabul etmekle birlikte sistemi; **a)** Tüm devletlerin dış politikalarının toplamı, **b)** Tüm devletlerin dış politikaları toplamı + devlet-dışı aktörlerin davranışları, **c)** Tüm bunlara ilaveten idealler, değerler ve iletişimlerin sağladığı örümcek ağı modelleri olarak farklı şekillerde tasarlamaktadırlar.¹⁹

Globalist yaklaşım ise uluslararası sistemin tarihinin, Wallerstein'in deyiimiyle kapitalizmin tarihi olduğuna dikkat çekmekte ve üçüncü dünya kavramına önem vermektedir. Özellikle merkez-çevre açıklayıcısını ele alan bu yaklaşım, uluslararası sisteme, sömürünün devam ettirilmesini meşrulaştırdığı yönünde, tamamı olmasa bile büyük bir çoğunluğu sosyalist ve Marksist olan bir eleştiri sunmaktadır.

Konstrüktivistler ise kimliklere, insan doğasının sosyal yapısına ve çıkarların rolüne değinmektedir. Aktörlerin, toplumdan öncelikli olmadığını ileri süren konstrüktivistlere göre birey, kültürel çevreleri tarafından hem üretilmekte hem de o kültürel çevrenin yaratılmasında rol oynamaktadır.²⁰ Bu konuda Alexander Wendt'in uluslararası sisteme yönelik tanımlaması konstrüktivizmin ana varsayımını çok iyi açıklamaktadır. Wendt'e göre uluslararası sistemin anarşik yapısı ne realistlerin öngördüğü gibi çatışmacı ne de işbirlikçi bir karaktere sahiptir. Devletlerin sistem içerisinde birbirleriyle ilişkilerini belirleyen unsurların başında kimlikler ve çıkarlar gelmekte ve bu kimlikler ve çıkarlar da diğer teorilerin ana varsayımlarının aksine değişebilen niteliktedir. Buradan hareketle Wendt, uluslararası sistemde anarşinin devletler onu nasıl anlamlandırmak istiyorsa öyle olduğunu belirtmiştir.²¹ Hatta Wendt, bu konuda uzaylılar örneğini vermekte ve insanlar ile uzaylıların ilk temaslarında, daha önce böyle bir temas olmadığı için,

¹⁹ Paul R. Viotti ve Mark V. Kauppi, *a.g.e.*, s.219-220

²⁰ Michael Barnett, "Social Constructivism", **The Globalization of World Politics An Introduction to International Relations**, ed. John Baylis, Steve Smith, Patricia Owens, Fourth Edition, Oxford University Press, 2008, s.163

²¹ Alexander Wendt, "Anarchy Is What States Make Of It: The Social Construction Of Power Politics", **International Relations Theory Realism, Pluralism, Globalism and Beyond**, s. 434

birbirlerine karşı kimlik ve çıkar algılamalarının şekilleneceğini bundan sonraki ilişkilerinin de bu şekillenenler üzerinden sürdürüleceğini savunmuştur.²²

Ashley Thomas, konstrüktivist geleneğin kökenini antik Yunan'a kadar geri götürür ve realizmin kurucu babası sayılan Thucydides'in dahi Peloponezya Savaşlarını anlatırken sadece realizmin ana varsayımlarına işaret etmediğini aynı zamanda Truva Savaşı'ndan sonra oluşan Helen kimliğinin ve Atina ve Sparta'nın farklı politik kültürlerinin bu savaşa giden yolda, güç merkezli açıklamalar kadar önemli olduğuna değindiğini savunmuştur. Bu nedenle Thomas'a göre, Thucydides, realizmin olduğu kadar konstrüktivizmin de kurucu babası sayılabilir.²³

Bununla birlikte konstrüktivistler kimlik, kültür gibi **sosyal-inşa** kavramlara atıfta bulunurken ne realizmin materyalist yanını ne de plüralistler ve liberallerin idealist yanını göz ardı etmemekte ve bir teoriden ziyade bir yaklaşım olarak ikisi arasında bir köprü görevi oynamaktadır.²⁴

Görüldüğü gibi farklı teoriler devletlerin dış politikalarının oluşumunda sisteme farklı roller biçmektedirler. Bu farklı yaklaşımların hepsinin de uluslararası sistemi ve devletlerin bu sistem içerisindeki davranışlarını anlamlandırmada açıklayıcı yönü bulunmaktadır. Salt neo-realist bir yaklaşımla uluslararası sisteme öncelik verilip, devletlerin sisteme müdahalesi görmezden gelinemeyeceği gibi aksi de açıklamalarımızı sağlam temellere oturtmayacaktır. Her ne kadar D. Singer çözümleme düzeyi sorunu olarak adlandırdığı bu ikiliğin giderilemeyeceğini ve bir uluslararası ilişkiler kuramı geliştirilemeyeceğini savunmuşsa da, devletlerin sistemdeki davranışlarının anlaşılmasında en mantıklı görünen yol, tüm bu yaklaşımların hesaba katılması neticesinde elde edilebilir. İleride de göreceğimiz gibi dış politika oluşumunda güç realitesinden, kimliklere kadar pek çok faktör etkilidir.

²² Alexander Wendt, *a.g.m.*, s.440

²³ Ashley Thomas, *"The Peloponnesian War: A Constructivist Account of International Politics"*, Draft Paper Prepared For The Annual Meeting of The American Political Science Association, Chicago, September 2004, , <http://convention2.allacademic.com>, Erişim Tarihi: 25.09.2010, s.24

²⁴ Joseph S. Nye, *"Understanding International Conflicts An Introduction to Theory and History"*, Fourth Edition, United States, Longman Classics in Political Science, 2002, s.8

Görüldüğü üzere uluslararası sisteme ve sistemdeki aktörlerin davranışlarına yönelik farklı yaklaşımlar mevcuttur. Holsti'ye göre ise eski uluslararası ilişkiler teorileri sistemdeki **değişim**in analizinde ve açıklamasında yetersiz kalmaktadırlar. Soğuk Savaş sonrasında uluslararası sistem bir değişim sürecine girmişse de sistemin ne yönde bir değişim geçirdiği muğlaktır. Holsti de bu konuda değişimin, yeni bazı şeyler olduğunu ve bu bazı şeylerinde eskilerinin antitezi olduğunu ileri sürmektedir.²⁵

Genellikle devletlerin dış politika amaçları ulusal çıkar kavramı ile eş anlamlıymış gibi düşünülür. Bununla birlikte uygulamada bu iki kavram arasında fark vardır. Ulusal çıkar kavramından ne anlaşılacağı, ülkeden ülkeye bireyden bireye değişiklik gösterir. Bu yüzden ulusal çıkar kavramının içi farklı şekillerde doldurulabilecek soyut bir kavram olduğunu söyleyebiliriz. Bir diktatörü veya oligarşik bir yönetimi ele alırsak, bu yönetimin ulusal çıkar kavramında öncelikli yeri gücü elinde tutan zümrenin çıkarları olacaktır. Yani aslında bu örnekte bir ulusal çıkardan değil bir sınıfın çıkarından bahsedebiliriz. Çünkü söz konusu çıkar bu sınıf dışındakilerin aleyhine olabilir.

Ulusal çıkar kavramını Frankel, 3 düzeyde ele almıştır. İdealler düzeyi, fonksiyonel düzey ve polemik düzeyi olmak üzere.²⁶ Bu bağlamda idealler düzeyi devletlerin her zaman gerçekleştirmek istedikleri ideal hedefi, fonksiyonel düzey ise içinde bulunulan şartlar yüzünden ortaya çıkan çıkarları belirtmektedir. Bunların dışında polemik düzeyi ise ulusal çıkarın daha çok günlük hayatta karşılanmasıdır.

Bu noktada ek olarak Alexander Wendt, çıkarların kimlikler tarafından belirlendiğini ve kimlikler ve çıkarlar arasında sıkı bir ilişkinin olduğunu savunmuştur.²⁷ Nitekim plüralistlerin önemli gördükleri Avrupa Birliği entegrasyon sürecinde bazı alanlarda kimliklerin ve ulusal çıkarların, AB çıkarlarının önüne

²⁵ K. J. Holsti, *Taming The Sovereigns Institutional Change In International Politics*, Cambridge University Press, UK, 2004, 14

²⁶ F. Sönmezoğlu, *a.g.e.*, s.214

²⁷ Joshua Stapel, *"A Realist-Constructivist Theory of European Integration: Explaining Social Policy Cooperation From The Single European Act To The Maastricht Treaty"*, Paper prepared for presentation at the International studies Association Annual Conference, New York, February 15-19 2009, <http://convention2.allacademic.com>, Erişim Tarihi: 20.08.2010, s.7

geçtiğini söyleyebiliriz. Öyle ki emeklilik, sağlık hizmetleri, konut edindirme gibi sosyal politikalarda bile AB bünyesinde 1981-1991 arası dönemde ulusal çıkarlar ön plana çıkmıştır.²⁸ Aynı şekilde Soğuk Savaş sonrasında ortaya çıkan etnik, dinsel temelli çatışmaların sonlandırılması için ortaya atılan insancıl müdahale konusunda da, BM'nin lideri konumundaki ABD'nin ulusal çıkarları öne çıkmıştır. Ulusal hassasiyetlerin ve ulusal çıkarların doğrudan etkilendiği Bosna-Hersek, Kosova gibi krizlerde ABD insancıl müdahale kavramını öne atarak müdahalede bulunurken aynı hassasiyet ABD yanlısı Latin Amerika ve Afrika diktatörlüklerindeki insan hakları ihlallerinde gösterilmemiştir.²⁹ Görüldüğü gibi uluslararası politikaların oluşumunda ulusal çıkarların, ulusal çıkarların oluşumunda da kimliklerin ve kimlik temelli politikaların etkili olduğunu söyleyebiliriz.

Devletlerin dış politika amaçlarını ise yürüttüğü politikalarla diğer devletlerin davranış ve tutumlarını değiştirerek istenen sonuca veya hedefe ulaşılması olarak tanımlayabiliriz.³⁰ Peki devletlerin arzuladığı ve ulaşmak istediği hedefler nelerdir?

Kuşkusuz her devletin öncelikli dış politika amacı güvenlidir. Sistemde rol alabilmek için devletlerin yapması gereken ilk şey varlığını korumaktır. Bu da en basit anlamda kendi güvenliğini sağlayacak güçle mümkün olabilecektir. Bir başka amaç olarak yukarıdaki güvenlikle alakalı olarak var olan toplumsal, ekonomik ve siyasal yapının devam ettirilmesidir. Yani statükonun devam ettirilmesidir. Üçüncü amaç olarak kendi vatandaşlarının ihtiyaçlarını karşılamak olabilir. Dördüncü ve son olarak devletlerin amaçlarından biri olarak uluslararası sistemde prestij elde etmekten bahsedebiliriz.³¹

Günümüzde küreselleşme süreci ile birlikte ulusal güvenlik kavramı dönüşüm yaşamaktadır. Artık ulusal güvenlikten sadece askeri güç, ekonomik büyüklük, toplumsal istikrar anlaşılmalıdır. Küresel bağımlılığa beraberinde

²⁸ Joshua Stapel, *a.g.m.*, s.20-21

²⁹ Annika M. Hinze, "Humanitarianism or Self-Interest? Public Justification of Humanitarian Intervention After The Cold War", <http://convention2.allacademic.com>, Erişim Tarihi: 25.09.2010

³⁰ M. Gönlübol, *Uluslararası Politika, İlkeler, Kavramlar, Kurumlar*, Ankara, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, No: 420, 1978, s.87

³¹ M. Gönlübol, *a.g.e.*, s.89-91

ticaret, çevre, terörizm gibi önceden doğrudan ulusal ve uluslararası güvenlikle alakalı olarak görülmeyen pek çok olguyu öne çıkarmış ve güvenlik kavramına eklemiştir.³²

Bunların dışında devletlerin ayrıca daha uzun vadeli amaçlarının da olduğu söylenebilir. Uzun vadeli amaçlara ilişkin olarak Soğuk Savaş döneminde sosyalist Doğu Bloku ve kapitalist Batı Bloku örnek verilebilir. Zira gerek SSCB'nin gerekse ABD'nin kısa vadeli amaçları olmasına rağmen uzun vadede SSCB, sosyalizmin tüm sisteme hâkim olması gibi ve ABD de liberal/kapitalist sistemin tüm yapıya hâkim olması gibi bir amaç gütmüştür.

Literatür incelendiğinde birbirinden farklı çok sayıda dış politika amacı görülebilir ve hepsi de doğrudur. Fakat bu fazlalık bize devletlerin dış politika amaçlarının analitik bir şekilde sıralamanın zorluğunu göstermektedir. Bununla birlikte bu konuda yapılan belki de en mantıklı sınıflandırma büyük başlıklarla yapılan sınıflandırmadır. Bu sınıflandırmaya göre, devletlerin dış politika amaçlarını;

- a) Öz çıkara ilişkin olanlar
- b) Yüksek önem atfedilen çıkarlar
- c) İkinci derecede önem atfedilen çıkarlar şeklinde sıralayabiliriz.³³

Öz çıkara ilişkin olan çıkarlar devletlerin tabularıdır. Bu konularda devletler sert ve tavizsiz politikalar izleyebilmekte gerektiği durumlarda çatışmalara girebilmektedirler. Diğer iki durumda ise devletlerin tavırları daha yumuşaktır ve taviz vermeye hazırdırlar. Ama taviz derecesine göre bu iki madde arasında da fark vardır. Zira devletler her ne kadar yüksek önem atfedilen çıkarlar konusunda taviz verebilirlerse de, bunun derecesi ikinci derecede önem atfedilen bir konu kadar olmayacaktır. Yani;

Politikaların sertlik derecesi: Öz çıkara ilişkin konularda > yüksek önem atfedilen konular > ikinci derecede önem atfedilen konular.

³² Graham Allison, *"The Impact Of Globalization On National And International Security"*, **Governance In A Globalizing World**, ed. Joseph S. Nye, John D. Donahue, Brookings Institution Press, Washington D.C., 2000, s.77

³³ F. Sönmezoğlu, *a.g.e.*, s.239

Devletlerin amaçlarını algılamaları belirlese de bu amaçlara ulaşmak için kullanılan belli başlı araçlar vardır. Bunlar diplomasi, propaganda, ekonomik yöntemler (dış yardım, ambargo... vs), içişlere karışma, silahlı müdahale gibi üst başlıklarda toplanabilecek araçlardır.

Amaçlara ulaşmak için devletler bu araçları kullanırlar. Bununla birlikte pratikte amaç-araç ilişkisi biraz daha karmaşıktır. Bazen kullanılan araçlar amaçlarda sapmaya ya da yeni amaçların ortaya çıkmasına neden olabilir. Bu yüzden pratikte amaca ulaşmak için araçlar kullanılır önermesinin pek bir geçerliliği yoktur. Bunun yerine birbirinin içine girmiş amaç-araç ilişkisinden bahsedebiliriz.

Tüm bu anlatılanların bir sentezini alarak dış politika tanımlaması yapacak olursak dış politika;

“ bir aktör olarak devletlerin kendi egemenlik alanları dışındaki alanlarda, diğer aktörlere yönelik geliştirdiği ve onları kendi görüşleri çerçevesinde manipüle etmeye yönelik olarak oluşturulan, kendisine koyduğu hedeflere ulaşmak için tasarladığı politikalarıdır.” diyebiliriz.

Dış politikayı belirleyen pek çok etken vardır. Bu etkenler aynı zamanda dış politikanın nasıl oluştuğunun anlaşılmasını da sağlamaktadır. Zira her yönetim ya da karar alıcı bu etkenleri göz önüne almadan dış politika üretmezler ya da üretilen politikaların uygulanabilirliği hep tartışmalı bir nitelik taşır. Peki, dış politikanın oluşumunu etkileyen bu faktörler nelerdir?

Kuşkusuz bu faktörlerden ilki yukarıda dış politika kavramını açıklarken de değindiğimiz güç kavramıdır. Güç bir yandan caydırıcılık unsuru diğer yandan da var olmanın en temel gereksinimlerindedir. Bu iki temel özelliğinin dışında güç aynı zamanda ulaşılmak istenen hedefe varmada kullanılacak bir faktördür. Etkinliği doğru tahmin edilemeyen bir güçle istenen sonuç alınamayacak, bu durum oluşturulmaya çalışılan dış politikayı da etkileyebilecektir.

Soğuk Savaş sonrasında tek süper güç olarak varlığını koruyan ABD, uluslararası sistemde ortaya çıkan bu boşluktan da faydalanarak, dünyanın neredeyse bütün bölgelerinde yaşanan çatışmalara müdahale etme hakkını kendinde görmüş ve

dış politikasını bu yönde şekillendirmiştir. 1991’de Körfez’de ortaya çıkan krize müdahale eden ABD, 1993’te Somali daha sonra Bosna-Hersek daha sonra Kosova çatışmalarında sorunlara müdahil olmuştur. ABD’nin Soğuk Savaş sonrasında takip ettiği bu aktif dış politikanın en temel unsuru şüphesiz uluslararası sistemde kendisine karşı koyabilecek bir gücün yokluğundan ve kendi gücünden kaynaklanmıştır.

Tüm bu krizlerin dış politika-güç ilişkisinde ortaya çıkardığı bir başka gerçek daha vardır. 1991 yılından itibaren siyasal birliğe doğru yol alan Avrupa Birliği, bu çerçevede ortak güvenlik ve dış politika anlayışı geliştirmeye çalışmış hatta NATO’ya alternatif olarak Avrupa Ordusu kurmayı dahi planlamıştır. Bosna-Hersek’te çatışmalar ortaya çıktığında ortak bir politika sergileyemeyen AB, akan kanı durduramamış ve gerçekleştirilen operasyon NATO bünyesinde ABD öncülüğünde gerçekleştirilebilmiştir. Bosna-Hersek ve daha sonra Kosova’da yaşanan bu gelişmeler Balkanları arka bahçesi olarak gören ve burada gerçekleşecek her girişimde inisiyatifi eline almaya çalışan AB’nin ortak dış politika anlayışını sorgulamaya açmıştır. Görüldüğü gibi teoride oluşturulabilen ortak dış politika, hareket kabiliyetine sahip askeri gücün olmaması nedeniyle uygulanamamış ve AB, Balkanlarda ortaya çıkan bu krizlerde hep ABD’nin gerisinde kalmıştır.

Bir başka açıdan AB’nin Bosna-Hersek krizinde inisiyatifi ele alamamış olması daha sonra ortaya çıkan Kosova bunalımında da ABD’nin ve NATO’nun öncü rol oynamasına neden olmuş, AB’nin bu alanda prestiji sarsılmıştır.

Yukarıdaki tarihsel gerçeklerin bize gösterdiği gibi güç bir yandan ulaşılmak istenen dış politika hedefine varmada anahtar rolü oynarken, diğer yandan o ülkenin uluslararası sistemdeki güvenilirliğini ve prestijini de etkilemektedir.

Dış politika oluşumunu yakından ilgilendiren bir başka faktörde stratejik konumdur. Güç unsuru ile de iç içe düşünülebilecek bu unsur dış politika zihniyetini şekillendirmektedir. Bir ülkenin coğrafi konumu eskiden beri devlet adamlarını, stratejistleri, askerleri yakından ilgilendirmiştir. Stratejik konum kimi zaman şanlı zaferlerin kapılarını açmış kimi zaman ise trajedilerin yaşanmasına neden olmuştur. Nye de güç dengesinin oluşumunda stratejik ve coğrafi konumun önemine dikkat

çekmiş, ittifak sistemlerinin oluşumunun anlaşılmasında stratejik konumun önemli olduğunu vurgulamıştır.³⁴ Amerika kıtası stratejik konumun anlaşılması için güzel bir örnek teşkil etmektedir. Eski dünyadan uzaklığı, ABD'nin II. Dünya Savaşı'na kadar izlediği yalnızlık politikasının stratejik arka planını oluşturmuştur. Aynı şekilde bu stratejik konum ABD ordusunun deniz gücüne dayalı yapısının da nedenini oluşturmaktadır.

Bir başka açıdan Türkiye'nin strateji konumunu ele alırsak aynı şekilde Türk dış politikasının da yol haritasını belirleyen unsurlardan birinin stratejik konum olduğunu söyleyebiliriz. Asya ve Avrupa kıtaları arasında köprü niteliği taşıyan Anadolu coğrafyası kadim imparatorluklar döneminden itibaren merkezi rol oynamıştır. Bu durum özellikle Soğuk Savaş döneminde Türkiye'nin Batı Blok'unda önemini göstermek üzere kullandığı argüman olmuştur. Sovyet tehdidine karşı Batı Blok'unun güneydoğu kanadında en uçta yer alan Türkiye, komünist tehlikenin önlenmesinde ileri karakol rolü oynamış ve stratejik konumunun kendisine sağladığı bu pozisyon nedeniyle Batı Blok'undan askeri ve ekonomik yardım sağlamıştır. Ayrıca Türkiye'nin stratejik konumu Soğuk Savaş dönemi dış politikasının da bu temelde şekillenmesine neden olmuştur. Öyle ki Soğuk Savaş'ın **de facto** sona erdiği dönemde ortaya atılan Türkiye'nin stratejik konumunun önemini yitirdiği yönündeki görüşler Türk yönetici eliti tarafından endişe ile karşılanmış, yıllardır stratejik konum üzerine bina edilen dış politika anlayışı Körfez Savaşı ile tekrar ön plana çıkarılmaya çalışılmıştır.

Dış politikanın şekillenmesinde Carl Schmitt'ten mülhem dost/düşman ayrımı açıklayıcı bir analogidir. Bölümün başında da belirttiğimiz üzere dış politika kavramının başında bulunan **dış** kelimesinin oluşması için **bizden** olmayan başkasına ihtiyaç vardır. Bu analogi aynı zamanda dış politika konusunda tehdit algılamalarının anlaşılmasında da önemlidir. Schmitt, dost/düşman ayrımının politikanın doğasında var olduğunu savunmuş ve politikanın çatışmacı bir doğaya sahip olduğunu belirtmiştir. Zira bu ayrım içeride birliği sağlarken dışarıda da politika geliştirilecek

³⁴ Joseph S. Nye, *a.g.e.*, s.64

bir başkanının varlığını sağlamaktadır. Bununla birlikte Schmitt'in analojisinde düşman, tabiri caizse legal bir düşmandır ve bu nedenle yok edilmesi düşünülmez.

Carl Schmitt, dost/düşman ayrımını sadece sosyolojik temelli ele almamış aynı zamanda uluslararası ilişkiler literatürüne de sokmuştur. Schmitt, "*Jus Publicum Europaneum*" olarak adlandırdığı Avrupa merkezli eski dünya düzeninde dost/düşman ayrımının Avrupalı olan/olmayan şeklinde tezahür ettiğini ve düşmanın yok edilmesi öngörülme, legal bir düşman olduğunu fakat bu düzenin ABD öncülüğündeki liberal "uluslararası hukuk" projesiyle ortadan kaldırıldığını belirtmiştir. Yani Schmitt'e göre uluslararası hukuk projesi düşman mefhumunu ortadan kaldırmayı amaçladığı için tehlikelidir.³⁵

İşte Schmitt'in dost/düşman analojisi tam bu noktada dış politika alanında tehdit algılamalarının anlaşılmasını sağlamaktadır. Gerçekten de devletlerin dış politikalarını şekillendirirken her zaman düşman algılamasına ihtiyaç duyduğunu görmekteyiz. Hatta artan teknolojik ilerlemeyle birlikte düşman algılamaları niteliksel değişime uğramakta kimi zaman bir devlet kimi zaman bir ideoloji kimi zaman da bir din, devletler açısından Schmitt'in ileri sürdüğü düşman mefhumunu oluşturmaktadır. Bu çerçevede dış politika da bu tehditlerin ortadan kaldırılmasına ya da etkisinin en aza indirilmesine yönelik tasarlanacaktır.

Bir halkın tarihi geçmişi onun aynı zamanda kimliğinin ve algılamalarının oluşumunda önemli bir etkidir. Politik algılamaların bu tarihsel mirastan etkilenmesi aynı zamanda kamuoyunun dış politika algılamalarını etkileyebilmektedir. Tarihsel birikimin şekillendirdiği kamuoyu dış politikanın psikolojik ve sosyo-kültürel yönünün oluşumunda göz önüne alınması gereken bir vakiadır. Türkiye'nin, üç kıtaya hüküm sürmüş bir imparatorluğun mirasçısı olması, kamuoyunun 1990'lı yıllarda Balkanlarda ve Kafkaslarda ortaya çıkan çatışmaları dikkatle izlemesine neden olmuş, kamuoyunun bu ilgisi aynı zamanda Türk dış politikasının 1990'lı yıllar boyunca özellikle Türk dünyasına yönelik boyutunu şekillendirmiştir.

³⁵ Chris Brown, "*The Twilight of International Morality? Hans Morgenthau and Carl Schmitt on The End of The Jus Publicum Europaneum?*", 47. Annual International Studies Association, San Diego, CA. 22 – 25 March, <http://convention2.allacademic.com>, Erişim Tarihi: 25.09.2010, s.5

Tarihsel birikimin kamuoyunu şekillendirebilme yeteneği her zaman dış politika konusunda olumlu açılımlar sağlamaz. Zira geçmişin parlak zaferlerine takılan kamuoyu algılamaları, toplumsal gerçeklerin göz ardı edilmesini beraberinde getirebilir. Geçmişin parlak zafer söylemleri daha çok milliyetçi söylemlerde kendini gizlerken, gerçeklikten uzak politik yaklaşımlar dış politika alanında başarısız girişimlere neden olabilmektedir.

Türkiye'nin SSCB sonrasında ortaya çıkan Türki cumhuriyetlere yönelik dış politika oluşturulmasındaki başarısız girişimlerini bu tarihsel böbürlenme ile açıklamak mümkündür. SSCB sonrası ortak tarih ve etnik kimliğe atıf yapılarak adeta kendi haline bırakılan dış politika, Rusya'nın eski gücünü tekrar toparlamak için ortaya attığı yeni-Avrasyacılık politikası karşısında başarısız olmuştur. Bu başarısızlığın ardındaki nedenlerden biri de diğer yönleri göz önüne alınmadan oluşturulan, sadece ortak tarih ve etnik kimliğe vurgu yapan dış politika anlayışının iflasıdır.

Tarihsel birikimle paralel olarak kültürel yapı da dış politikanın şekillenmesinde etkili olmaktadır. Kültürel yakınlıklar farklı ülkeler arasında yakınlaşmayı sağlarken, aynı kültürel niteliklere sahip devletlere manevra alanı oluşturmaktadır. Başka açıdan aynı coğrafyada yaşayan farklı kültürel niteliklere sahip olan devletler dış politikalarını oluştururken bu kültürel farklılığı kamuoyunda dış politika kararlarını meşrulaştırmak için kullanabilmektedirler. Kültürel olguların bu yönü dış politika oluşumunda göz önüne alınmalarını zorunlu kılmaktadır. Eski Yugoslavya'nın dağılma sürecini incelediğimizde tam da kültürel farklılıkların dış politika oluşumundaki bu etkisinin önemini daha iyi görebiliriz. Kültürel farklılıklar nedeniyle yıllarca bir arada ama ayrı yaşayan halklar Yugoslavya'da ortaya çıkan çatışmalarla birlikte bir arada yaşayamaz hale gelmişlerdir. Diğer açıdan Türk dış politikasının Balkanlar boyutunda önemli bir faktör olan Osmanlı kültürel mirası, bölge halklarına yönelik Türk dış politikasının sacayaklarından biridir.

Dış politikanın oluşumunda göz ardı edilemeyecek bir başka unsur ise dindir. Din kavramı bir yandan manevi hayatın ve bireysel inançların şekillenmesinde rol oynarken diğer yandan da itaat edildiği takdirde mutlu ve

huzurlu yaşama ulaşılabileceği vaadiyle toplumsal yapının oluşumunda ve kamuoyu algılamalarının oluşumunda etkili olmaktadır. Bu bağlamda din olgusunun bir kimlik olarak bireyi algılamalarının şekillenmesinde etkili olduğunu söyleyebiliriz. Bu kimlik sosyolojik açıdan bakıldığında biz/onlar ayrımı yapılmasına olanak tanımaktadır. Bilindiği üzere biz/onlar ayrımı da politika kurumunun ortaya çıkmasının ana parametrelerinden biridir. Nitekim Hindistan ve Pakistan arasındaki gerginliğin sosyo-psikolojik alt tabanında yatan din olgusu dinin dış politika oluşumundaki etkisinin açıklanması bakımından güzel bir örnektir. Müslüman kimlikli Pakistan'da kuruluşun itibaren İslam kimliği içinde farklı kültürlerden oluşan toplulukları birleştirmenin aracı olarak kullanılırken, dış politikada da Hindistan ile olan farklılığı vurgulamak ve dış politikada kendi ulusal çıkarlarını meşrulaştırmak için kullandığını bir gerçektir.³⁶ Ayrıca insanlık tarihinin gelişiminde önemli bir döneme işaret eden Haçlı Seferlerinin itici gücünü de din mefhumu oluşturmuş hatta günümüzde de dinin bu etkisi ortaya atılan Medeniyetler Çatışması gibi tezlerin odak noktasını meydana getirmektedir.

Son olarak dış politika oluşum sürecinde köklü değişikliklere neden olan bir başka faktör de global düzeyde yaşanan enformasyon devrimi ve getirdiği yeniliklerdir. Enformasyon ve ekonomi alanındaki gelişim, devletlerin bu yapılanmaya ayak uydurmasını zorunlu kılmakta bununla birlikte devletlerin yapısındaki değişim, ekonomik ve enformasyon alanlarındakine nazaran yavaş kalmaktadır. İşte bu nedenle devlet bugün hala askeri gücünü (sert gücünü) elinde bulundursa da, dış politika analizinde sadece bu güce odaklanmak, yeni gerçekliği görmemizi engelleyecektir. Yani sert-yumuşak güç ayrımı yapmak elzemdir. Bu enformasyon devrimi bir diğer açıdan teritoryal bağılıkları da aşındırmakta ve Drucker, Heidi ve Alain Toffler'e göre hiyerarşik bürokratik yapılanmanın sonunu getirmektedir.³⁷ Enformasyon devrimi ile başlayan bu yeni çağda siber-terör gibi yeni tehdit algılamaları da dış politika gündeminde önemli yer işgal etmeye başlamıştır.

³⁶ Selçuk Çolakoğlu, *Dış Politika Yapım Sürecinde Din Faktörünün Etkisi: Pakistan Örneği*, İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, No:36, Mart 2007, s.81

³⁷ Joseph S. Nye, *a.g.e.*, s.216-217

1.2. DIŞ POLİTİKA OLUŞUM SÜRECİNDE AKTÖRLERİN ANALİZİ

Kenneth Thompson ve Ray Macridis, dış politika analizi çalışmalarında dış politika analizini iki alt kategoride ele almışlardır. İlk kategoriyi, “dış politika elemanları” oluştururken diğer kategoriyi “dış politika oluőtum süreci” oluşturmaktadır. Dış politika oluőtum süreci de iki alt baőlıktan meydana gelmektedir. Devlete ait olan Birimler ve Devlet-dışı Birimler.³⁸

Bu bağlamda ilk kategoriyi ele alacak olursak dış politikanın oluőtum sürecinde etkin olan unsuru devletin siyasal sistemi belirlemektedir. Başkanlık sisteminde dış politikanın oluőtum sürecinde başkanın rolü ön planda olacak³⁹, bu bağlamda dış politika analizinde başkanın kişisel kanaatleri ve algılamaları birincil öneme haiz olacaktır. Bu noktada siyasal sistemlerin dış politika oluőtum sürecindeki rollerinin daha iyi anlaşılması için kısıda olsa başkanlık, yarı-başkanlık ve parlamenter sistem hakkında bilgi vermekte fayda vardır.

Başkanlık sistemi başkanın doğrudan halk tarafından seçildiği ve yasama ve yürütme organlarının başı konumunda olduğu siyasal sistemlerdir. Yasama ve yürütme erki arasındaki kuvvetler ayrılığının en keskin olduğu sistem başkanlık sistemidir. Başkanın ve parlamentonun halk tarafından doğrudan seçilmesi yasama ve yürütme erkleri açısından hiyerarşik bir sıralamayı imkansız hale getirmektedir. Meclis ve hükümet yönetim işlevini ortaklaşa bir şekilde kendi yönetim payının verdiği yetkiyle diğerinin kararını yerindelik açısından onaylayarak yürütürler.⁴⁰ İşte bu noktadan hareketle başkanlık sisteminde meşruiyet krizinin monist bir anlayıőla başkanlık seçimiyle aőıldığını fakat yürütmenin başı olarak başkanın bu görevi belli konularda parlamentoyla paylaőtığını söyleyebiliriz.

Bir başka açıdan seçilen başkan **impeachment** durumu hariç hiçbir şekilde görevinden uzaklaőtıramamaktadır. Bu durum başkanın kendisine tanınan görev süresi boyunca görevde kalacağı, politikalarının doğruluğu ya da yanlıőlıęının bu

³⁸ Faruk Sönmezolu, *a.g.e.*, s.129

³⁹ Ayrıntılı bilgi için bakınız: Tayyar Arı, *Amerika’da Siyasal Yapı Lobiler ve Dış Politika*, Alfa Basım Yayım Dağıtım, Bursa, 1997

⁴⁰ Ertan Beceren ve Gökhan Kalağan, *Başkanlık ve Yarı-Başkanlık Sistemi; Türkiye’de Uygulanabilirliği Tartışmaları*, *İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Yıl:6, Sayı:11, Bahar 2007/2, s.166 (163-181)

durumu değiştirmeyeceği gerçeğini de gösterir.⁴¹ Politika oluşturulmasında ve uygulanmasında önemli bir aktör olan başkanın görev sresinin bitimiyle görevinden ayrılabilceği gerçeği aynı zamanda dış politika alanında da etkili olabilmektedir. Zira doğru veya yanlış başkanın dış politika anlayışı görev süresi boyunca uygulanma firsatı bulacaktır.

Yarı-başkanlık sistemi ise devlet başkanı ya da cumhurbaşkanının halk tarafından seçildiği bununla birlikte yürütme yetkisinin tek elde toplanmayıp bir başbakanla paylaşıldığı siyasal sisteme verilen addır. En bilinen yarı-başkanlık sistemi V. Cumhuriyet Fransa’sında tezahür etmiştir. Bu sistemde parlamentodan bağımsız olan Başkan/Cumhurbaşkanı, tek başına hükümet edemez, yürütme iradesi hükümet kanalıyla gerçekleşir. Uygulanma bakımından yarı-başkanlık sisteminin kendi içinde de farklılıklar gösterdiğini söyleyebiliriz. Fransa’da başkanın sistem içinde geniş yetkilere sahip olduğu yarı-başkanlık sisteminin yanı sıra Avusturya, İrlanda ve İzlanda’nın sahip olduğu yarı-başkanlık sisteminde başkanın yetkileri oldukça kısıtlıdır. Ayrıca Finlandiya ve Portekiz’deki yarı-başkanlık sistemin de ise başkanın yetkileri geniş olmakla birlikte aynı geniş yetkilere hkmetinde sahip olması dengeli bir yapı ortaya çıkarmıştır.⁴²

Parlamenter sistem de ise hükümet mevcut parlamento içerisinden çıkacağı için karar alma sürecinde sıkça yaşanan tıkanıklıklar her zaman ön planda olmuştur. Günümüzde İsviçre’nin model aldığı, Türkiye’de de uygulanmış olan parlamenter sistemde yasama organının bünyesinden çıkan yürütme organı hep kontrol altındadır ve gerektiğinde güvensizlik oyu ile görevinden uzaklaştırılabilmektedir. Bu bağlamda başkanlık sistemi ile karşılaştırıldığında parlamenter sistemde hükümetin manevra alanının daraldığını bununla birlikte başkanlık sisteminin aksine çok sesli politikanın geçerli olduğunu söyleyebiliriz. Öyle ki başkanlık sisteminde kabine yeleri başkana tavsiyelerde bulunurken politikanın yönünü başkan çizmektedir. Oysa parlamenter sistemde kabinenin farklı kompozisyonlardan oluşması çok sesliliği sağlayacaktır.

⁴¹ Bülent Yücel, *Yarı-Başkanlık Sisteminin Hükümet Modeli zerine Karşılaştırmalı Bir alışma: Fransa Modeli ve Komünizm Sonrası Polonya*, <http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/38/280/2551.pdf>, Erişim Tarihi: 14 Nisan 2010, s.7

⁴² Bülent Yücel, *a.g.m.*, s.8, dipnot:15

Bu anlatılanlar çerçevesinde dış politika oluşumunu ele alacak olursak dış politika oluşum sürecinde başkanlık sisteminde daha istikrarlı bir sürecin ortaya çıkacağını söylemek doğrudur. Bu süreçte de ister istemez başkanın kişisel kanaatleri, ideolojisi gibi bazı sosyo-psikolojik unsurların ön plana çıkacağını söyleyebiliriz. Yarı-başkanlık sisteminde ise yürütmenin bölünmüş yapısı işbirliğini zorunlu kılmakta bu bağlamda dış politika yapım sürecinde yürütmenin iki kanadı olan başkan/cumhurbaşkanı ve hükümet işbirliğine mecbur kalmaktadır. Parlamenter sistem ise dış politika konularında çok sesliliğin sağlanabilmesi açısından diğer iki sisteme göre daha avantajlıdır. Fakat aynı zamanda dış politika kararlarının acil ve derin müzakereler sonucu ele alınması gerekliliği ve daha sonrasında tek seslilikle yürütülmesinin elzem olması parlamenter sistemin dezavantajını oluşturmaktadır. Bu bağlamda parlamenter sistem içinde dış politika alanında bu alanın doğası gereği sistemin tıkanması olasıdır. Tıkanıklığın giderilememesi dış politika oluşum sürecini ve başarıyı sekteye uğratabilecektir.

Yukarıda Kenneth Thompson ve Ray Macridis'e dayandırılarak yapılan ayrımı ele alarak Türkiye'nin dış politikasının analizine girişecek olursak, 1982 Anayasası'na göre dış politikanın yasama ayağını Türkiye Büyük Millet Meclisi oluşturmaktadır. 1982 Anayasası'nın 90. Maddesi Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne *Türkiye Cumhuriyeti adına yabancı devletlerle ve milletlerarası kuruluşlarla yapılacak antlaşmaları onaylama yetkisi* vermektedir. TBMM'nin görev ve sorumluluklarının sayıldığı bir başka madde olan 92. Maddede ise Türk Silahlı Kuvvetleri'nin yurtdışında kullanılması ve Türkiye'de yabancı askeri güç bulundurulması kararlarının alınması yine TBMM'nin görev ve sorumlulukları arasında sayılmıştır.⁴³

Görüldüğü üzere 1982 Anayasası dış politika oluşum sürecinde TBMM'ye kesin görev ve sorumluluklar yüklemiş, uluslararası antlaşmalar, savaş ilanı gibi bir ülkenin en önemli dış politika konularında yasama, yürütme erkinin önüne çıkarılmıştır. Öyle ki ABD'nin son Irak savaşını başlatmadan önce Türkiye'den istediği desteğin çoğunluğu elinde bulunduran hükümetin isteğine rağmen

⁴³ <http://www.anayasa.gen.tr/1982ay.htm>, Erişim Tarihi: 20.08.2010

TBMM'den geçmemesi bu duruma güzel bir örnek teşkil etmiştir. Bununla birlikte bir vakıa olarak dış politikanın oluşturulmasını planlayan hükümetin Mecliste çoğunluğu elinde bulundurması durumunda çoğu zaman yasamanın yürütmenin etkisinde kaldığı da söylenebilir.

Anayasanın Cumhurbaşkanının görevlerini sıraladığı 104. Maddesi yürütmenin başı olarak cumhurbaşkanına da dış politika oluşum sürecinde bazı sorumluluklar yüklemektedir. Bu maddeye göre *Yabancı devletlere Türk devletinin temsilcilerini göndermek ve yabancı devletlerin temsilcilerini kabul etmek, milletlerarası antlaşmaları onaylamak ve yayımlamak* Türkiye Cumhuriyet Cumhurbaşkanının görev ve sorumlulukları arasındadır.⁴⁴ Fakat bu görev ve sorumluluklar yukarıda kısada olsa değinilen başkanlık sistemindeki veya yarı-başkanlık sistemindekine nazaran çok cılızdır. Zira Türk Cumhurbaşkanının ana varlık nedeni Türkiye'deki birliği temsil etmek olup, dış politika konusunda yön tayin edici bir pozisyonu bulunmamaktadır. Bununla birlikte Turgut Özal kendi cumhurbaşkanlığı döneminde bu kuralı çiğnemiş adeta bir başkan havası ile Dışişleri Bakanlığı'nı ve tüm bürokrasiyi by-pass ederek Türk dış politikasının Soğuk Savaş sonrası ilk dönemine yön vermiştir.

Türkiye'de esas olarak dış politikanın oluşum sürecinde planlayıcı aktör Hükümet ve Dışişleri Bakanlığıdır. Zira 1154 sayılı Dışişleri Bakanlığı'nın kuruluş kanununun 2. Maddesinde yer alan Dışişleri Bakanlığı'nın görev ve yetkileri arasında ilk sırada şu ibare yer almaktadır:

*“Hükümetçe tayin ve tespit edilecek esaslara göre dış politikayı uygulamak ve Türkiye Cumhuriyetinin yabancı devletler ve uluslararası kuruluşlarla ilişkisini yürütmek.”*⁴⁵

İkinci maddenin b fıkrasında yer alan göreve ve sorumluluk ise şöyledir:

⁴⁴ <http://www.anayasa.gen.tr/1982ay.htm>, Erişim Tarihi: 20.08.2010

⁴⁵ <http://www.mevzuat.adalet.gov.tr/html/850.html>, Erişim Tarihi: 20.08.2010

“Türkiye Cumhuriyetinin dış politikasının tespiti için hazırlık çalışmaları yapmak ve tekliflerde bulunmak, tespit edilecek dış politikayı yürütmek ve koordine etmek.”⁴⁶

Bu iki maddenin gösterdiği gibi Türk dış politikasının tespit ve tayin edilmesinde ve oluşumunda ana aktör Hükümet ve Dışişleri Bakanlığıdır. Bununla birlikte 1982 Anayasası yürütmenin başı olarak Cumhurbaşkanı’na da bazı görev ve sorumluluklar vermişse de bu görev ve sorumluluklar dış politikanın oluşum sürecine yön vermekten ziyade sembolik niteliktedir. Anayasanın Türkiye Büyük Millet Meclisi’ne tanıdığı yetkiler ve görevler ise dış politikanın oluşum sürecinde yürütmenin olası aşırılıklarını törpüleyecek ve yasama ve yürütme arasında denge kurmaya dönüktür.

Her ne kadar 1982 Anayasası ile öngörülmemişse de Türk Silahlı Kuvvetleri’nin Türk dış politikasının oluşum sürecinde kuruluşan bugüne kadar etkin olduğu bir vakiydir. Cumhuriyeti kuran kadroların asker kökenli olması ve cumhuriyete giden sürecin savaş sonucu elde edilmesi Türk dış politikasının “güvenlik” unsurunu her zaman ön plana çıkarmıştır. Güvenlik öncelikli dış politika anlayışı güçlü bir orduyu gerekli kılmış bu durum aynı zamanda dış politika oluşum sürecinde Türk Silahlı Kuvvetleri’nin sürece **de facto** müdahil olmasına neden olmuştur.⁴⁷

Thompson ve Macridis’in devlet-dışı aktörler olarak isimlendirdiği ikinci gruba siyasi partiler, çıkar grupları ve lobiler, medya ve kamuoyu dâhildir.

Siyasi partiler demokratik rejimlerin vazgeçilmez unsurudur. Çok sesliliğin sağlanmasının en önemli unsurlarından olan siyasi partiler, oluşturdukları parti programları ile seçmenlere farklı alternatifler arasında seçim yapma fırsatı sağlarlar. Farklı ideolojilere sahip partilerin dış politika stratejilerinde de farklılıklar olacaktır. Seçim dönemlerinde seçmenlerin bu alternatifler arasından seçim yapması

⁴⁶ <http://www.mevzuat.adalet.gov.tr/html/850.html>, Erişim Tarihi: 20.08.2010

⁴⁷ Ayrıntılı bir analiz için: Cevat Okutan ve Fulya Ereker, *Türk Dış Politikasının Belirlenmesinde Rejim Unsuru*, İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Yıl:4, Sayı:8, Güz 2005/2, s.189-204

aynı zamanda seçmenlerin dış politika tercihlerini de ortaya koyar. Yani siyasi partiler aracılığı ile kamuoyu dış politikanın oluşumu konusunda tercihini gösterir.

Bir başka açıdan siyasi partiler, hükümetin yürütmekle görevli olduğu dış politikayı takip edip, yanlış gördüğü yerlerde hükümeti eleştirmek ve kamuoyunu bilgilendirme görevini yerine getirirler. Bu görev hem siyasi partilerin hem de kamuoyunun dış politika oluşum sürecine katılımını sağlar.

Türkiye’de Siyasi Partiler Kanununa baktığımızda siyasi partilerin uyması gereken yasaklar kısmı, siyasi partilerin, bireyin sisteme entegrasyonunun sağlanmasındaki rolünü göstermektedir. Zira Siyasi Partiler Kanunu’na göre Türkiye’de faaliyette bulunmak isteyen partiler, bağımsızlığın korunması, devletin tekliği ilkesinin korunmasına ve eşitliğin korunması ilkesine aykırı, azınlık yaratılmasına yönelik ve bölgecilik ve ırkçılık temelli politikalar uygulayamazlar.⁴⁸ Bu kurallar çerçevesinde hareket eden siyasi partiler, aynı zamanda vatandaşların dış politika algılamalarının şekillenmesinde de etkili olmaktadır.

Devlet-dışı aktörlerden ikincisi çıkar grupları ve lobilerdir. Özellikle ABD gibi lobicilik faaliyetlerinin yasal olduğu siyasal sistemlerde dış politika oluşum sürecine çıkar gruplarının müdahil olması kolaydır. Bu bağlamda ABD’de yasal olarak lobicilik yapan şirketlere ödenen ücretler karşılığında Kongre’de parlamenterlerin ve senatörlerin istenen yönde karar almaları sağlanabilmektedir.

Türkiye’de ise yasal olarak lobicilik faaliyetleri yürütme imkanı bulunmamaktadır. Hatta siyasi partiler kanunu siyasi partilere yapılacak maddi yardımları çok sıkı kurallar altında tutmaktadır.

Her ne kadar Türkiye’de lobicilik faaliyetleri yasaklanmış olsa da Sivil Toplum Kuruluşlarının varlığı, Thompson ve Macridis’in sınıflandırmasında çıkar grupları olarak adlandırdığı kategoriye denk düşmektedir.

Soğuk Savaş sonrası uluslararası ilişkilerin doğası yapısal değişimler gerçekleştirme zorunluluğu ile karşı karşıya kalmıştır. Daha önce iki kutuplu sistem

⁴⁸ *Siyasi Partiler Kanunu*, İkinci Bölüm, madde. 79-83

içinde dikkat çekmeyen ya da üstü örtülen sorunlar, Soğuk Savaş'ın bitimiyle birlikte su yüzüne çıkmış, uluslararası ilişkilerin gündemine, insan hakları, çevre sorunları, etnik problemler gibi pek çok madde girmiştir. Bu durum sadece uluslararası ilişkilerin gündeminin genişlemesine neden olmamış aynı zamanda sistemin ve sisteme yaklaşımın değişmesini gerekli kılmıştır. Bu noktada ilk sorgulanan realist görüşün çerçevesini oluşturan iç/dış politika ayrımı ve dış politikanın devlet eliyle yürütülmesi anlayışı olmuştur. İletişim teknolojilerindeki artışla birlikte Mc Luhan'ın tabiriyle küresel köy haline gelen dünyada devlet dışı aktörlerin varlığı da ağırlık kazanmıştır ve bugün realist temelli iç/dış politika ayrımı yapmak imkansız hale gelmiştir. Bu noktada ortaya çıkan aktörlerden biri de Sivil Toplum Kuruluşlarıdır. (STK)

Günümüzde STK'lar özellikle hükümetlerin politik temelli dış politikalarının boşa bıraktığı alanlarda etkinlik göstererek dış politika oluşum sürecine müdahil olmaktadır. Bununla birlikte STK'lar geleneksel dış politika konularına da müdahil olarak dış politika oluşum sürecini etkilemeye çalışmaktadır. Mazlum ve Doğan, STK'ların dış politikaya katılma yollarını şöyle izah etmektedir:

- a) STK'lar devletle yarışmacı bir biçimde dış politikaya katılmaya çalışırlar, ellerindeki siyasal sistemi etkileme güçlerine paralel olarak dış politikayı değiştirmeye çalışırlar.
- b) Devlet tarafından boş bırakılan alanlara nüfuz ederek, günümüzde dış politikanın önemli konuları haline gelen alanlarda dış politikaya katılırlar.
- c) STK'lar, politik karar alıcılarla sürekli diyalog halinde olarak ve onların politikalarını destekleyerek, dış politika sürecine dahi olurlar.
- d) STK'lar, uluslararası örgütlerle birlikte hareket ederek hem ulusal hem de uluslararası kurumlarda kendisine yer edinir ve dış politikaya katılırlar.⁴⁹

Dış politika oluşum sürecinde devlet-dışı birimlerden diğer ikisi kamuoyu ve medyadır. Bu çalışmanın ana konusunu oluşturdukları için bu iki birimin analizi

⁴⁹ Erhan Doğan ve Semra Cerit Mazlum, *Türkiye'nin Dış Politikası: Yeni Sorunlar ve Yeni Aktörler*, **Sivil Toplum ve Dış Politika**, Yayına Hazırlayanlar: Semra Cerit Mazlum ve Erhan Doğan, Birinci Basım, Ankara, Bağlam Yayınları, 2006, s. 15-16

ve dış politika oluşum sürecindeki rollerine ayrıntılı bir şekilde değinilecektir. O sebeple burada verilecek bilgiler konuya giriş bağlamında yüzeysel olacaktır.

Yukarıda da değinildiği gibi Soğuk Savaş'ın son dönemi ve bitimiyle birlikte uluslararası ilişkilerin doğası da yapısal değişim geçirmiştir. Bu yapısal değişim realist görüşün devlet eksenli açıklamalarını yetersiz hale getirmiş devlet-dışı aktörlerin varlığına dikkat çekilmesine neden olmuştur. İşte devlet-dışı aktörlerden biri de medyadır.

İletişim alanında yaşanan teknolojik gelişme sınırları ortadan kaldırmış dikey ve yatay iletişim artmasına neden olmuştur. Öyle ki artık insanlar dünyanın her hangi bir bölgesinde meydana gelen bir olaydan anında haberdar olabilmekte ve yine aynı şekilde dünyanın diğer ucundaki insanlarla daha kolay ve hatta yüz yüze iletişime geçebilmektedir. İletişimdeki bu kolaylık bir yandan haber sağlayıcı olarak medyanın dış politika oluşumunda bireylerin algılamalarının şekillenmesindeki rolünü vurgularken, diğer yandan ülkelerin kamuoylarının medyanın bu etkisine açık hale gelmesi kamu diplomasisi⁵⁰ kavramını ön plana çıkarmaktadır.

Medya bir yandan bireylerin algılamalarını şekillendirirken diğer yandan bir çıkar grubu olarak kendi görüşleri çerçevesinde kamuoyu oluşturabilmektedir. Ayrıca medyanın bu etkileme gücü aynı zamanda onun bir propaganda aracı olarak ön plana çıkarılmasına da neden olmuştur. Özellikle kamu diplomasisi ile birlikte düşünüldüğünde medyanın bu propaganda aracı rolü daha iyi anlaşılmaktadır. Ülkemizde de Orta Asya ve Ortadoğu'ya yönelik yayın yapması amacıyla kurulan TRT Avaz ve TRT Arapça gibi kanalları Türkiye'nin kamu diplomasisi girişimleri çerçevesinde okuyabiliriz.

Hangi rejimi ele alırsak alalım kamuoyunun rızasına dayanmayan hiçbir rejimin ayakta kalamayacağı bir gerçektir. Yani kamuoyunun rızasına dayanmayan

⁵⁰ Ayrıntılı bir tartışma için bakınız: *Dış Politikadaki Etkin Unsur: Kamu Diplomasisi ve Türkiye'nin Kamu Diplomasisi Etkinliği*, www.kamudiplomasisi.org/pdf/tugceersoyozturk.pdf, Erişim Tarihi: 23.08.2010

rejim yoktur. Bu bağlamda kamuoyunun rejimin meşruiyet ölçeri olduğunu söyleyebiliriz.

Kamuoyu algılamalarının en hassas olduğu konuların başında dış politika ile ilgili olanlar gelmektedir. Kamuoyunun bir bütün olarak dış politika konularında yeterli bilgiye sahip olduğunu varsaymak gerçeklerle örtüşmeyecektir. Bu bağlamda genel olarak kamuoyunun dış politika konularına ilgisiz olduğunu ve fakat bu rasyonel boşluğu duygusal tepkilerin doldurduğu söylenebilir. Bir örnek vermek gerekirse Türk-Ermeni ilişkilerinin bugünkü seyrinde hükümetlerin iyi ilişkiler kurma girişimlerinin zaman zaman iki ülke kamuoylarının duygusal tepkileri sonucu sekteye uğradığını söyleyebiliriz.

Bu noktada kamuoyu kavramının analizini diğer bölüme bırakıp, bu bölümün son konusu olan karar verme sürecinin analizine geçmekte fayda var.

1.3. KARAR VERME TEORSİ VE DIŞ POLİTİKA OLUŞUMUNDAKİ ROLÜ

Karar verme kabaca mevcut alternatifler arasından seçim yapma olarak tanımlanabilir. Bu tanımlamadan hareketle sorulacak iki soru karar alma sürecinin anlaşılmasında ilk basamağı oluşturacaktır. Nedir bu alternatifler ve bu alternatifler arasındaki seçim neye göre yapılır?

Mevcut alternatiflerden kasıt, bireyin karar verme aşamasında içinde bulunduğu durumlardan, kendisi için en makul olanın da içinde bulunduğu, bir dizi sonuç beklentisini karşılayan seçeneklerdir. Şöyle ki birey karar verirken elbette kendisi için en iyi sonucu sağlamaya çalışacaktır. Bunun yanında diğer faktörlerin etkisiyle bireyin yararına olmayan ve beklentilerini tam olarak karşılamayan seçenekler de mevcuttur. Bir varsayım üzerinden hareket edersek konunun daha rahat anlaşılmasını sağlayabiliriz. Diyelim ki Ahmet eğitimi için karar verme aşamasındadır ve kendisi için hangi okulun daha çok yarar sağladığını araştırmaktadır. Ahmet'in elindeki mevcut seçenekler;

- a) Devlet üniversitesi
- b) Özel üniversite
- c) Yurtdışında bir üniversite

d) Eğitimine devam etmemek olsun.

Bu seçenekler arasında d seçeneği Ahmet için en kötü olasılıktır ve Ahmet'e fayda sağlamayacaktır. Varsayımı ilerleterek Ahmet'in yurtdışında eğitimine devam etmek istediğinden hareketle Ahmet için en yararlı seçeneğin c seçeneği olacağını söyleyebiliriz. Bu bağlamda diğer iki seçenek Ahmet'in beklentilerini tam olarak karşılayamayacaktır. Diğer dışsal etkenlerin olmadığı bir karar aşamasında Ahmet doğal olarak c seçeneğini kendisi için en rasyonel olarak seçecektir. Varsayımı bir ileri aşamaya götürerek Ahmet'in yeterli maddi olanağa sahip olmadığını ve yabancı dil bilmediğini veri olarak alırsak, Ahmet için yurtdışında eğitim seçeneği en rasyonel seçenek olmaktan çıkacak ve Ahmet'in a seçeneğini tercih etme olasılığı artacaktır. Görüldüğü üzere mevcut seçenekler sadece bireyin istekleri ve algılamaları çerçevesinde oluşmamakta aynı zamanda dışsal faktörlerin varlığı mevcut seçeneklerin seçilebilme olasılığını etkilemektedir.

Bu örnekte ayrıca karar alma sürecinin analizinde en önemli etkenlerden biri olan rasyonalite gerçeği de karşımıza çıkmaktadır. Pozitivist bir mantıkla bireyin rasyonel seçim yapacağını ele alırsak karar alma sürecinin her zaman maksimum fayda ile sonuçlanacağını ileri sürebiliriz. Yukarıdaki örnekte de görüldüğü gibi bireyin rasyonel tercihlerinin önünde her zaman bazı engeller bulunmakta ve kararın beklenen etkiyi yapması imkansızlaşabilmektedir. Aynı zamanda rasyonel sonuca ulaşma konusunda dışsal etkenlerin yanında bir de bireyin içsel kazanımları sonucu elde etmiş olabileceği irrasyonel etkenlerin de var olduğunu söyleyebiliriz. Yukarıdaki örnekte Ahmet'in eğitim hayatına devam etmesinin ailesine çok büyük maddi yük getireceği düşüncesinden hareket ederek duygusal davranması, onun için en kötü seçenek olan d seçeneğinin tercih edilme payını arttırabilecektir.

Bu noktada karar alma sürecini ve rasyonel karar almayı etkileyen içsel ve dışsal faktörleri ele almakta fayda var.

İlk olarak bireyin konuya ilişkin algılama düzeyi ve farklılığı, rasyonel karar alınmasını etkileyen unsurdur. Algılama farklılıkları, aynı konu hakkında

bireylerin farklı tercihler yapmasına neden olacak ve bu durum rasyonel kararın, bireyden bireye farklılık göstermesini sağlayacaktır.

İkinci olarak bireyin kişisel özellikleri karar verme sürecini etkileyebilmektedir. Bireyin psikolojik yapısı, inançları, ideolojisi, rasyonel veya duygusal karakteri, yetişme tarzı, aldığı eğitim gibi etkenler bireyin algılamalarının oluşumunda ve karar verme sürecinde birer etmendir. Bu etkenlerin ayrıntılarına daha sonra dış politikada karar alma süreci işlenirken girileceği için burada kısaca değinilmiştir.

Dışsal faktörlerin ilki ise bireyin dışarıdan sağladığı bilginin sınırlılığıdır. Yani üzerinde karar verilecek konu hakkında bireyin ne kadar fazla bilgiye sahip olduğu gerçeği, kararın rasyonelliğini belirleyecektir. Sınırlı bilgiye sahip olunan konuda alınacak kararın subjektif yönü ağır basarken tersi durumda kararın daha objektif olacağı söylenebilir. Tabi burada bireyi rasyonel karar verme yeteneğinin de önemli olduğunu söyleyebiliriz. Eğer ki bireyin rasyonel karar verme yeteneği zayıfsa ve bireyin duygusal karakteri daha baskınsa, dışsal veri olarak gelen bilgilerin fazlalığı bireyin subjektif karar vermesini etkilemeyecek, birey gelen bilgileri reddedeceği için rasyonel olmayan bir karar verebilecektir.

Bireyin baskı altında olup/olmamasına göre alınan kararın niteliği değişiklik gösterecektir. Bireyin baskı altında kalması rasyonel düşünmesini engelleyebileceği için kararın sağlıklı olup olmadığı tartışmalı olacaktır. Baskı, bireye karşı güç kullanma tehdidi olabileceği gibi diğer dışsal faktörlerin varlığı da olabilir.

Böyle bir baskı unsuru olarak zamandan bahsedebiliriz. Zamanın kısıtlı olduğu durumlarda karar vermek için acele davranılacak bu da sorunun veya konunun tüm boyutlarıyla ele alınmasına mani olacaktır. Bu durum ayrıca bireyi rasyonel karar almasını engelleyici bir baskı unsuru da olacaktır.

Bu noktada yukarıda kişisel düzlemde anlatılan karar verme süreci, daha sonra dış politika konusunda karar verme süreci ve modelleri anlatılırken

detaylandırılacağı için, burada kaç tip karar olduğuna dair bir sınıflandırma yapılabileceği konusundan devam etmek konuyu biraz daha aydınlatacaktır.

Dusan Sıdjanski, kaç tip karar olduğuna dönük bir soruya kararların 7 ana başlık altında sınıflandırılabilineceği şeklinde cevap vermektedir. Bu cevaba göre kararlar şu 7 ana başlık ve alt başlıklardan oluşmaktadır:

- a) Gerekliklik ve fırsat unsuruna göre kararlar
- b) Zaman faktörüne göre kararlar
- c) Tercih ve motivasyona göre kararlar
- d) Yapısına göre karmaşık ve basit kararlar
- e) Önem derecesine göre kararlar
- f) Etkisine göre kararlar
- g) Sürece göre kararlar.⁵¹

Buna göre Sıdjanski'nin, kararları gerekliklik, optimal olup olmama, fırsatlı olup olmama şeklinde sınıflandırdığı ilk maddenin rasyonalite kavramına denk geldiğini söyleyebiliriz. Sıdjanski'ye göre zaman faktörü kararın niteliğini aciliyet ve hız konusunda etkilemektedir. Üçüncü maddede kararın ekonomik, ideolojik, güç istençli olmasına göre, dördüncü maddede kararın doğasına göre özel veya kamusal, karmaşık veya basit olmasına göre, beşinci maddede önemli olup olmaması ve türetilmiş olup olmamasına göre sınıflandıran Sıdjanski, altınca maddede kararın etkisine göre bir sınıflandırma yapılabileceğini belirtmiştir. Buna göre karar da etkisine göre, genel ya da kısmi etkiye sahip kararlar, iptal edilebilir veya edilemez kararlar, baskı altında alınmış ya da baskı altında alınmamış kararlar, geri dönüşü olan veya olmayan kararlar, uygulanabilir veya uygulanamaz kararlar ve reformist veya idari nitelikli kararlar olarak alt sınıflandırmaya tabidir. Son olarak da karar alma sürecine göre sınıflandırma yapılabileceğine değinen Sıdjanski, bu süreci bilginin gizli veya kamusal olması ve kararın açık, kapalı ya da karışık olmasının belirlediğini savunmuştur. Sıdjanski açık kararlara Cezayir'in bağımsızlık sürecinde

⁵¹ Dusan Sıdjanski, *Decision-Making Approaches, Political Decision-Making Processes Studies in National, Comparative and International Politics*, ed. Dusan Sıdjanski, Elsevier Scientific Publishing Company, Amsterdam, 1973, s.6

Fransa’da yapılan referandumu örnek verirken, kapalı kararlara da ABD’nin Vietnam harekatını örnek göstermektedir.⁵²

Bir başka isim G. Sartori ise karar sınıflandırmasında aktör sayısını esas olarak 4 tip kararın olduğunu belirtmiştir. Bunlar;

- a) Bireysel Kararlar
- b) Grup Kararları
- c) Ortak Kararlar
- d) Ortaklaştırılmış Kararlardır.⁵³

Sartori’nin bu tipolojisinde ana ayırım ilk üç kararla, son tip karar arasındadır. Bireysel kararlar isminden de anlaşılacağı gibi bireylerin aldığı kararları, grup kararları bir grubun aldığı kararları, ortak karar birçok kişinin aldığı kararları nitelerken, ortaklaştırılmış kararlar özne temelli açıklamaya dayanmamaktadır. Sartori, ortaklaştırılmış karardan anlaşılması gerekenin, bir topluluğa uygulanabilir olması olduğunu belirtmiş ve bu bağlamda her politik kararın ortaklaştırılmış karar olduğunu ifade etmiştir.⁵⁴

Karar verme modeli üzerine çalışma yapan siyaset bilimcilerin ilgi odaklarından biri dış politika alanıdır. Bu yöndeki çalışmaların ana düşüncesini, hükümetlerin de bireyler tarafından yönetildiği gerçeği oluşturmaktadır. Bu bağlamda klasik realist okulun devleti yek pare, rasyonel bir aktör olarak gören anlayışının sorgulandığını söyleyebiliriz. Politik kararların alındığı birimlerin yöneticilerinin kişisel algılamaları ve özelliklerinin karar verme modeli çalışmaları çerçevesinde ön plana çıkmaktadır.

Realist teori ve sistem teorisi, analiz düzeyi olarak devleti ele almakta ve devleti, rasyonel, yek pare bir yapı olarak göz önünde bulundurmaktadır. Davranışsalcı okulun gelişmeye başlamasıyla birlikte bireyi davranışlarının

⁵² Dusan Sıdjanski, *a.g.m.*, s.7

⁵³ Giovanni Sartori, *Demokrasi Teorisine Geri Dönüş*, Çev: Tunçer Karamustafaoğlu ve Mehmet Turhan, Ankara, Yetkin Yayınları, 1996, s.232

⁵⁴ G. Sartori, *a.g.e.*, s.233

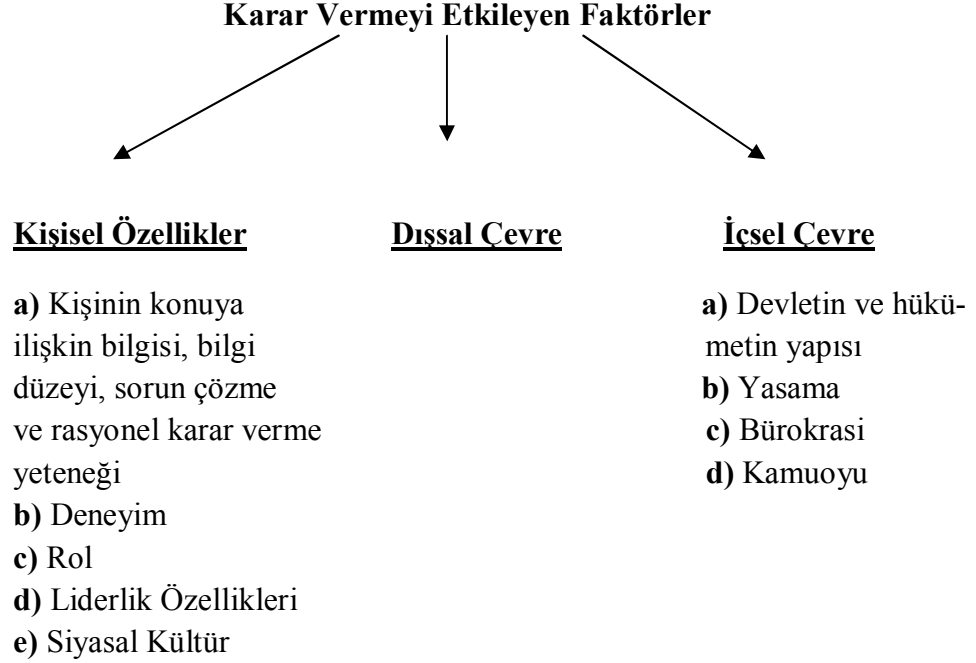
nedenlerinin anlaşılmaya çalışılması, karar verici pozisyonda olan bireylerin davranışlarının da araştırılması gereğini beraberinde getirmiştir.

Bilindiği gibi uluslararası ilişkilerde devletlerin faaliyetleri ve birbirlerine karşı yürüttükleri politikalar göz önündeki unsurlar olsa da esasen bu ilişkiler resmi hükümetler tarafından yürütülmektedir. Bu noktada karar verme teorisi açısından karar alıcı pozisyonda bulunan bireylerin davranışlarının genel bir araştırmasını elzem hale getirmiştir. Zira tüm bu ilişkiler en temelde karar alıcılar ve temsilciler aracılığı ile yürütülmektedir.⁵⁵

Yukarıda karar verme süreci ele alınırken bireyin karşılaşacağı ilk problemin rasyonaliteye yönelik olacağına ve mutlak rasyonel seçimin zor olduğuna çünkü bazı içsel ve dışsal faktörlerin mutlak rasyonaliteyi engelleyeceğine değinmiştik. Bu durum dış politika konuları için de geçerlidir. Yani karar verme teorisi çerçevesinde ilk ele alınması gereken kişisel özellikler ve algılama düzeyidir.

⁵⁵ Tayyar Arı, *Uluslararası İlişkiler Teorileri Çatışma Hegemonya İşbirliği*, 5. Basım, Bursa, MKM Yayıncılık, 2008, s.514

Burada Tayyar Arı'nın karar alıcının kararını etkileyen faktörleri bir şema altında toplayabilir ve bu şemadan hareketle konuyu detaylandırabiliriz.

Şekil 1: Karar Vermeyi Etkileyen Faktörler

Kaynak: Tayyar Arı, Uluslararası İlişkiler ve Dış Politika, s.125-150

Karar alıcının, kişisel özellikleri ve yetenekleri dış politika kararlarının oluşumunda öncelikli etkindir. Bu bağlamda bireyin konu hakkındaki ilgisi ne derece yüksekse, kişisel özellikler daha fazla ön plana çıkacaktır. Bununla birlikte kişinin olay hakkındaki bilgi seviyesi, onun objektifliğini sağlayan bir diğer unsurdur. Daha fazla bilgi sahibi olunan konu hakkında, kişisel özelliklerin etkisi daha az olacaktır. Yine aynı şekilde kişinin sorun çözebilme yeteneği ve rasyonel karar verebilme yeteneğinin fazla olması durumunda karar daha objektif bir niteliğe sahip olacaktır.⁵⁶

Kişisel özelliklerle konusundaki ikinci alt başlık “deneyim”dir. Karar alıcının dış politika konularındaki deneyimi kararın hem objektif hem de subjektif niteliğini etkileyebilecektir. Deneyimler bir yandan konunun rasyonel analizini kolaylaştıran

⁵⁶ Tayyar Arı, *a.g.e.*, s.129

bir etkenken diğerk yandan duygusal tepkilere de neden olabilir. Nitekim Domuzlar Körfezi çıkarması sırasında Küba'nın sert direnişi ile karşılaşan Kennedy Hükümetinin, yaşanan askeri trajediden sonra yapılan açıklamalarda olayın ABD için büyük bir başarisızlık olduğunu kabullenmeme eğilimi göstermesi keza yine medyanın da aynı yola başvurması bir nevi deneyim sonrası oluşan duygusal tepkidir. Özellikle ABD prestijinin, Latin Amerika'da sarsılması duygusal tepkilerin artmasına neden olmuştur.⁵⁷ öyle ki Domuzlar Körfezi  ıkarmasının ABD yönetici elitinde yarattığı d ş kırıklığı, ABD'nin h r dünya liderliğinin tartişılmasına neden olmuştur.⁵⁸ Ayrıca Domuzlar Körfezi çıkarmasından sonra Latin Amerika  lkeleri nezdinde prestij kaybı yaşanması daha sonra bölgeye yönelik ABD politikalarının şekillenmesinde etkili olmuştur diyebiliriz.

Bir diğerk alt başlık “rol”d r. Karar alıcı her ne kadar kendi görüşlerine sahip olsa da yine de onu karar verme sürecinde sınırlandıran unsurlar mevcuttur. Bunlardan bir tanesi de işgal ettiği pozisyonun kendisinden beklediği roldür. Karar alıcı içinde bulunduğu grubun, pozisyonun kendisinden beklediği role kendisini kaptrabilir. Bu durum karar alıcının katı bir şekilde bazen kendi inançlarıyla çelişse de kendisinden beklenen rol çerçevesinde karar vermesine neden olacaktır. Eğer karar ortaklaşa alınan bir kararsa bireyin role kendisini fazla adapte etmesi karar alma sürecinde tıkanıklığa da yol açacaktır.⁵⁹

Karar alıcının liderlik özellikleri, karar alma sürecini etkileyen bir başka faktördür. Liderlik  zellikleri, özellikle kriz zamanlarında ön plana çıkmaktadır. Güçlü liderlik özelliklerine sahip olma karar alıcılar için kriz durumunun aşılmasında etkili olabilecek bir etmendir. Bu noktada Sönmezoğlu bir kriz karşısında liderin kişisel özellikleri ile mevcut bilgiler arasında bir korelasyonun varlığına dikkat çekmektedir. Lider mevcut bilgilerle kendi değer ve inançlarının uyuşmazlığı durumunda ya sorunu görmezden gelerek krizin dışında kalmaya çabalar, ya gelen bilgileri reddederek kendi inançlarını muhafaza eder, ya da gelen bilgileri

⁵⁷ Assia Alexieva, *The Role of Emotions in Foreign Policy Decision Making*, Paper presented at the 50. Annual Convention of the International Studies Association, New York, February 15-18, 2009, <http://convention2.allacademic.com>, Erişim Tarihi: 20.08.2010, s. 12

⁵⁸ Assia Alexieva, *a.g.m.*, s.14

⁵⁹ Faruk Sönmezoğlu, *a.g.e.*, s.168

değerlendirerek kendi inançlarında değişikliğe gitme yolunu seçer.⁶⁰ Sönmezoğlu'nun belirttiği bu üç yol aynı zamanda bireyin liderlik özellikleriyle alakalıdır. Zira güçlü bir liderlik vasfına sahip olan birey için ilk seçenek tercih dışı kalacaktır.

Dolaylı yoldan da olsa liderlik özellikleri, karar alma sürecinin nasıl işleyeceğini de belirleyebilmektedir. Alexander George'ye göre başkanın yönetim tarzını belirleyen 3 özellik vardır. Bunlar;

- a) Politik durumlar karşısındaki bireysel tutumu
- b) Bilgiye ulaşmadaki tercihi
- c) Yararlı olabileceğine olan inancı⁶¹

Bu üç özellik liderin işbirlikçi, rekabetçi ya da kuralcı bir yönetim ve liderlik anlayışı sergilemesine neden olacaktır. Ayrıca bu üç farklı yönetim anlayışından hanginin seçileceği ile paralel olarak karar alma sürecinde aktör sayısı değişiklik gösterecektir.

Kişisel özelliklerden bir diğeri de “siyasal kültür”dür. Mehmet Gönlübol, karar vericinin beraberinde 3 özellik getireceğini belirtmektedir. Bunlar;

- a) Ait olduğu toplumun çoğunluğunun değer ve inançları
- b) Toplum içerisinde kendisinin de üyesi olduğu alt-grupların değer ve inançları
- c) Kendi kişiliği ve idiosinkratik nitelikleri⁶²

Daha önce üzerinde durulan kişisel özelliklerle Gönlübol'un tipolojisindeki c seçeneğine yakın sınıflandırmalardır. Bununla birlikte siyasal kültür bireyin içinde bulunduğu toplumun değer ve inançlarının ve üyesi olduğu alt-grupların değer ve inanç kalıpları tarafından şekillenen bir unsurdur. Bu bağlamda karar verici bir yandan içinde bulunduğu toplumun genel geçer değer yargılarını benimseyecek

⁶⁰ Faruk Sönmezoğlu, *a.g.e.*, s.185-186

⁶¹ David Mitchell, *Does Context Matter? Advisory systems and the Management of the Foreign Policy Decision Making Process*, Prepared for presentation at the International studies Association Annual Meeting, March 29, San Francisco, California, <http://convention2.allacademic.com>, Erişim Tarihi: 17 Mart 2010

⁶² Mehmet Gönlübol, *a.g.e.*, s.193-194

ayrıca kendi kanaatleri çerçevesinde toplum içinde alt-gruplar olan siyasi parti, dernek, sendika gibi küçük grupların değerlerini de yansıtacaktır.

Tayyar Arı'nın bu tipolojisinde kişisel özellikler kategorisine psikoloji unsurunu da ekleyerek genişletebiliriz. Politik psikoloji çalışmaları çerçevesinde son dönemde karar alıcıların politik kararlarının altındaki psikolojik özellikleri araştırılmakta ve çarpıcı sonuçlar elde edilmektedir. Özellikle lider retoriklerinin incelenerek elde edilen sonuçlar dış politika alanında psikoloji mefhumunun ne derece önemli bir etken olduğunu göstermektedir.

Psikoloji başlığı altında öncelikle sadece bireysel psikoloji anlaşılmalı bu alt başlığa grup psikolojisinin de dahil olduğu bilinmelidir.⁶³

İlk olarak bireysel düzeyde imaj teorisinden bahseden Schafer, bireyin doğuştan sahip olduğu idrak kapasitesinin, dış politika çıktılarının yorumlanmasında, sınırlandırılmasında ve filtrelenmesinde etkili olduğundan bahsetmektedir.⁶⁴

İkinci olarak ki bu teori dış politikada karar verme analizi çerçevesinde kullanılmak için çok uygundur, "liderin korkuları analizidir." Bu araştırmaya göre liderin sahip olduğu korkular karar verme sürecini etkilemektedir ve bu korkuları şekillendiren faktörleri 7 üst başlıkta toplamak mümkündür. Bu 7 üst başlık, güç istenci, güvenilirlik, karmaşıklık, kendine güven, olay ve olguları kontrol yeteneği, bulunduğu göreve oryantasyon, grup eğilimidir. Bu 7 üst başlık liderin korkularına ve dolayısıyla psikolojisine yön verebilme yeteneğine sahiptir ve dolayısıyla dış politika kararlarını etkileyebilmektedir.⁶⁵

Bireysel psikolojik etkenlerin yanı sıra bir de grup psikolojisinden de bahsedebiliriz. Gruptan dışlanma ve cezalandırma tehditlerinin varlığı Neumann'ın medya araştırmaları konusunda ortaya attığı suskunluk sarmalı modelinde olduğu gibi bireylerin farklı düşünceler dile getirmesini engelleyebilmektedir. Grup

⁶³ Mark Schafer, *Individual and Group Psychology in Foreign Policy Decision Making*, Paper prepared for presentation at the Annual Meetings of the International Studies Association, February 2010, New Orleans, Louisiana, <http://convention2.allacademic.com>, Erişim Tarihi: 23.08.2010

⁶⁴ Mark Schafer, *a.g.m.*, s.10

⁶⁵ Mark Schafer, *a.g.m.*, s.13

içerisinde farklı görüşlerin olmaması rasyonel karar almayı etkileyebilmektedir. 1956 yılında yaşanan Süveyş Bunalımı'nda İngiltere hükümetinin karar verme modeli tam da buna örnektir. İngiltere'de Süveyş Krizinde karar kabine tarafından küçük bir grup içerisinde alınmıştır. Bu süreçte ABD'nin ne tutum takınacağı konusunda grupta tam bir konsensüs oluşmuş ve İngiltere'nin Süveyş'e müdahale etmesine ABD'nin ses çıkarmayacağı düşünülmüştür.⁶⁶ Fakat ABD, İngiltere ve Fransa'nın bu girişime karşı durmuş ve hareketin sonlanmasını sağlamıştır. Görüldüğü gibi eleştirel görüşün olmaması rasyonel karar alma sürecini etkilemektedir. Bu bağlamda grup kararlarının ortaya çıkmasında grup normlarının ve inançlarının etkisi büyüktür. Ayrıca bir başka açıdan grup kararlarının bireysel kararlara nazaran daha uç kararlar olma olasılığı her zaman yüksektir.⁶⁷

Karar vermeyi etkileyen ikinci ana faktör dışsal çevredir. Karar alıcılar her zaman temsil ettikleri devletin gücünü, uluslararası sistemdeki konumunu ve keza diğer alt ve bölgesel sistemlerdeki konumunu da hesaba katarak karar almak zorundadırlar. Bu durumun göz ardı edilmesi, kararı gerçekçilikten ve uygulanabilirlikten uzaklaştıracak bir gelişme olacaktır. Zira uluslararası sistemde sadece bir aktörün varlığından bahsedilemez. Öyle ki bazı durumlarda konu ile doğrudan ilişkisi bulunmamasına rağmen üçüncü aktörlerin varlığı dahi hesaba katılmak zorundadır.

İçsel faktörleri ise devlet ve hükümetin yapısı, yasama, bürokrasi ve kamuoyu oluşturmaktadır.

Devletin ve hükümetin yapısı karar alma sürecinde izlenecek yöntemlerin niteliğini belirleyen unsurdur. Devlet yapısının üniter, federal, konfederal oluşu, rejimin başkanlık, yarı-başkanlık veya parlamenter oluşu, karar alma sürecindeki yöntemleri oluşturan ana etkenlerdir. Başkanlık sisteminde yürütmenin başı olarak başkanın karar alma sürecindeki konumu diğer rejimlere nazaran daha güçlü

⁶⁶ Bertjan Verbeek, *Parliamentary Democracy and Foreign Policy Crisis Decision Making. France, Great Britain and the Middle East in 1956*, Paper presented to the panel on Foreign Policy Decision Making in Parliamentary Systems at the Annual Conference of the International Studies Association, Chicago, USA, Feb-28 March-3, 2007, <http://convention2.allacademic.com>, Erişim Tarihi: 18.08.2010, s.9

⁶⁷ Mark Schafer, *a.g.m.*, s.15-17

olduğundan başkanın kişisel özellikleri ön plana çıkabilecektir. Bununla birlikte parlamenter sistemde aktör sayısının fazlalaşması bağlamında kişisel özelliklerin daha geri planda kalacağı ve örgütsel süreç ve bürokratik politika modelleri çerçevesinde analiz yapmanın daha gerçekçi sonuç doğuracağı söylenebilir.

İkinci içsel faktör olarak yasamadan bahsedebiliriz. Rejimdeki farklılıklar yasama ve yürütmenin karar alma sürecine katılımını yakından ilgilendirmektedir. Arı'ya göre yasama ve yürütmenin birbirini dengelediği ABD Başkanlık sisteminde, yasama ve yürütme organı işbirliği içinde hareket edecektir. Ayrıca parti disiplininin olmaması yasama organının karar alma sürecindeki rolünü pekiştirmektedir. Parti disiplininin olduğu İngiltere, Almanya ve Türkiye gibi rejimlerde hükümeti seçimlerde çoğunluğu elde eden partinin kurması, yasama organında sayısal çoğunluğu da bu partinin elde etmesi, yasama organını bir bütün olarak karar alma sürecinin dışına çıkarabilmektedir.⁶⁸

Dış politika konularının spesifik niteliği ve belli bir bilgi birikimine gereksinim duyması, bu ihtiyaçları giderecek birimlerin hükümet ve devlet bünyesinde kurulmasını zorunlu kılmaktadır. Bu birimlerin karar alma sürecindeki rolleri, rejimin yapısına göre farklılık göstermekle birlikte genelde karar alma sürecini yönlendirme etkisine sahiptir. Bu bağlamda örgütsel süreç ve bürokratik politika modelinin incelenmesi konuyu aydınlatacaktır.⁶⁹

Örgütsel süreç modelinde hükümet kendisini oluşturan alt birimlerden oluşur ve her alt birim dış politika konusunda kendi alanları hakkında çıktılar ortaya koyarlar. Sistemin sürekliliğinin esas alındığı bu modelde, başkan veya karar alıcının

⁶⁸ Tayyar Arı, *Uluslararası İlişkiler ve Dış Politika*, s.141

⁶⁹ Bu iki modelin yanı sıra daha başka karar verme modelleri de mevcuttur. Bununla birlikte bu iki modele ek olarak burada Karl Deutch'un Şelale Modelinden bahsetmekte fayda var. Deutch'a göre ülkede kararlar yukarıdan aşağıya doğru beş gruptan oluşan bir yapılanma bünyesinde alınır. Bu beş grubun her biri birbirine karmaşık iletişim ağıyla bağlıdır ve birbirini etkilemektedir. Her grubun kendi değerleri vardır ve bu değerler diğer grupların değerleriyle sentezlenecek şekilde dış politika çıktılarını meydana getirirler ve karar bu karmaşık sürecin sonunda alınır. Deutch, bu beş grubu şu sıralamaya tabi tutmuştur: **a)** Sosyo-ekonomik elit **b)** Siyasal elit **c)** Kitle iletişim eliti **d)** Yerel kanaat önderleri **e)** Halk yığını. Deutch'un bu elit merkezli Şelale Modeli yukarıdan aşağıya bir iletişimi varsaydığı için en alt grupta üst gruplar arasında doğrudan ilişkiyi göz ardı etmektedir. Bununla birlikte özellikle seçim dönemlerinde bu uçurumun kapandığını söyleyebiliriz. Ayrıca iletişim teknolojilerinde yaşanan gelişmeler de bu uçurumu kapatma görevi görmektedir. Deutch'un modeli ve diğer karar alma modelleri için bakınız: Tayyar Arı, *Uluslararası İlişkiler Teorileri*, s. 540-549.

kişisel kararları sistemi değiştiremez sadece bazı rutinleri değiştirebilecek niteliktedir.⁷⁰

Bürokratik politika modeli de örgütsel süreç modelinde olduğu gibi alt birimlerin varlığını ele alır fakat farklı olarak bu birimler arasında anlaşmazlıkların varlığına vurgu yapar. Bu bağlamda karar alma sürecinde en etkili birimin karar alıcılarının görüş ve kanaatleri, kararı etkileyebilecektir.⁷¹ Türkiye'nin AB'ye üyelik sürecinde Dışişleri Bakanlığı bürokrasisi ve Devlet Planlama Teşkilatı bürokrasisi arasında her zaman anlaşmazlık olmuştur. Dışişleri Bakanlığı AB'ye üyelik sürecini desteklerken, DPT, Dışişleri Bakanlığı'na göre AB sürecine daha kuşkucu yaklaşmıştır.

Son olarak karar alma sürecini etkileyen unsur, bu çalışmanın da ana çerçevesini oluşturan kamuoyudur. Kamuoyu genellikle dış politika konularına ilgisizdir ve yeterli bilgi düzeyine sahip değildir. Kamuoyunun doğasından kaynaklanan bu durum, realist okul tarafından kamuoyunun dış politika sürecine katılmaması gerektiği tezinin savunulmasına neden olmuştur. Bu yönde pek çok realist düşünür, kamuoyunun dış politikada rasyonel karar veremeyeceğini ve bu yüzden karar alma sürecinin dışında tutulmasını savunmuştur.⁷² Ayrıca kamuoyunun pasif kalmış çoğunluğunun dış politika algılamaları biçimlenmemiş olduğu gerçeği kamuoyunun dış politika eğiliminin anlaşılmasını zorlaştırmaktadır.⁷³

Her ne kadar kamuoyunun büyük bir çoğunluğunun pasif olduğunu söylesek de kamuoyu genel olarak izlenecek politikaların sınırlarını belirleyen, çizen bir aktördür. Özellikle seçim dönemlerinde kamuoyunun talepleri ve tercihleri, karar alıcıların göz önünde bulundurmaları gereken bir durumdur. Kamuoyunun bu gücünü hesaba katmamak, yönetimin meşruiyetinin sorgulanmasına neden olabilecektir.

⁷⁰ Faruk Sönmezoglu, *a.g.e.*, s.171

⁷¹ Faruk Sönmezoglu, *a.g.e.*, s.171

⁷² Thomas Knecht & M. Stephen Weatherford, *Public Opinion and Foreign Policy: The Stages of Presidential Decision-making*, Annual National Conference of The Midwest Political Science Association, Chicago, April 15-18 2004, <http://convention2.allacademic.com>, 20 Mart 2010, s.3-4

⁷³ Mehmet Gönlübol, *a.g.e.*, s.235

Türk-Yunan ilişkilerini göz önüne alırsak, iki ülke kamuoyunun görüşlerine yön veren ana argüman “tarihi düşmanlık”tır. Bu bağlamda iki ülke kamuoyunun da duygusal faktörlerin etkisi altında kaldığı söylenebilir. Zaman zaman yükselişe geçen kamuoyunun duygusal retorikleri ve kronikleşen sorunlar (Kıbrıs, kıta sahanlığı, adalar) iki ülke karar alıcılarının rasyonel karar vermelerini engelleyebilmektedir. Bu noktada hareket kabiliyetleri kısıtlanan karar alıcıların, popülist politikalar izleyerek kamuoyunun duygusal taleplerini tatmine yönelmeleri normaldir. Aksi bir davranış kamuoyu desteğinin kaybedilmesine neden olacaktır. Soğuk Savaş’ın hemen ertesinde Türk-Yunan ilişkilerini daha barışçıl zemine oturtmak isteyen Mitçotakis hükümetinin akıbeti bu duruma örnektir. Türkiye ile iyi ilişkiler kurmak isteyen hükümet, muhalefet ve kamuoyu tarafından ülkeyi satmakla suçlanmış nihayet 1993 yılında gerçekleştirilen seçimlerde daha sert retorik dillendiren Papandreu iktidara gelmiştir.

Faruk Sönmezoğlu, karar alma sürecini etkileyen bu faktörlere ek olarak, hakkında karar alınacak konunun niteliğinin de önemli olduğunu vurgulamış ve konu niteliğine göre üç tip kararın ortaya çıktığını belirtmiştir. Bunlar: **a)** zaman faktörünün kısıtlı olduğu ve kararların üst düzey karar alıcılar tarafından alındığı kriz kararları, **b)** zamanın kısıtlı olmadığı, kararların çeşitli karar alma birimlerince ve geniş bir yelpazede alınan genel nitelikli dış politika kararları ve **c)** rutin konularda, yarı-mekanik bir şekilde karar alma birimlerince alınan idari nitelikli kararlardır.⁷⁴

⁷⁴ Faruk Sönmezoğlu, *a.g.e.*, s.187-188

II. BÖLÜM

KAMUOYU VE BASIN

Kamuoyu kavramı günümüzde politik bilimden, sosyal psikolojiye, sosyolojiye kadar pek çok bilimsel çalışmada ön planda olmuş bir kavramdır. Kamuoyunun nasıl oluştuğu, politik kararlar ve karar vericiler üzerindeki etkisinin ne olduğu gibi sorular pek çok bilimsel araştırmanın cevap aradığı sorulardandır. Her ne kadar bu sorulara yanıt aramak bu çalışmanın sınırlarını aşsa da, bugüne kadar yapılan çalışmalar neticesinde ortaya çıkan sonuçları aktarmakta fayda vardır.

Bu noktadan hareketle önce kamuoyunun tanımının yapılması gerekmektedir.

2.1. KAMUOYU KAVRAMINA YÖNELİK GÖRÜŞLERİN ANALİZİ

Tüm toplumun aynı konu üzerinde aynı fikre sahip olması imkânsızdır. Bu gerçek bize herhangi bir toplumda, o toplumu oluşturan tüm bireylerin benimsediği ortak bir fikir etrafında tek bir kamuoyunun var olabileceği savının imkânsız olduğunu göstermektedir. Yani tek bir kamuoyundan değil, birbiri ile etkileşim ve iletişim halinde bulunan birden fazla kamuoyundan bahsetmek mümkündür.

Kamuoyu kavramının tanımlanmasında genel geçer bir tanımlama mevcut değilse de, araştırmacıların üzerinde uzlaştıkları şey, kamuoyu terimini, onu oluşturan “kamu” ve “oy” (kanaat) terimlerinin ayrı ayrı tanımı üzerinden hareketle kamuoyu kavramının tanımlanmasına gitmeye çalışmaktır.

Kamu terimi, sosyoloji biliminde “grup” terimine denk düşmektedir. Bir sorun veya durum hakkında aynı fikirlere ve duygulara sahip bireylerin oluşturduğu bu gruplara “kamu” diyebiliriz. Fakat aynı sorun veya durum karşısında bireylerin farklı tutumlar takınacakları veya farklı açılardan bakarak farklı fikir ve düşüncelere sahip olacakları gerçeği bizi, yukarıda da üzerinde durulan duruma geri götürecektir: “Birden fazla **kamu** gerçeği”⁷⁵

“Oy” terimi ise, üzerinde düşünülen konu/sorun hakkında bireyin sahip olduğu görüşler, eğilimler, düşüncelerdir. Bu noktada gözden kaçırılmaması gereken

⁷⁵ Münci Kapani, “*Politika Bilimine Giriş*”, Bilgi Yayınevi, 21. Baskı, İstanbul, 2008, s.161

bireyin, sorun hakkında edindiği rasyonel bilgilerin, onun kanaatini tek başına şekillendirmediğidir. Zira toplumsallaşma sırasında aileden, arkadaş çevresinden, okuldan ve birçok çevreden etkilenen birey, bu süreçlerde edindiği eğilim ve görüşleri bir kenara bırakarak “kanaat” oluşturamaz. Ayrıca birden fazla kamunun yanı sıra aynı zamanda aynı grup içerisinde de birden fazla kanaatten bahsedebiliriz.

Bu tanımlamalar kamuoyu kavramı hakkında bilgi veriyor olsa da son olarak üzerinde durulması gereken konu kamuoyunun ortaya çıkmasında neyin/nelerin etkili olduğudur.

Her ne kadar kamuoyu kavramı güncel bir konuymuş gibi görünse de, özellikle aydınlanma dönemiyle birlikte Rousseau, Bentham, Tocqueville gibi düşünürler “kamuoyu” üzerine düşünmüşlerdir. Rousseau ve Bentham’ın kamuoyu tanımlamaları o dönemdeki hâkim pozitivist görüş çerçevesindeyken, Tocqueville, bu pozitivist görüşün sakıncalarına dikkat çekmiştir. Nitekim Rousseau, genel iradenin en doğru ve adil irade olduğunu savunurken; Bentham, kamuoyunu baştan çıkarılması imkansız bir mahkeme olarak tahayyül etmiştir.⁷⁶ Tocqueville ise, kamuoyuna yüklenen bu şaşmaz doğru misyonunun, çoğunluğun egemenliğini sağlayacağı ve azınlığın bir süre sonra kendi düşüncelerinin yanlışlığını kabul edeceği bir durum olarak görmüş ve eleştirmiştir.⁷⁷ Rousseau ve Bentham’ın kamuoyu tanımlamaları ve görüşleri, pozitivist ve tekçi oldukları için sorgulanmaya açıktır. Bu noktada Tocqueville’in “çoğulcu” eleştirileri, pozitivist ve tekçi anlayışı sorgulamaktadır. W. Lippmann ise ünlü çalışması **Public Opinion**’da kamuoyunu, “diğer insanların davranışlarıyla, bu davranış bizimki ile kesiştiği, bize bağımlı olduğu veya bizi ilgilendirdiği ölçüde; ilgili olan ve kabaca kamu meseleleri olarak tanımladığımız dışımızdaki dünyanın hususiyetleridir.” şeklinde tanımlamıştır.⁷⁸

Peki, ortada birden çok kamu ve kamuoyu varsa ve bu durumda tüm toplumun görüşlerini kapsayan tek bir kamuoyu yoksa bir sorun üzerinde karara varılırken hangi kamuoyunun etkili olduğunu savunabiliriz? Yani, kamuoyunun ortaya çıkmasında ne/neler etkilidir?

⁷⁶ Arsev Bektaş, “*Kamuoyu, İletişim ve Demokrasi*”, Bağlam Yayıncılık, İstanbul, 2000, s.23

⁷⁷ Arsev Bektaş, *a.g.e.*, s.24

⁷⁸ Walter Lippmann, “*Public Opinion*”, United States, Filiquarian Publishing, 2007, s.31

Kamuoyunun ortaya çıkmasında etkili olan bir unsur çoğunluktur. Bu unsur bizi Rousseau'nun tanımlamasına geri götürür. Genel iradenin en doğru ve adil irade olduğu. Fakat çoğunluk tek başına kamuoyunun ortaya çıkmasını sağlamaz. Kamuoyunun ortaya çıkmasında belki de en önemli unsur **etkinlik/yoğunluk** unsurudur. Nitekim azınlığın görüşü de olsa etkinlik ve yoğunluk bakımından, çoğunluğun gevşek görüşünden daha baskın görüşler, çoğunluk tarafından benimsenebilmektedir.⁷⁹ Yani, çoğunluğun olması kamuoyu için bir ön koşul değil, niteliklerden birisidir.⁸⁰ Bu konuda azınlıkların yoğunluğunun, çoğunluğun güçsüz fazlalığı avantajını egale ettiğini belirten G. Sartori, zaman zaman yoğunluklu çoğunluklarla karşılaşabileceğini fakat bu durumun süreklilik arz etmeyeceğini vurgulamıştır. Zira çoğunluk bünyesinde böylesine yoğun kanaatlerin oluşması sürekliliği olmayan konular veya tartışmalar üzerine olacağı için konunun veya tartışmanın ortadan kalkması bu yoğunluğu da ortadan kaldıracaktır. Aksine azınlık kanaatlerinde bulunan yoğunluk ise sürekli olduğu için Sartori'ye göre yoğun azınlıklar **gerçek gruplar**, yoğun çoğunluklar ise **geçici yığılmalardır**.⁸¹

Bu veriler ışığında bir kamuoyu tanımlaması yapmamız gerekirse;

“ Belli bir sorun üzerine düşünceleri olan veya olmayan kamuların (grupların) birbirleriyle etkileşimleri, iletişimleri ve çatışmaları neticesinde ortaya çıkan tüm görüşler ve kanaatlerden etkinlik ve yoğunluk bakımından en güçlü olanlarının, çoğunluk görüşünü manipüle etmesiyle ortaya çıkan görüşler kamuoyunu meydana getirir.”

2.2. KAMUOYU OLUŞUM SÜRECİ VE MEDYA VE BASININ ROLÜNÜN TANIMLANMASI

2.2.1. KAMUOYUNUN OLUŞUMU SÜRECİ

Günlük yaşamın pratikleri içerisinde, halkın tamamının siyasal gelişmeler üzerine akademik bilgi sahibi olduğunu varsaymak mümkün değildir. Halkın çoğunluğu siyasal konular hakkında sınırlı bilgiye sahiptir. Zaten tüm toplumun

⁷⁹ Münci Kapani, *a.g.e.*,s.162

⁸⁰ Duygu Sezer, “*Kamuoyu ve Dış Politika*”, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, No:339, Ankara, 1972, s.7

⁸¹ Giovanni Sartori, *a.g.e.*, s.245

aydınlanmış bireylerden oluştuğunu düşünmek gerçeklerle bağdaşmaz. Peki, bir siyasal sorun karşısında büyük çoğunluğun bilgi sahibi olmaması, kamuoyu oluşumunda nasıl etkili olmaktadır?

Daha önce üzerinde durulan etkinlik ve yoğunluk unsurlarıyla birlikte düşünüldüğünde, toplum üyelerinin küçük bir bölümünün siyasal olaylar ve gelişmeler hakkında bilgi ve ilgi sahibi olduğunu, ortaya çıkan kamuoyunun bu küçük grubun kanaatlerini yansıttığını söylemek yanlış olmaz. Nitekim yapılan bazı araştırmalarda bu tespiti kanıtlamaktadır.

Peki, bireyi, toplum içerisindeki farklı gruplardan herhangi birinin görüşlerini benimsemeye iten etkenler nelerdir? Birey açısından kanaatlerin oluşumunu etkileyen ilk unsur kuşkusuz onun psikolojik yapısıdır. Özellikle Freud'un çalışmalarından sonra ağırlık kazanmaya başlayan bilinçaltının insan davranışları ve kanaatleri üzerindeki etkisi bize bireyin kanaatlerinin oluşumunda bilinçaltının yadsınmayacak psikolojik bir faktör olduğunu göstermektedir.

İkinci önemli unsur ise sosyal çevredir. Bireyin doğumundan itibaren toplumsallaşmanın neticesi olarak içinde bulunduğu gruplar, onun kanaatlerinin şekillenmesinde etkili olmaktadır.

Bir diğer unsur ise liderlerin rolü ve ikna kabiliyetleridir. Özellikle başkanlık sisteminde başkanın demeçlerinin kamuoyunu, dış politika ve ekonomi gibi alanlarda etkileme gücünün olduğu söylenebilir.⁸²

Bireyin içinde bulunduğu siyasi ortam da, kamuoyunun oluşumunda etkilidir. Bu bağlamda genelde demokratik olan/olmayan toplumlar arasında ayırım yapılmakta ve ifade ve düşünce özgürlüğünün var olduğu demokratik toplumlarda kamuoyunun serbestçe oluştuğu, totaliter veya otoriter rejimlerde ise kamuoyunun güdümlü ve iktidar tarafından oluşturulmuş olduğu belirtilmektedir. Aslında ister demokratik isterse totaliter veya otoriter rejimlerde olsun, her kamuoyunun yaratılmış bir durum olduğunu söylemek yanlış olmaz. Çünkü her rejim meşruiyetini

⁸² Lydia M. Andrade, "When to Lead and When to Follow: Presidential Speeches and Public Opinion" Annual Meeting of The American Political Science Association, Boston, MA, August 28th-September 1st 2002, <http://convention2.allacademic.com>, Erişim Tarihi: 17 Mart 2010, s.2

ve devamlılığını sağlayabilmek için kendi değerlerini içselleştirmiş bireylere ve gruplara ihtiyaç duymaktadır.

Az gelişmiş siyasal rejimlerde ise kamuoyu oluşumunu sınırlandıran bazı etkenler mevcuttur. Örgütlü grupların olmaması veya zayıf olması kamuoyu oluşumunu sınırlandıran bir etkidir. Bir başka açıdan yerel özdeşleşmenin, ulusal özdeşleşmeden güçlü olduğu böylesine toplumlarda ülkeyi ve toplumu ilgilendiren makro konularda kamuoyu oluşması zor olmaktadır⁸³

Kamuoyunun oluşumunda önemli işleve sahip başka bir unsur ise kitle iletişim araçlarıdır.

Birey, doğumundan itibaren içinde bulunduğu toplumun üyesi olarak kendisini sosyalleşme sürecinin içinde bulur. Bu süreçte bir yandan aidiyet ve kimlik oluşurken diğer yandan da birey politikleşerek bir de politik kimliğe kavuşur. Birey politikleşirken, politik düzene ilişkin değerleri öğrenerek kendi politik benliğini şekillendirir aynı zamanda söz konusu sürecin devam etmesiyle birey politik düzeni şekillendirebilecek politik beceriye de kavuşabilir.⁸⁴

Politikleşme sürecinin dolaylı bir aktörü ve aracı olarak medyadan bahsedebiliriz. Medya, bir yandan bizi dünyadaki tüm politik gelişmelerden anında haberdar eden ve farklı politik görüşlere ulaşmamızda bize yardımcı olan bir aracı kurum görevi görürken diğer yandan da bize ulaşan haberlerde seçici bir süzgeç olarak bireyi politikleşmesi sürecinde etkileyebilmektedir. Yani bireyin politikleşme sürecinde kendi rolünün medya tarafından pasifleştirildiği söylenebilir.⁸⁵ Bu çerçevede medyanın yönlendirici rolü özellikle iktidar yapıları tarafından kullanılmaktadır. Böylece bir yandan mevcut statüko sürdürülmeye çalışılırken diğer yandan sistemin değerlerini içselleştirmiş bireylerin yetiştirilmesinde medya etkin rol

⁸³ Duygu Sezer, *a.g.e.*, s.69

⁸⁴ Ali Y. Sarıbay, Süleyman S. Öğün, "*Politikbilim*", Alfa Yayınları, İstanbul, 1999, s.62

⁸⁵ Ali Y. Sarıbay, Süleyman S. Öğün, *a.g.e.*, s.66

oyunmaktadır. Zaten S. Hall'a göre de medyanın günümüzdeki en önemli işlevi anlamın toplumsallaşmasında üstlendiği ideolojik işlevdir.⁸⁶

Medya, siyasal iletişim aracı olarak özellikle teknoloji alanında ortaya çıkan gelişmelerle birlikte çok geniş bir kesime ulaşabilmektedir. İşte medyanın bu gücü demokrasilerde 4. kuvvet olarak adlandırılmasını sağlamıştır. Bu noktadan hareketle liberal görüş, medyanın her türlü kontrolden uzak olarak serbest pazar mantığınca hareket etmesini savunmaktadır. Fakat günümüzde dev holdingler tarafından yönetilen medya sektörünün iktidarla olan bağları göz önüne alındığında liberal mantığın pek de haklı olmadığı aşikârdır. Nitekim Louis Althusser de “*Devletin İdeolojik Aygıtları*” adlı çalışmasında bu durumu önceden öngörmüştür. Althusser, öncelikle Gramsci'nin kamu/ özel ayrımının burjuva hukukunun iktidarını uyguladığı alanlarda geçerli olduğu yönündeki görüşünü belirtip devletin ideolojik aygıtlarını gerçekleştiren kurumların kamusal/özel alan ayrımına tabi ol(a)mayacağını söyler. Yani özel kurumlar da aynen devletin ideolojik aygıtları gibi işleyebilirler.⁸⁷

Frankfurt Okulu'nun ünlü isimlerinden J. Habermas, basının başlangıçta önemli bir işlev yerine getirdiğini belirtir. Tüm fikirlerin birbirleriyle iletişim içinde olduğu bu *kamusal alanın* en önemli aktörlerinden bir tanesi basındır. Fakat söz konusu duruma eleştirel yaklaşımlara göre o dönemde gazeteler, kapitalist üretim biçiminin yaygınlık kazanmasında etkili olmuşlardır.⁸⁸ Bu bağlamda o dönemde de gazetelerin burjuvazinin ideolojik görüşünün yaygınlaşmasında ve meşrulaşmasında rol oynadığını söyleyebiliriz.

Bununla birlikte kitle iletişim araçları bireyin kanaatlerinin oluşumunda kesin bir etkiye sahip değildir. Zira kitle iletişim araçlarının kamuoyu oluşumunda sınırlı kalmasına neden olan etkenler mevcuttur.

Bunlardan ilki seçmeli ilgi durumudur. Birey her gün kitle iletişim araçlarından yararlı olsa bile tüm ilgisini ve dikkatini belirli konu ve haberlere

⁸⁶ Stuart Hall, *İdeoloji ve İletişim Kuramı*, **Medya Kültür Siyaset**, der. Süleyman İrvan, Bilim Sanat Yayınları/ Ark Kitapları, Ankara, 1997, s. 79–98

⁸⁷ Louis Althusser, *İdeoloji ve Devletin İdeolojik Aygıtları*, İthaki Yayınları, İstanbul, 2008, s.170

⁸⁸ Bakınız: J. Habermas, “*Kamusal Alanın Yapısal Dönüşümü*”, cev. Mithat Sancar, Tanıl Bora, İletişim Yayınları, İstanbul, 2009

yöneltecektir. Buradaki etken ise bireyin hangi konulara ilgili olduğu ve hangi haberlerin ona cazip geldiği ile alakalıdır.

Kitle iletişim araçlarının etkisini sınırlayan bir diğer faktör bireyin üyesi olduğu gruptaki kişisel ilişkileri ve grup bağlılığıdır.⁸⁹

Grup bağlılığı ve seçmeli ilgi durumu iç içe düşünülmesi gereken unsurlardır. Birey doğumundan itibaren gruplar içerisinde sosyalleşmeye başlar ve aileden başlayarak bireyin ölümüne kadar geçen sürede ilişkide bulunduğu gruplar onun davranışlarının, fikirlerinin ve seçimlerinin oluşumunda her zaman etkili olmaktadır. Bu bağlamda bireyin seçmeli ilgisini oluşturan onun üyesi olduğu grubun değerleri ve normlarıdır.

O halde bir kitle iletişim aracı olarak basının kamuoyunun oluşumundaki rolü nedir?

2.2.2. KAMUOYU ALGILAMALARININ OLUŞUMUNDA BASININ ROLÜ

Günümüzde kitle iletişim araçlarından biri olan basını, diğer kitle iletişim araçlarından ayırmak imkânsız hale gelmektedir. Deregülasyon politikaları çerçevesinde hemen hemen tüm dünyada yazılı basın, televizyon kanalları, radyo kanalları büyük sermaye sahipleri tarafından satın alınmakta ve bu kitle iletişim araçları tek ses olarak eşgüdümlü çalışmaktadır. Bu bağlamda basın, televizyon, radyo gibi ayrımlar yapmak yerine bu kavramların hepsini kapsayan **medya** kavramını kullanmak daha caziptir.

Kamuoyu algılamalarının oluşumu konusunda yapılan araştırmalar incelendiğinde basın ve medyanın rolü konusunda araştırmacılar farklı sonuçlara varmışlardır. Bazı araştırmacılar kamuoyunun oluşumunda basını ağırlıklı bir etken olarak görürken, bazıları ise basının ve medyanın aslında bazı konularda etkili olduğunu fakat nihayetinde bireyin seçici algılamalarının ve diğer faktörlerin etkili olduğunu göstermeye çalışmışlardır.

Bu konudaki en önemli araştırmaların başında N. Neumann'ın "**Suskunluk Sarmalı Modeli**" gelmektedir. Bu kuram temelde toplumun, temel

⁸⁹ Duygu Sezer, *a.g.e.*, s.27

fikirleri ve değerleri benimsemeyen bireyleri dışlayacağı varsayımına dayanır. Bu dışlama korkusu, bireyin etrafındakileri ve toplumu sürekli olarak gözlemlemesine, hangi fikirlerin ve davranış kalıplarının benimsendiğini takip edip, kendisini de bu yönde kontrol etmesine neden olmaktadır.⁹⁰ Bu bağlamda Neumann'a göre medya, bireyin sürekli olarak kendini topluma göre ayarladığı bu süreçte iyi bir ölçüt ve gözlem aracıdır. Neumann, şunu öne sürmektedir;

“Toplum tartışmalı bir sorunda çeşitli tarafların güçlülüğü ve zayıflığı hakkındaki enformasyonu elde etmek için iki kaynağa güvenir: bireyin kendi deneyim alanı içinde doğrudan gözlem ve medyanın gözleri aracılığıyla dolaylı gözlem. Bireyin kendi yaşamı ve kişisel deneyimleriyle ilişkili olmayan tüm konularda fikir iklimine ilişkin kesin izlenimler medya aracılığıyla kazanılır.”⁹¹

Her ne kadar N. Neumann'ın “Suskunluk Sarmalı” kuramı, belli oranda medyanın, algılamaların oluşumu üzerindeki etkisini açıklamada etkili olsa da yine de bu kuramın indirgemecilik tuzağına düştüğü bir gerçektir. Algılamaların, geçmişteki ve şimdiki duyuşal enformasyonlara dayanması ve bunların bir özeti olması, onun oluşumunda görülen ve duyulan enformasyonları etkili kılmaktadır. Bu bağlamda bir kitle iletişim aracı olarak medyanın etkili olması doğaldır. Fakat bireyin medyayı ölçüt olarak sürekli, toplumdan dışlanma korkusunu bertaraf etmeye çalışması, algılamaların oluşumunda medyaya başat güç rolü atfeder. Oysa bireyler medyadaki enformasyonlardan kendi ilgilerini çekenleri alırlar, yani seçici davranırlar.

Medyanın kamuoyu algılamalarının oluşumunda gündemi belirleme gücü vardır. Cohen'e göre medya bize ne düşüneceğimizi söylemese de ne üzerine düşüneceğimizi söylemektedir. Medyada gündemde kalan ve sürekli olarak işlenen haberler kamuoyunun algılamalarının şekillenmesinde etkili olabilmektedir. Hatta Schelter, Irak Savaşı öncesinde ve savaş sırasında Amerikan medyasında yer alan haberlerin, kamuoyunun oluşumunda etkili, yanlış yönde de olsa, olduğunu, Bush yönetiminin Irak konusundaki politikalarına meşruiyet kazandırmada etkili olduğunu

⁹⁰ Elisabeth N. Neumann, “Suskunluk Sarmalı Kuramı'nın Medyayı Anlamaya Katkısı”, **Medya Kültür Siyaset**, (der.) Süleyman İrvan, Ankara, Bilim ve Sanat Yayınları/Ark Kitapları, 1997, s.227

⁹¹ Elisabeth N. Neumann, *a.g.m.*, s.228

belirtmekte ve bu yüzden medyanın “kitleleri yanlış yönde bilinçlendiren bir silah” işlevi görebileceğini savunmaktadır.⁹²

Medyanın, kitlelerin algılamalarının şekillenmesinde etkili olduğu yönündeki bir başka araştırmaya göre ise Amerikan kamuoyunun, adli suç konularında polis kayıtlarından çok medyaya yakın durdukları ortaya çıkmıştır.⁹³

Genel olarak medyanın özel de ise basın iki özelliği olduğu söylenebilir. İlk özellik basının bilgilendirme işlevi ve eğitici özelliğidir. Basın toplumu ilgilendiren her konu hakkında bireylere bilgi ileten bir mekanizmadır. Bir başka açıdan gazetelerde yer alan eğitim, sağlık sayfaları da bireylerin bu alanlarda bilgi sahibi olmasına olanak sağlamaktadır. İkinci özellik ise basının siyasal yanını oluşturur. İletilen siyasal bilgiler, bireyin o konuyu değerlendirmesinde ve yorumlamasında etkili olabilmektedir. Nitekim yapılan araştırmalar, basın, radyo, TV, internet gibi kitle iletişim araçlarının toplumun siyasal bilgilenmesine katkı sağladığını gösterirken ayrıca kararsızların siyasal tutum ve davranışlarını değiştirici etkilere sahip olduğunu savunmaktadır.⁹⁴

McCombs ve Shaw’ın yaptığı çalışmalar bize kitle iletişim araçlarının bir konuya verdikleri önemle, izleyicilerin o konuya verdikleri önem arasında paralellik olduğunu göstermektedir.⁹⁵ Nitekim Amerika Birleşik Devletleri’nde yapılan bir araştırma bu teze haklılık kazandırmaktadır. Irak Savaşı’nda tartışılan **a)** Irak’ta kitle imha silahlarının varlığı **b)** Irak yönetimi ve El-Kaide arasında bağlantı olup olmadığı sorularından hareket edilerek yapılan araştırmada, Fox televizyonunun ve ona yakın basının haberlerini takip edenlerin bu iki görüşe diğer insanlara göre daha yakın olduğu ortaya çıkmıştır.⁹⁶ Irak Savaşı konusunda yapılan bir başka araştırmaya

⁹² Kazuhiro Maeshima, *Japanese and U.S. Media Coverage of The Iraq War: A Comparative Analysis of Media’s Impact on Public Opinion*, Southern Political Science Association 80th Annual Conference, New Orleans, January 8-10, 2009, <http://convention2.allacademic.com>, Erişim Tarihi:17 Mart 2010, s.5

⁹³ Cihasky ve diğerleri, *The Media, Public Opinion and Iraq: The Roles of Tones and Coverage in Public Misperception*, Southern Political Science Association, Inter-Continental Hotel, New Orleans, LA, Jan 06, 2005, <http://convention2.allacademic.com>, Erişim Tarihi: 17 Mart 2010, s.6

⁹⁴ Aysel Aziz, “Kitle İletişim Araçlarının Kamuoyunu Etkileme Gücü”, **Kitle İletişim Araçları ve Kamuoyu**, İktisadi Araştırmalar Vakfı, İstanbul, 1994, s.26

⁹⁵ Abdullah Özkan, “Siyasal İletişim”, Nesil Yayınları, İstanbul, 2004, s.65

⁹⁶ Cihasky ve diğerleri, *a.g.m.*, s.10

göre de Amerikan ve İngiliz basınının, başını Fransa ve Almanya'nın çektiği diğer Avrupa basınına nazaran, daha savaş taraftarı bir tutum sergilediği ileri sürülmektedir.⁹⁷ Öyle ki Amerika'da yapılan bir araştırmada Ocak 2003 itibariyle 11 Eylül saldırılarını gerçekleştirenlerin Irak'lı olduğuna inanların sayısı %44'ken, Iraklı olmadığına inananların sayısı sadece % 17'dir. Ayrıca Amerikan halkının 2/3'ü de Irak'ta kitle imha silahlarının varlığına inanmaktadır.⁹⁸ Bu veriler medyanın kamuoyu algılamalarının şekillenmesindeki rolünü daha açık hale getirmektedir.

2.3. KAMUOYUNUN DIŞ POLİTİKA ALGILAMALARININ OLUŞUMUNDA BASIN VE MEDYANIN ETKİSİ

Günümüzde medyanın, yasama, yürütme ve yargıdan sonra **4. Kuvvet** olduğu söylenmektedir. **4. Kuvvet** olarak basın ve medya bir yandan kamuyu ilgilendiren konularda bireylere bilgi sağlarken diğer yandan yönetimde bulunanların kamu yararına karar alıp/almadığını da kontrol etmektedir.

Dış politika ile ilgili konular her ülkede “tabu” sayılan konulardandır ve hep titizlikle takip edilmeyi gerektirmektedir. Bu yüzden iyi eğitimli kadrolar ve alanında uzman kişilerin varlığı elzemdir. Klasik elit merkezli görüşe göre bu zorunluluk kitlelerin dış politika ile ilgili konulara aktif katılımını mümkün kılmamaktadır. Zira kitlelerin ve halk yığınlarının her daim, dış politika ile ilgili konular hakkında bilgilendirilmesi imkânsızdır. Ayrıca halk ve kitlelerde bu durumu kabullenmeyecektir. Zira kamuoyunun sağlıklı işleyebilmesi için üç şartın (**a-** bireyin yeterli ve doğru bilgiye ulaşabilmesi **b-** duygularından uzak değerlendirme yapabilmesi **c-** kamu meselelerine yakın ilgi göstermesi) aynı anda bir arada olması imkansızdır.⁹⁹

Lippmann'ın kamuoyu tanımlamasından hareket edersek, klasik elit merkezli görüşe ulaşabiliriz. Zira Lippmann'a göre bireyin kanaatlerinin oluşumunda etkili olan unsur stereo-tiplerdir ve stereo-tipler sebebiyle kamuoyu sağlıklı karar

⁹⁷ Dr. Cynthia Boaz, *War, Geopolitics and Foreign Policy Advocacy in International Media: A Comparative Perspective*, Western Political Science Association, March 16-18 2006, Albuquerque, New Mexico, <http://convention2.allacademic.com>, Erişim Tarihi: 20 Mart 2010, s.4

⁹⁸ Dr. Cynthia Boaz, *a.g.m.*, s.5

⁹⁹ Doç. Dr. Erkan Yüksel, “Kamuoyu Oluşturma” ve “Gündem Belirleme” Kavramları Nerede Kesişmekte, Nerede Ayrılmaktadır?”, *Sosyal Bilimler Dergisi*, 2007/1, s.574

veremez.¹⁰⁰ Yine H. Morgentau'ya göre de kamuoyunun dış politika konusundaki kararlarına güvenmek yanlış olur çünkü kamuoyu rasyonel bilgidен çok duygularıyla hareket eder.¹⁰¹

Lippmann'ın stereo-tiplerin varlığı ile açıkladığı kamuoyu algılamalarının oluşumunda (dolayısıyla stereo-tiplerin oluşumunda) tarihsel veriler ve olaylar da etkili olmaktadır. Bu yönde yapılan çalışmalar tarihi olayların stereo-tipleri/algılamaların oluşumundaki etkisini göstermektedir. Amerika'nın son Irak Savaşında Amerikan kamuoyunun desteğinin geçen zamanla düşmesinin altında Vietnam Savaşı'nın sonuçlarının yattığı yönünde yapılan araştırmalar bu gerçeği kanıtlamaktadır.¹⁰²

Duygu Sezer'e göre halk yığınları seçimlerde dış politikanın sınırlarını belirler bunun dışında dış politikaya ilgisizdir.¹⁰³ Böylece seçim dönemlerinde halk dış politika oluşumuna, onun sınırlarını çizerek dolaylı yoldan katılmaktadır. Yani seçim dönemlerinde elit görüşünün sınırlandığı söylenebilir. Normal dönemlerde dikkate alınmayan seçmen kanaatleri seçim döneminde dikkate alınarak oya dönüştürülmeye çalışılmaktadır. Ayrıca kitlelerin ilgisizliği, dış politika konularında küçük bir azınlığın söz sahibi olmasına imkan vermektedir ve bu küçük azınlıktan bir tanesi de basın ve medyadır.

Bu noktada Holsti, kamuoyunun neden dış politika oluşum sürecinin dışında tutulması gerektiğini üç nedene bağlamaktadır. Bunlar;

- Kamuoyunun değişken olması
- Kamuoyunun uyumlu bir yapıdan yoksun olması

¹⁰⁰ Stereo-tipler ve kamuoyu hakkında daha ayrıntılı bilgi için W. Lippmann, *a.g.e.*, s.101-110

¹⁰¹ Thomas Knecht & M. Stephen Weatherford, *Public Opinion and Foreign Policy: The Stages of Presidential Decision-making*, Annual National Conference of The Midwest Political Science Association, Chicago, April 15-18 2004, <http://convention2.allacademic.com>, Erişim Tarihi: 20 Mart 2010, s.4

¹⁰² Douglas C. Foyle, "Vox Populi As a Foundation For Foreign Policy Renewal? Unity and Division in Post-Bush Administration Public Opinion", <http://convention2.allacademic.com>, Erişim Tarihi: 11.02.2010, s.14

¹⁰³ Duygu Sezer, *a.g.e.*, s.83

- Dış politikaya ilgisiz olmasıdır.¹⁰⁴

Diğer açıdan, dış politika konularında halk yığınlarının aktif olmasının değişen dünya koşullarına toplumu daha hızlı adapte edeceğini ve bu durumun toplumdaki statüko taraftarlarını egale ederek, toplumsal gelişimi sağlayacağını savunan görüşlerde mevcuttur. Yine bu görüşe göre, kamuoyunun dış politikada aktif söz sahibi olması devletlerarasında var olan anlaşmazlıkların çözümünde ve barışın tesisinde etkili olacaktır.¹⁰⁵ Nitekim 1999'da yaşanan depremden sonra Yunanistan'da sivil toplum örgütlerinin öncülüğünde başlatılan yardım kampanyası, Türkiye'de memnuniyetle karşılanmış ve hatta Türk-Yunan ilişkilerinde dostluk rüzgârlarının esmesine neden olmuştur.

Aslına bakılırsa Türk-Yunan ilişkilerinde yaşanan gelişmeler bize kamuoyunun dış politika konularında ne dereceye kadar Lippmann'ın deyiimiyle stereo-tiplerle hareket ettiğini ve ne dereceye kadar önyargısız hareket ettiğini göstermesi bakımından ilginçtir. Zira 1999 depreminden sonra Yunanistan'da başlatılan sivil inisiyatif Türk-Yunan dostluğunu pekiştirirken, yine de Kıbrıs sorunu, Ege sorunu gibi konularda aslında her iki kamuoyu da belirli ön yargılar taşımaktadır ve bu durum yukarıda bahsedilen kamuoyunun dış politikada aktif söz sahibi olmasının barış ortamının yaratılmasında etkili olacağı görüşüne ters düşmektedir.

Kamuoyunun dış politika oluşum sürecine katılımının sağlıklı olup/olmayacağı tartışmalarında şu sonuca varmak mümkündür. Kamuoyu, kriz durumlarında duygusal tepkiler vermeye, kriz dönemleri dışındakinden daha meyillidir. Çünkü kamuoyunun tabuları, kriz dönemlerinde duygusal tepkiler olarak öne çıkmaktadır. Amerika'nın son Irak Savaşında ABD kamuoyunun tepkisi buna örnek gösterilebilir. Vietnam Savaşı'nın yarattığı bir korku olan "bozgun fobisi" Mart 2003'ten Haziran 2006'ya gelene kadar ABD zaiyatının 65'ten 2535'e çıkması

¹⁰⁴ William Davis, "Does Voter Opinion Matter for Foreign Policy Formation?: The German Public Opinion-Foreign Policy Paradox", <http://convention2.allacademic.com>, Erişim Tarihi: 27.02.2010, s.4

¹⁰⁵ Duygu Sezer, *a.g.e.*, s.86-89

paralelinde, etkili olmuş ve Bush yönetiminin Irak politikasına kamuoyunun desteği %74'ten %41'e düşmüştür diyebiliriz.¹⁰⁶

Fakat ABD kamuoyunun Irak Savaşı'na desteğini geri çekmesinin altında sadece gerçekleri görüp rasyonel karar vermesi yatmamaktadır. Esas olarak Irak Savaşı'nın başlangıcında öne çıkan argümanın öç almaya dönük değil de önleyici savaş (bir başka 11 Eylül saldırısının önlenmesi) argümanının kullanılmış olmasıdır.¹⁰⁷ Zira öç almaya dönük bir eylemde kamuoyunun duygusal tepkileri daha baskındır.

Burada kamuoyunun rasyonel karar verebilme sürecini etkileyen bir başka faktör daha ortaya çıkmaktadır. 11 Eylül saldırılarının hemen ardından gelen Irak Savaşı kararı, terör saldırısının şokunu üzerinden atamamış bir kamuoyunda hemen olumlu yankılanmıştır. Bu bağlamda kamuoyunun duygusal yaklaşımı ve zaman faktörü arasındaki ilişki de ortaya çıkmaktadır.

Yalnız buradan sadece zamanın kısıtlı olduğu durumlarda duygusal tepkilerin daha fazla olacağı sonucu çıkarılamaz. Türkiye'nin AB'ye üyelik sürecini ele alırsak zaman mefhumunun kısıtlı olmamasına rağmen duygusal tepkilerin her zaman öne çıktığını görmekteyiz. Yönetici elit AB'ye üyeliği Batılılaşma projesinin son ayağı olarak gördüğünden desteklerken, kamuoyunun bu süreçle ilgili çekincelerinin olduğunu görmekteyiz. 1963 yılından beri devam eden bu süreçte görüldüğü gibi zaman kısıtlı olmamasına rağmen kamuoyunun duygusal tepkisi, zaman zaman dalgalanmasına rağmen, çok değişmemiştir. Yani kamuoyunun duygusal tepkileri -1'den (tepkinin gösterildiği zaman diliminin kısıtlı olduğu durum) 0'a doğru gidildikçe azalmaktadır. Aynı şekilde 1'den (zaman faktörünün kısıtlı olmadığı durum) 0'a doğru gidildikçe de azalmaktadır diyebiliriz.

Türkiye'nin AB'ye üyelik süreci bir başka açıdan elit ve kamuoyu arasındaki algılama farklarının bulunduğu durumlarda hangisinin baskın olduğunu gösteren iyi bir örnektir. Zira elit sınıf böyle durumlarda realist bakış açısına

¹⁰⁶ Gary C. Jacobson, "Public Opinion and the War in Iraq", <http://convention2.allacademic.com>,

Erişim Tarihi: 27.02.2010, s.6-8

¹⁰⁷ Gary C. Jacobson, *a.g.m.*, s.7

sığınarak “ulusal çıkar” ve “kamuoyunun dış politikaya ilgisizliği” argümanlarını ileri sürerek kamuoyunu sürecin dışına atabilmektedir. AB’ye uyum sürecinde idam cezasının kaldırılması bu duruma örnektir. Kamuoyu idam cezasının kaldırılması konusunda isteksizken, yönetici elit ulusal fayda söylemi ile kamuoyunu saf dışı ederek idam cezasını kaldırmıştır.¹⁰⁸

Tüm bunlardan kamuoyu ve dış politika konularının örtüşmez olduğu sonucu çıkarmak yanlıştır. Zira Alman kamuoyunun 50 yıllık dönemine bakıldığında incelenen 357 dış politika olayında kamuoyu ve dış politika kararları konusunda %66 oranında pozitif korelasyon olduğu saptanmıştır.¹⁰⁹

Peki, dış politikada kamuoyunun aktif katılımı tartışmasında acaba medya ve basın rolü nedir? Basın, bu süreçte bilgi alış-verişini sağlayan tarafsız bir kurum mudur?

Daha önce her toplumda ve rejimde kamuoyunun icat edildiğini ve bu icadın yönetimin meşruiyetini ve sürekliliğini sağladığını belirtmiştik. Bu icat edilme sürecinde basının ve medyanın rolünün propaganda olduğunu söyleyebiliriz. Hitler dönemi Nazi Almanya’sı bu duruma güzel bir örnek oluşturmaktadır. Birinci Dünya Savaşı’ndan mağlup çıkmış Almanya’daki kötü sosyal ve psikolojik ortam, nazizmin yükselmesini ve Hitler liderliğindeki Nasyonal Sosyalistlerin iktidara gelmesini kolaylaştırmıştır. Buna ilaveten Hitler’in Propaganda Bakanı olan Gobbels’in basın ve medya aracılığıyla yaptığı çalışmalar, çekilen filmler, Alman halkının gözünde Hitler’i ve onun kararlarını sorgulanamaz hale getirmiştir.

Diğer açıdan aynı durumun demokratik rejimlerde de yaşanabileceği bir gerçektir. Zira hep demokrasi ve özgürlüğün savunucusu olduğunu iddia eden ABD’de, 1950’li yıllardaki McCartycilik akımıyla ülkede komünist olduğundan şüphelenilen herkes toplumdaki tecrit edilmiş veya tutuklanmıştır. Söz konusu bu süreçte Amerikan basını da komünizme ve komünist olduğundan şüphe edilen kişilere savaş açmıştır. Yine Vietnam savaşı sırasında ABD’de basına sansür ve

¹⁰⁸ Özgehan Şenyuva, “*Turkish Public Opinion And European Union Membership: The State of The Art In Public Opinion Studies In Turkey*”, Perception, Spring, 2006, s.22, <http://www.sam.gov.tr/perceptions.php>, Erişim Tarihi: 14.07.2010

¹⁰⁹ William Davis, *a.g.m.*, s.5

dezenformasyon yöntemleriyle bilgi verilmiş ve bu yolla kamuoyunun bazı gerçekleri zamanında öğrenmesi engellenmeye çalışılmıştır.¹¹⁰

Demokratik rejimlerde yöneticilerin görmezden gelemeyecekleri en önemli konu kamuoyu ve onun istekleridir. Bu yüzden liderler ve yöneticiler her zaman kamuoyu desteğini almak isterler.

Basın ve medya ise kamuoyu ve iktidar arasındaki iletişimi sağlayan bir kurumdur. Politikacılar basın ve medya yoluyla her gün dolaylı da olsa kamuoyuyla iletişime geçerler ve üzerinde tartışılan konu hakkında nabız ölçmeye çalışırlar. Daha önceleri basın ve medyanın devlet tekelinde olması, iktidarın basını ve dolaylı yoldan kamuoyunu denetlemesini kolay kılmaktaydı. Fakat günümüzde bu durumun imkânsızlığı politikacıların, kamuoyunu ve medyayı daha çok dikkate almasını gerektirmektedir. Graham Allison, küreselleşme ile birlikte “CNNization” olarak adlandırdığı olgunun, evlerinde bireylerin, dış politika gelişmelerine yönelik kendi yargılarını oluşturduğunu ve bu süreçte medyanın bireyin yargılarının oluşumunda rol aldığını belirtmektedir. Bu konuda Allison, Kosova Savaşı sırasında Amerikan medyasının rolüne dikkat çekmiştir.¹¹¹

B. Coşkun, Türkiye'nin K. Irak'a düzenlediği son sınır ötesi harekâtı incelediği makalesinde medyada terör eylemlerinin işlenişini incelemiş ve politikacıların kamuoyunu dinlemek zorunda kaldıklarını belirtmiştir. Paul Roe'nun güvenlik tanımlamasından yola çıkan Coşkun çalışmasında PKK saldırıları sonrasında medyada işlenen haberlerin kamuoyu algılamalarını şekillendirdiğini, gösterilen cenaze haberlerinin, atılan manşetlerin etkili olduğunu belirtmektedir. Öyle ki baskı neticesinde hükümet ve parlamento direnememiş ve K. Irak'a yönelik bir sınır ötesi operasyon kararı almıştır.¹¹² Kısaca medya sınır ötesi harekât konusunda, kamuoyunun, hükümete ve orduya baskı kurmasında etkili olmuştur.

¹¹⁰ Neill A. Mohammad, “*The Role of Media and Information in Democratic Foreign Policy*”, Annual Meeting of the Midwest Political Science Association, Chicago, April 1-4 2008, <http://convention2.allacademic.com>, Erişim Tarihi: 25 Aralık 2009, s.1

¹¹¹ Graham Allison, *a.g.m.*, s.82

¹¹² Bezen Balamir Coşkun, “*Bottom-up Securitisation: The Role of Media and Public Opinion on Turkey's Intervention in Northern Iraq*”, PhD Candidate Loughborough University, United Kingdom, <http://convention2.allacademic.com>, Erişim Tarihi: 20 Mart 2010

Coşkun'un çalışmasının bize gösterdiği bir diğer gerçek kriz zamanlarında toplumun birbirine kenetlendiği ve bu durumun politikacılar üzerindeki kamuoyu baskısını arttırdığıdır. Bu dönemlerde kamuoyunun desteğini alan politikacılar daha serbest hareket edebilmektedir. Nitekim 11 Eylül saldırısı sonrası Amerikan yönetimi, Afganistan ve Irak savaşlarında kamuoyunun desteğini aldığı için daha rahat hareket etmiştir.

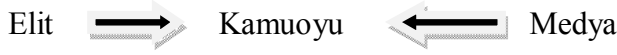
Bir başka açıdan kriz dışı durumlarda politikacıları kamuoyu karşısında rahatlatan durum medyada daha çok kriz haberlerinin yer almasıdır. Zira Amerikan halkının büyük bir çoğunluğu yönetimin aksine, Kyoto Protokolü ve BM'nin uluslararası arenada daha aktif olmasına yakın bir görüşü savunurken, basın ve medyanın yönetimin görüşüne daha yakın olması ve bu kriz-dışı haberleri fazla gündemde tutmaması, karar alıcılara bu konuda büyük bir serbesti sağlamaktadır.¹¹³

N. Chomsky'e göre ise aslında medya ve politikacılar arasında sıkı bir ilişki vardır. Zira politikacılar, medya ve basın Vietnam örneğinde olduğu gibi kendi görüşleri çerçevesindeki bilgilerle besleyerek alınan kararları kamuoyuna benimsetmekte medya ve basın da hükümetlerin çıkarları doğrultusunda hareket ettikçe ekonomik ve ticari olarak desteklenmektedir.¹¹⁴ Yani Chomsky'e göre medya ve basın, hükümetin propaganda araçlarıdır. Nitekim bu konuda Vietnam ve Sandinist gerillalarını örnek gösteren Chomsky, Vietnam'daki haksız Amerikan işgalinin Amerikan basınında hiç işlenmediğini, yine Sandinista gerillalarına karşı cephe alınırken, Latin Amerika'da Birleşik Devletlerle dostane ilişkiler sürdüren diktatörlüklere hiç değinilmediği belirtmektedir.

Bu bilgiler ışığında Gary Rawnsley'in Lazarsfeld ve diğerleri ile David Fan'dan mülhem geliştirdiği şemaya şöyle bir eklenti yapılabilir:

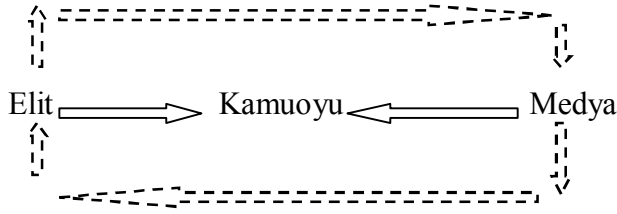
¹¹³ Benjamin Page & Lawrence W. Jacobs, "The Media and the Foreign Policy Establishment", Annual Meeting of The Midwestern Political Science Association, Chicago, April 14-17 2004, <http://convention2.allacademic.com>, Erişim Tarihi: 25 Mart 2010, s.14

¹¹⁴ N. Chomsky ve diğerleri, "Medyanın Kamuoyu İmalatı", Chiviyazıları, İstanbul, 2004, s.26-33

Şekil 2: Gary D. Rawnsley'in şeması

Kaynak: Gary D. Rawnsley "*Political Communication and Democracy*"

Şekil 3: Rawnsley'in şemasına Chomsky'nin tespitlerinin eklenmesiyle ortaya çıkan şema

Yukarıdaki şemada içi siyah olan oklarla çizilen şema Gary D. Rawnsley'in şemasıdır. Bu şemaya Chomsky'nin tespitleri doğrultusunda medya ve elitler/politikacılar ilişkisini ve etkileşimini eklediğimizde tüm aktörlerin birbirlerini etkilediği bir şema elde etmekteyiz.

Medya ve elitler arasındaki ilişki aynı zamanda birbirlerinin etkilerini sınırlandıran niteliğe sahiptir. Güçlü liderler, medyanın kamuoyu üzerindeki etkisini azaltırken, liderlerin güçsüz karakterleri, medyanın kamuoyu üzerindeki tesirini arttıran unsurdur. Özellikle kriz/çatışma dönemlerinde, medyanın kar beklentisi ile çatışmanın şiddetini arttırmasını arzulaması, liderlik karakteri güçsüz yönetimlerin kamuoyunu doğrudan etkileme kapasitesini sınırlandırmaktadır.¹¹⁵

Gündem belirleme çalışmaları da bize medyanın dış politika algılamaları üzerindeki etkisini göstermektedir. Oya Dursun'un İngiliz ve Fransız kamuoyunda AB genişleme sürecinin nasıl algılandığına yönelik çalışmasında ortaya çıkan

¹¹⁵ Philip Seib, "*Media And Conflict: New Facets Of Agenda Setting*", Paper Prepared for the International Studies Association Annual Convention, March 21-25 2006, San Diego, <http://convention2.allacademic.com>, Erişim Tarihi: 25 Mart 2010, s.1

sonuçlar bu noktada medya-dış politika algılamaları arasındaki bağlantıyı göstermektedir. İngiltere’de halkın %50’sinin Fransa’da da %51’inin Avrupa Birliği ile ilgili haberleri gazetelerden takip ettiğini belirten Dursun, iki ülkedeki gazetelerde AB ile ilgili haberlerin artmasının kamuoyunun AB’ye olan ilgisini arttırdığını belirtmiştir.¹¹⁶

Aynı şekilde İngiltere’de genişleme sürecinin ekonomik boyutu ön plana çıkarılırken, Fransa’da daha çok politik yönü ön plana çıkarılmıştır.¹¹⁷ Bu durum aynı zamanda iki kamuoyunda AB’ye yönelik önceliklerin şekillenmesindeki farkı göstermektedir.

Görüldüğü gibi basın ve medyanın dış politika algılamalarının şekillenmesindeki etkisi esas olarak gündem belirleme fonksiyonu çerçevesinde ele alınmalıdır. Daha önce belirtildiği gibi basının, kanaatlerin oluşumunda elini kolunu bağlayan faktörler mevcuttur. Bununla birlikte hangi konu üzerinde kanaatlerimizi dillendireceğimiz basın ve medyanın elindedir. Hangi olayın veya konunun ne kadar zaman gündemin başında tutulacağı basın ve medyanın elindedir.

Bu fonksiyon bireyin konuya olan hassasiyetinin artmasında ya da azalmasında da etkili olmaktadır. Soğuk Savaş sonrasında Türkiye’nin bir anda kendisini bölgesel çatışmaların merkezinde bulması, basın ve medyanın gündeminde tabiri caizse bir enflasyon yaratmış ve bu durum Türk kamuoyunda hassasiyetlerin bir sarkaç gibi bir yandan Kıbrıs konusuna bir yandan Bosna-Hersek’teki trajediye bir yandan Dağlık Karabağ’daki işgale doğru salınıp durmasına neden olmuştur. **“Gündem enflasyonu”** içerisinde 1990-1995 arası dönemde Avrupa Birliği’ne üyelik macerası geri planda kalmış fakat 1990’lı yılların ikinci yarısından itibaren Gümrük Birliği ile başlayan süreçte AB’ye üyelik gündemin üst sıralarına yükselerek kamuoyunun hassasiyetlerini bu yöne çevirmesine neden olmuştur.

¹¹⁶ Oya Dursun, “News Coverage of The Enlargement of The European Union And Public Opinion: A Cross-national Comparative Study of The First and Second-Level Agenda Setting Effects”, Paper prepared for delivery of the 2005 Annual Meeting of the American Political Science Association, September 1-4, 2005, <http://convention2.allacademic.com>, Erişim Tarihi: 20.08.2010, s.16

¹¹⁷ Oya Dursun, *a.g.m.*, s.20

Gündem belirleme fonksiyonu aynı zamanda konuya olan duyarlılık derecesini de etkilemektedir. Irak Savaşı sonrasında Irak merkezi otoritesinde yaşanan boşluk ve ülkedeki kaos, şiddet ve terör eylemlerinin artmasına neden olmaktadır. Bu durum basına ve medyaya her gün yansımakta, insanlar gazetelerde bombalama haberlerini okumakta, televizyonda yaralı insanları görmektedir. Terör olaylarının her gün gündemin ilk sıralarını işgal etmesi, duyarlılık eşiğinin yükselmesine neden olmakta, Irak'taki terör olayları bireyler için sıradanlaşabilmektedir. Sıradanlaşan terör saldırıları, kamuoyunun kanaatlerinin şekillenmesinde etkili olmaktadır.

Basın ve medyanın kullandığı dil de kanaatleri etkileyebilmektedir. Basın ve medyada yer alan haberler sadece içerikleri ile okunmazlar aynı zamanda kelimeler yeniden anlamlandırılırlar. Yeniden anlamlandırma sürecinde basının ve medyanın kullandığı dil önemlidir. Bosna-Hersek'te yaşanan trajedinin hemen ardından D.Karabağ'da Ermenilerin giriştiği işgal, Zaman gazetesinde "Ermeni, Doğunun Sırpı" manşetleriyle sunulmuş, yine aynı şekilde Solingen'de Türklere yönelik kundaklama eylemi Hürriyet gazetesinde "Hitlerin Piçleri" manşeti ile verilmiştir. Görüldüğü gibi kullanılan dil "saldırgan" niteliklidir.

III. BÖLÜM

TÜRK BASIN TARİHİ VE BASIN-SİYASET İLİŞKİSİ

3.1. TÜRK BASINININ TARİHSEL GELİŞİMİNE BAKIŞ

Bu çalışmada basın ve medya kavramların evrimini incelemek çalışmanın kapsamını aşmaktadır. Bununla birlikte basının Türkiye’deki macerasına geçmeden önce basın ve medya kavramlarının kısada olsa açıklığı kavuşturulması elzemdir.

Türk Dil Kurumu’nun Büyük Türkçe sözlüğünde basının karşısında “gazete, dergi gibi belli zamanlarda çıkan yazılı yayınların bütünü, matbuat” yazmaktadır. Yine aynı sözlükte medya kavramının karşılığı ise “büyük iletişim ve yayın organlarının bütününe verilen ad” olarak tanımlanmıştır. Görüldüğü üzere bu tanımlamaları referans alarak medya kavramının basından daha geniş bir anlama sahip olduğunu ve basını da içine aldığını söyleyebiliriz.

Kuşkusuz basın ve medya kavramları bu sözlük tanımlamalarından daha geniş bir anlamı ifade etmektedir. Bu noktada bu iki kavramın tarihsel gelişimine bakmakta fayda vardır.

İnsanlar bir arada yaşamaya başladıkları andan itibaren birbirleriyle iletişimde bulunmak zorunluluğu hissetmişler ve bu zorunluluk insanlar arasında ilk haberleşmelerin gerçekleşmesini sağlamıştır. İnsanlar arasındaki bu haberleşmenin ilk şeklini yüz yüze haberleşme oluşturmuştur. Fakat 3 önemli icat bu haberleşme şeklinin değişim geçirmesinde etkili olmuştur. Bu icatlar yazı, kağıt ve matbaadır.

Yunan site devletlerinden itibaren basın alanında sınırlı da olsa gelişmeler yaşandığını gözlemlemekteyiz. Bu dönemde halkla ilgili konular agorada tellallar tarafından halka ilan edilirdi. Bununla birlikte ilk ilkel gazetelerden sayabileceğimiz “Efimerit”ler de halkı güncel olaylar hakkında bilgilendirirdi. Daha sonra Yunan site devletleri üzerinde hakimiyet kuran Roma İmparatorluğu’nda “Efimerit” şeklindeki gazetelerin sayısı ve nitelikleri değişmiştir. Roma döneminde halkın senatodaki gelişmelerden haberdar olması için “Acta Senatus”, ilk resmi gazete sayılabilecek

“Acta Publica” ve halkın ilgisini çekecek haberlerin yayınlandığı “Acta Diurna” gibi bültenler yayınlanmıştır.¹¹⁸

Yunan ve Roma dönemlerinde basınla ilgili bu gelişmeler yaşanırken, Avrupa’da basınla ilgili gelişmeleri gözlemek için Gutenberg’i ve matbaasını beklemek gerekmektedir. Zira Ortaçağ boyunca skolastik düşünce ve kilise tahakkümü altında yaşayan Avrupa’da haberleşme ulaklar ve yazılı haber mektuplarıyla sağlanmıştır. Feodal düzenin gerilemeye başlamasıyla birlikte ortaya çıkan burjuva sınıfının haberleşme ve basının gelişiminde itici rol oynadığını söyleyebiliriz. Ticaretle uğraşan bu sınıfın ihtiyaçlarından belki de en önemlisi güvenli bir pazar ve bu pazar hakkında güvenilir haberler olmuştur. Ulus-devletlere doğru evrilen siyasi ve sosyal yapılar, birbiriyle bağlantılı ticaret ağları oluşturmayı gerekli kılmış bu süreçte en etkin sınıf olarak yükselen burjuvazi için ise bu pazarlara ait bilgilerin değeri artmaya başlamıştır.

Ticari kaygıların şekillendirdiği bu haberleşme zamanla içeriğinin siyasi, sosyal ve diğer konularla da genişletilmesiyle 1600’lü yıllara gelindiğinde bugünkü anlamıyla ilk gazetelerin ortaya çıkmaya başladığını görmekteyiz. İlk olarak Strasburg’da haftalık olarak Almanca “Avisa Relation Oder Zeitung” (1601) yayınlanmış bu gazeteyi 1610’da “Gedenck Wurdige Zeitung”, 1619’da Hollanda’da “Nieuwe Tijdinghe”, 1622’de İngiltere’de “The Weekly News From Italy and Germany”, 1631’de Fransa’da “La Gazette”, 1640’ta Roma’da “Gazetta Publica” gazeteleri izlemiştir.¹¹⁹ Görüldüğü üzere Strasburg’da başlayan gazete macerası kısa zamanda tüm Avrupa’yı sarmış ve bu coğrafyada adeta bir haberleşme ağı oluşturmuştur.

Bu süreçte İngiltere’de “Coffee House”lar vasıtasıyla gazeteleri geniş kitleler takip edebilir hale gelmiş ve J. Habermas’ın deyimiyle gerçek manada “kamusal alan”lar ortaya çıkmıştır. Böylece matbaanın icadıyla geniş kitlelere ulaşmaya başlayan gazetelerin tirajları Coffee House’lar sayesinde daha da artmış ayrıca geniş okuyucu kitlelerine ulaşmaya başlaması, gazetelerin içeriklerinde de

¹¹⁸ M. Nuri İnuğur, “Basın ve Yayın Tarihi”, 5. Basım, Der Yayınları, İstanbul, 2002, s.33

¹¹⁹ M. Nuri İnuğur, *a.g.e.*, s.57-58

değişikliklerin oluşmasına neden olmuştur. Kamusal alanda pek çok farklı meslekten ve kimlikten insanın var olması gazetelerin bu farklı kimliklere seslenmek için olaylara daha geniş bir bakış açısıyla bakmasını zorunlu hale getirmiştir. Farklı bakış açılarından bakma zorunluluğu daha önceleri spesifik konularda haber veren gazetelerin artık işçi sınıfı, ezilenlerin hakları gibi konuları işlemeye başlamasına neden olmuştur. Bununla birlikte artan tiraj oranları gazetelerin artık haftalık değil günlük olarak çıkmasını sağlamıştır. Özellikle Fransız ve Sanayi devrimlerinin liberal özgürlükçü ortamında gazetelerin mutlak iktidar sahiplerini hedef alan günlük siyasi ve toplumsal konulara değindikleri yazıları serbestçe tüm toplum tarafından ulaşılabilir hale gelmiştir.

Sanayi devrimi ile birlikte basınında sanayileşme evresine geçtiğini ve ticari kaygılarının yavaş yavaş haber verme görevine gölge düşürmeye başladığını söyleyebiliriz. Demiryolu, telgraf ve telefonun ortaya çıkması basının da yapısal değişimler geçirmesine neden olmuştur. Bir başka şekilde basının bu değişimler sonucu daha geniş kitlelere ulaşması gazetelerin tirajlarını ve dolayısıyla sahiplerinin ve destekçilerinin kar marjlarını da arttırmıştır. Ayrıca 19. yüzyılın sonunda bazı sermaye sahipleri basını borsa spekülasyonları için kullanmaya başlamıştır.¹²⁰

20. yüzyılda yaşanan teknolojik gelişmeler ve önce radyo ardından televizyon ve nihayet internetin icadı basın kavramının yeniden isimlendirilmesini zorunlu kılmıştır. Zira basın kavramı tek başına boyut değiştiren bu iletişim ağlarını kapsayamaz hale gelmiştir. Bu bağlamda medya kavramının basını da kapsayacak şekilde tüm bu iletişim ağlarını ifade etmek için kullanılmaya başladığını görmekteyiz.

Özellikle 20. yüzyılın son çeyreğinde sermayenin medya ve basın sektöründe yer almaya başlaması, pek çok televizyon, gazete ve radyoyu eline geçirmesi, medya ve basında holdingleşmenin başlamasına neden olmuştur. Bu durum basının ve medyanın artık haber verme kaygısından çok ticari kaygılarla hareket etmesine neden olmuştur. Artık günümüzde medya kavramından anlaşılan

¹²⁰ A. Raşit Kaya, "İktidar Yumağı Medya-Sermaye-Devlet", İmge Kitabevi, İstanbul, 2009, s.40

tüm bu iletişim ağlarının belirli sermaye çevrelerince kullanılan birer silah haline geldiğidir.

Yukarıda bahsedildiği gibi matbaanın icadı basın oluşumunda önemli bir aşamayı ifade etmektedir. Her ne kadar matbaa, Osmanlı'ya İbrahim Müteferrika'nın hizmeti ile Avrupa'ya göre geç girmişse de, Osmanlı toprakları üzerindeki basın tarihi, 18. yüzyıla başlamaz. Osmanlı topraklarında ilk matbaayı kuranlar gayrimüslim tebaa olmuştur. Kesin olmamakla birlikte İspanya'dan Osmanlı Devleti'ne sığınan Seferad Yahudilerinin İstanbul'a matbaayı getirdikleri ve İbranice kitaplar bastıkları belirtilmektedir.¹²¹ Ayrıca Yahudi milletle birlikte Ermenilerin ve Rumların da kendi dillerinde yayınlar çıkardıklarını bilmekteyiz.

Osmanlı topraklarındaki ilk gazetenin sahibi ise Fransızlardır. Fransız Elçiliği matbaasında basılan Bulletin de Nouvelles (1795) ve Gazette Française de Constantinople (1796) Osmanlı topraklarındaki ilk gazetelerdir. Ayrıca İstanbul dışında İzmir'de yine Fransızlar tarafından 1821'de Spectateur Oriental, 1824'te de Le Smyrneén ve 1828'de de Courrier de Smyrne gazeteleri çıkartılmıştır.¹²²

İlk Türkçe gazete ise II. Mahmut döneminde Takvim-i Vakayi (Olayların Takvimi) adıyla 1831'de yayınlanmaya başlamıştır. Bununla birlikte Hıfzı Topuz ve Orhan Koloğlu'na göre ilk Türkçe gazete olarak 1828 yılında Mısır'da yayınlanmaya başlanan Vakayi-i Mısriye'yi kabul edebiliriz.¹²³ Takvim-i Vakayi'nin başına Vakanüvis Esad Efendi getirilmiş ve gazetenin amacının da halkın gerçekleri zamanında öğrenmesini sağlayarak, yanlış anlamaları ortadan kaldırmak ve birliği sağlamak olduğu belirtilmiştir. Ne var ki Takvim-i Vakayi haftalık olarak çıkması amaçlanmışsa da hep düzensiz aralıklarla çıkmıştır. Ayrıca Takvim-i Vakayi, Ermenice, Rumca, Arapça, Fransızca, Farsça olarak da yayınlanmıştır.¹²⁴

¹²¹ Alpay Kabacalı, "Cumhuriyet Öncesi ve Sonrası Matbaa ve Basın Sanayi", Cem Ofset, İstanbul, 1998, s.9-10

¹²² Alpay Kabacalı, a.g.e., s.47

¹²³ Hıfzı Topuz, "II. Mahmut'tan Holdinglere Türk Basın Tarihi", Birinci Basım, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2003, s.13

¹²⁴ Takvim-i Vakayi'nin diğer dillerdeki yayınlarının ismi: **Le Moniteur Ottaman** (Fransızca), **Haydarar Kir Liro Medz-i Derutyanın Osmanyen** (Ermenice), **Ottomanikos Minitör** (Rumca), **Takvimü'l Vakayi** (Arapça) Kaynak için bakınız: Alpay Kabacalı, a.g.e., s.51

Takvim-i Vakayi'yi 1840 yılında William Churcill adında bir İngiliz'in çıkardığı Ceride-i Havadis, 1860 yılında Agah Efendi'nin Tercüman-ı Ahval'i, Şinasi'nin Tasvir-i Efkar'ı (1862), Ali Suavi'nin Muhbir'i (1866), Namık Kemal'in İbret'i (1870) gibi gazeteler izlemiştir.

Gazetelerin günden güne çoğalması ve özellikle Jön Türklerin basın yoluyla fikirlerini yaymaya başlaması, sarayda huzursuzluğu arttırmış ve nihayet 1877 yılına gelindiğinde Türkiye ilk basın yasası ile tanışmıştır. Bu tasarıyla basimevlerinin kuruluşu ve işleyişi, basın yoluyla işlenen suçlar, gazetelerle ilgili düzenlemeler yapılmış ve yönetim böylelikle durumu kontrolü altına almaya çalışmıştır.¹²⁵

Abdülhamit dönemi ise basın için en sancılı dönemlerden biri olmuştur. Zira baskılar ve yasaklamalar, sansürle tüm basın susturulmaya çalışılmıştır.

Milli Mücadele dönemine baktığımızda basının ikiye ayrıldığını, bir yanda milli mücadeleye destek olan Akşam, Vakit, İleri gibi gazeteleri diğer yanda Alemdar, Peyam-i Sabah gibi milli mücadeleye karşı cephe alanları görmekteyiz.

Kurtuluş Savaşı'nın en önemli duraklarından biri olan Sivas'ta, Atatürk'ün emriyle bir gazete çıkarılması ve bu yolla Milli Mücadelenin felsefesinin halka duyurulması amaçlanmıştır. Nihayet 14 Eylül 1919'da İrade-i Milliye adıyla bu gazete çıkarılmış daha sonrada Ankara'da ilk meclisin toplanmasıyla birlikte bu gazete örnek alınarak Hakimiyet-i Milliye gazetesi resmi gazete olarak Türk basın tarihindeki yerini almıştır. Bursa'da ise "Yoldaş" gazetesi Sovyetler Birliği'ne yakın bir çizgi sergilemiş, daha öncede belirtilen Alemdar ve Peyam-i Sabah gibi gazeteler ise Osmanlı yönetimine yakın durmuştur.

Milli Mücadeleden sonra yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti'nde basının ikiye bölünmüş bu durumu kısmen devam etmiştir. Bununla birlikte yaşanan bazı gelişmeler muhalif basının yaşamasını imkansız hale getirmiştir. Şeyh Sait isyanı sonrasında 4 Mart 1925'te çıkarılan Takrir-i Sükun Kanunu ile Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'na yakınlığı ile bilinen Vatan, Tasvir-i Efkar, Tanin gibi

¹²⁵ Hıfzı Topuz, *a.g.e.*, s.51

gazeteler ve aynı zamanda Aydınlık ve Orak Çekiç gibi bazı sosyalist yayınlar da kapatılmıştır. Bu tarihten itibaren basının Matbuat Umum Müdürlüğü'nün sıkı denetimi altına girdiğini ve ülkede tek sesli bir basının oluştuğunu söyleyebiliriz.¹²⁶

1928 yılında ise hem Türk toplumunda hem de basın hayatında yeni bir dönem başlamıştır. Yeni alfabenin kabulüyle birlikte gazetelerde yeni harflerle çıkmaya başlamıştır. 1931'de ise Cumhuriyet döneminin ilk basın yasası çıkarılmış, bu kanuna göre Matbuat Umum Müdürlüğü'ne zararlı görülen yayınları kapatma yetkisi verilmiştir. Bu kanunla birlikte ülkede sağlanmaya çalışılan tek seslilik pekiştirilmiştir.

İkinci Dünya Savaşı yıllarında ise Türk basınının taraf tuttuğunu görmekteyiz. Bir grup basın Müttefik kuvvetleri desteklerken özellikle Turan ideolojisi savunan yayınlar Nazi Almanya'sını desteklemişlerdir.

Savaş sonrası Türk toplumunun ve politik yaşamının en önemli dönemeçlerinden birisi yaşanmış ve çok partili siyasal hayata geçilmiştir. Bu dönemde CHP içerisinde "4'lü Takrir" olarak adlandırılan, başını Celal Bayar ve Adnan Menderes'in çektiği muhalefet oluşmuştur. Daha sonra bu grup Demokrat Parti'yi kurmuş ve 1946 yılındaki seçimlerde iktidara gelememişse de meclise girmiştir.

Demokrat Parti, muhalefette olduğu dönem boyunca basın özgürlüğünü savunmuş, CHP iktidarını basını ve radyoyu kendi çıkarları çerçevesinde kullanmakla suçlamıştır. Fakat 1946 seçimlerinden sonra CHP, daha önce Matbuat Umum Müdürlüğü'nün elindeki kapatma yetkisini, mahkemelere veren yasayı kabul ederek, basının biraz da olsa rahat nefes almasını sağlamıştır. Aynı iktidar 1946 seçimlerinin sonuçlarını şüpheye düşürücü ve memleket huzurunu bozucu her türlü yayını yasaklamış ve bu çerçevede pek çok gazete kapatılmış ya da mahkemelik olmuştur. (Yeni Sabah ve Gerçek bu gerekçe ile kapatılan ilk gazeteler, İzmir ve İleri ise mahkemeye verilmiş gazetelerdir.) Aynı şekilde Zekeriya Sertel'in Tan

¹²⁶ Orhan Koloğlu, "Osmanlı'dan Günümüze Türkiye'de Basın", İletişim Yayınları, İstanbul, 1992, s.64-65

gazetesi de iktidarın öfkelerini üstüne çekmiş gazetelerdendir. Zira bu yüzden gazeteye baskınlar yapılmış hatta gazetenin binası yakılmıştır.

İşte basın böyle kışa kapatma cezaları ve saldırılara uğradığı bir dönemde ortaya çıkan Demokrat Parti, basına özgürlük vaat etmiş ve basın da bu vaatler çerçevesinde bu yeni partiye olumlu yaklaşmıştır. Nitekim o dönem gazetecilik yapanların inancı Demokrat Parti ile birlikte CHP baskılarının son bulacağı yönünde olmuştur.

Nitekim Demokrat Parti iktidara geldikten sonra basınla ilgili olarak o dönem için özgürlükçü sayılabilecek yeni kanunlar çıkarmış ve bu durum iktidar ve basın arasında bahar rüzgarlarının esmesini sağlamıştır. Bu çerçevede 1931 tarihli Basın Kanunu değiştirilmiş, 5680 sayılı Basın Kanunu 15 Temmuz 1950’de yürürlüğe girmiştir. Ayrıca daha da ileri gidilerek 5953 sayılı “Basın Mesleğinde Çalışanlarla Çalıştıranlar Arasındaki Münasebetlerin Tanzimi Hakkında Kanun” çıkarılarak gazetecilere ve basında çalışanlara bazı özlük hakları tanınmıştır.¹²⁷

Fakat basın ve iktidar arasındaki bu bahar ayları pek uzun sürmemiştir. Bir yandan basın ile ilgili olumlu kanunlar çıkarılırken diğer yandan DP iktidarı kendisine yakın gördüğü gazeteleri korumuş ve onların palazlanmasına destek sağlamıştır. Ulus gazetesi ise DP muhalifi tavrı ile bu dönemde iktidardan destek görememiştir.

Ezanın tekrar Arapçalaştırılması ve iktidarı hedef alan yolsuzluk iddiaları basın ve iktidarın kısa süreli bahar havasını bozmuştur. Ayrıca 1955 yılında yaşanan 6-7 Eylül Olayları DP iktidarına olan güveni sarsmıştır. Basından gelen bu tepkiler DP iktidarını gün geçtikçe sinirlendirmiş ve çıkarılan yasalarla basın tekrar CHP döneminde olduğu gibi baskı altına alınmaya çalışılmıştır. 1953 yılında Bakanlara yapılan hakaretlerde şikayet şartı kaldırılmış ve doğrudan savcıya bağlanmıştır. Ayrıca 9 Mart 1954’te yapılan bir başka düzenlemede gazetecinin iddiasını ispat hakkına yer verilmemiştir.¹²⁸ Basınla ilgili kanuni alanda bu gelişmeler yaşanırken,

¹²⁷ Nuran Yıldız, “Demokrat Parti ve Basın”, <http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/42/476/5543.pdf>,

Erişim Tarihi: 13.04.2010

¹²⁸ Nuran Yıldız, *a.g.m.*

pratikte yaşananlarda pek iç açıcı değildir. Zira hükümetin basına baskısı gazetecilerin kurduğu cemiyetin kapatılmasına kadar varmıştır.¹²⁹

1960 yılında Türk Silahlı Kuvvetleri'nin yönetime el koyması Türk basın tarihinde yeni bir dönemin başlamasına neden olmuştur. Darbe sonrasında hazırlanan yeni anayasa basın için yeni bir umut ortaya çıkarmıştır. Zira 1961 Anayasası'nda ifade özgürlüğüne geniş bir yer ayrılması ve ifade özgürlüğünün sınırlarının geniş tutulması, basın tarihinde Demokrat Parti döneminin anti-demokratik basın yasalarından kurtuluşu simgelemiştir. Fakat 1961 Anayasası'nın getirdiği bu özgürlüğü ortamda tıpkı DP iktidarının ilk döneminde olduğu gibi kısa sürmüş, iç politikada yaşanmaya başlayan gelişmeler ve sol-sağ çatışmaları, 1971 Muhtırasına neden olmuş ve bu gelişme ile söz konusu özgürlüğü ortama ket vurulmuştur. 1960-1971 arası bu dönemde gazetelere ve gazetecilere açılan dava sayısında düşüş yaşanmışsa da bu durum 1971-1980 arası dönemde tekrar artış göstermiştir.

Orhan Koloğlu 1960-1980 arası dönemde Türk basınında ifade özgürlüğü alanının dışında da yapısal değişimlerin yaşandığına işaret etmiştir. Bu bağlamda ilk yapısal değişim teknolojik alanda yaşanmış, gazeteler daha hızlı bir şekilde üretilmeye ve haber akışında hızlilik sağlanmış bu sayede 1979 yılına gelindiğinde günlük toplam gazete tirajı 3 milyonu bulmuştur. Bir başka yapısal değişim de büyük sermayelerin yavaş yavaş basın sektörüne girmeye başlamasıdır. Nihayet son yapısal değişiklik toplumda yaşanan kısır döngüler ve politikasızlıkla alakalı olarak gazetelerin içeriklerinin de apolitikleşmeye başlamasıdır. Yaşanan politik travmalar ve askeri yönetimlerin de ülkeyi refaha kavuşturamaması gazeteleri apolitik yayımlar yapmaya iten nedenlerdir.¹³⁰

12 Eylül 1980 toplumun geniş bir kesiminde olduğu gibi basın sektöründe de trajedilerin yaşanmasına neden olmuştur. 12 Eylül Darbesiyle birlikte 796 gazeteci hakkında 632 dava açılmış ve 218 mahkumiyet kararı verilmiştir.¹³¹

¹²⁹ Nebil Özgentürk, "Cumhuriyetten Günümüze Basının Kısa Tarihi", Ed. Melda Davran ve Ali Sekmeç, 1. Basım, Alfa Yayınları, İstanbul, 2008, s.29

¹³⁰ Orhan Koloğlu, *a.g.e.*, s.78-82

¹³¹ Orhan Koloğlu, *a.g.e.*, s.95

1983 yılında gerçekleştirilen genel seçimlerde basın, liberalizm politikalarını savunan Turgut Özal ve ANAP'a sempati duymuşsa da tarih daha önce CHP'ye karşı DP'nin desteklenmesini hatırlatırcasına tekerrür etmiştir ve Özal dönemi de basının beklentilerini karşılayamamıştır.

Özal, bu dönemde basının kamuoyu oluşturma ve gündem belirleme konularında ne kadar başarılı olduğunun farkında olan bir siyaset adamıdır. Nitekim basın ve medyanın elindeki bu silahtan faydalanmak için Özal tıpkı Adnan Menderes gibi gazetecilerle iyi ilişkiler kurmuş, gazeteciler açısından da bir telefonla ulaşılabilen başbakan olumlu karşılanmıştır.¹³²

Bununla birlikte yukarıda değinilen yapısal değişikliklerden sermayenin basın sektörüne girmesi, Özal döneminde uygulanan neo-liberal politikalarla artmıştır. Ayrıca sermayenin basın sektörüne girmesi ve teknolojinin gelişmesiyle birlikte Türkiye'de medya kavramından ve medya holdinglerinden bahsedilmeye başlanmıştır. 1988 yılında Asil Nadir'in Günaydın gazetesini alması ile başlayan bu holdingleşme eğilimini daha sonra Mehmet Emin Karamehmet'in Çukurova Grubu, Aydın Doğan'ın Doğan Grubu ve Dinç Bilgin'in Sabah Grubu izlemiştir. Bugünde bu gruplar ellerinde bulundurdukları gazete, televizyon, radyo ve internet ağları sayesinde medyayı ve dolayısıyla toplumun gündemini etkileme şansına sahiptirler.

Son olarak daha öncede üzerinde durulan medyanın ve basının apolitikleşmesi, kapitalist mantığın basın sektöründe yer almaya başlamasıyla hızlandığını söyleyebiliriz. Zira kapitalist mantıkla çok satanın daha değerli olduğu görüşü basın sektöründe de işletilmeye başlanmıştır.¹³³ Bu durum bir yandan da basının toplumun "bekçisi" olma ve toplumu haberdar etme misyonuna gölge düşürmüştür. Özellikle 1990'lı yıllar boyunca kapitalist mantık çerçevesinde Türk basınında promosyon savaşlarının başladığını ve gazetelerin apolitikleşme süreçlerinin hızlandığını söyleyebiliriz. Nitekim promosyon savaşları ve magazinleşme eğilimi günümüzde de tüm hızıyla devam etmektedir.

¹³² Erdem Taşdemir, "1980 Sonrası Türk Basını, Türk Siyasi Hayatı ve Basın-Siyaset İlişkisi", <http://uvt.ulakbim.gov.tr>, Erişim Tarihi: 15.11.2009

¹³³ Prof. Dr. Suat Gezgin, "Medya ve Demokrasi", <http://www.konrad.org.tr>, Erişim Tarihi: 14.11.2009

Türk basının tarihsel gelişimini ana hatlarıyla bu şekilde özetlemek mümkündür. Kuşkusuz burada verilen tarihsel gelişim çok kısa bir özet niteliğindedir. Zira daha geniş bir analiz yapma bu çalışmanın alanının dışındadır. Bununla birlikte aşağıda tartışılacak olan basın-siyaset ilişkilerinde ve basın-ideoloji ilişkilerinde zaman zaman basının bu tarihsel serüvenine referanslar atılarak konunun aydınlığa kavuşturulmasına çalışılacaktır.

3.2. TÜRKİYE'DE BASIN-SİYASET İLİŞKİSİNİ DOĞRU OKUMAK

Medya, tüm politik oluşumlar için kamuoyu oluşturmada kullanılacak önemli bir silahtır. Bu durum aslında tek cümle ile siyaset ve basın arasındaki ilişkiyi özetlemektedir.

Günümüzde bireylerin karmaşık toplumsal yapılar içerisinde artan iletişim ağları vasıtasıyla tüm dünyadan haberdar olmaları kolaylaşmıştır. Bu bağlamda bir yandan haber almanın artık daha fazla kaynaktan daha hızlı bir şekilde gerçekleştiğini diğer yandan da haber alma işlevinin artık eskisi gibi rahat kontrol edilemediği yeni bir ikileme karşı karşıya kaldığımızı söyleyebiliriz. Söz konusu bu durum özellikle kendi görüşleri etrafında kamuoyu oluşturmak için basın ve medyayı kullanan eski yönetici anlayışın değişmesini zorunlu hale getirmektedir. Çünkü artık birey özellikle internet kanalıyla tüm dünyada olup bitenleri başkalarının bakış açılarını da öğrenerek kendi değerlendirmesine tabi tutabilmektedir. Peki, bugüne geçmeden önce tekrar tarihsel bir hatırlatmayla Türkiye'deki basın-siyaset ilişkisine bakacak olursak karşımıza nasıl bir tablo çıkmaktadır?

Türkiye'de basın-siyaset ilişkisini incelediğimizde ilk olarak göze çarpan, basının gelişiminin devlet eliyle sağlanmış olmasıdır. Hem II. Mahmut döneminde başlayan ilk basın hem de Cumhuriyet dönemi basınının devlet eliyle kurulduğu ve desteklendiğini görmekteyiz. Bu durum basının bir nevi siyaset kurumunun içine doğmasına neden olduğunu özellikle çok partili siyasal hayata geçilene kadar basının hareket kabiliyetinin iktidar tarafından tamamen kontrol edildiğini söyleyebiliriz. Demokrat Parti'nin iktidara gelmesi ile ilk dönemde basının hareket alanının arttığını ve fakat tam olarak özgür olmadığını gözlemlemekteyiz.

İkinci olarak Türk basının teknik olarak gelişimi de özel sektörün ve sermayenin basını ele geçirmeye başlamasına kadar geçen sürede yine devlete muhtaç kalmıştır. Gerekli teknik ekipmanın yurtdışından sağlanmasının devlet aracılığı ile gerçekleşmesi ayrıca gazete basımı için gerekli olan kağıdın gazetelere devlet tarafından temin edilmesi basının teknik gelişimini de siyasetin ellerine bırakmıştır. Nitekim çok partili hayata geçilmesi sonrasında bazı gazetelerin iktidara karşı cephe almaları bu yolla engellenmiş bu sayede yandaş gazeteler devletten sağladıkları yardımlarla ayakta dururken muhalif basın devletten gerekli teknik desteği temin edememiştir.

Bir başka açıdan Türk siyasal hayatını derinden etkileyen askeri müdahaleler basının da gelişimini ve özellikle ifade özgürlüğü ve demokrasinin gelişimi bağlamında etkisi altına almıştır. Türk basın tarihi incelenirken değinildiği gibi askeri müdahale dönemlerinde binlerce yayına yasaklar getirilmiş, yüzlerce gazeteci için mahkumiyet kararı verilmiştir. Ayrıca bu dönemde saldırı sonucu yaralanan ya da ölen gazeteciler göz önüne alındığında ve hala bazılarının faillerinin bulunamaması Türkiye’de siyasetin gazetecilik mesleğine bakış açısını sergilemektedir. Bu çalışmanın kapsamına giren 1991-1993 yılları arasında da yaşanan gazeteci cinayetleri ve faillerinin hala bulunamamış olması siyaset kurumuna olan güveni sarsmıştır. 1991-1993 arası dönemde Özgür Gündem ve çalışanlarına karşı gerçekleştirilen saldırılarda hükümetin sessiz kalması (ki bu saldırılardan en önemlilerden birisi Musa Anter suikastıdır.) özellikle sivil toplum örgütlerinin ve gazetecilerin siyaset kurumunu suçlamasına neden olmuştur.

Büyük sermaye sahiplerinin 1983’ten sonra Özal’ın izlediği serbest piyasa mantığınca basın sektörüne girmesi ile basın-siyaset ilişkisi şaibeli bir duruma gelmiştir. Her ne kadar farklı çıkar gruplarının basında çok sesliliği sağladığı savunulsa da, yeni medya patronlarının devletle ve özel sektörle ticari ilişkilerinin olması ne bu çok sesliliği sağlamış ne de basının gelişimine katkı yapmıştır. Medya sahibi özel sermaye devletle anlaşmazlığa düşmediği sürece devlet politikaları desteklenmiş ve sahibi olunan gazete ve televizyonda bu politikaları destekler haberler yer almıştır. Bir başka açıdan ise ticari karın basın sektöründe bir numaraya

oturması yukarıda da belirtildiği gibi promosyon savaşlarını ve apolitikleşmeyi beraberinde getirmiştir.

1990'lı yıllar basın ve medyanın gelişiminde bir başka aşamayı temsil etmektedir. Daha önce devlet tekelinde olan televizyon yayınları yeni kurulan özel televizyonlarla özel sektörle de paylaşılmıştır. Bu çerçevede Uzan grubunun kurduğu Inter-Star televizyon kanalı büyük tartışmalar yaşanmasına neden olmuş dönemin Cumhurbaşkanı Özal'ın bu yeni televizyon kanalıyla oğluna ve kendi siyasi çıkarlarına pay sağlamaya çalıştığı iddia edilmiştir. Aslında Uzan grubu ve medya sektöründe yer alan diğer sermaye sahiplerini ilgilendiren bu tartışma, yukarıda anlatılan devlet-sermayedar anlaşmazlığına neden olmuş ve siyaset de bu tartışmanın içine girmiştir.

Televizyon kanallarının çoğalması bir başka açıdan TRT'nin tekelini kırmış ve dolayısıyla da devletin toplumsal hayattaki bir propaganda aracının daha etkisi azalmıştır. Bu durum bir başka açıdan siyasilerin özel televizyon kanallarıyla iyi ilişkiler kurmasını zorunlu hale getirmiştir.

Günümüzde ise internetin varlığı iletişimde ve haberleşmede televizyonun ve gazetenin öncelikli rollerini ellerinden almaya adaydır. İnternet sayesinde habere anında ve daha kolay erişilebilmesi insanları cezp etmektedir. Bu nedenle her medya grubunun ve gazetenin kendi internet adresi bulunmakta ve gün içinde ortaya çıkan haberler bu internet sitelerinden halka anında duyurulabilmektedir. Sadece basın ve medya sektörü de değil aynı şekilde siyaset kurumu da internetin bu faydasından yararlanmaktadır. Öyle ki e-devlet uygulamaları ile vatandaş ile daha doğrudan iletişim sağlanmaya çalışılırken bu yolla ayrıca bireylerin haber alma haklarını da kullanması amaçlanmaktadır.

İnternetin kullanımı basın-siyaset ilişkisine günümüzde yön veren unsurlardan biridir. Bireyler interneti kullanarak edindikleri haberleri anında o sitede yer alan yorum sayfasında yorumlayabilmekte ve görüş bildirebilmektedirler. Bu durum bireyin politik bir olayı yakından takibini ve olaya müdahil olmasını sağladığı gibi siyasiler içinde bir mini kamuoyu yoklaması niteliği taşıyabilmektedir. Özellikle

bir konu üzerinden internette gerçekleştirilen anketler siyasilere o konu hakkında yol gösterici veya uyarıcı nitelik arz edebilmektedir.

Bununla birlikte Türkiye’de internet kullanımının düşüklüğünü göz önüne aldığımızda basın ve televizyonun etkisinin hala internete nazaran daha fazla olduğunu söyleyebiliriz. Bu durum da hala Türk siyasal hayatında basının ne derece önemli olduğunu göstermektedir.

3.3. TÜRKİYE’DE BASIN-SİYASET İLİŞKİSİNDE İDEOLOJİNİN ROLÜ VE DEĞİŞİM

İdeoloji mefhumu son iki yüzyıldır üzerinde pek çok fikir üretilen, anlamında pek çok değişiklik yaşanan bir kavramdır. Bununla birlikte ortak bir tanımlamaya sahip değildir. Bu durum ideoloji kavramına olan ilginin bugün de canlı kalmasını sağlayan etkidir.

Türk Dil Kurumu’nun Büyük Türkçe Sözlüğünde ideoloji kelimesinin karşılığı olarak iki farklı tanımlama mevcuttur. Genel Türkçe Sözlük, Türkçede Batı Kökenli Kelimeler Sözlüğü ve İktisat Sözlüğünde ideoloji kelimesi; *siyasal veya toplumsal bir öğretiyi oluşturan, bir hükümetin, bir partinin, bir grubun davranışlarına yön veren politik, hukuki, bilimsel, felsefi, dini, moral, estetik düşünceler bütünü* şeklinde tanımlanırken¹³⁴, Felsefe Terimleri Sözlüğünde, 3 farklı tanımlama mevcuttur. Bu tanımlamalara göre ideoloji;

- “Terimin yaratıcısı Desttut de Tracy’e göre, “ideler bilimi”dir, ideleri (geniş anlamıyla bilinç olaylarını), idelerin niteliklerini, yasalarını, gösterdikleri anlamlarda bağlantılarını ve kökenlerini inceler.
- (Küçültücü anlamda) Gerçekliği olmayan, soyut düşüncelere dayanan kuram.
- Kendine özgü verilere dayanarak geliştiğini savunan, gerçekte ise toplumsal ve ekonomik olayların dile gelişi olan, ancak bunun bilincinde olmayan, hiç değilse bu toplumsal olayların kendisini belirlediğini hesaba katmayan kuramsal düşünce. Bu anlam özellikle Marksçılarda çok kullanılır; onların

¹³⁴ <http://www.tdkterim.gov.tr/bts/?kategori=verilst&kelime=ideoloji&ayn=tam>, Erişim Tarihi: 15.03.2010

diliyle, bir çağın, bir toplumun düşünceler (ideler) dünyası, bilinç yapısı toplumsal-ekonomik ilişkilerin ürünüdür, idelerle ilgili üst yapıdır.”¹³⁵

Felsefe Terimleri Sözlüğündeki bu tanımlama bizim burada yapacağımız kısa ideoloji analizi için iyi bir başlangıç noktası oluşturmaktadır.

Fransız Devrimi’nden sonra Fransa’da hakim olan pozitivist görüş mutlak doğruya ulaşılabileceğini ileri sürmüştür. Bu bağlamda dönemin hakim görüşünü paylaşan Desttut de Tracy de ideolojiyi sonundaki –loji ekinden de anlaşılacağı gibi bilim olarak, düşünceler/ideler bilimi olarak tanımlamıştır. Bu pozitivist görüşe göre, toplumsal sistem “mutlak doğrulukla” kurulabilir ve “mutlak doğru sistemin” rasyonel çıktıları bireylerin doğru algılayabilmesine olanak sağlayacaktır.¹³⁶ Bu bağlamda sistemin doğru işlemlerini sağlayan rasyonel bilgilerin varlığıdır zira birey bu rasyonel bilgileri kusursuz değerlendirebilecek yeteneğe sahiptir.

İdeolojiye yüklenen pozitivist anlam başlangıçta Napolyon tarafından desteklenmişse de daha sonra kavrama yüklenen bu olumlu anlam tersine dönmüştür. Fakat ideoloji kavramı bu dönemde esas eleştirisini Marx’ın çalışmalarından alacaktır. Marx’ın tam olarak açık olmasa da ideoloji üzerine yaptığı analizler, kavramın yapı sökülmesine uğramasına neden olmuştur.

Marx, ideolojiye yüklenen pozitivist, olumlu anlamı tersine çevirerek işe başlamıştır. Zira Marx’a göre ideoloji tam tersine olumsuz bir anlama sahiptir ve ideolojinin kötuleyici anlamı iki boyuttan oluşmaktadır. İlk boyutu ideoloji ve idealizm arasındaki bağ oluşturmaktadır. Desttut de Tracy’nin kullandığı bağlamda ideolojinin ideal düzende önemli bir unsur olarak görülmesi, idealizmin sorunlu bir felsefi yaklaşım oluşu gerçeğinden hareketle, ideolojinin ilk kötuleyici anlamını teşkil etmektedir. Diğer açıdan ideoloji, toplumsal yaşamı ve sistemi ve eşitsiz dağılımı öngören bu sistemin devamlılığını olumladığı için, olumsuz bir anlama

¹³⁵ <http://www.tdkterim.gov.tr/bts/?kategori=verilst&kelime=ideoloji&ayn=tam>, Erişim Tarihi: 15 Mart 2010

¹³⁶ Prof. Dr. Metin Kazancı, “*Althusser, ideoloji ve ideoloji ile ilgili Sonsöz*”, <http://ilef.ankara.edu.tr/id/gorsel/dosya/1164634976althusserideoloji.pdf>, Erişim Tarihi: 15 Nisan 2010

sahiptir.¹³⁷ Yani, gerçeklerin çarpıtılması, kavrama Marx'ın olumsuz anlam yüklemesinin altındaki ana nedendir.

Marx, Hegel'in "diyalektik" kavramını ele almış ve kendi tabiriyle onu ayakları üzerine oturtmuştur. Marx'a göre yaşamı belirleyen bilinç değil, bilinci belirleyen yaşamdır. Bu konuda Marx, insanların kendi geçim araçlarını üretmeye başlaması ile kendilerini hayvanlardan ayırt etmeye başladıklarını, bu durumun aynı zamanda kendi maddi yaşamlarını da ürettiğini belirtmektedir.¹³⁸

Maddi üretim tarzı aynı zamanda yaşam tarzını da şekillendirmektedir. Bu bağlamda Marx'a göre üretim tarzını belirleyen unsurlar, elemanlar, retorikler aynı zamanda yaşam tarzını da belirleyecektir. Marx, burjuvanın elinde bulundurduğu üretim araçları ile yaşam tarzını belirlediğini, kendi çıkarlarını, demokrasi savaşı, oy hakkı...vs. retorikler ile gizleyerek, toplumun çıkarıymış gibi yansıttığını savunmuş buradan hareketle de meşhur "egemen sınıfın düşünceleri bütün çağlarda, egemen düşüncelerdir, başka bir deyişle, toplumun egemen maddi gücü olan sınıf, aynı zamanda egemen zihinsel güçtür" sonucuna ulaşmıştır.¹³⁹

Marx'tan sonra bir başka düşünür A. Gramsci'nin çalışmaları da ideoloji çalışmalarına bir başka boyut kazandırmıştır. Özellikle ortaya attığı hegemonya kavramı bugünde sosyal bilimlerde kullanılan önemli bir açıklayıcı unsurdur. Gramsci, ideoloji mefhumuna olumsuz anlam yüklenerek reddedilmesine karşı çıkmıştır. İdeolojinin Marx'ın belirttiği anlamda olumsuz yönlerini yadsımayan Gramsci, bu olumsuz etkilerin yine aynı yolla aşılabileceğini savunmuştur.

Gramsci'e göre toplumun ve sistemin devamlılığı için rıza üretimi, rıza üretimi için de hegemonya gereklidir. Hegemonya üretimi sadece kapitalist toplum için değil aynı zamanda proleter bir devrimin devamlılığının sağlanması için de şarttır. Zira ancak o zaman proleter sınıf tüm toplumun çıkarlarını temsil etme

¹³⁷ David Maclellan, "İdeoloji", çev. Barış Yıldırım, 2. Baskı, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2009, s.11

¹³⁸ Karl Marx, Friedrich Engels, "Alman İdeolojisi (Feuerbach)", çev. Sevim Belli, 6. Baskı, Sol Yayınları, Ankara, 2008, s.39

¹³⁹ Karl Marx, Friedrich Engels, *a.g.e.*, s.75

meşruiyetine sahip olabilecektir. Yani proletarya mevcut hegemonyaya karşı bir hegemonya üretmek zorundadır.

Bu noktada Gramsci, halk içerisinde çıkmış aydınların önemine dikkat çekmiştir. Halk içinden çıkan bu tip aydınlar, sürekli halk yığını ile temasta olacağından, yeni dünya görüşünün bu kesimlerce benimsenmesi sağlanacak, dönemin “ideolojik panoraması” değişecektir.¹⁴⁰

Son olarak Gramsci'nin ideoloji konusunda bir ayrıma gittiğini söyleyebiliriz. Belirli bir yapı için zorunlu ideolojiler ile, keyfi, kasıtlı ideolojiler arasında ayırım yapılması gerektiğini savunan Gramsci, zorunlu ideolojiler olarak adlandırdığı ideolojilerin insan yığınlarını örgütleyebilme yeteneğine dikkat çekmiştir.¹⁴¹

İdeoloji üzerine çalışmalar yapmış bir başka isim ise L. Althusser'dir. Althusser, ideolojinin tanımını yapmak yerine pratik hayattaki varlığına dikkat çekmiştir. Ona göre ideoloji, her yerdedir, bir pratiktir. Bu bağlamda Althusser, ideolojiyi bir sınıfın diğerine kabul ettirdiği düşünceler dizisinden ziyade, her sınıfın katılımıyla oluşan geçmişten geleceğe pratikler bütünüdür. Yani ideoloji içerden işleyen bir yapılanmaya sahiptir bu bağlamda ideolojiden kaçmak imkansızdır.¹⁴²

Althusser, ideoloji çalışmaları sonrasında bazı tezlere uşmuştur. Şimdi kısaca bu tezlere değinmekte fayda vardır.

Althusser'e göre ideoloji bireye özne olarak seslenmektedir. Bu durumu Althusser, ünlü çalışması *Devletin İdeolojik Aygıtları*'nda şu cümlelerle dile getirmiştir:

“...Her ideoloji ancak bir özne aracılığı ile ve özneler için var olabilir...İdeoloji ancak somut özneler için vardır ve ideolojinin hedefi de ancak

¹⁴⁰ Antonio Gramsci, “*Hapishane Defterleri*”, cev. Adnan Cemgil, Belge Yayınları, 5. Baskı, İstanbul, 2007, s.41

¹⁴¹ Antonio Gramsci, *a.g.e.*, s.82

¹⁴² Prof. Dr. Metin Kazancı, *a.g.m.*, s.12

özne sayesinde, başka deyişle, özne kategorisi ve işleyişi sayesinde imkan kazanabilir... ”¹⁴³

Althusser’in ulaştığı tezlerden bir diğeri ideolojinin tarihi olmadığıdır. Althusser, bu tezin Marx’ın “Alman İdeolojisi”nde de var olduğunu fakat burada bahsedilen “ideolojinin tarihi yoktur” tezinin, Freud’un “bilinçaltı öncesiz ve sonrasızdır” tezine daha yakın olduğunu belirtmiştir. Buna göre ideolojinin tarihi kendisinin dışındadır.¹⁴⁴

Althusser’in ideoloji çalışmaları bağlamında son olarak değineceğimiz tezi, ideolojinin bireylerin gerçek varoluş koşullarıyla kurdukları ilişkinin imgesel bir tasarımı olmasıdır. Bu tez her ne kadar yukarıda değindiğimiz ideoloji pratiktir nitelendirmesiyle ters düşüyormuş gibi görünse de öyle değildir. Burada Althusser’in üzerinde durduğu, ideolojide tasarlananın, bireyin varoluşunu yönetecek gerçek ilişkiler sisteminden ziyade bu bireyin boyun eğerek yaşadıkları gerçek ilişkilerle kurdukları imgesel ilişkidir. İlerleyen sayfalarda Althusser, bu imgesel ilişkinin maddi bir varoluşa sahip olduğunu söyleyerek, bu ters düşüşü açıklığa kavuşturur. İmgesel tasarım, öznenin davranışını da belirler. Bu durumu Tanrı’ya inanç örneği ile açıklığa kavuşturmaya çalışır Althusser. Bu örnekte birey imgesel tasarımlama sonucu Tanrı’ya inanır ve bu inancı çerçevesinde pratikte ideolojik aygıtın (kilise...vs) ritüellerine, ayinlerine katılır.¹⁴⁵ Yani ideolojinin pratikteki mevcudiyeti böylelikle ortaya çıkmış olur.

Buraya kadar ideoloji mefhumu hakkında Marksist görüşe değindik. Bununla birlikte Marksist çevrelerin dışında da ideoloji mefhumu tartışılmıştır. Durkheim ve Weber, de Tracy’nin ideoloji kavramlaştırması bağlamında konuya eğilmişlerse de esas inceleme Karl Mannheim’a aittir. Mannheim, Marksizmin kendisi dışında her görüşü ideolojik olarak yaftalamasının, indirgemecilik olarak nitelendirmiştir. Mannheim, toplumsal belirlenmişlikten kurtulup/kurtulunamayacağı sorunsalı üzerinden hareket ederek, bireyin bu toplumsal belirlenmişlik içine gömülü olduğuna dikkat çekmiştir.

¹⁴³ L. Althusser, *a.g.e.*, s.99

¹⁴⁴ L. Althusser, *a.g.e.*, s.81

¹⁴⁵ L. Althusser, *a.g.e.*, s.89-95

Bir başka açıdan Mannheim, ideoloji çalışmalarını aydınlığa kavuşturmak için “serbestçe süzülen “entelijansiyanın” varlığından söz etmiştir. Mannheim’a göre sınıf mücadelesinin ana nedeni tüm sınıflarca kabul görmüş ideolojinin eksikliğidir. Bu eksikliği serbestçe süzülen entelijansiya, nötr bir hakem olarak ortaya atacağı dünya görüşü ile giderecek böylece hem siyasi kaosun üstesinden gelecek hem de ideolojilerin sonu gelecektir.¹⁴⁶

A. Gouldner, ideoloji kavramını işleyişi bakımından incelemiştir. Gouldner’e göre ideoloji en başta eskinin içinden yeni bir formasyon çıkarmak için bir “-izm” görevi görür. Bu yeni formasyona ulaşıldıktan sonra ise ayrıcalıklı konum yararına yeni oluşan statükoyu korumak için “hegemonik ideoloji”ye dönüşür.¹⁴⁷ Bununla birlikte *izm olarak ideoloji* içinde bulunduğu dönemki *hegemonik ideoloji*’yi aşmaya çalışan ilerici nitelikli bir ideolojidir. Ayrıca *izm olarak ideoloji*’nin kılavuz rolü de mevcuttur bu süreçte.¹⁴⁸

Son olarak ideoloji kavramına dilbilimsel bir perspektiften bakmakta da yarar var. Belki de yukarıda anlatılan iki ana akımın eksikliği ideoloji kavramına bu açıdan yaklaşmayı yadsımlarından kaynaklanmaktadır. İdeoloji kavramına “dil” yerine “söylem” perspektifinden yani hangi amaçla kullanıldığı açısından bakmakta fayda olabilir. Bu pragmatik görüşe göre ideolojii anlamak için onun ikna edebilirliği ve siyasi proje olarak etkililiği öne çıkmaktadır.¹⁴⁹

İdeoloji çalışmaları Soğuk Savaşın bitimiyle yeni bir boyut kazanmıştır. Fukuyama’nın meşhur tarihin sonu tezi, aynı şekilde Bell ve diğerlerinin ideolojinin sonu tezleri, Batı bloğunun temsil ettiği kapitalist sistemin ideoloji olarak tüm insanlığın önündeki tek seçenek olduğunu vurgulamışlardır. Bu bağlamda bu tezlerin Mannheim’dan mülhem “serbestçe süzülen entelijansiya” tarafından ortaya çıkarıldığını söylemek yanlıştır. Zira çok geçmeden ideolojinin sonu tezlerinin geçersizliği, köktenci, radikal akımların varlığı ile kendini göstermiştir. Yani Soğuk

¹⁴⁶ Karl Mannheim, “*İdeoloji ve Ütopya*”, cev. Mehmet Okyayuz, Epos Yayınları, 2. Baskı, Ankara, 2004, s.17

¹⁴⁷ Ünsal Oskay, “*Popüler Kültür Açısından İdeoloji Kavramına İlişkin Yeni Yaklaşımlar*”, <http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/42/445/5009.pdf>, Erişim Tarihi: 10.11.2009, s.14

¹⁴⁸ Ünsal Oskay, *a.g.m.*, s.17

¹⁴⁹ Terry Eagleton, “*İdeoloji*”, cev. Muttalip Özcan, Ayrıntı Yayınları, 2. Baskı, İstanbul, 2005, s.56

Savaş sonrasında ideolojiler ortadan kalkmamış, retoriklerinde ve sertlik derecelerinde farklılıklar meydana gelerek kendisini yeniden üretmiştir. Zira Eagleton'un da belirttiği gibi ön kabul içermeyen düşüncenin imkansızlığından¹⁵⁰ hareketle Soğuk Savaş öncesi ve sonrası dönemde ideolojik söylemlerde fark yaratan unsur, katı önyargıların varlığıdır.

Bu tartışmalar çerçevesinde ideolojinin kesin bir tanımının yapılmasının imkansız olduğunu ve fakat ideoloji mefhumunu inceleme çalışmalarında iki ana geleneğin (Marksist olan/olmayan) mevcut olduğunu söyleyebiliriz. Ayrıca yine bu tartışmalardan elde edeceğimiz ortak nokta da ideolojinin bu ana akımlar tarafından meşrulaştırıcı bir araç olarak görüldüğünü söyleyebiliriz.

İdeoloji mefhumuna kısaca değindikten sonra medya ile ideoloji arasındaki bağlantıya değinmek gerekecektir.

Medyanın en temel işlevi haber alıp-verme yani haber sağlamadır. Bu işlevi yerine getirirken medyanın öncelikli haber kaynağını, karar alıcıların demeçleri oluşturur. Zira toplumu ilgilendiren konularda alınmış karar veya karar alıcının açıklamaları medya kanalıyla kamuya aktarılabilir. Fakat bu demeç ve açıklamalara baktığımızda son kertede medyanın bize bunları olduğu gibi sunmadığını görmekteyiz. Dolayısıyla medyanın en başta belirtilen işlevinin yanı sıra başka fonksiyonlarının da olduğu ortaya çıkmaktadır.

İlk olarak medyanın “olayları tarafsız olarak aktardığı” argümanının tartışmaya açılması gereklidir. Zira medya doğası ve yapısı gereği devlet ve medya patronlarının sınırlandırmalarına tabidir.

Medyayı sınırlandıran etkenlerden biri genel oydaşmanın dışına çıkamamasıdır. Genelde otoriter ve totaliter rejimlere yönelik olarak ileri sürülen bu iddia demokratik rejimler için de geçerlidir. Demokratik rejimlerde medya dördüncü kuvvet olarak adlandırılrsa da, genel oydaşmanın dışına çıkan medyanın yaşama şansı yoktur. Medyanın bu konuya duyarlı olması şarttır. Özellikle post-modernizm tartışmaları bağlamında ele alınan çoğulculuk kavramının medya araştırmalarında da

¹⁵⁰ Terry Eagleton, *a.g.e.*, s.21

yer bulması aslında rejimler arasında bir fark oluşturmamaktadır. Çoğulcu medyanın da uyması gereken kurallar, geçmemesi gereken sınırlar vardır. Zira bir toplum ne kadar demokrat ve çoğulcu olduğunu iddia etse de tartışılmaz tabulara sahiptir ve bu tabulara dokunulması toplumda huzursuzluğa ve aforoz edilmeye kadar varan bir sürece neden olacaktır. Nitekim Chomsky, ABD medyasını incelediği çalışmalarında kendisini her zaman “hür insanların ülkesi” olarak tanımlayan bu ülkede, medyanın tartışmaya açamayacağı asgari müştereklerin varlığını, Vietnam Savaşı sırasında ABD basınının politikalarını ele alarak açıklamaya çalışmıştır. Chomsky, BD basınının Vietnam Savaşı sırasında yaptığı savaş karşıtı yayınların bile belli sınırları olduğunu kimsenin son döneme kadar ABD yönetiminin hatalarının neden olduğu trajedileri gösterme eğilimi sergilemediğini belirtmiştir.

O zaman medyanın sınırlandırmalara tabi olması bir yandan özgürlüğüne ket vururken, diğer yandan verilen haberlerin doğruluğunun sorgulanmasını beraberinde getirmektedir. Acaba sınırlamaları olan medya, kamuya doğru bilgiyi/haberi ulaştırmakta mıdır?

Kuşkusuz medyanın verdiği bilgilerin tamamının yanlış ve çarpıtılmış olduğunu söylemek imkansızdır. Fakat özellikle medya ve devletin ilgi alanlarının kesiştiği konularda verilen haberlerin doğruluğu sorgulanabilir niteliktedir. Şöyle ki günümüzde her ne kadar kitle iletişim araçlarının kontrolü piyasa mekanizmasının insafına bırakılmışsa da, devletlerin son kontrolör olduğunu söyleyebiliriz. Yukarıda da bahsedildiği gibi medya kuruluşları devlet eliyle düzenlenen kurallara uymak şartıyla ayakta kalabilirler. Bu durum medyanın, devletin ideolojisini benimsemesini zorunlu kılmaktadır. Türkiye örneğinde RTÜK gibi kurumlar bu çerçevede görev yapmaktadır. Yani medyanın ideoloji ile olan ilk bağı mevcut ideolojinin devamlılığının sağlanması noktasında başlamaktadır.

Yalnız bu süreç sadece devletten medyaya doğru tek taraflı bir ilişkiyi ifade etmez. Zira yöneticiler günümüzde kamu ile ilişkilerini medya üzerinden yürütmektedirler ve bu gerçek medyaya güç kazandırmaktadır. Medyanın bu kilit rolü devletle ters düşmediği sürece ona da kazanç sağlamakta, medya ideolojinin yeniden üretimi sürecindeki rolünden memnun kalmaktadır. Fakat tersi

düşünüldüğünde medya ve devletin çıkarlarının çatıştığı durumlarda medya mevcut ideolojinin sorgulanması tartışmalarını gündeme getirebilmekte devletse kontrol mekanizmalarıyla bu çatışmadan en az zararla çıkmaya çalışmaktadır.

Bu konuda Kemal Aslan, “medyakrasi” kavramından bahsetmektedir. Medyakrasi, haber oluşum sürecinin belirleyicisi olan hiyerarşik ve bürokratik bir yapıyı kapsar ve egemen ideoloji çerçevesinde medya patronunun çıkarlarını maksimize etmeye çalışır.¹⁵¹ Medyakrasinin, enformasyon sürecini elinde tuttuğuna değinen Aslan, kime, ne kadar enformasyon sağlanacağını bu medya seçkinleri tarafından belirlendiğini savunmuştur.

Medya gerçeğinin yeniden üretimi ve tanımlanması aşamasında etkili olarak topluma seçili bir gerçeklik sunmakta ve böylece Lukes’in belirttiği failerin alternatif bulamadığı, eşyanın bu düzen içindeki rolünü kabul ettiği kısacası bireyin pasifleştirildiği bir üç boyutlu iktidar modeli ortaya çıkmaktadır.¹⁵² Benzer şekilde E. Noelle-Neumann da *Suskunluk Sarmalı* kuramıyla çoğulcu felsefeyi benimsemeyenlerin ya da benimsemeye inat edebilecek olanların toplumdan dışlanma ile tehdit edildiğini savunur. Dışlanma korkusu ile birey, etrafındaki hâkim görüşleri sürekli olarak kontrol eder ve böylece dışlanmaktan korunmaya çalışır. Bu durum onun davranışlarını ve fikirlerini açıkça ifade etmesinde etkili olur.¹⁵³

Bu noktada medyanın var olanı yansıtmadığını, ona yeniden anlam vererek onu yeniden ürettiğini söyleyebiliriz. Bu yeniden üretim sürecinde medya bireyin algılamalarının oluşumunda şekillendirici rol oynar.

Bir başka açıdan medya yeniden üretim sürecinde ideolojinin de yeniden üretilmesinde dolayısıyla rızanın oluşturulmasında rol oynar. Karar alıcılar medya aracılığı ile ideolojilerini kamuya aktarma fırsatı bulurlar.

¹⁵¹ Kemal Aslan, “*Haber Nasıl Okunur? Haberde İdeoloji, Söylem*”, Anahtar Kitaplar Yayınevi, İstanbul, 2004, s.21

¹⁵² S. Hall, “*İdeolojinin Yeniden Keşfi: Medya Çalışmalarında Baskı Altında Tutulmanın Geri Dönüşü*”, **Medya İktidar İdeoloji**, ed. Mehmet Küçük, Bilim ve Sanat, Ankara, 2005, s.85

¹⁵³ E. Noelle-Neumann, “*Suskunluk Sarmalı Kuramı’nın Medyayı Anlamaya Katkısı*”, **Medya Kültür Siyaset**, ed. Süleyman İrvan, Bilim Sanat Yayınları/ Ark Kitapları, Ankara, 1997, s.227

Türkiye’de basın tarihinin baktığımızda gördüğümüz gibi basının ideolojiyi yeniden üretimi süreci, Althusser’in devletin ideolojik aygıtları tanımlamasına yakındır. Devletin ideolojik aygıtları sadece devlet mülkiyetinde değildir. Bu bağlamda Türkiye’de basının genel eğiliminin devletin ideolojisi çerçevesinde şekillendiğini Tan gazetesi baskınında olduğu gibi devletin çizdiği sınırların dışına çıktığında dışlanma mekanizmasının devreye sokulduğu görülmektedir.

Özellikle 1980 sonrası neo-liberal politikaların basın sektörüne de girmesi, ideolojinin yeniden üretiminde basının rolünde değişime neden olmuştur. Soğuk Savaşın da sonunun yaklaşılmaya başlandığı bu dönemde büyük sermayelerin basını ele geçirmeye başlaması, bir yandan “medyanın” oluşumunu hızlandırmış diğer yandan ideolojinin yeniden üretimini daha geniş kitlelere ulaştırmıştır. Şöyle ki 1980 darbesinin getirdiği sansür ortamında basının tek tipleştirildiği, böylece yeni sistemin meşruiyetinin sorgulanmaya kapandığını söyleyebiliriz. Darbelerin meşruiyetlerini sağlamak için çoğulculuğu yasaklayan eylemler olması ve kendi ideolojilerini kitlelere benimsetmek için kitle iletişim araçlarına ihtiyaç duyması, Türkiye’nin darbeler tarihini göz önüne aldığımızda, ideolojinin yeniden üretim sürecinde Türkiye’yi örnekler cenneti yapmaktadır.

Diğer açıdan neo-liberal politikalar sayesinde basın ve medya sektörünü ele geçiren sermaye, kapitalist üretim sürecinin yeniden üretimine her zaman öncelik vermiştir. Öyle ki 1980 sonrası Türkiye’de gazete ve gazetelerde sayfa sayısının arttığını bununla birlikte içeriklerinde fakirleşmenin yaşandığını söyleyebiliriz. 1990 yıllarda gazetelerin yüksek satış oranlarına ulaşmasının altındaki en önemli nedenlerden biri tencere, televizyon, ansiklopedi promosyonlarıdır. Her ne kadar bu kar amaçlı, apolitik basın ve medyanın faaliyetlerinin ideolojik tartışmaları ikinci plana ittiği iddia edilse de aslında gerçek olan katı ideolojik tartışmaların yerini bu dönemde daha yumuşak bir karaktere sahip olan küreselleşme ideolojisinin aldığını söylemek yanlış olmaz. Türkiye’de de 24 Ocak 1980 kararları çerçevesinde küresel kapitalist sisteme eklenme politikalarının oluşturulmasında medyaya doğru evrilen basının ideolojinin yeniden üretimini sağlayan elemanlardan biri olduğu açıktır.

Bu anlatılanlar çerçevesinde Althusser'in Devletin İdeolojik Aygıtları tanımlamasının Türk basınının ideoloji ile olan ilişkisinin açıklığa kavuşmasında etkili olabileceği bir gerçektir. Padişah buyruğu ile başlayan Türk basın tarihinin her döneminde devlet ideolojisinin izlerini görmek mümkündür. Son söz sahibi olan devlet basının davranışlarını her zaman belirlemiş hatta çizdiği sınırların dışına çıkan basın ve medya kuruluşları devletin yaptırım gücü altında kalmıştır.

BÖLÜM IV

1991-1993 DÖNEMİ ULUSLARARASI İLİŞKİLERDE İŞBİRLİĞİ GİRİŞİMLERİ VE BU GİRİŞİMLERİN BASINDAKİ YANSIMALARI

4.1.1. SOVYETLER BİRLİĞİ'NİN DAĞILMASI VE YENİ DEVLETLERİN ORTAYA ÇIKIŞI

Soğuk Savaş döneminin iki ana aktöründen biri olan SSCB'de 1986 yılından itibaren yeni bir dönem başlamıştır. Michael Gorbaçov'un Birliği kurtarmak için ortaya attığı "açıklık" ve "şeffaflık" politikaları ile yolsuzluklar önlenmeye çalışılmış ve ekonominin düze çıkması amaçlanmıştır. Fakat 1989 yılına gelindiğinde Berlin Duvarı'nın yıkılması ve Doğu Avrupa ülkelerinde yaşanan krizler ve bu ülkelerin Birlikten ayrılma yönünde kararlar alması söz konusu politikaların başarısız olduğunu göstermiştir.

Sovyetler Birliği'ndeki durum 1991 yılı boyunca da aynı sancılı görüntüyü vermiştir. Bununla birlikte Körfez'de ortaya çıkan çatışma ve savaş riskine karşı SSCB, ABD karşısında eskiden olduğu gibi duramamışsa da Irak Dışişleri Bakanı Tarık Aziz'le görüşmeler yapılarak ve Moskova'ya çağırılarak barışı sağlayan ülke olmaya oynamış ve bu sayede ekonomik olarak kötü olan durumunu uluslararası bir çatışmada barışı getirerek elde edeceği prestij ile düzeltmeye çalışmıştır. Fakat içinde bulunduğu kötü ekonomik durum ve Batı'ya olan ihtiyacı bu noktada da SSCB'nin önüne engel olarak çıkmış ve ABD öncülüğündeki Körfez Savaşı'nda SSCB pasif kalmak zorunda kalmıştır.

Ağustos 1991'e gelindiğinde SSCB'de yaşanan başarısız darbe girişimi SSCB'nin dağılma sürecinde adeta domino etkisini başlatmıştır. Her ne kadar Gorbaçov'a karşı gerçekleştirilen bu darbe girişimi başarısızlıkla sonuçlanmışsa da ortaya kahraman olarak Gorbaçov değil Rusya Federasyonu lideri Boris Yeltsin çıkmıştır. Daha sonra yaşanan süreçte Gorbaçov, Birliği ayakta tutmaya çalışmış fakat Yeltsin cephesinin oluşturduğu ve başını SSCB'nin en önemli üç halkının çektiği (Rusya, Ukrayna ve Kazakistan) federasyonlar Bağımsız Devletler

Topluluğu'nu oluşturmuştur. Zaten darbe girişimi sırasında önce 3 Baltık ülkesinin ardından da Azerbaycan, Özbekistan gibi Orta Asya devletlerinin peşi sıra bağımsızlıklarını ilan etmesi, Gorbaçov'un Birliği kurtarmaya yönelik çabalarının beyhude olacağını göstergesi olmuştur. Nihayet Aralık 1991 itibariyle BDT'nin kurulması SSCB'nin kendini feshetmesine neden olmuştur.

Ocak 1992 itibariyle Türkiye'de herkes bu yeni gelişmeden çok memnun ve gelecekte de umutlu bir görüntü çizmiştir. Zira Türkiye doğusunda kendisinden büyük ve güçlü bir devletin varlığından kurtulmuştur. Ayrıca SSCB'nin dağılması ve kendini feshetmesi uzun yıllardır Türk politikasını ve kamuoyunun korkularını şekillendiren bir dönemin kapanmasını işaret etmiştir. Bir süredir de facto olarak sona ermiş olan soğuk savaş, SSCB'nin kendini feshetmesiyle de jure olarak da sonlanmıştır. Basında ise SSCB'deki gelişmeleri, bazı kalemler istikrarsızlıklara gebe olsa da olumlu karşılamıştır. Hürriyet gazetesinden Hadi Uluengin bu umudunu *"...Avrasya halklarına demokrasi ve özgürlük umudu..."* şeklinde ifade etmiştir.¹⁵⁴

Uluengin, her ne kadar gelişmelere olumlu yönden yaklaşmışsa da aynı gazetenin bir başka yazarı Kamuran Gürün, 10 Ocak 1992'deki yazısında BDT ile sorunların ertelendiğini ve yeni cumhuriyetlerin Rusya'ya hala bağlı olmak zorunda olduğunu dile getirmiştir. Gürün'e göre Rusya, BDT ile eskiye göre küçülerek ekonomik sıkıntılarını atmaya çalışıyor ve Yeltsin'in bu yeni yapılanmasıyla Rusya, ekonomik olarak düze çıkana kadar 11 yeni cumhuriyetin dağılması önleniyor. Gürün, yeni kurulan BDT hakkında şunları kaleme almıştır:

"...Şimdi aradaki bağ çok gevşek de olsa, cumhuriyetler tamamen kopmamıştır... Rus ekonomisi düze çıkana kadar, konuşarak halledilemeyecek her türlü sorunu ertelemek geçerli bir politika olacaktır. BDT antlaşmasından beklenen de sanıyorum, budur.

*İşte bu sebepten dolayı, eski SSCB'deki gelişmelerin sonuna geldiğimizi değil de, henüz başında olduğumuzu düşünmekteyim."*¹⁵⁵

¹⁵⁴ Hadi Uluengin, Hürriyet, 1 Ocak 1992

¹⁵⁵ Kamuran Gürün, "BDT", Hürriyet, 10 Ocak 1992

Türkiye, BDT'nin ortaya çıkmasıyla birlikte Türki cumhuriyetlere ilgisini daha da arttırmıştır. Basında yer alan haberlerde Türkiye'nin yeni cumhuriyetlerin ECO'ya üye olmasına sıcak baktığı yazılmıştır.¹⁵⁶ Diğer yandan Türkiye bu konudaki ilk girişimini yine Ocak ayında gerçekleştirmiş ve yakın çevresi olan Kafkasya bölgesi ülkelerinin (Azerbaycan, Ermenistan, Gürcistan, Kazakistan) AKKA sürecine katılımını sağlamıştır.¹⁵⁷ Yine Hürriyet gazetesinden Hadi Uluengin'e göre bu diplomatik başarı aynı zamanda “ *ırkçı ve totaliter yönü törpülenmiş 'Türkçülüğün' yabana atılmayacak bir faktör*” olduğunu göstermiştir.¹⁵⁸

Görüldüğü gibi SSCB sonrasında ortaya çıkan gelişmeler Türk hükümetinin her yaklaşımı basında heyecan yaratmıştır. Özellikle Kafkas ülkelerinin AKKA sürecine dahil edilmesi haberine Hürriyet gazetesinin attığı başlık (Türkiye'den Kafkasya'ya Hamilik) bu heyecanın ve beklentilerin bir göstergesi gibidir.

Bu dönemde Orta Asya'daki cumhuriyetlere ilgi gösterilmesini savunanların yanında Mehmet Ali Birand gibi bazı isimler söz konusu ilginin Rusya'yı rahatsız ettiğini savunmuştur. Birand'ın bu görüşüne Zaman gazetesinde Mustafa Özcan tepki göstermiş ve Rusya'dan çekinilmemesi gerektiğini ve ilişkiler konusunda Türkiye'nin avantajları olduğunu, bunları kullanması gerektiğini yazmıştır. Özcan özetle şöyle demiştir;

“...Asya ile Balkanlar ile Ortadoğu ile herkes ilgilenin. Ama biz de ilgilenelim. Ütopya olmayalım. Biz ilgilenirken, dil, din, mezhep gibi bazı avantajlarımız başkalarını rahatsız edecekse varsın etsin. Almanlar yoktan Rusya'da bir Alman Cumhuriyeti kurdurmak isterken, kardeşlerimizin öz vatanlarında kimliksiz yaşamaları reva mı? Ruslaşsınlar mı?”¹⁵⁹

Bağımsızlıklarını ilan eden yeni cumhuriyetlere ilgi artarken, Rusya'daki gelişmeler de Türk kamuoyunu ve hükümeti korkutmuştur. Rusya'da 2 Ocak 1992'de serbest bırakılan fiyatlara rağmen beklenen düzelme yaşanmamış bir de

¹⁵⁶ “Türkiye, Orta Asya'ya Sıcak”, Zaman, 7 Ocak 1992

¹⁵⁷ “Türkiye'den Kafkasya'ya Hamilik”, Hürriyet, 11 Ocak 1992

¹⁵⁸ Hadi Uluengin, Hürriyet, 15 Ocak 1992

¹⁵⁹ Mustafa Özcan, “Türk İslam Cumhuriyeti!”, Zaman, 8 Ocak 1992

bunun üstüne Ukrayna ile Karadeniz filosunun paylaşımı konusu ortaya çıkmıştır. Öyle ki Türkiye, Ukrayna ve Rusya arasında yaşanan bu gelişme nedeniyle AKKA Antlaşmasının onaylanmasını geciktirmiştir. Cumhuriyet gazetesinin haberine göre Ankara'nın beklentileri şunlardır:

- a) BDT'ye dahil tüm cumhuriyetler taahhüt ettikleri gibi Sovyetler Birliği'nin uluslararası taahhütlerine saygılı davranacaklar ve silah paylaşımı konusu çözüme kavuşturulacak.
- b) Ankara'ya göre cumhuriyetler "alt tavan" (silahların paylaşımında) konusunda anlaşamamaları, AKKA'yı olanaksız hale getirecektir.
- c) Son olarak Ankara, cumhuriyetlerin silahların denetimi koşuluna uyup uymayacağı muallâktadır.¹⁶⁰

Türkiye'nin SSCB sonrasında Orta Asya'da Türk coğrafyasına liderlik edeceği yönündeki görüşe katılanlardan biri de Hürriyet gazetesinden Meriç Köyatası'dır. Köyatası'na göre, Türkiye çok büyük bir ekonomik pazar fırsatı yakalamıştır. Bununla birlikte Köyatası'nın kaygısı bu pazarın iyi kullanıp kullanılmayacağı ile alakalıdır. Ona göre bu fırsatın iyi değerlendirilmesi bölge ülkelerine ağabeylik yaparak gerçekleşemez:

"...Dünya'nın patronu ABD de 'Avrupa için Almanya ne ise Orta Asya ve Ortadoğu için de Türkiye odur' tezini kabul etti.

Bu tez zaten son bir yıl içerisinde tüm dünya kamuoyunda dile geliyordu. Türkiye'nin şimdi ' Ohh ne iyi, büyük fırsat elimize geçti' diye yan gelip yatmaya hiç tahammülü yok, şimdi her zamankinden daha çok çalışmalıyız.

*Türk insanı, yeni dönemde, yeni düşünce sistematiğine alışmazsa, önündeki bu fırsatı da kaçırmaya gider... 'Türk insanı transfer toplumu olmaktan vazgeçip, üretim toplumuna geçmeye gayret etmeli... Verimli, pazar şartlarına uygun ve giderek artan tempoda üretim yapmadan, toplumun başka kesimlerinden rant ve transfer gelirleri sağlamaya çalışan avantacı zihniyeti aşmak zorundayız.'*¹⁶¹

¹⁶⁰ Semih İdiz, "Ankara'da BDT Rahatsızlığı", Cumhuriyet, 14 Ocak 1992

¹⁶¹ Meriç Köyatası, "Yeni Türkiye", Hürriyet, 14 Şubat 1992

Görüldüğü gibi SSCB sonrası ortaya çıkan coğrafya'da Türkiye'ye önemli roller biçilmiştir. Dışarıdan Türkiye'ye biçilen rol, yeni cumhuriyetlere ağabeylik yaparak Doğu ve Batı arasında köprü vazifesi yerine getirmektir. Zaman zaman Türk yöneticileri tarafından da dile getirilen bu planlara daha sonra onlara model oluşturmak, fundamentalist İslam'ın yayılmasını önlemek gibi bir dizi yeni maddeler de eklenmiştir. Yukarıdaki alıntıdan da anlaşılacağı üzere Türk basınının o dönemki beklentileri ve heyecanlarının oluşmasında dünya basını ve kamuoyunda yer alan ve Türkiye'ye önemli roller biçen planların büyük bir payı olmuştur. Türk kamuoyunun beklentileri ise Batı kamuoyunun beklentilerinin yanında ekonomik, kültürel, tarihsel alanda da yeni ortaya çıkan coğrafyanın sağlayacağı avantajlardan yararlanmak olarak belirtilebilir.

Bunun yanı sıra yeni bir coğrafyanın kapılarının açılması ve bu coğrafya ile olan tarihi, kültürel ve etnik bağlantılar Türk kamuoyunda Batı'ya yönelik olumsuz bakışın prim sağlamasına neden olmuştur. Kuşkusuz bunda Batı'nın ve özellikle AT'nin Türkiye'ye karşı güttüğü olumsuz ve dışlayıcı politikaların da payı vardır. Nitekim AT ile olan ilişkilerde bir ilerlemenin olmaması, Körfez Savaşı'ndan sonra beklenenlerin gerçekleşmemesi, kamuoyunda Türki cumhuriyetlere ağırlık verilmesine neden olmuştur. Fakat kamuoyunda ağırlık kazanmaya başlayan bu görüşün Türk dış politikasının geleneksel yönünü oluşturan Batı'ya yönelime alternatif oluşturduğunu söyleyemeyiz. Özellikle yönetici elit ve basında yer alan köşe yazarları nezdinde, yeni ortaya çıkan Türk cumhuriyetlerinin Batı'ya alternatif oluşturulabileceğini savunan kesim azınlıkta kalmıştır. Bununla birlikte Zaman gazetesinde yazan bazı isimlerin bu alternatifi ve aynı zamanda İslami birlik kurulması yönündeki alternatifleri destekledikleri bir gerçektir. Nitekim Hadi Uluengin'in 10 Mart'ta konuyla ilgili yazdığı yazısı bu duruma örnek olarak gösterilebilir.

Uluengin, Türkiye'nin doğudaki gelişmelerle ilgilenmesi gerektiğini belirtmekle birlikte, Batı'nın bir *vakıa* olduğunu belirtmiş ve dış politika da ağırlık merkezinin doğuya kaymasını beklemenin safdillik olacağını yazmıştır.

“...Türkiye'nin şu sıralarda 'Garp Cephesine' özellikle eğilmesi gerekmektedir.

Çünkü son 1 yılın olayları, ilk bakışta, Ankara dış siyaseti için temel yeni seçenekler belirlediği varsayımını getirmektedir.

Kamuoyunda, 'Batı'nın Türkiye'yi istemediği' yargısı güçlenmektedir...

Kafkasya ve Orta Asya'daki yeni coğrafya, Batı'ya karşı alternatif olarak algılanmaktadır.

“Ey Türk, titre ve kendine dön” sloganı, son kırk yıldan beri bilinçaltında ilk kez böylesine hâkimiyet kazanmaktadır.

Gerçekte radikal bir tercih imkânı olmayan Türkiye, böylesine bir seçeneğin mümkün olabileceği hayaline sürüklenmektedir...

Ufukta yeni beliren “Türkî coğrafyalara” rağmen Ankara dış politikasının yalnız “Şark Cephesi” merkezli bir niteliğe bürünmesi, ülkemizin yüksek menfaatleriyle çelişkilidir...

İthalat ve ihracatın ezici bölümü Batı pazarları ile gerçekleşmektedir.

İhracatta en büyük kalemi tutan AT'ye satış yapabilmemizin nedeni de, Ortak Pazar ile kurulmuş olan ayrıcalıklı ilişkilerdir.

Kafkasya/ Orta Asya cumhuriyetlerinin kısa-orta vadede buna alternatif oluşturacağını düşünmek ise safdilliktir.”¹⁶²

Mehmet Ali Birand da, Hadi Uluengin gibi Doğu ile ilgilenirken, Batı'yı unutmamak gerektiğini savunanlardandır. Çünkü Birand'a göre, Türki Cumhuriyetlerde Türkiye'ye prestij sağlayan faktör Türkiye'nin Batı ile olan ilişkileridir.

“...Bir tarafa sırt çevirip, diğer tarafın kollarına atlamak.

Oysa Doğumuz ile Batımızdaki ilişkiler birbirini tamamlıyor. Her ikisiyle de sağlıklı ilişki kurabildiğimiz takdirde daha da büyüyebiliriz. Birini kucaklayıp diğerini unutarak değil...

Türkiye, Türk Cumhuriyetleri'yle beliren yeni olanakları ancak ve ancak Batı ile ilişkilerini sağlam tutabildiği takdirde geliştirecektir.

¹⁶² Hadi Uluengin, “Beyin Jimnastiği Toplantısı ve Yine Batı”, Hürriyet, 10 Mart 1992

Eğer, Türkiye, Azerbaycan'ın sesini Washington'da, Bonn'da veya Brüksel'de duyurabilirse... önem kazanır. O zaman bizim kapımızı çalarlar. O zaman bize "Abi, yardım et" derler.

Türkiye'nin bu bölgedeki en önemli kartı, Batı ile ilişkileridir."¹⁶³

SSCB'nin dağılmasıyla ile Türkiye bir anda çok sayıda komşu edinmiştir. Bu komşular ile olan akrabalık bir yandan Türkiye'nin uluslararası alandaki konumunu güçlendirirken diğer yandan ekonomik olarak da yeni pazarlar ortaya çıkmıştır. Türkiye, bu yeni cumhuriyetlerle hemen ilişkiye geçmiş ve bu devletlerin beklentilerini arttırmıştır. Bu noktada da basında yeni bir tartışma alevlenmiştir. Genel olarak ilişki kurulmasında ve yeni bir güç merkezi haline gelmekten basın ve köşe yazarları memnun olmakla birlikte yeni tartışmanın konusu Türkiye'nin bu yeni cumhuriyetlere vaat ettiklerinin hangi bütçe ile karşılanacağı olmuştur. Emin Çölaşan bu konu ile ilgili görüşlerini şöyle dile getirmiştir:

"...Türkiye'de bazı çevreler, bu kardeş devletleri şimdiden çantada keklik görmeye başladılar. Sanıyorlar ki, o ülkeler bize bağurlarını açacak ve her şey bizim için harika olacak. Oysa yanılıyorlar. O devletlerin tümü, şimdi bütün dünyanın ilgi odağı.

...Türkiye olarak o yeni devletlere şimdiye kadar binden fazla vaatte bulunmuşuz. Bu rakam, Dışişleri Bakanlığı'nın resmi rakamı. Her vaat para demektir. Binden fazla vaadin yerine getirilmesi, Türkiye'nin birkaç yıllık toplam bütçesini aşar.

...Şunu iyi bilelim ki, Orta Asya Türk cumhuriyetleri ile ilişkilerimiz, uzun ince bir yolda devam edecek. Bazılarını zannettiği gibi her şey çok kolay olmayacak. En başta büyük avantajımız var. Lütfen dikkatli olalım, ciddi olalım ve elimizdeki kozları kendi hatalarımız yüzünden başka ülkelere kaptırmayalım."¹⁶⁴

Mehmet Ali Birand da, Emin Çölaşan'la aynı görüşü paylaşmıştır.

"...Bugünkü sarılıp öpüşmeler, Türkiye'den beklentiler karşılanmadığı gün bitecektir. Beklentileri de ancak parayla karşılayabilirsiniz.

¹⁶³ Mehmet Ali Birand, "Doğu'ya Bakarken, Batı'yı Unutuyoruz...", Sabah, 21 Mart 1992

¹⁶⁴ Emin Çölaşan, "Türk Cumhuriyetleri", Hürriyet, 1 Mayıs 1992

Ülkemiz ekonomisinin düzeltilmediği, kemer sıkmadığımız takdirde, bu beklentilerin yarısını dahi yerine getiremeyiz... ”¹⁶⁵

Türkiye'nin Orta Asya'ya açılma macerası gün geçtikçe vaatlerin artması fakat buna paralel bir somut girişimde bulunulmaması nedeniyle eleştirilmeye başlanmıştır. Hükümetin bölgede model olacağını ve fundamentalist İslam'ı önleyeceğini belirten açıklamalarda bulunması ve özellikle laiklik vurgusu yapması, muhafazakar kesimlerde eleştirinin yönünü bu noktaya çevirmiştir. Fehmi Kuru, bu konu hakkında yazdığı bir yazıda Paul Golbe'un tespitlerine yer vermiş ve konuyu şöyle özetlemiştir:

“...Paul Golbe adlı Musevi uzmana göre, Türkiye'nin Orta Asya'ya açılma macerası başarılı olamayacak. Aynen şunları söylemiş: “ Türkiye ciddi bir rakip olabilecek fiziki kaynaklara sahip değil, bir de cumhuriyetlerden hiçbiri ile sınırı bulunmuyor. Türkiye'nin model olarak gördüğü laik İslam anlayışı da cumhuriyetler için cazip değil...”

...Türkiye'nin Orta Asya'ya kapısı olmadığı doğru. Nahcivan düşünce, Azerbaycan'a ulaşma umudu da tamamen suya düşecek. Ermenistan, Türkiye'nin o bölgeye uzanan elini kesiyor, boğazını sıkıyor. Türkiye'nin itibarını yerle bir ediyor.

Türkiye'nin model olarak sunduğu laik İslam yaklaşımının Orta Asya'daki cumhuriyetler için cazip olmadığı, İran'ın İslam siyasetinin sözcüsü konumunun cumhuriyetleri etkileme ihtimalini arttırdığı da yerinde bir tespit. 70 yıllık laiklik olarak kendilerine sunulan ateist yöntemler altında yaşamış Orta Asya insanlarını, laiklik şampiyonluğu ile övünerek fethetmeyi düşünmek kadar abes bir şey olamaz. Türkiye, bu işlerden anlamayan, burnunun dikine gitmeyi doğru politika sanan bir zümrenin elinde, önüne çıkan tarihi fırsatı yitirmek eşiğinde...”¹⁶⁶

Görüldüğü gibi Fehmi Kuru, Türkiye'nin bölge ülkeleriyle iyi ilişkiler kurması konusunda laikliğin ön plana çıkarılarak Batı değerlerinin empoze edilmeye çalışılmasının yanlış olduğunu savunmuştur. Kuşkusuz Fehmi Kuru'nun konuya bu açıdan değinmesinde ve Türkiye'nin laiklik vurgulu bir modelle bölgeye açılmaya

¹⁶⁵ Mehmet Ali Birand, “Önce Kendi Evimizi Düzene Sokalım”, Sabah, 6 Mayıs 1992

¹⁶⁶ Fehmi Kuru, “Tren Kaçtı, Kaçacak...”, Zaman, 13 Mayıs 1992

çalışmasında başarısız olacağı görüşünde haklılık payı olmakla birlikte, din temelli bir açılımında başarısız olacağı bir gerçektir. Nasıl ki bölge ülkelerinin Türkiye gibi 200-300 yıllık Batı'ya yönelme politikası mevcut olmadığı için laiklik vurgulu bir model etkili olamayacaksa, aynı şekilde din temelli bir modelde fundamentalizm tuzağı yüzünden başarılı olamayacak bir girişimdir. Zira geçen zamanında gösterdiği gibi bölge ülkelerinin ekonomik olarak Rusya'ya bağımlı oluşu, bölge ülkeleri açısından ekonomik parametrelerin ne derece değerli olduğunu göstermiştir. Bu bağlamda Türkiye'nin SSCB sonrası ortaya çıkan yeni coğrafyada beklentiler çerçevesinde başarılı olamamasının esas nedeninin ekonomik olduğu ve basında yer alan laiklik vurgulu modelin ya da din temelli modelin bu ana parametreye gerekli önemi vermediği için yetersiz kaldığı bir gerçektir. Bu çerçevede konuyla ilgili en gerçekçi yorumların ekonomik yetersizlikler nedeniyle bölge ülkelerine boş vaatlerin verilmemesi gerektiğini savunan görüşlerdir diyebiliriz. Fakat unutulmaması gereken bu yorumların konuyla ilgili bir gerçeğe ışık tuttuğudur.

1992 yılı boyunca basında Türk hükümetinin Orta Asya politikası hakkında eleştiriler mevcut olmakla birlikte diğer yandan da umutlar mevcuttur. Fakat 1993 yılının sonuna doğru Rusya'da gerçekleştirilen seçimlerde milliyetçi kanadın önemli bir oy potansiyeline sahip olduğunun ortaya çıkması hem dünya kamuoyunu hem de Türk kamuoyunun endişelendirmiştir. Bununla birlikte Yeltsin'in de milliyetçilere destek veren görüşleri, AKKA'ya uyulmayacağına açıklanması ve nihayet Yeni Rus Askeri Stratejisi ile Rus yayılmacılığının tekrardan canlandırılmaya çalışılması söz konusu endişelerin artmasına neden olmuştur. Özellikle AKKA çerçevesindeki antlaşmalara uymayacağını açıklamasından sonra Türk kamuoyunda Rusya'ya ait güvenlik endişelerinde tarihsel süreçten gelen kalıntılar etkili olmaya başlamıştır.

Cengiz Çandar, 18 Aralık 1993'teki yazısında Rusya'nın tehdidi altında bulunana Norveç ve Polonya gibi devletlerin kaygılarına değindikten sonra, Türkiye'nin yapması gerekenler ve nedenleri hakkında şunları kaleme almıştır:

“...Amerika üzerinde, Rusya'ya ilişkin “aktif diplomasinin” başını Türkiye çekmek zorunda. Çünkü Rusya'nın geleceği Türkiye'yi, Polonya ve Norveç'ten öteye, Balkanlardan, Orta Asya'ya kadarki alanda ilgilendiriyor.

Ve çünkü Rusya'nın zapturapt altında tutulması Türkiye'nin güvenli geleceğidir.”¹⁶⁷

Ertesi günkü yazısında ise Rusya'daki bu yeni durum ve Yeni Rus Askeri Doktrini ile ilgili daha önce yazdıklarına değinen Çandar, gelinen noktada hükümetin Kafkasya ve Orta Asya politikalarının iflas ettiğinin savunmuştur. Yazısında Rus Askeri Doktrini konusunda ise Türkiye'nin yapması gerekenleri 5 başlık altında toplamıştır.

a) Türkiye'nin demokratikleşmesi, totaliter yapılara kapıların kesin kapanması

b) Başta Azerbaycan, Türk Dünyası'nı yine ve demokratik esaslar üzerinde toparlanmaya başlaması

c) Balkanlarda özellikle Bulgaristan, Romanya ve Makedonya ile ilişkilerin bu ülkelerin NATO üyeliğinin avukatlığını üstlenmek üzere sıkılaştırılması

d) Vizegrad Grubu ülkeleriyle yani NATO üyeliği için bastıran Polonya, Çek Cumhuriyeti, Slovakya ve Macaristan'la ve Ukrayna ile güvenlik başta olmak üzere anlaşmalara yönelinmesi

e) Almanya ile ilişkilerin tahkim edilmesi (1992 Mart ayında Güneydoğu'da meydana gelen Nevruz Olayları nedeniyle Almanya ile ilişkiler bozulmuştur.) Amerika üzerinde Rusya'ya dönük diplomatik taarruz yürütülmesi...”¹⁶⁸

Toparlamak gerekirse Sovyetler Birliği'nde Ağustos 1991'den itibaren yaşanan gelişmeler basın ve kamuoyunda önemle takip edilmiştir. Fakat her ne kadar Sovyetler Birliği'ndeki durum kötüymüş gibi gözükse de yönetici elit böylesine ani bir dağılma beklememiştir. Türk hükümetinin SSCB'nin dağılmasına hazırlıksız yakalanması, bölgeye yönelik politika üretiminde sıkıntılara neden olmuş, söz konusu politikasızlık da basın tarafında sürekli eleştirilmiştir. Özellikle Zaman gazetesinin eleştirileri bu duruma en iyi örnek olarak gösterilebilir.

¹⁶⁷ Cengiz Çandar, “Türkiye-Rusya (1)”, Sabah, 18 Aralık 1993

¹⁶⁸ Cengiz Çandar, “Türkiye-Rusya (2)”, Sabah, 19 Aralık 1993

Bir başka açıdan basın, Orta Asya'daki yeni cumhuriyetlere model olma konusunda hükümeti desteklemekle birlikte bakış açıları arasında farklılıklar mevcuttur. Zaman gazetesinde model olmanın ana eksenini muhafazakârlık ve din temelli yapılanmalara gidilmesi oluştururken, genelde diğer 3 gazetede model olma analogisi, farklı bakış açıları olmakla birlikte, laiklik ekseninde tartışılmıştır diyebiliriz.

1991 yılından itibaren başlayan bağımsızlık ilanlarına basının bakışı en başta heyecanlı ve duygusal olmuştur. Bilhassa muhafazakar kanadın temsilcisi olan Zaman gazetesinde özellikle Azerbaycan'ın ve diğer Müslüman-Türk devletlerin bağımsızlık ilanları coşkuyla karşılanmıştır.¹⁶⁹ Diğer gazetelerde bağımsızlık ilanlarına duygusallıkla yaklaşmışsa da esas tartışmalar ekonomik ve güvenlik eksenli devam etmiştir. Zaman gazetesinin yaklaşımı ise aynı heyecanı 1993 yılının sonuna kadar korumuştur diyebiliriz. Hatta söz konusu heyecan bölgeye yönelik girişimlerde Türkiye pasif kaldıkça ve vaat edilenler gerçekleşmedikçe yerini hükümete karşı kızgınlığa bırakmıştır.

Burada unutulmaması gereken bir nokta uluslararası ilişkilerin karşılıklılık esasına dayandığıdır. Nitekim incelenen basın organlarının görüşlerine baktığımızda, ilişkilerin en az iki tarafı olduğu gerçeğinin göz ardı edildiğini görmekteyiz. Zira basın incelenen dönem boyunca bölgeye yönelik girişimlerdeki başarısızlıklardan genelde sadece Türk hükümetlerini sorumlu tutmuş, Rusya'nın varlığını hesaba katmamıştır. Gerçekte ise bölgede her ne kadar dağılsa da varlığını sürdüren Rusya etkisi, Türk hükümetlerinin ihtiyatlı davranmasının ana nedeni olmuştur.¹⁷⁰

Yeni ortaya çıkan bu devletlerle birlikte basında Batı'ya alternatif bir coğrafyanın ortaya çıktığı tartışılmaya başlanmıştır. Bu tartışmada da iki ana akımın oluştuğunu söyleyebiliriz. Genelde muhafazakâr kesim AT'den ve Batı'dan gelen olumsuz tepkiler yüzünden bu yeni coğrafyayı ve oradaki akrabalık bağlarını Batı'ya

¹⁶⁹ Azerbaycan'ın bağımsızlık ilanının basında nasıl karşılandığı ile ilgili olarak Dağlık Karabağ Sorunu ve Azeri-Ermeni Çatışması bölümüne bakınız. Ayrıca bakınız: "Yeni Bir Türk Devleti Doğdu", Zaman, 31 Ağustos 1991; "Türk Dünyasının Gülleri Açıyor", Zaman, 1 Eylül 1991;

¹⁷⁰ Duygu Bazoğlu Sezer, "Türk-Rus İlişkileri: Düşmanlıktan 'Fiili Yakınlaşma'ya", **Türkiye'nin Yeni Dünyası Türk Dış Politikasının Değişen Dinamikleri**, der. Alan Makovsky ve Sabri Sayarı, Alfa Yayınları, İstanbul, 2002, s.128

alternatif olarak görmüşler, laiklik ve Batı'ya dönük Türk entelijensiyasının oluşturduğu diğer grup ise Türkiye'nin bölgeye Batı sisteminin içinde yer almadan ulaşamayacağını savunarak, geleneksel Batıcılık politikasından ayrılmayı reddetmişlerdir.

Görüldüğü üzere Türkiye'nin Soğuk Savaş'ın hemen ardından Orta Asya'ya yönelik açılımında başarısız olduğu konusunda herkes hemfikirdir. Erel Tellal, bu başarısızlığın arkasında Türkiye'den, bölgeden ve uluslararası sistemden kaynaklanan sorunların var olduğunu ileri sürmektedir. Tellal'a göre, Türkiye'den kaynaklanan nedenler; **a)** Osmanlı mirasının reddedilmiş olması **b)** Türk Dış Politikası'nın bu dönemde ABD endeksli olması **c)** Model olma misyonunun bölge ülkelerinde olumsuz yankılanmasıdır. Bölgeden kaynaklanan nedenler ise; **a)** Rusya'nın etkinliğini hala sürdürmesi **b)** Pazar ekonomisine geçişin bölge ülkelerinde sancılı olması **c)** Bölge ülkelerinde Sovyet döneminden kalma yöneticilerin varlığı ve tek adam yönetimleri **d)** Köktendinci faaliyetlerin bölgedeki etkinliği ve son olarak **e)** Bölge ülkelerinin kendi aralarındaki anlaşmazlıklardır.¹⁷¹

Son olarak da şunu söylemek mümkündür. Türk basınındaki bu heyecan ve yüksek beklentilerin sadece iç etkiler ve hükümet demeçleri yüzünden olmadığı aşikârdır. Özellikle Körfez Savaşı'ndan sonra başını Turgut Özal'ın çektiği bir grup aktif dış politika şiarıyla bölgesel her meselede yer almayı savunmuş, Türkiye'nin bölgesel öneminin SSCB sonrasında da devam etmesini sağlamak için ABD ve Batı projelerinde yer almış ve yılmaz savunuculuğunu yapmıştır. Türkiye'nin bu sorgusuz sualsiz Batı projelerini destekler görüntüsü Batı basınında ve kamuoyunda da yankı bulmuş, Türkiye'yi ve bölgedeki rolünü öven makaleler ve yazılar yer almıştır. Kuşkusuz bu yazılar da içerde basının Türkiye'nin bölgesel gelişmelerde oynayacağı rol konusunda heyecanı ve beklentileri arttıran unsurlardandır.

¹⁷¹ Erel Tellal, "Türk Dış Politikası'nda Avrasya Seçeneği", **Türkiye'nin Avrasya Macerası 1989-2006 (Avrasya Üçlemesi II)**, der. Mustafa Aydın, Nobel Yayın Dağıtım, Ankara, 2007, s.26-32

4.1.2. DEĞİŞEN ULUSLARARASI SİSTEM VE NATO’NUN YENİDEN YAPILANMA GİRİŞİMLERİ

Türkiye Cumhuriyeti’nin kurucusu Atatürk’ün ünlü vecizesi “ Yurtta sulh, cihanda sulh”, Türk dış politikasının tek cümle ile özetini yapmaktadır. Atatürk’ün ölümünden sonra da yönetici elit bu sözü şiar olarak kabul etmiş, bu çerçevede hayati çıkarların tehdit altında hissedilmediği durumlarda dış politika oluşturulurken, ortaya çıkan olaylara göre tepkiler verilmiş, sadece Kıbrıs konusunda olduğu gibi hayati çıkarlarının tehlikede olduğunu düşündüğü durumlarda bu savunmaya dönük anlayışta sapmalar yaşanmıştır.

İkinci Dünya Savaşı’nın bitimiyle birlikte uluslararası sistemin iki kutuplu hale gelmesi ve Türkiye’nin doğusunda ortaya çıkan gücünü arttıran komünizm ve Sovyet tehdidine karşı Türk yönetici elitleri, Osmanlı’dan beri izledikleri Batı’ya yönelik politikalarını devam ettirmiş ve savunmasını, Batı sistemine entegre ederek sağlamaya çalışmıştır. Bu bağlamda Türkiye , Batı savunma sisteminin en önemli örgütü ve bel kemiği olan NATO’ya girebilmek için Kore Savaşı’na katılmış ve nihayetinde 1952 yılında Yunanistan’la birlikte bu örgüte dahil olmuştur. Bu tarihten sonra Türkiye’nin savunma stratejilerini ve politikalarını hep NATO ve Batı ittifakı içinde geliştirdiğini gözlemlemekteyiz. Yani Türkiye, savunmaya yönelik dış politika anlayışını ve savunma gereksinimlerini oluştururken hep olaylara göre politika üretmiş ve bu politikaların getirisi konusunda NATO gibi Batı İttifakı örgütlerine yaslanarak, Batı’nın desteğini kazanmaya çalışmıştır.¹⁷²

Soğuk Savaşın sona ermesi ve Sovyet tehdidinin ortadan kalkması NATO’nun geleceği konusunda tartışmaların yaşanmasına neden olmuştur. De Gaulle’den beri Fransa önderliğinde bir Avrupa ordusunu savunan Fransa gibi ülkeler NATO’nun görevini tamamladığını ve kendini feshetmesi gerektiğini savunmuşlardır. Fakat söz konusu durum ABD açısından hayati bir çıkarı temsil etmektedir. Zira ABD, NATO aracılığıyla Avrupa’nın güvenliğini sağlamak ve kendisine rakip olabilecek bir bölgeyi kontrol altında tutabilmektedir. Oysa şimdi SSCB’nin ortadan kalkması NATO’nun meşruiyetinin sorgulanmasını beraberinde getirmektedir.

¹⁷² Nasuh Uslu, “ *Türk Dış Politikası Yol Ayrımında*”, Anka Yayınları, İstanbul, 2006, s.63

Türk yönetici eliti için ise durum en azından incelenen 1991-1993 arası dönemde karmaşık bir yapı arz etmektedir. Soğuk Savaş'ın bitimiyle birlikte Türkiye doğusunda çok büyük ve güçlü bir tehditten kurtulmuş ve kendisinden daha zayıf devletlerle karşı karşıya kalmışsa da, diğer açıdan Türkiye'nin stratejik konumu tartışılmaya açık hale gelmiştir. İlk olarak bugüne kadar tüm savunma ihtiyaçlarını ve mekanizmalarını NATO'ya endeksleyen Türkiye için bu tehdidin ortadan kalkması ve NATO'nun sorgulanmaya başlanması endişe verici bir gelişme olarak değerlendirilmiştir. Bu yüzden yönetici elit, Körfez Savaşı ile ortaya çıkan yeni tehdit alanlarına ve algılamalarına karşı yeniden yapılanma ve yeni düşmanlara karşı NATO'nun bünyesinde gerçekleşmesi düşünülen değişimlere destek vermiş, Soğuk Savaş döneminde olduğu gibi savunma politikalarını ve stratejilerini, yeni tehdit ve düşmanlara karşı yine NATO'ya endekslemiştir. Bu bağlamda Türk hükümetleri NATO'nun kurumsal değişim ve yeni tehdit tanımlamaları çalışmalarında ABD'nin tezlerine destek vermiştir.

Diğer açıdan Türkiye'nin bu dönemde Avrupa Ordusu fikrine de tamamen kapılarını kapatmadığını görmekteyiz. BAB'ın Avrupa Ordusuna dönüştürülmesi çalışmasında örgüte tam üye olmak istediğini savunurken, ABD'nin NATO bünyesinde Avrupa'da kalmasından yana tavır almıştır.

Özellikle 1990'ların ilk yarısında SSCB'nin dağılmasıyla ortaya çıkan yeni tehditler ve çatışmaların Türkiye'yi yakından ilgilendirmesi, Türkiye'nin çevresinde vuku bulması, NATO'ya olan bağımlılığı arttırırken, yönetici elit açısından NATO'nun varlığı güvenlik ve dış politika oluşturulurken kolaylık ve tabiri caizse tembelliğe kaçmanın yolu olmuştur. Sadece yönetici elit açısından değil aynı zamanda basında Bosna-Hersek, Dağlık Karabağ krizlerinde NATO'nun devreye sokulmasını ve bu örgütle müdahale edilmesi savunulmuştur. Bu durum Türkiye'de yönetici elitin ve kamuoyunun Batı ittifak sistemine ve savunma örgütlenmelerine ne derece önem verdiğini göstermektedir. Kuşkusuz bunun altında da Osmanlı'dan beri takip edilen Batıya yönelmiş politik ve toplumsal anlayış mevcuttur.

SSCB'nin dağılma sürecine girmesi ile birlikte özellikle Avrupa'da NATO'nun varlığı ve meşruiyeti sorgulanmaya başlanmış ve bu sorgulanma

Türkiye'yi de yakından ilgilendirmiştir. Soğuk Savaş sonrasında AT'nin Birlik yolunda ilerlemesi, Avrupa güvenliğinin nasıl sağlanacağı konusundaki tartışmalar NATO ve BAB'ın geleceğini belirleyen unsurlar olmuştur. Yani Soğuk Savaş'ın hemen bitiminde Avrupa kıtasında güvenlik endişeleri bağlamında bir dublikasyon tehlikesi vuku bulmuştur.¹⁷³

Bu noktada NATO'nun meşruiyetinin ve geleceğinin sorgulandığı bu dönemde basın ve bazı köşe yazarlarının konuya yaklaşımına bakmakta fayda vardır.

Hürriyet gazetesinde Hadi Uluengin, 16 Ekim 1991'de yazdığı yazıda NATO'nun Kasım ayında gerçekleştireceği Roma Zirvesi öncesinde Doğu Avrupa ülkelerinden gelen mesajlara değinmiş ve bu ülkelerin NATO bünyesinde yer alma girişimlerinin NATO'da yeni bir yapılanmaya sebep olacağını savunmuştur. Neden NATO sorusuna Uluengin'in yanıtı şöyledir:

*“...Washington'un tek **süper başkent** olarak şekillendiği yeni konjonktürde de NATO, eski Doğu Bloku ülkeleri açısından, ABD şemsiyesi altına girebilmenin esas platformunu teşkil ediyor...”¹⁷⁴*

Uluengin'e göre bu isteğin altında 3 ana neden bulunmaktadır ve bu nedenler:

- a) Avrupa'nın ABD ve NATO'ya alternatif oluşturamamış olması ve pasif tavrı
- b) Rusya'nın hala **orta büyüklükte bir süper güç** olarak varlığını devam ettirmesi
- c) NATO'nun siyasi yönünün ağırlık kazanacağına olan inanç

Uluengin'inde yukarıda bahsettiği üzere NATO bünyesinde değişiklik için ilk girişim, 1991 yılının Aralık ayında yapılacak NATO Zirvesinde Doğu Avrupa ülkelerinin örgüte katılmaya davet edilmesi olmuştur. 7 Kasım 1991'de Roma'da gerçekleştirilen toplantıda Sovyetler Birliği, Polonya, Çekoslovakya, Macaristan, Bulgaristan, Romanya, Litvanya, Letonya, Estonya'ya bu yönde davette

¹⁷³ Mesut Hakkı Caşın ve diğerleri, *Küreselleşmenin Avrupa Birliği Ortak Güvenlik ve Savunma Politikasına Etkisi Avrupa Birliği*, Nokta Kitap, İstanbul, 2007, s.269-270

¹⁷⁴ Hadi Uluengin, “Yeni NATO'ya Doğru”, Hürriyet, 16 Ekim 1991

bulunulmuştur.¹⁷⁵ Bununla birlikte Almanya ve Fransa öncülüğünde kurulması tasarlanan Avrupa Ordusu fikri NATO toplantısı öncesi ABD ve Fransa-Almanya arasında tartışmaların yaşanmasına neden olmuştur.¹⁷⁶ Bu tartışmalarda iki ana akım görüş ortaya çıkmıştır. Fransa ve Almanya, BAB'ın, Avrupa Topluluğu'nun güvenlik mekanizması olarak şekillendirilmesini ve NATO'dan bağımsız hareket etmesini savunurken, başını İngiltere ve İtalya'nın çektiği diğer akım ise BAB'a NATO ve AT arasında köprü görevi biçmiştir. Türkiye ise bu tartışmadan endişe duymuştur. Zira oluşturulmaya çalışılan yapıyla NATO bünyesinde dahi kalsa bile bir “ **Avrupa Kolu**” oluşturulacak ve bu kolun savunma mekanizmasına Türkiye'nin üyeliği, AT üyesi olmadığı için zor olacaktır.¹⁷⁷ 6 Kasım 1991'deki yazısında Hadi Uluengin NATO'nun geleceğini şöyle yorumlamıştır:

“...Sovyet hegemonyacılığı üzerine kurulmuş olan ve 1964'ten beri geçerliliğini koruyan siyasi askeri strateji, Cuma günü yayınlanacak deklarasyonla, artık rafa kaldırılacak.

Varşova Paktı'nı hedef gösteren 'tehdit' kavramı yerini, düşmanın açıkça belirlenmediği genel 'riziko' terimine bırakacak.

Üstelik müttefik önderler, Sovyetler Birliği ve diğer eski Doğu Bloku devletlerine teorik bir işbirliği önermekle yetinmeyecekler...

Bağımsızlığına yeni kavuşan Litvanya, Letonya ve Estonya'nın da katılacağı bu birleşimler(burada bahsedilen Kuzey Atlantik İşbirliği Konseyi'dir.), Batı ile Doğu'nun Kuzey Atlantik İttifakı etrafında belirli ölçüde kurumsallaşması anlamına gelecek...”¹⁷⁸

Roma Zirvesi öncesinde Avrupa Ordusu kurulması konusunda Türkiye'nin ve ABD'nin çıkar ve görüş birliği içinde oldukları gözlemlenebilir. İki NATO üyesi ülke de Avrupa'nın güvenliğinin bölünme yaşanmadan devam ettirilmesini savunmuştur. ABD, Avrupa'nın güvenliğini eski sosyalist ülkelerinin Batı savunma İttifakı ile iyi ilişkiler kurması ile sağlamayı planlarken, Türkiye de kurulacak bir Avrupa Ordusuyla, Avrupa güvenlik sisteminin dışına itilmekten korkmuştur. Ufuk

¹⁷⁵ “NATO'dan Doğu Avrupa Ülkelerine Davet”, Zaman, 5 Kasım 1991

¹⁷⁶ “AT ve NATO Yol Ayrımında”, Zaman, 5 Kasım 1991

¹⁷⁷ “Avrupa Ordusu'na Karşıyız”, Zaman, 6 Kasım 1991

¹⁷⁸ Hadi Uluengin, “NATO Zirvesi”, Hürriyet, 6 Kasım 1991

Güldemir'in 7 Kasım 1991'de Cumhuriyet'teki yazısında iki ülkenin bu durumu sağlamak için “ alan dışı” kavramını Roma'da masaya yatıracaklarından bahsedilmiştir.¹⁷⁹

Zaman gazetesinde 8 Kasım'da yer alan haberde NATO Zirvesinde görüşülen konular şu şekilde sıralanmıştır:

- 1) *Konvansiyonel silahlarda indirim yapılması*
- 2) *Yeni NATO stratejisinde öngörülen “ Hızlı Müdahale Birliklerinin” (RRF) durumu*
- 3) *AGİK sürecinin güçlendirilmesi ve Avrupa güvenliğine yeni bir boyut kazandırmak*
- 4) *Sovyetleri tecrit etmeden, Doğu Avrupa ve Baltık Ülkeleriyle ilişkiler geliştirmek.*¹⁸⁰

Bunlara ek olarak aynı günün Hürriyet gazetesi şu 2 ana başlığı da NATO'nun yeni stratejisi olarak dile getirmiştir:

- 1) *NATO'nun tehdit algulamasını “Varşova paktı” değil, yeni ortaya çıkan “istikrarsızlıklar ve belirsizlikler” belirlemektedir.*
- 2) *Sovyetlerin elindeki askeri gücü örgüt risk tanımlaması içine almaktadır.*¹⁸¹

Aynı gün basında yer alan haberlerde ABD Başkanı Bush'un, Fransa ve Almanya'ya, NATO'dan bağımsız Avrupa Ordusu konusunda sert çıktığını yazmışlar ve Avrupa Ordusu fikrinin şimdilik geri plana itildiğini duyurmuşlardır.¹⁸²

Zirveden çıkan bir başka somut gelişme ise Avrupa güvenliğinin eski Doğu Bloku ülkeleri ile iyi ilişkiler kurulması yoluyla sağlanması çerçevesinde Kuzey Atlantik İşbirliği Konseyi'nin hayata geçirilmesi kararı alınmasıdır.¹⁸³

Sovyetler Birliği'nin tarihe karışması ile Türkiye'nin 40 yıldır güvenliğini dayandırdığı NATO'nun meşruiyeti ve devamlılığı tartışılırken farklı senaryolar

¹⁷⁹ Ufuk Güldemir, “ABD, NATO'yu Kurtarma Çabasında”, Cumhuriyet, 7 Kasım 1991

¹⁸⁰ “Çanlar NATO için Çalıyor”, Zaman, 8 Kasım 1991

¹⁸¹ “Yeni NATO Stratejisi”, Hürriyet, 8 Kasım 1991

¹⁸² “Bush, Avrupa'ya Rest Çekti”, Hürriyet, 8 Kasım 1991

¹⁸³ “NATO'nun Gözü Doğu Avrupa'da”, Cumhuriyet, 8 Kasım 1991

ortaya atılmıştır. Özellikle Cumhurbaşkanı Turgut Özal'ın, ABD yönetimi ile olan yakın ilişkileri 1980 yılından beri devam eden “stratejik ortaklık” çerçevesinde bir işbirliğinin yeniden gündeme gelmesini, NATO'nun içinde bulunduğu durum sağlamıştır. Söz konusu “stratejik ortaklık” kavramı hakkında 1992 yılının ilk ayında Türk-ABD ilişkileri üzerine yazan Sedat Ergin, Paul Wolfowitz'in 6 maddelik stratejik ilişki önerisine değinmiş fakat üslerin esnek kullanımını da içeren 6 maddelik Wolfowitz önerilerinin NATO'nun dağılma sürecine girmesiyle birlikte boşlukta kaldığını yazmıştır.

“...Gerçi, NATO'nun çözülme sürecine girmesiyle birlikte bu antlaşmanın pek çok noktada boşlukta kaldığı öne sürülebilir. Ancak antlaşma bugünkü haliyle de değişen ihtiyaçlara yanıt verebilmekte, hepsinden önemlisi üslerin kullanımı konusunda Türk tarafına sıkı bir denetim imkanı sağlamaktadır. Oysa 'gerektiğinde kullanım' ilkesinin geçerlilik kazanmasının kullanım izni konusunda ipleri elinde tutan Türkiye tarafının sahip olduğu disiplini aşındıracağı aşıkardır...”¹⁸⁴

Sedat Ergin'in bu yazısında görüleceği üzere ABD'nin bir müttefik olarak NATO bünyesinde Türkiye ile işbirliği yapması desteklenirken, özellikle 1963 yılındaki Kıbrıs krizinden alınan dersin de etkisiyle tek taraflı ABD'ye bağımlılık endişe verici gelişme olarak yorumlanmıştır. Söz konusu bu kanaat o dönemde hemen hemen tüm basın tarafından paylaşılmaktadır fakat ABD'nin tek süper güç oluşu zaman zaman ABD yanlısı politikaların savunulmasını da beraberinde getirmiştir. Bunun en iyi örneği olarak Körfez Krizi boyunca basının Saddam karşıtı aldığı tutumu gösterebiliriz.

NATO bünyesindeki gelişmeler Türkiye'de yakından takip edilmiştir. Çünkü Türkiye'de NATO üyeliği her zaman bir prestij kaynağı ve Batılı olmanın bir göstergesi olarak algılanmıştır. Özellikle NATO bünyesinde veto yetkisi gibi yetkilere sahip olması Türk yöneticilerinde yıllarca bu algılamayı destekler niteliktedir. AB üyeliğinin hala gerçekleşmemiş olması, 1990'lı yıllar boyunca NATO'nun Türk kamuoyundaki olumlu algılanışını arttıran başka bir unsurdur. O yüzden ki Türkiye için NATO vazgeçilmez bir örgüttür diyebiliriz.

¹⁸⁴ Sedat Ergin, “Yeni Yılda Türk Hükümeti ve ABD”, Hürriyet, 2 Ocak 1992

4.1.3. TÜRKİYE-AVRUPA TOPLULUĞU İLİŞKİLERİ

Türk siyasi tarihi incelendiğinde Tanzimat döneminden itibaren Osmanlı'nın yüzünü Avrupa'ya döndüğünü görürüz. Bu dönemde imparatorluğu çöküşten kurtarmaya çalışan aydın-bürokrat kesim çareyi Avrupalı olmakta görmüş ve yapılan reformların yönünü, şeklini bu görüş belirlemiştir. Bu durum Cumhuriyet'in ilanından sonra da değişmemiştir. Bu bağlamda Türkiye, Batı kulübünün kurduğu her yapılanma ve örgütlenmenin içinde yer almaya çalışmıştır.

Batı'ya yüzünü dönmüş olan Türkiye, bu bağlamda Soğuk Savaş döneminde de Batı Bloku içerisinde yer almaya çalışmıştır. Özellikle İkinci Dünya Savaşı sonrasında kuzeyde etkisini arttıran komünizm tehdidi ve Sovyetler Birliği'nin toprak talepleri ve Boğazlar üzerinde hak iddia etmeleri, Türkiye'yi Batı ittifakına girmeye iten ana etkindir. Kore Savaşı'na asker göndererek NATO'nun kapılarını aralayan Türkiye bir yandan ABD ile ilişkilerini geliştirmiş diğer yandan da kendisini 1854'ten beri doğal üyesi saydığı Avrupa'daki yapılanmalara dahil olmak için girişimlerde bulunmuştur. Üyesi olmaya çabaladığı oluşumlardan biri de bugünkü adıyla Avrupa Birliği'dir.

İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra büyük bir ekonomik çöküş yaşayan Avrupa devletleri hem bu ekonomik darboğazı aşabilmeleri için gerekli hammaddeyi sağlayacakları sömürgeleri kaybetmeye başlamış hem de dünya liderliğini ABD ve SSCB'ye bırakmak zorunda kalmışlardır. Tekrar bir savaşın yaşanmasını önlemek için ve o dönemki sanayinin ve silah üretiminin ana maddelerini oluşturan kömür ve çelik üretimini kontrol altına almak için kurulan Avrupa Kömür ve Çelik Teşkilatı zamanla tüm Avrupa'yı içerisine almaya aday bir yapılanmaya dönüşmüştür. Roma Antlaşmasıyla oluşturulan Euratom ve Avrupa Ekonomik Topluluğu ile de Avrupa kıtasında başlayan bu yapılanma Türkiye içinde bir çekim merkezi olmuştur.

Yalnız bu noktada belirtilmeden geçilemeyecek bir konu da AET'nin Türkiye açısından çekim merkezi haline gelmesinde Türk-Yunan rekabetinin rolüdür. Türkiye'nin Batı sisteminde yer alma isteğinin bir yönünü tarihten gelen Batılılaşma projeleri oluşturmuş diğer yönünü ise Balkanlarda bir rakip olarak görülen Yunanistan'ın avantaj sağlamasını önlemek oluşturmuştur. Bu bağlamda

Yunanistan'ın AET'ye üyelik başvurusunda bulunmasının hemen ardından Türkiye'de harekete geçmiş ve AET'ye başvurmuştur. Görüleceği üzere Türkiye'nin AB macerasının başlangıcında Yunanistan ile olan yarışında payı vardır.

AET'ye üyelik başvurusu sonucunda 12 Eylül 1963 yılında Ankara Antlaşması imzalanmış ve 1 Aralık 1964'ten itibaren yürürlüğe girmiştir. Bu antlaşma ile Türkiye'nin AET'ye üyeliği 3 aşamaya ayrılmış (Hazırlık, Geçiş ve Son Dönem) ve bu aşamaların tamamlanması koşuluyla Türkiye'nin AET üyeliğinin kabul edileceği taahhüt edilmiştir. 23 Kasım 1970'e gelindiğinde Brüksel'de, Türkiye ile AET arasında geçiş dönemine girildiğini belirten Katma Protokol imzalanmıştır.¹⁸⁵

1970'te imzalanan Katma Protokol'den sonra Türkiye-AET ilişkilerinin duraklama dönemine girdiğini görmekteyiz. 1971 Muhtırası, MSP'nin Türkiye'de iktidarda bulunması, 1973'te tüm dünyayı sarsan petrol krizi, Türkiye-AET ilişkilerini duraklamaya iten başlıca sebepler olmuştur.¹⁸⁶ 1970'li yıllarda yaşanan bu duraklama dönemi 1980'e gelindiğinde yerini gergin bir havaya bırakmıştır. Türkiye'de yaşanan darbeden sonra AET ilişkilerin yeniden düzenlenebilmesi için Türkiye'nin demokratik yönetime geri dönmesini şart koşmuştur. Bununla birlikte Soğuk Savaş boyunca AET'nin (bundan sonra AT olarak bahsedilecek) Türkiye'ye insan hakları ve demokrasi konularında fazla saldırmadığını söyleyebiliriz.

1983 yılında gerçekleştirilen seçimlerde Turgut Özal liderliğindeki Anavatan Partisi'nin iktidara gelmesi ile Türkiye yeni bir sürece girmiştir. Serbest piyasa ekonomisi ve neo-liberal politikalar izleyen Özal, Türkiye-AT ilişkilerinin geliştirilmesinde aceleci bir tutum içerisine girmiştir. Yine bu aceleci tutumun arkasında yatan sebeplerden bir tanesi Yunanistan'ın Topluluğa 1981 yılında tam üye olmasıdır. Bu çerçevede daha fazla zaman kaybetmek istemeyen Özal, Topluluğa 1987 yılında tam üyelik için başvurmuş fakat söz konusu başvuru henüz şartların yerine gelmediği gerekçesiyle reddedilmiştir.

¹⁸⁵ Mehmet Gönlübol, *"Olaylarla Türk Dış Politikası"*, Siyasal Kitabevi, Ankara, 1996, s.519-521

¹⁸⁶ Mehmet Gönlübol, *a.g.e.*, s.588

Türkiye-AT ilişkileri 1990'lı yılların başına gelirken kısaca bu evrelerden geçmiştir. Bununla birlikte uluslararası sistemde meydana gelen bazı değişimler de Türkiye-AT ilişkilerini yakından etkilemiştir. 1975 yılında Helsinki Bildirisi ile başlayan “yumuşama” dönemi olumlu sonuçlar vermiştir. Ayrıca 1989'da Berlin Duvarı'nın yıkılması, Doğu Avrupa'da Sovyet etkisinin ortadan kalkmasına neden olmuştur. Nihayet 1990'da Paris'te yapılan AGİK Zirvesi ile Soğuk Savaş nihai sonuna yaklaşmıştır. Söz konusu zirvede alınan kararlar AGİK'in yapısında değişiklikler meydana getirmiş ayrıca yeni benimsenen ilkeler bu dönemden sonraki Türkiye-Batı ve Türkiye-AT ilişkilerini yakından ilgilendirmeye başlamıştır. AGİK'i temelden değiştiren Paris Şartı'nın ana başlıkları şöyledir:

- a) Barış, Demokrasi ve Birlik İçin Yeni Bir Çağ
- b) İnsan Hakları
- c) Demokrasi ve Hukukun Üstünlüğü
- d) Ekonomik Özgürlük ve Sorumluluk
- e) Devletler Arasında Dostane İlişkiler
- f) Güvenlik
- g) Birlik
- h) AGİK ve Dünya
- ı) Gelecek İçin Ana Noktalar¹⁸⁷

Paris Şartı ile kabul edilen bu başlıklardan özellikle “insan hakları”, “demokrasi” ve “hukukun üstünlüğü” başlıkları incelenen 1991-1993 yılları arası dönemde Türkiye-AT ilişkilerini etkileyen esas faktörler olmuştur.

Bu kısa kronolojik hatırlatmadan sonra incelen 1991-1993 arası dönemde Türk basınının AT ile ilişkilere bakışını ele almakta fayda vardır.

1991 yılında Türk basınının öncelikli gündeminin Körfez Savaşı olduğu bir vakıadır. Körfez'de ortaya çıkan bu kriz sırasında Türkiye'nin izlediği politikayı, Batı tezlerine destek vererek Soğuk savaş sonrasında tartışılmaya başlanan Türkiye'nin stratejik öneminin sağlamaştırılması olmuştur. Buna paralel olarak

¹⁸⁷ Rifat Uçarol, “Siyasi Tarih”, Der Yayınları, 7. Baskı, İstanbul, 2008, s.1080

Cumhurbaşkanı Turgut Özal'ın izlediği politikalar ve meşhur “bir koyup üç alma” politikası Türkiye ve ABD ilişkilerinde olumlu yansımalara sebep olmuştur. Bu dönemde AT'nin tutumundaki belirsizlik ve Türkiye'yi dışlamaya yönelik politikaların varlığına yönelik Türk yöneticilerindeki ve kamuoyundaki kanaat Türkiye-AT ilişkilerinde kısmi bir gerilemenin varlığına işaret etmektedir. Türkiye, Körfez politikasında ABD tezlerine destek vererek AT üyeliği konusunda ABD'nin desteğini bulmayı hesaplamış, aynı şekilde Türkiye'nin stratejik öneminin Avrupalılar tarafından anlaşılacağı da düşünülmüştür. AT'nin Türkiye'ye karşı olan olumsuz tavrı ise savaş sırasında daha da yakınlaşma gösteren ABD ile ilişkilerle dengelenmeye çalışılmıştır. Nitekim Zülfü Livaneli, 6 Şubat 1991'deki yazısında Türkiye-Avrupa ilişkileri konusunda şu yorumu yapmıştır:

“...Ne kadar Avrupalı olduğumuz ve Avrupa'nın Türkiye'yi nasıl gördüğü her zaman çok ilgilendirdi bizi.

Bu tarihi serüvenin sonuna mı geldik?

...Avrupa Topluluğu'nda ifadesini bulan Avrupa düşüncesi bizi hiç mi kabul etmeyecek? Ankara'daki siyasi çevrelerden ve Çankaya'dan yayılan sinyaller bu sorulara yöneliyor insanı.

Galiba Amerika'yla daha doğrudan ve yakın ilişkiler yeğleniyor. Avrupa'nın bize karşı sürdürdüğü inadın sonucu bu...”¹⁸⁸

Görüldüğü gibi Avrupa'nın Türkiye'ye bakış açısı ve olumsuz tavrı Türkiye'de modernizasyon politikalarını benimseyen isimleri bile umutsuzluğa sevk etmiştir. Yazının devamında Livaneli, Avrupa'da Türklere karşı var olan bu inadı, Türklere karşı olan önyargıyla ispatlamaya çalışmıştır. Livaneli'ye göre, Avrupalının gözünde Türk imajı her zaman ilkel olarak kalmıştır ve tipik Türk olarak Avrupa'daki işçiler referans alınmaktadır. Yazıda Avrupa'nın bu önyargı yüzünden Türkiye'yi ve Türkleri nasıl görmek istiyorsa öyle gördüğünü de belirten yazar, bu durumun Türkiye'nin gözlerini açıp gerçekleri görmesi için bir fırsat olduğunu savunmuştur.¹⁸⁹

¹⁸⁸ Zülfü Livaneli, “Türk Adımlarıyla Avrupa'dan Uzaklaşıyor Muyuz?”, Sabah, 6 Şubat 1991

¹⁸⁹ Zülfü Livaneli, “a.g.m.”, Sabah, 6 Şubat 1991

Basında her ne kadar Avrupa'nın tutumunu eleştiren yazılar olsa da Türkiye-AT ilişkilerinde genelde basın bu eleştirileri olumlu olduğu varsayılan gelişmeler karşısında adeta saman alevi gibi kısa süreli olmuştur. Özellikle Körfez Krizi sırasında Batı ittifakı içerisinde yer alması, Türkiye hakkında batı basınında olumlu haberlerin yapılmasına neden olmuş ve bu olumlu haber neticesinde Türkiye'nin AT ile olan ilişkilerinde de olumlu dönüşümlerin yaşanacağı yönündeki beklentiler artmıştır. 4 Şubat 1991'deki AT Dışişleri Bakanları toplantısı öncesinde Türk basınında bu durumu örnekleyen bir hava mevcuttur. Zira basına göre Batı, Körfez Krizi ile Türkiye'nin önemini tekrar anlamıştır ve bu toplantıdan olumlu mesajlar beklemektedir. Öyle ki basının beklentisine göre 4. Mali Protokol çerçevesinde Türkiye'ye, Yunanistan vetosu nedeniyle ulaşamayan, 600 milyon ECU'luk yardımın bile serbest kalacağına yönelik haberler o dönemde basında yer almıştır.¹⁹⁰ Bununla birlikte bu beklentiler zamanla yerini umutsuzluğa bırakmıştır. Zira toplantıdan çıkan kararlar Ankara'yı tatmin etmekten uzak kalmış aynı zamanda basının umut ettiği 600 milyon ECU'luk yardım da Yunanistan engeline takılmıştır.¹⁹¹ Haberlere atılan başlıklardan görüleceği üzere bu gelişme karşısında basının tepkisi hemen değişmiş ve AT ve Yunanistan hakkındaki olumlu hava yerini kızgınlığa bırakmıştır.

Körfez Krizinin varlığı bu dönemde AT'nin kendi bünyesindeki sorunları ve planları da geride bırakmıştır. Körfez Krizinin ortaya çıkmasıyla birlikte AT'nin nasıl bir politika izleyeceği hep merak konusu olmuştur. Bu merak Türk basınında da yer almış kimi görüşlere göre oluşturulmaya çalışılan AB'nin geleceği, AT'nin Körfez Savaşı'nda oynayacağı liderlik rolüyle doğru orantılı olacaktır.¹⁹²

Bununla birlikte gerek krizin aşılmasına dönük politikalarında gerekse savaş sırasındaki politikalarında başarı sağlayamayan AT'nin oluşturmaya çalıştığı ortak dış politika'nın uygulanabilirliği basında bu bağlamda tartışılan bir başka konudur. Cumhuriyet gazetesinin 11 Şubat tarihli haberinde AT'nin tutarsız ve bölünmüş politikalar yüzünden bölgede inisiyatifi tamamen ABD'ye bıraktığı,

¹⁹⁰ "Türkiye-AT İlişkilerinde Hareketlenme", Zaman, 4 Şubat 1991

¹⁹¹ "AT Yardımına Yunan Engel", Sabah, 5 Mart 1991; "Avrupa Topluluğu'na Yine Yaranamadık", Hürriyet, 5 Mart 1991

¹⁹² Ergun Balci, "Ya Avrupa Birliği!...", Cumhuriyet, 7 Şubat 1991

AT'nin petrole olan bağımlılığı nedeniyle bu durumun hayati bir çıkarın kaybedilmesi olarak görülebileceği yönünde yorumlarda bulunulmuştur.¹⁹³

Basının AT-Türkiye ilişkilerini nasıl algıladığını gösteren bir başka gelişme de 6 Mart'taki Hürriyet gazetesinde yer alan Avrupa'nın Türkiye'yi Körfez sonrası Ortadoğu'nun yapılanmasında dışladığı haberidir. Bu dönemde Batı'nın yanında yer alan Türkiye, savaş sonrası bölgede oluşacak yeni yapılanmanın başını çekme arzusunda olmuştur. Bununla birlikte bölgeye yönelik Türkiye'nin adının geçmediği her girişim basında şüpheyle ve kızgınlıkla karşılanmıştır.¹⁹⁴ 1991 yılının AT dönem başkanlarından oluşan trionun bölgede barışın sağlanmasına dönük olarak Ortadoğu turuna çıkma kararı almışlar ve fakat Türkiye, trionun yapacağı ziyaretlerin duraklarından biri olmamıştır. Hürriyet gazetesinin bu duruma tepkisi şöyle olmuştur:

“Türkiye, Avrupa Topluluğu'nun Ortadoğu'ya yönelik yeni siyasi girişiminde devre dışı bırakıldı. Önceki gün Brüksel'de toplanan AT Dışişleri Bakanları, Türkiye ile ilişkilerde Topluluk Komisyonu tarafından hazırlanan “Somut Öneriler Paketini” onaylamadı. Bu karardan hemen sonra Topluluk adına hareket eden üç AT ülkesi Dışişleri Bakanları, Türkiye'yi içine almayan bir Ortadoğu turuna çıkıyorlar. Böylece 4. Mali protokol'de Yunan vetosunu sürdüren, Kıbrıs konusunda Ankara'ya köşeye sıkıştıran AT, şimdi de bölgede barışa yönelik siyasi girişiminde Türkiye'yi dışlamış oldu.”¹⁹⁵

Aynı konuya Zaman gazetesinin yorumu ve başlığı ise “AT Bizi Unuttu” olmuştur.

Körfez Krizi sonlandırıldıktan sonra da AT-Türkiye ilişkilerini etkilemeye devam etmiştir. Savaş sonrasında Irak'taki yönetimini devam ettiren Saddam, kuzeyde ortaya çıkan Kürt isyanına karşı sert tedbirlerde bulunmuş ve bunun neticesinde Türkiye, Irak sınırında bir insanlık dramıyla karşı karşıya kalmıştır. İçerideki terör problemi ve Kürt sorunuyla başı dertte olan Türkiye, mültecilere

¹⁹³ “Avrupa Birliği'ne Körfez Darbesi”, Cumhuriyet, 11 Şubat 1991

¹⁹⁴ Öyle ki Kuveyt'in Irak işgalinden kurtarılmasından sonra Kuveyt'in Batı basınına verdiği teşekkür mektubunda Türkiye'nin isminin yer almaması Türk basını kızdırmıştır.

¹⁹⁵ “AT, Türkiye'yi Körfez'de Dışladı”, Hürriyet, 6 Mart 1991

yardım yapılması ve bir trajedinin önüne geçilmesi yönünde Batı'dan gelen isteklere de sırtını dönmemiştir. Bununla birlikte Kürt mültecilere yönelik Türk yardımları dağıtılırken bazı askerlerin sert önlemler alması ve Türkiye'nin politika üretememesi Batı'da insan hakları konusunda Türkiye'nin eleştirilmesine neden olmuştur. Özellikle AT'den ve Batı basınından gelen bu eleştiriler, Türk basınını kızdırmış ve tepkisini çekmiştir.¹⁹⁶ Nitekim Ahmet Tan, Cumhuriyet'teki köşesinde Kürt mültecilere yönelik Avrupa insanının ve devletlerinin bakışını şöyle özetlemiştir:

“...Ya bu Türkiye'yi de AT'ye kabul etseydik, şimdi halimiz nice olurdu? Yüz binlerce sığınmacı Türkiye'nin değil, AT'nin meselesi haline gelirdi. Onları Çukurca'da, Şırnak'ta değil, Brüksel'de ağırlamak zorunda kalırdık. Tanrının sevgili topluluğu imişiz. Verilmiş sadakamız varmış.

AT elini cebine attı. İki ay boyunca 200 bin sığınmacının yiyeceğini karşıladığını dün açıkladı.

AT, aslında değil iki ay boyunca 200 bin kişiyi, 200 bin gün boyunca, aya kadar uzayan bir kalabalığı doyurmaya bile razı. Yeter ki Türkiye, AT'nin yakasından düşsün, tam üyelik düşünden vazgeçsin...”¹⁹⁷

Görüldüğü gibi Ahmet Tan'ın AT'nin Kürt mültecilere yönelik tutumuna bakışı, bu politikaların samimiyetsiz olduğu ve esas olanın Türkiye'nin tam üyelik hedefinden vazgeçmesi yönünde olduğudur. Kuşkusuz Tan'da bu kanaatlerin oluşmasında AT'nin önemli bir payı vardır. Zira AT'nin Türkiye'ye karşı olumsuz tutumu zamanla Türk kamuoyunda her kesimde rahatsızlık uyandırmış ve eleştirilmiştir.

Kürt mülteciler konusunda AT, Türkiye'yi her ne kadar insan hakları hususunda eleştirmişse de genelde Türk basını, Kürt mülteci sorunu ile alakalı olarak AT'nin Türkiye'yi takdir edeceği beklentisinde olmuştur. Öyle ki 30 Nisan 1991 tarihli Hürriyet gazetesinin AT-Türkiye hakkındaki haberinde ilişkileri olumsuz yönde etkileyen faktörler olarak Yunan vetosu ve AT'nin geleceğe dönük politikasının olmaması gösterilmiş ve AT yetkililerine dayandırılarak insan hakları

¹⁹⁶ “Türkiye, Avrupa'da Gündemde”, Cumhuriyet, 15 Nisan 1991

¹⁹⁷ Ahmet Tan, “Tanrı AT'yi Korudu”, Cumhuriyet, 15 Nisan 1991

konusunun gündemden çıktığı belirtilmiştir.¹⁹⁸ Görüldüğü üzere Körfez Krizinde olduğu gibi basın, Türkiye'nin böylesi uluslararası veya yerel her olumlu girişiminin Batı'da yankı bulmasını ve adeta teşekkür edilmesini beklemiştir. Beklenen tepki gelmeyince de basın ağır eleştirilere yüklenmiştir.

Nitekim çok geçmeden AT'nin Türkiye'yi insan haklarını ihlal ettiği gerekçesiyle eleştirmeye başlamış olması söz konusu haberin gerçekleri yansıtmadığını göstermiştir. Nitekim Ferai Tınç, Temmuz 1991'de Avrupa Dönem Başkanlığı'nı devralacak olan Hollanda Dışişleri Bakanı ile yaptığı röportajda, Hollandalı Dışişleri Bakanı AT-Türkiye ilişkilerinde insan hakları ve Kürtlere yönelik kültürel ve federal hakların tanınmasının olumlu sonuçlar doğuracağını ve pürüzleri gidereceğini belirtmiştir.¹⁹⁹ Bu röportajında gösterdiği gibi insan hakları hala AT-Türkiye ilişkilerinde öncelikli bir konudur.

Türkiye'nin belirsiz AT üyeliği, Haziran ayında EFTA'dan umduğunu bulamayan İsveç'in tam üyelik başvurusunda bulunacağını açıklaması Türkiye'de üyelik tartışmalarını tekrar gündeme getirmiştir. Bu konuda yapılan yorumlar Topluluğa üyelik konusunda 1963 yılından beri çabalayan Türkiye'nin, yeni adaylar karşısında geri plana atılacağı çerçevesinde olmuştur. Bununla birlikte Hadi Uluengin gibi bazı isimler İsveç, Avusturya gibi ülkelerin AT'ye üyelik başvurusunun Türkiye açısından olumsuzluk oluşturmayacağını savunmuştur. Uluengin'e göre aday sayısının artması, merkez üye ülkelerin yeni alternatifler düşünmelerine neden olmaktadır ve Türkiye de bu alternatifler arasında yer almaktadır. Uluengin, bu konuya şöyle değinmiştir:

"...Yeni koşullar Türkiye'yi Avrupa Topluluğu'na şimdiye dek hiç olmadığı kadar...yakınlaştırıyor.

Neden?

Çünkü gerek üyeliğe aday ülke sayısının artması, gerekse Ortak Pazar bünyesindeki sorunlara köklü çözümler bulunamaması, Topluluk başkentlerinde yeni alternatifler ortaya çıkartıyor.

¹⁹⁸ "AT ile İlişkiler Tıkandı...", Hürriyet, 30 Nisan 1991

¹⁹⁹ Ferai Tınç, "Türkiye'de İnsan Hakları Gündemde", Hürriyet, 1 Haziran 1991

Bu alternatiflerin şu anda en fazla üzerinde durulanı ise “ çok vitesli AT” formülü teşkil ediyor.

“Çember Teorisi” olarak da adlandırılan bu formül, ilkin birbiriyle bütünleşmiş ülkelerin oluşturacağı “çekirdek halkayı” sonra onun etrafındaki “esnek üyeleri” ve nihayet en geri planda bulunacak “çevre” devletleri öngörüyor.

...Bize göre, ülkemiz için yeni şans da, tam bu noktada başlıyor.

Zira çevre veya son halka dahi olsa mevcut koşullar ilk kez Ankara'nın AT üyeliğini gerçekleştirebilir kılıyor... ”²⁰⁰

Bir yandan Ortak Pazar'ın geleceğine yönelik politikalar geliştirmeye çalışan 12'lerin o dönemde yaşadığı bir başka sıkıntı da Yugoslavya'daki iç savaştır. Avrupa'nın arka bahçesi olarak gördüğü Balkanlarda ortaya çıkan bu savaşta AT etkin diplomasi yürütmek istemiştir. Hadi Uluengin'e göre AT'nin Yugoslavya'daki savaşa yönelik bu politik amacının altında “ Körfez Savaşı'nın kuyruk acısı” vardır. Zira ortak dış politika üretmeyi hedefleyen AT, Körfez Savaşı'nda sınıfta kalmış ve Yugoslavya krizinde izleyeceği aktif dış politikayla bu olumsuz görüntüyü ortadan kaldırmayı hedeflemektedir.²⁰¹ Bununla birlikte başını İngiltere, İspanya ve Fransa'nın çektiği bir grup Avrupa ülkesi krizin başlangıcında Yugoslavya'nın toprak bütünlüğünü savunmuşlar ve eğer birlikte yaşamak imkansızsa o zaman Slovenya ve Hırvatistan'ın bağımsızlığının gündeme gelmesi gerektiğini belirtmiştir.²⁰² Almanya ise krizin başından itibaren Slovenya ve Hırvatistan'ın bağımsızlığına destek vermiş bu çerçevede çatışmaların artmasına neden olmuştur.

Körfez Krizi ve hemen sonrasında Avrupa'nın göbeğinde ortaya çıkan Yugoslavya'daki iç savaş, AT'ye yeni sorunlar getirmekle birlikte var olanlarında derinlemesine tartışılmasını engellemiştir. Ergun Balcı, 11 Temmuz 1991'deki yazısında bu konuya değinmiş, AT'yi bekleyen sorunların tam olarak ortaya çıkmadığını ve Körfez ve Yugoslavya krizlerinin gündemi meşgul etmesinin AT'nin birlik yolundaki diğer sorunlarını ikinci plana ittiğini savunmuştur. Fakat AT'de her

²⁰⁰ Hadi Uluengin, “İsveç'in AT Başvurusu ve Türkiye”, Hürriyet, 19 Haziran 1991

²⁰¹ Hadi Uluengin, “Yugoslavya'da AT Arabuluculuğu”, Hürriyet, 2 Temmuz 1991

²⁰² “AT, Yugoslavya'da Yelkenleri Suya İndiriyor”, Hürriyet, 7 Temmuz 1991

şey yolunda değildir. Balcı, AT'nin yakın dönemde karşılaşılabileceği sorunlar hakkında şu yorumda bulunmuştur:

“...Önce ekonomik ve özellikle parasal birlik, sanayilerinin gelişmişlik düzeyi üç aşağı beş yukarı aynı ya da birbirine yakın olan ülkeler arasında başarılı biçimde gerçekleştirilebilir. Yunanistan, Portekiz hatta İspanya'nın bu tür birlik için hazır oldukları herhalde söylenemez. Kaldı ki, İngiltere “tek para” ilkesine karşı çıkmaktadır.

Bu sorun, diğer gelişmiş Avrupa ülkelerinin AT'ye katılmaları ile kuşkusuz daha da karışık niteliğe bürünecektir. İsveç'in yakınlarda üyelik için başvuruda bulunması bekleniyor. Bunu muhtemelen Avusturya, Finlandiya ve Norveç'in başvuruları izleyecek...

Doğu Avrupa ülkeleri AT için ayrı bir sorun oluşturuyor. Çekoslovakya, Polonya, Macaristan, Romanya ve Yugoslavya (eğer ayakta kalabilirse) AT'nin dışında kalmak istemiyorlar. Almanya, bu ülkelerin bir an önce AT'ye alınması gerektiğini savunuyor. Aksi takdirde Avrupa'nın parçası olma umudunu yitirecek bu ülkelerde tekrar otoriter akımların güçlenebileceğini, genç demokrasilerin yıkılabileceğini, sosyal ve ekonomik kaosun Batı'yı da etkileyecek... derin çalkantılara yol açabileceğini belirtiyor...”²⁰³

İnsan hakları Temmuz ayında yaşanan bir gelişmeyle tekrar AT-Türkiye ilişkilerinde gündeme gelmiştir. HEP Diyarbakır İl Başkanı Vedat Aydın'ın cenazesinde yaşanan olaylar, Kürtlere yönelik hakların tekrar AT gündemine girmesini sağlamış ve AT'yi harekete geçirmiştir. Türkiye-AT Parlamento Komisyonu toplantısında bu konuya değinmiş ve Türkiye'den konuyla ilgili rapor istenmiştir.²⁰⁴

Bu arada ilişkilerdeki tıkanıklık sebebiyle 1986 yılından bu yana toplanamayan Türkiye-AT Ortaklık Konseyi toplantısı nihayet 1991 yılında gerçekleştirilebilmiştir. Sonuç bildirisinde olarak 5 ana başlık öne çıkmış ve ilişkilerin geliştirilebilmesi için bu başlıklarda ilerleme yaşanması istenmiştir. Buna

²⁰³ Ergun Balcı, “Avrupa'nın Sorunları”, Cumhuriyet, 11 Temmuz 1991

²⁰⁴ “AT, Ankara'dan “Diyarbakır Raporu” İstedil”, Cumhuriyet, 18 Temmuz 1991

göre Körfez Krizi sonrası ortaya çıkan yeni konjonktürde Türkiye ile AT ilişkilerinin yakınlaştırılması hedeflenmiş, Türkiye'nin Yunanistan'la iyi komşuluk ilişkileri geliştirmesi gerektiği vurgulanmış, ayrıca Kıbrıs konusunda daha yapıcı olunması istenmiştir.

Gerçektende Kıbrıs sorunu özellikle Yunanistan'ın Topluluğa üyeliğinden itibaren Türkiye-AT ilişkilerinin ilerlemesinde en aşılmaz engellerden biri haline gelmiştir. Zira Yunanistan, Kıbrıs konusunu bahane ederek Türkiye'nin AT ile olan tüm münasebetlerine ipotek uygulamıştır. Bu durum Türk basınında (özellikle Kıbrıs konusunda başından beri taraf olan Hürriyet gazetesinde) milli bir dava olarak görülen Kıbrıs konusunda Yunanistan'a ve AT'ye sert tepkiler verilmesine neden olmuştur. Özellikle incelenen 1991-1993 arası dönemde Körfez Krizi sırasında Kıbrıs ile Kuveyt'in işgalinin aynı durummuş gibi sergilenmeye çalışılması ve yeni şekillendirilmeye çalışılan Ortadoğu'da halledilmesi acil bir sorun olarak Batılı devletler tarafından Türkiye ve KKTC üzerinde baskı kurulmaya çalışılması basının tutumunun daha da sertleşmesine neden olmuştur.²⁰⁵

Her ne kadar Uluengin gibi bazı isimler AT'nin genişleme stratejisinde Avusturya, Finlandiya, İsveç gibi ülkelerin Türkiye'nin önüne geçmesini olumsuz olarak görmese de genel olarak basının bu yeni üyelik başvurularına yorumu AT'nin Türkiye'yi kapıda beklettiği şeklinde olmuştur. Bu durum kamuoyunda AT'nin Türkiye'yi istemediği yolundaki milliyetçi-muhafazakar görüşlerin güçlenmesini beraberinde getirmiştir. Nitekim Hürriyet gazetesi AT'nin Türkiye'yi ikinci plana itmesini "AT Üyeliğinde Türkiye En Geride" ve "İçlerine Kolay Kolay Sindiremiyorlar" başlıklarıyla duyurmuştur.²⁰⁶ Görüldüğü gibi Türkiye'ye yönelik her olumsuz girişim ve oluşum sadece milliyetçi-muhafazakar kesimin değil kendisini daha liberal olarak adlandıran gerek basın gerekse kamuoyunun da tepkisini çekmiştir.

²⁰⁵ Kıbrıs ve Kuveyt krizlerinin benzer sorunlar olduğuna dair tartışma için Kıbrıs Sorunu bölümüne bakınız.

²⁰⁶ "AT Üyeliğinde Türkiye En Geride", Hürriyet, 28 Temmuz 1991 ayrıca "Eski Doğu Bloku Ülkelerini Unutmuyorlar, Türkiyesiz AT Hesapları", Hürriyet, 1 Eylül 1991

Aralık ayında ise AT açısından bir dönüm noktası gerçekleşmiştir. Hollanda'nın Maastricht kentinde gerçekleşen zirvede AT yapılanmasının birliğe yönelmesi, siyasal birlik ve parasal birliğin gerçekleştirilmesi kararlaştırılmıştır. Bu çerçevede tüm dünyanın ve Türkiye'nin gözü de bu zirvede olmuştur. Zirve öncesi Türk basınındaki yorumlara bu bağlamda bakmakta fayda var. Nitekim Türkiye-AT ilişkileri konusunda o dönem en çok yazıya sahip isimlerden biri olan Hadi Uluengin, Maastricht Zirvesi'nden üye devletlerin beklentilerini 4 Aralık 1991 tarihi yazısında şöyle yazmıştır:

“...Maastricht birleşiminin “kader zirvesi” sıfatını kazanması, toplantının, 1958 Roma Antlaşması ile temelleri atılan AT'yi çok uluslu bir federasyon rayına oturtmak istemesinden kaynaklanıyor...

Çok özet bir şema çizildiği takdirde, yeni sözleşme, topluluk ülkelerinin ortak dış politika uygulamasını, AT bünyesindeki kararların oyçokluğu ilkesine göre alınmasını, yürütme organı Brüksel Komisyonu ile danışma kurumu Avrupa Parlamentosu yetkilerinin arttırılması, sosyal hakların bütün üye ülkelerde aynı asgari seviyeye çıkartılmasını, tek bir Merkez Bankası kurulmasını, 2000 yılına doğru ortak para birimine geçilmesini ve “BAB”ın AT'nin resmi savunma örgütüne dönüştürülmesini öngörüyor.

...Büyük Britanya, uzun süreden beri milli egemenliği sınırlayacak “Maastricht Antlaşmasına” şüpheyle bakıyor. John Major, eski başbakan Thatcher'e oranla daha esnek tutum almasına rağmen, “federalizm” asını telaffuz edecek bir AT'yi istemiyor.

...Bu çerçevede, AT dinamiğinin motor rol görevini üstlenen Fransa-Almanya ikilisi, son tahlilde Ortak Pazar bünyesinde bütünleşerek birbirlerini kontrol etmeyi hedefliyor.

...Diğer taraftan, Maastricht Zirvesi öncesinde öteki AT üyeleri arasında sağlanan “birlik” yekpare... anlayış içermiyor... ”²⁰⁷

Cumhuriyet gazetesinde Hüseyin Baş ise 6 Aralık 1991 tarihli yazısında Maastricht Zirvesini “AT'nin siyasal ve ekonomik birlik taslağının onayından çok,

²⁰⁷ Hadi Uluengin, “AT Kader Zirvesine Bir Hafta Kala”, Hürriyet, 4 Aralık 1991

ana başlıkların yoğun biçimde tartışılmasının sürdürüleceği bir hazırlık konferansı” olarak gördüğünü belirtmiştir.²⁰⁸ Nitekim ilerleyen zamanlarda Baş’ın bu tespitinin haklılığı ortaya çıkmış Maastricht Antlaşması’nda öngörülenleri gerçekleştirmek için Amsterdam, Nice, Lizbon Antlaşmaları yapılmış ve süreç bugüne getirilmiştir.

Maastricht Zirvesi’nden Türkiye’yi ümitlendirecek bir sonuç çıkmamış aksine Yunanistan’a BAB yolunun açılması gibi bazı kararlar Türkiye’nin tepkisini çekmiştir. Öyle ki çıkan sonuçlar basında Batılılaşma politikalarını savunan bazı isimlerde bile AT’ye üyeliğin sorgulanmasına neden olmuştur. Cumhuriyet yazarlarından Hasan Cemal, Soğuk Savaş sonrası belirginleşmeye başlayan Türkiye’yi dışlama eğiliminin Maastricht Zirvesi ile pekiştiğini yazmış fakat bu durumun Türkiye’yi modernleşme yolundan alı koymaması gerektiği uyarısında bulunmuştur. Zira Cemal’e göre Türkiye, modernizasyon politikalarını AT’ye girmek için oluşturmamıştır.²⁰⁹ Hadi Uluengin ise Türkiye’nin yapması gerekeni “pire için yorgan yakmadan, Batı’ya rağmen Batı” şeklinde özetlemiştir.²¹⁰

Maastricht Zirvesi’nin hemen sonrasında Türkiye’nin gözü, öngörülen siyasi birliktelikte yerinin ne olacağına çevrilmiştir. Fakat AT’den gelen mesajlar, yeni genişleme dalgasında Türkiye’nin olmayacağı yönünde olmuştur. Nitekim Hürriyet gazetesinin 23 Ocak 1992 tarihli haberinde AT’nin genişleme stratejisi ön raporundan bahsedilmiş ve raporda Türkiye’nin Müslüman kimliğinden bahsedilmesi gazetenin tepkisini çekmiştir.²¹¹ Aynı şekilde Zaman gazetesinde de Muhammed Han Kayani, AT’nin Türkiye politikası hakkında, “...Avrupa, Türkiye’yi AT’ye almak istemiyor, ama aynı zamanda kendi başına bırakmakta istemiyor. Çünkü Türkiye, kendi başına bırakılır ve yalnızlığa itilirse, bu durumda İslam dünyasına yönelmeye mecbur kalacaktır...”²¹² tespitinde bulunmuştur. Kayani’den başka Zaman gazetesinde A. Gaffar Taşkın’da AT’nin, Müslüman kimliği nedeniyle

²⁰⁸ Hüseyin Baş, “Maastricht Zirvesi”, Cumhuriyet, 6 Aralık 1991

²⁰⁹ Hasan Cemal, “Maastricht Zirvesi ve Türkiye...”, Cumhuriyet, 13 Aralık 1991

²¹⁰ Hadi Uluengin, “AT Zirvesi, Türkiye ve Batı Tercih”, Hürriyet, 17 Aralık 1991

²¹¹ “AT’nin Dilinin Altındaki Bakla Çıktı”, Hürriyet, 23 Ocak 1992

²¹² Muhammed Han Kayani, “Türkiye, Avrupa’nın Boğazında Kalacaktır”, 1 Şubat 1992

Türkiye’yi dışladığına değinmiş fakat bu görüşün geçmişten gelen arkaik bir görüş olmadığını tam aksine güncelliğini koruduğunu savunmuştur. Bu noktada Taşkın’ın söz konusu yazısına bakmakta fayda vardır:

“...Avrupa, demokrasi veya laiklik veya insan hakları veya adalet, kardeşlik, eşitlik gibi toplumsal/siyasal kavramları kullanırken, bu kavramları neden itibariyle daima kendi kültürel sınırları ile mahdut görmüştür ve bunların başka kültürler tarafından iktibas edilmesine veya başka kültürler tarafından benimsenebilmesine itibar etmemiştir.

Avrupa milletlerarası münasebetlerde dünyayı Hıristiyan ülkeleri ve Hıristiyanlık harici ülkeler diye ikiye ayırır.

...Değindiğimiz bu ayrımlar Avrupa’nın geçmişinde kalmış, arkaik değeri olan mülahazaların ürünü değildir, bilakis bu ayrımlar aktüel bir değeri ifade ediyor ve Batı dünyasının kendi dışında kalan insanlara bakışını belirliyor. Bu anlayışın silinmesini, kaybolmasını beklemek ve ummak da hayaldir...”²¹³

Gerçekten de gerek muhafazakar kesimde olsun gerekse de diğer kesimler tarafından da paylaşılan bu kuşkucu bakışın oluşmasında AT’nin tutumunun büyük payı vardır. Bununla birlikte SSCB sonrasında ortaya çıkan Türk cumhuriyetlerinin varlığı AT konusunda kimi kesimlerde alternatifler üretilmesi gerektiği yönündeki sesleri yükseltmiştir. Nitekim yukarıda Muhammed Han Kayani’nin yazısından yapılan alıntıda da görüleceği üzere Kayani’ye göre de AT’nin Türkiye’yi kapıda bekletmesi ve ne içeriye alıp ne de dışarıda tutmak istemesinin sebebi, yeni alternatiflerin varlığıdır.

Bu arada Mehmet Ali Birand, 16 Mart 1992’deki yazısında Türkiye’nin AT’ye tam üyeliği askıya aldığını duyurmuş ve yeni koalisyonun AT’ye yönelik politikasının tam üyelik gerçekleşene kadar ortaklık antlaşmalarının işletilmesi yönünde değiştiğini belirtmiştir.²¹⁴ Yine Birand, ertesini günkü yazısında AT’nin Türkiye’nin bu tutumundan memnuniyet duyduğunu yazmıştır. Birand’a göre bu durum Türkiye’nin Batıdan uzaklaşacağı anlamına gelmemektedir ve bundan sonra

²¹³ A. Gaffar Taşkın, “Biz ve Onlar Ayrımı Yapanlar Kim?”, Zaman, 12 Şubat 1992

²¹⁴ Mehmet Ali Birand, “Türkiye, AT’ye Tam Üyeliği Askıya Aldı”, 16 Mart 1992

AT ile olan ilişkileri belirleyen unsur Türkiye'nin SSCB sonrası coğrafyada oynayacağı rol olacaktır.

“...Orta Asya'daki Türk cumhuriyetleriyle oluşturacağımız mekanizmalar, oynayabileceğimiz roller, Ermeni-Azeri anlaşmazlığındaki tutumumuz ve nihayet Kürt sorunuyla ilişkin yaklaşımımız bizi ya şah yapacak veya şahbaz.

Ya bölgede ağırlığı olan lider durumunda ağırbaşlı, istikrarlı bir ülke olacağız veya bu Türk cumhuriyetlerinden biri konumunda kalacağız.

AT ile ilişkilerimiz bu konular açıklığa kavuştuktan sonra belirlenecek. Daha önce değil...”²¹⁵

Mart ayında yaşanan bir gelişme genelde AT ile ilişkileri özelde ise Almanya ile olan ilişkileri sarsmıştır. 21 Mart'taki Nevruz Kutlamalarında PKK milislerinin Güneydoğu'da bir ayaklanma başlatmak için harekete geçmesi ve çıkan çatışmalarda 40'a yakın kişinin ölmesi Avrupa'yı ayağa kaldırmıştır. Olayların bastırılmasında Almanya'nın hibe ettiği panzerlerin kullanılmış olması Almanya'nın tepkisinin daha sert olmasına neden olmuş hatta Almanya, Türkiye'ye silah ambargosu uygulama kararı almıştır. Bir anda gündeme oturan Nevruz Olayları sadece Kürt sorununa dikkat çekmemiş aynı zamanda Almanya ile olan tarihi dostlukta sorgulanmaya başlanmıştır. Fakat Almanya'nın bu tutumunu farklı değerlendiren kalemler de mevcuttur. Zira Cengiz Çandar'a göre Almanya'nın Türkiye'ye karşı takındığı bu tutumun ve silah ambargosunun altında yatan esas neden, ABD ile bölge üzerine giriştiği rekabette, ABD'nin müttefiki olan bir devletin dolayısıyla da ABD'nin elini zayıflatmaktır.²¹⁶ Aynı şekilde Zaman gazetesinden Fehmi Kuru da “ Durh Nach Osten” başlıklı yazısında Çandar'la benzer görüşleri dile getirmiştir.²¹⁷

Nevruz Olayları yüzünden basının ağır eleştirilerine maruz kalan bir başka kurum da Dışişleri bakanlığı ve diplomasi olmuştur. Yapılan haberlerde Türkiye'nin

²¹⁵ Mehmet Ali Birand, “AT, Türkiye'nin Yeni Tutumundan Çok Memnun”, Sabah, 17 Mart 1992

²¹⁶ Cengiz Çandar, “Almanya'ya Teşekkürler”, Sabah, 28 Mart 1992

²¹⁷ Fehmi Kuru, “Durh Nach Osten”, Zaman, 28 Mart 1992

Avrupa'ya derdini anlatamadığı için bölgede yaşanan her olayda Türkiye'nin suçlu görüldüğü belirtilmiştir.²¹⁸

Nevruz Olayları sonrasında Almanya ile ilişkilerin kopma noktasına gelmesi Türkiye'de bir başka tartışmanın ve alternatifin gündeme gelmesini sağlamıştır. Bazı kesimler Fransa Cumhurbaşkanı Mitterrand'ın Türkiye ziyaretine değinerek, Bonn'a karşı Paris'le denge kurulmasını öne sürmüşlerdir. Fakat bu önerinin imkânsızlığı kısa zamanda anlaşılmıştır. Zira Mehmet Ali Birand'ın da bir yazısında belirttiği gibi AT'nin motor gücü Almanya olduğu sürece ve Türkiye'nin de hedeflerinden biri AT'ye girmek olduğuna göre Bonn'a karşı oluşturulacak bir Paris dengesi imkânsızdır.²¹⁹

Soğuk Savaş sonrasında Türkiye-AT ilişkilerinin bir başka boyutunu da Maastricht Antlaşması'yla öngörülen Avrupa Ordusu ve BAB'ın konumunun ne olacağı olmuştur. Türkiye, Avrupa savunma sisteminin NATO bünyesinde devam ettirilmesini savunan ABD tezini desteklemiş, Avrupa Ordusuna da kendisinin dâhil edilmesi şartıyla karşı çıkmamıştır. Zira Türk yöneticilere göre NATO'dan bağımsız kurulacak Avrupa Ordusunda Türkiye'nin pozisyonu NATO'daki gibi olmayacaktır. Bu durum ise ABD'ye olan bağımlılığı arttıracak bir gelişmedir. Bu noktada Hadi Uluengin'in konuyla ilgili 27 Mayıs 1992 tarihli yazısına bakmakta fayda var.

“...Fransa ve Almanya'nın öncülük ettiği Avrakol birinci planda ABD'nin işine gelmiyor. Çünkü böylesine bağımsız bir Avrupa ordusunun ortaya çıkması uzun vadede NATO'nun tasfiye edilmesini gündeme getiriyor.

...BAB'a ortak üyelik gerçekleşse dahi, Ankara'nın yeni Avrupa savunmasındaki yerinin NATO'daki konumu ile kıyaslanmayacağı artık şüphe götürmüyor.

Üstelik NATO dışında ve ABD ile salt ikili askeri ilişkiler kurmak zorunda kalacak.

²¹⁸ “Monşerler Yine Beceremedi!”, Sabah, 28 Mart 1992

²¹⁹ Mehmet Ali Birand, “Paris, Bonn'un Yerini Alamaz”, Sabah, 15 Nisan 1992

Türkiye'nin böylesine bir çerçevede Washington'a daha bağımlı olacağını görmek gerekiyor."²²⁰

Haziran ayına gelindiğinde Almanya, Türkiye'ye uyguladığı silah ambargosunu kaldırma kararı almıştır. Bazı isimler ambargonun kaldırılmasını Yugoslavya'ya karşı girişilecek bir NATO operasyonu öncesi Türkiye'nin gönlünü alma projesi olarak değerlendirmiştir.²²¹

Bir başka açıdan Haziran ayında Lizbon'da gerçekleştirilecek zirve öncesi Türkiye'deki tartışmalar tekrar AT'nin genişleme stratejisi hakkında olmuştur. Mehmet Ali Birand, AT'nin ilk olarak EFTA ülkelerini Topluluğa dahil edeceğini daha sonra ikinci basamağı Doğu Avrupa ülkelerinin oluşturduğunu yazmış ve Türkiye'nin en azından bu ikinci basamakta yer alması gerektiğini vurgulamıştır.²²²

Olaylara her zaman farklı açılardan bakan yorumlarıyla dikkat çeken Cengiz Çandar ise AT'nin Soğuk Savaş sonrasında Türkiye'yi dışlamasının imkansız olduğu fakat %80'lere varan enflasyon, Kürt Sorunu gibi büyük sorunlarla da bünyesine dahil edemeyeceğini savunmuştur. Çandar'a göre AT'nin gözünde Türkiye'nin dışlanamaz oluşunun nedenleri şöyledir:

"...Avrupa'nın Türkiye'ye ilişkin değişen algılamasının siyasi sebeplerini şöyle alt alta sıralayabiliriz:

1- Sovyetler Birliği'nin ortadan kalkması ve gözlerini Türkiye'ye çevirmiş Orta Asya Türk Cumhuriyetlerinin ortaya çıkması

2- Türkiye'nin bir Balkan ve Kafkas ülkesi bilinciyle hareket etmesi

3- Kıbrıs Sorununu bu kez çözmek için ciddi bir iradenin varlığı

*4- K. Irak'taki gelişmelere Batı'nın ilgisi ve Türkiye'nin coğrafi konumu nedeniyle Ortadoğu'da meydana gelecek gelişmeleri yönlendirme şansı..."*²²³

Haziran ayında yaşanan bir başka gelişmede Türk basınında yankı bulmuştur. Maastricht Antlaşması'na Danimarka halkının hayır demesi Türk

²²⁰ Hadi Uluengin, "Yeni Ordular, Yeni Tercihler", Hürriyet, 27 Mayıs 1992

²²¹ Cengiz Çandar, "Almanya, Ambargoyu Neden Kaldırıyor?", Sabah, 4 Haziran 1992

²²² Mehmet Ali Birand, "Türkiye İçin Önemli Doruk...", Sabah, 23 Haziran 1992

²²³ Cengiz Çandar, "Avrupa ve Kürt Sorunu", Sabah, 30 Haziran 1992

basınında da yorumların yapılmasına neden olmuş genelde tüm yorumlar AT'nin siyasi birlik yolundan vazgeçmeyeceği şeklinde olmuştur. Birand, AT'nin yoluna Danimarka ile ya da Danimarkasız devam edeceğini savunurken²²⁴, Hürriyet gazetesinde Ferai Tınç şu yorumda bulunmuştur:

“...Avrupa'daki tartışma, uzun vadede AB'nin sağlanamayacağı anlamını taşıyor. Tartışma Avrupa'nın uluslar bölünmüşlüğünü aşarak onları koruyabilmesi ve devletlerin üstünde bir yasa oluşturabilmesi için yeterli olgunluğu sağlayamadığını gösteriyor.

Bu bilinç seviyesine ulaşılmamasında hükümetlerin ve AT politikalarının yetersizliği de rol oynuyor

...Danimarka'nın kararı, sadece Avrupa'ya değil ama tüm insanlığa yeni bir kapı aralayan tartışmaları başlatıyor. Ulusal çıkarlar ile uluslararası çıkarların örtüşmesi zorunluluğu, yani enternasyonalleşme, insanlığı yeni bir yaratıcılık aşamasına getiriyor...”²²⁵

Ergun Balcı'ya göre ise Danimarka halkının Maastricht Antlaşmasına hayır demesi hep saklanan bir gerçeği su yüzüne çıkarmıştır.

“...Danimarkalılar, halkoylamasında, hemen tüm AT ülkelerinde var olan, fakat hükümetler tarafından hep yokmuş ya da önemsizmiş gibi gösterilmeye çalışılan bir kaygıyı dile getirdiler. Ulusal kimliklerin AT içinde erimesi, hükümranlık haklarını Brüksel'deki bürokratlara terk etmek istemediklerini ifade ettiler...”²²⁶

Zaman gazetesi muhafazakar-milliyetçi kimliği ile AT ilişkilerine en şüpheli yaklaşan kesimin sözcülüğünü yapmıştır. AT ile ilgili verilen haberlerde ve yapılan yorumlarda Türkiye'nin üyeliğinin istenmediğine değinilmiştir. Nitekim Fehmi Kuru, Türkiye'nin AT üyeliği konusunda daha dikkatli politikalar izlemesi gerektiğini savunmuştur. Gümrük Birliği ve BAB'a ortak üyelik konusuna değindiği yazısında Türk hükümetinin ve Batılı seçkinlerin ortak üyelikleri başarı olarak

²²⁴ Mehmet Ali Birand, “Avrupa Birbirine Giriyor”, Sabah, 6 Haziran 1992

²²⁵ Ferai Tınç, “Viking Fırtınası”, Hürriyet, 7 Haziran 1992

²²⁶ Ergun Balcı, “Avrupa Tarihinde İki Dönüm Noktası”, Cumhuriyet, 8 Haziran 1992

göstermelerini eleştiren Kuru, Türkiye'nin ikinci sınıf üye muamelesi gördüğünü ve bunun kabul edilemez olduğuna değinmiştir:

“...Hükümet ve “başarı” pazarlamasında usta bürokratlar, yıllarca karşı çıkılan “üye olmaksızın güvenlik birliğine gitme” formülüne razı olurken yaptıkları gibi, BAB’a “ortak üye” olmayı da “başarı” gibi sunmaktan geri durmuyorlar. Oysa, ortak üyeliği kabul etmekle Türkiye, kendini, BAB’ın arka kapısından girip çıkan sığıntı derekesine düşürmüş oluyor.

Bu iki gelişmenin apaçık bir anlamı var: Türkiye, yönetimine hakim Batıcı seçkinler aksini iddia etseler de, Batı tarafından Batılı bir ülke olarak görülüyor. Batılı olma iddiasında direnmek, Türkiye’ye “2.sınıf” bir ülke statüsüne boyun eğme zulünü getiriyor...”²²⁷

Bir başka yazısında Kuru, Batıcı seçkinler olarak adlandırdığı Türk yönetici elitin ortak üyeliğin imkansızlığını bildiğini fakat tükürdüğünü yalayan pozisyonuna düşmemek için AT’ye üyeliğin mümkünmüş gibi gösterildiğini yazmıştır. Kuru;

“...Türkiye’yi 200 yıldır Batının peşine takan, bu amaçla alfabetini, kılık kıyafetini, takvimini, hayat tarzını, yasalarını değiştirerek bir kimlik krizine yol açanlar, bu yoğun çabanın iflasla sonuçlandığını gözlerden saklamak istiyorlar. Bugün AT üyesi ülkelerden daha fazla Avrupalı olan Türkiye, AT üyesi bile yapılmıyor...”²²⁸ diye yazmıştır.

Bununla birlikte Fehmi Kuru’nun aksini düşünen yazarlarda mevcuttur. Ferai Tınç’a göre Türkiye’nin AT ile olan ilişkilerini sadece tam üyelikle sınırlandırmak yanlıştır. Türkiye için önemli olanın AT’nin oluşturmaya çalıştığı ekonomik işbirliği olduğunu savunan Tınç, bu işbirliğinin Türkiye’nin çıkarına olduğunu yazmıştır. Bu bağlamda Türkiye’de bazı kesimlerin Türkiye’nin Avrupa siyasi birliği içinde yer almayacağı görüşünden hareket ederek, AT ile ilişkilerin kopmasını savunan görüşleri de eleştirmiştir. Tınç’ın yazısına kısaca bakacak olursak;

²²⁷ Fehmi Kuru, “Tercih Sizin, Zaman”, 14 Kasım 1992

²²⁸ Fehmi Kuru, “Onlar Ortak Biz Pazar”, Zaman, 21 Kasım 1992

“...Türkiye’de bazı çevreler Avrupa’nın birliğine karşı çıkıyorlar.

Gerekçeleri şu: Avrupa siyasi birliğini tamamlarsa Türkiye dışarıda kalır. Türkiye’nin Avrupa Topluluğu’na girme çabaları boşa gider ve onlar Türkiye’yi hiçbir zaman aralarına almazlar, ekonomik işbirliği süreci de tıkanır.

Avrupa’nın siyasi değil, ekonomik ağırlıklı birliği Türkiye’nin çıkarıdır. Bu temeldeki bir birlikte Türkiye’ye de yer vardır.

Böyle düşünenler, Türkiye’de gerçek bir demokrasinin yerleşebileceğine inanmayanlar Türkiye’de Avrupa ayarında demokrasi istemeyenlerdir...”²²⁹

Maastricht süreci ile ilgili en gerçekçi yorumu yapan isimlerden biri Ergun Balcı’dır. Balcı’ya göre AT, Maastricht’te öngörülen birliğe doğru yol almaktadır. Fakat aynı şekilde Avrupa halkları, Maastricht Antlaşması’nın iddialı hedefleri için henüz hazır değildir. Balcı’ya göre AT bürokratlarının ve devlet başkanlarının, kendi kamuoylarını dikkate almadan Maastricht Antlaşması’nı oluşturmaları yanlış. Bununla birlikte 1993’te kurulması düşünülen Ortak Güvenlik ve Dış politika, 1999’da tamamlanması öngörülen tek para birimi gibi hedefler AT için uygulanabilir olmakla birlikte, bu uygulanabilirlik uzun vadeli bir durumdur. Oysa Maastricht’te öngörülen tarihler bu hedefler için çok kısa bir geleceğe işaret etmektedir.²³⁰

Bu arada Kasım 1992’den itibaren AT ile ilgili tartışılan bir başka konu ise 1994 yılında tamamlanması gereken Gümrük Birliği’dir. Mehmet Ali Birand, Sabah’taki köşesinde Demirel hükümetinin sessiz sedasız AT ile Gümrük Birliği’ne gittiğini yazmıştır. Birand, söz konusu bu süreci desteklemekle birlikte ödenmesi gereken bedelin ağır olduğuna da işaret etmiştir. Fakat Birand’a göre Gümrük Birliği yolu pürüzsüz değildir zira bürokrasinin kalıplaşmış ilişkileri, kişisel menfaatler Birand’a göre Gümrük Birliği önündeki engellerdir.²³¹

Avrupa Topluluğu’ndan gelen insan hakları eleştirileri Türkiye’de adeta milli bir dava haline gelmiş, Türk basını Avrupa’dan gelen eleştirilere cevap vermeyi kendine görev bilmiştir. Özellikle 1992’de yaşanan Nevruz Olayları daha önce yaşanan Kürt mültecileriyle ilgili olarak yapılan eleştiriler Türk basınının sert

²²⁹ Ferai Tınç, “Maastricht’e Evet”, Hürriyet, 13 Eylül 1992

²³⁰ Ergun Balcı, “Avrupa’daki Kargaşa”, Cumhuriyet, 25 Eylül 1992

²³¹ Mehmet Ali Birand, “AT ile Gümrük Birliği’ne Gidiyoruz”, Sabah, 10 Kasım 1992

tepkisini çekmiştir. Nitekim insan hakları 1993 yılı boyunca da Türkiye-AT ilişkilerindeki ağırlığını korumuştur. Avrupa Parlamentosu Şubat 1993'te Türkiye'ye yönelik gazeteci cinayetlerini eleştiren bir bildiri yayınlamıştır. Bu bildiri derhal Zaman gazetesinin tepkisini çekmiş ve gazete bu haberi "Avrupa Yine Bölücü" başlığı ile vermiştir.²³²

Bununla birlikte Zaman gazetesinin AT'ye dönük algılamalarının her geçen gün daha da sertleştiğini söyleyebiliriz. Öyle ki 26 Mart'taki bir haberde AT'nin Türkiye'de aile planlamasına destek verdiğini bildirmesi bile gazetede kuşkuyla karşılanmış ve haber "AT'ın Derdi Nüfusumuz" başlığı ile verilmiştir.²³³

Tekrar Gümrük Birliği tartışmalarına geri dönecek olursak 1993 yılı boyunca AT-Türkiye ilişkilerinin ana eksenini oluşturduğunu görebiliriz. 1994 yılının sonunda Gümrük Birliği'ne gidilmesinin öngören Katma Protokol'e göre Türkiye'nin teknik düzenlemeler yaparak, Gümrük Birliği'ne gitmesi gerekmektedir ve zaten hükümetten yapılan açıklamalarda bu yönde olmuştur. Haziran 1993'teki Kopenhag Zirvesi'nde AT, Türkiye ile Gümrük Birliği'ne gitme kararı almıştır.²³⁴ Kasım 1993'te gerçekleştirilen Türkiye-AT Ortaklık Konseyi toplantısına da bu olumlu hava damgasını vurmuş²³⁵ hatta bu olumlu hava basında daha önce AT'ye yönelik kuşkucu bakışa sahip kesimlerde de yumuşama yaşanmasına neden olmuştur. Nitekim Zaman gazetesinde Fikret Ertan "AT ile Yeni Dönem" başlıklı yazısında ilişkilerin bu noktaya gelmesinden bir derece memnun bir havayla şunları kaleme almıştır:

"...Topluluk, Türkiye'ye olan tavrını değiştirdi. Sebebi ne diyeceksiniz: Geçen hafta önemli bir toplantıya katılan İtalyan Profesör Bonvicini bunu şöyle izah ediyor: Türkiye'nin tam üyeliği konusunda Topluluk uzun süre bir karara varamadı. Şimdi ise Topluluk Türkiye'nin eksikliğinin siyasi ve güvenlik açısından ne kadar pahalı bir bedel olduğunun farkına vardı. İşte bu bakımdan Topluluk Türkiye'ye kendisi ile ilgilendiği yolunda en azından ilk mesaj vermeyi kararlaştırdı.

²³² "Avrupa Yine Bölücü", Zaman, 28 Şubat 1993

²³³ "AT'ın Derdi Nüfusumuz", Zaman, 26 Mart 1993

²³⁴ "AT'den Sıcak Ses", Hürriyet, 24 Haziran 1993

²³⁵ "Türk-AT İlişkilerinde Bahar", Cumhuriyet, 10 Kasım 1993

Evet...Topluluk ile yeni bir döneme giriyoruz. Bu kesin.”²³⁶

Türkiye'nin AT ile gümrük birliğine gideceğini açıklamasının ardından Türk sanayici ve işadamlarının bazıları durumun kendilerini zora sokacağını belirterek, gümrük birliğine karşı tavrı almışlardır. Hatta öyle ki AT ile sivil toplumun ilişkilerinde köprü vazifesi göre İktisadi Kalkınma Vakfı'ndan bile zaman zaman AT'nin üzerine düşeni yapmadığı yönünde açıklamalar yapılmıştır.²³⁷

Bazı iş çevrelerinin gümrük birliğine karşı tavrı almasını eleştiren Hadi Uluengin, yıllarca “milli sanayi” söylemiyle Türk halkının soyulduğunu belirtmiş ve gümrük birliği ile bu durumun ortadan kalkacağını ve Türk insanının da kaliteli mala ulaşabileceğini ve Batı standardını yakalayabileceğini dile getirmiştir.

“...AT, gümrük birliğine gitmeyi babasının hayrına onaylamamaktadır. Topluluk sermayesi Türkiye pazarından kar beklemektedir.

...Devlet eliyle palazlandırılan ve himayeci ithal ikamelerine sığınarak kötü mala fahiş fiyat politikası uygulayan Türk sermayedarlarının belirli bir bölümü, ülkemizdeki çarkı çok daha pahalıya ödetmektedir.

...Makul sınırlar içinde ve sınırlı bir süre gözetilmesi gereken Türkiye sermayedarlarının çağdaşlaşması şimdi bir zorunluluk oluşturmaktadır.

Onların, kapitalizmin amentüsü niteliğindeki “rekabet yaratıcılıktır” sözünü hayata geçirmesi gerekmektedir.

*Gümrük Birliği ise bu tür bir uygulama için bulunmaz fırsat sunmaktadır...”*²³⁸

Gümrük birliğine gidilmesi yönündeki bu yorumlara rağmen Gümrük Birliği'nin sakıncaları olduğuna inanan isimler de mevcuttur. Cumhuriyet gazetesinde o dönem belli aralıklarla yazı yazan Erol Manisalı bu isimlerden biridir. Manisalı, Türkiye'nin AT'ye tam üye olmadan gümrük birliğinin gerçekleştirilmesine karşı çıkmıştır. Ona göre gümrük birliği, 3. Ülkelerle olan ticarete Topluluk tarifelerinin kabul edilmesini şart koştuğu için Türk ekonomisine

²³⁶ Fikret Ertan, “AT İle Yeni Dönem”, Zaman, 16 Kasım 1993

²³⁷ “Avrupa Topluluğu Unutkan”, Hürriyet, 23 Ağustos 1993

²³⁸ Hadi Uluengin, “Gümrük Birliği ve Türk Kapitalizmi”, Hürriyet, 11 Ağustos 1993

zarar verecek niteliktedir. Bu noktada onun yazısından alıntı yapmak, görüşlerini daha da aydınlatacaktır.

“...Gümrük Birliği’ne katılmakla...Türkiye, kendisi dışında, AT tarafından Brüksel’de belirlenecek üçüncü ülkelere yönelik tarifeler rejimine, dış ticaret politikalarına uymak zorunda bırakılmış oluyor. Türkiye tam üye olsaydı sorun yoktu. Çünkü Türkiye’de bir AT’li olarak izlenecek tarifeler rejiminin ve dış ticaret politikasının belirlenmesinde söz sahibi olacaktı. Oysa tam üye olmadığı, ortak üye olduğu için tam üye olanların belirlediği AT tarifeler rejimine ve dış ticaret politikasına, gümrük birliğine girdiği için otomatik olarak uymak zorunda kalacak...”²³⁹

Yazının devamında da Gümrük Birliğine dahil olmanın Türkiye’ye ekonomi ve politika açısından şu dezavantajlara ve bedellere neden olacağını yazmıştır Manisalı:

*“...**Ekonomik Sakıncalar:** AT’nin dış ticaret politikası ve Türkiye’nin dış ticaret politikası, her zaman uyum içinde olmayabilir. Örneğin Türkiye’nin Japonya ile veya yeni Türk cumhuriyetleri ile özel ilişkileri vardır. Eğer Türkiye, tam üye olarak Gümrük Birliği’ne girmiş olsa bu farklı noktaları, karar verici tam üyelere biri olarak engelleyebilir veya bazı orta yollar bulabilirdi...*

***Politik Sakıncalar:** Kendisi karar verenler arasında olmadığı halde kendi dışında verilen kararları uygulamak zorunda kalacağı için, dış politikası ve dış ekonomik ilişkiler politikası ile ilgili hükümler hakkını AT’ye devretmiş olacaktır...”²⁴⁰*

Görüldüğü gibi genel olarak Türk basınının Türkiye-AT ilişkilerine bakışı, Tanzimat’tan beri takip edilen Batıcılık politikalarıyla paralellik arz etmiştir. Zaman gazetesi 1991-1993 arası dönemde AT’ye alternatif olarak Türk ve İslam kimliklerini kullanarak, Orta Asya ve Ortadoğu coğrafyasında yeni oluşumları hararetle desteklemiş, AT’yi Hıristiyan kulübü olarak adlandırmıştır. Diğer üç gazete ise genelde AT’ye üyelik sürecini desteklemiştir.

²³⁹ Erol Manisalı, “Türkiye ve AT’nin Gümrük Birliği”, Cumhuriyet, 8 Temmuz 1993

²⁴⁰ Erol Manisalı, “a.g.m.”, 8 Temmuz 1993

Bununla birlikte AT konusunda gazetenin yayın politikalarıyla, köşe yazarlarının görüşleri arasında küçük de olsa ayrılıklar olduğunu söyleyebiliriz. Cumhuriyet gazetesi genel olarak AT'ye üyelik sürecini desteklerken, Erol Manisalı gibi bazı isimler AT'ye üyelik sürecindeki gelişmelere daha şüpheli yaklaşmıştır. Ayrıca AT'den yöneltilen eleştirilere karşı gazeteler daha heyecanlı haberler geçerken, köşe yazarlarının yorumları nispeten daha soğukkanlı olmuştur. Hürriyet ve Sabah gazeteleri eleştirilerin yükseldiği zamanlarda böylesine heyecanlı haberler yaparken, bu gazetelerin yazarlarından Hadi Uluengin, Cengiz Çandar gibi bazı isimler daha soğukkanlı yorumlarda bulunmuşlardır.

Bir diğer açıdan AT'ye üyelik sürecinde basının hassasiyeti her daim yüksek olmuştur. Öyle ki AT üyesi olan bir ülkeden gelen iyi ya da kötü yöndeki haberler hemen manşetlere taşınmış, adeta Topluluğun resmi görüşüymüş gibi işlenmiştir.

Kıbrıs sorunu, Körfez Savaşı sonrası K. Irak'ta yaşanan mülteci sorunu, Kürt Sorunu gibi sorunlar AT-Türkiye ilişkilerini bu dönemde etkisi altına almıştır. Bugünde hala bu sorunlar AB-Türkiye ilişkilerinde üyelik süreci önünde engel olarak görülmekte ve Türkiye'den adım atması beklenmektedir.

Son olarak Gümrük Birliği'nin tamamlanması yönünde atılan adımlar basında genel olarak sevinç yaratmıştır. Bununla birlikte bazı kalemler Gümrük Birliği konusunda sürece şüpheyle yaklaşmışlardır.

1991-1993 DÖNEMİ ULUSLARARASI İLİŞKİLERDE ÇATIŞMA DURUMLARINA BASININ BAKIŞI

4.2.1. KÖRFEZ SAVAŞI, ORTADOĞU'DAKİ YENİ GELİŞMELER VE YENİ DÜNYA DÜZENİ KAVRAMLARININ BASINDAKİ İŞLENİŞİ

Irak lideri Saddam Hüseyin'in emriyle Irak ordusu, 2 Ağustos 1990'da Kuveyt'i işgal etmiştir. Bu durum Soğuk Savaş sonrasında hegemon güç olarak uluslararası sistemde rakipsiz kalan ABD'de ve Batı dünyasında kızgınlığa yol açmıştır. Nitekim bölgedeki petrol kaynaklarının güvenliğini tehdit eden Irak'ın bu hareketinden en fazla zararı görecektir olan bölge petrolünü hayati çıkarı sayan Batı dünyası olacaktır.

Soğuk Savaşın bitmesiyle birlikte ABD'nin Ortadoğu bölgesine yönelik politikalarında belli oranda rahatlama olmuştur. SSCB'nin yokluğunda bölgede Suriye gibi ülkelerin etkin olması imkansızlaşmıştır. Bununla birlikte ABD'nin bölgeye yönelik başlıca politikalarını şöyle sayabiliriz:

- a) Petrol kaynakları üzerinde denetim kurmak ve petrolün dünya pazarlarına sorunsuz ulaşımını sağlamak.
- b) İsrail'in bölgede varlığını sürdürmesini sağlamak
- c) Bölgedeki iki devleti İran ve Irak'ı çevrelemek ve kontrol etmek
- d) Fundamentalist akımların güçlenmesini önlemek ve kitle imha silahlarının yaygınlaşmasının engellenmesi.²⁴¹

Körfez krizi Türkiye açısından da yeni bir döneme işaret etmektedir. Soğuk Savaşın de facto bitimiyle birlikte Türkiye'nin stratejik önemini kaybettiği yönünde yapılan yorumlar, Körfez krizinin ortaya çıkmasıyla birlikte değişmiştir. Aslında bu dönemde Cumhurbaşkanı Turgut Özal'ın girişimleri de Türkiye'nin bölgedeki konumunu sağlamlaştırmak ve stratejik konumu tekrar elde etmeye yönelik olmuştur. Ayrıca Özal'a göre izlenen aktif politikayla Türkiye bölgede lider

²⁴¹ İlhan Uzgel, *ABD ve NATO'yla İlişkiler, Türk Dış Politikası, Kurtuluş Savaşından Bugüne: Olgular, Belgeler, Yorumlar*, ed. Baskın Oran, cilt II, 11. baskı, İstanbul, İletişim Yayınları, 2009, s. 254.

bir pozisyonda olabilecek, ABD ve AB ile sıkı ekonomik ve ticari ilişkiler gerçekleştirebilecek ve bu sayede AB'ye girebilecektir.²⁴²

Özal'ın bir koyup üç almak olarak nitelendirdiği Körfez politikası ve ABD ile tam işbirliği bazı köşe yazarlarınca eleştirilmiştir. Bununla birlikte gazetelerin günlük haberleri aktarması ise küçük de olsa bir ABD yanlılığının olduğunu göstermektedir. Saddam'ı haklı bulan ise yoktur.

Ağustos 1990'da başlayan Körfez Krizi'nde BM Güvenlik Konseyi Kuveyt'e müdahale kararı almış ve ABD Başkanı Bush da Irak'a Kuveyt'ten çekilmek için 15 Ocak 1991'e kadar süre tanımıştır.

Bu dönemde Türk kamuoyu ve hatta dış politika ile yakından ilgilenenler bile çıkacak savaşta Türkiye'nin rol alıp almayacağını tam olarak bilememektedir. Nitekim bu konuda Ferai Tınc, 3 Ocak 1991 tarihli yazısında Türkiye'nin adım adım ABD politikalarına doğru ilerlediğini belirtmiş, bunun yanında bu politikaların sorgulanmamasını eleştirmiştir. Yazıda İngiltere dışında diğer Avrupa devletlerinin bile ABD politikaları eleştirdiğine değinen Tınc'a göre Türkiye, bazı Ortadoğu ülkeleriyle birlikte merkeze yakın bir pozisyondadır.

“ ...Türkiye ise merkezde ABD'nin bulunduğu halkalar arasında, Mısır, Suudi Arabistan ve diğer Körfez emirliklerinin bulunduğu merkeze en yakın halkada yer aldı.

Ve şimdi, Başkan Bush'un içinde 'Saddam'ın geri adım atacağı' yolunda bir his doğuvmesine rağmen savaş retoriğinin tırmandığı bir dönemde Türkiye kendisini savaşın eşiğinde buluverdi. Üstelik Türk kamuoyu hala bu savaşta ne işi olabileceğini anlayabilmiş değil... ”²⁴³

Ferai Tınc'ın dediği gibi Ocak ayından itibaren Türkiye muhtemel bir savaşın ayak seslerini daha çok duymaya başlamıştır. NATO Savunma Planlama Komitesi ise 2 Ocak 1991'de Türkiye'nin yardım isteğini olumlu cevaplamış ve Türkiye'ye 42 savaş uçağı ve 576 askeri personel gönderme kararı almıştır. Bu karar

²⁴² İlhan Uzgel, *a.g.m.*, s.254

²⁴³ Ferai Tınc, “Savaş Boy Uzatmıyor”, Hürriyet, 3 Ocak 1991

Ankara’da memnuniyetle karşılanmıştır.²⁴⁴ Bu memnuniyetin esas kaynağını NATO’nun Soğuk Savaş sonrasındaki ilk krizde Türkiye’yi yalnız bırakmaması oluşturmaktadır. Fakat bununla birlikte NATO’nun göndermeyi düşündüğü uçaklar arasında Türkiye’nin istediği F-16 ve Tornado uçaklarının bulunmaması ertesi günlerde basının Çevik Kuvveti, “Çürük Kuvvet” olarak adlandırmasına neden olmuştur.²⁴⁵

Bu arada krizin çözümü için Irak Dışişleri Bakanı Tarık Aziz ve Amerika Birleşik Devletleri Dışişleri Bakanı 9 Ocak’ta Cenevre’de bir araya gelmişlerdir. Görüşmenin yapıldığı 9 Ocak 1991’deki haberlerde ise bu görüşmeden çok ABD Dışişleri Bakanı J. Baker’ın, Türkiye’ye yapacağı ziyaret ön plandadır. Bu haberlere göre Cenevre’den olumsuz sonuç çıkması durumunda Baker, Türkiye’den ortak üslerin kullanılmasını isteyecektir. Hürriyet gazetesinde Oktay Ekşi’ye göre ise üslerin istenmesi göstermelik bir gelişmedir zira Türkiye’nin kriz boyunca tuttuğu taraf bellidir.

“...James Baker’ın ziyareti ardından Bakanlar Kurulu’nun toplantıya çağırılması ve göstermelik bir ‘ ABD, Türkiye’deki Ortak Savunma Tesislerini kullanabilir’ kararının çıkartılması, meselenin özünü, yani Türkiye’nin aylar önce- tabiri caizse- ‘satıldığı’ gerçeğini değiştirmez. Bu sadece gerçeğe bir kılıf giydirmeye yarar ki, bu kılıf da uzun vadede kimseyi, alınan kararların siyasi ve tarihi sorumluluğundan kurtarmaz.

Şundan dolayı:

Türkiye’deki, Ortak Savunma Tesislerinin ABD tarafından örneğin Irak’a bir saldırıda bulunmak için kullanılması, Türkiye’yi çok büyük bir ihtimalle Körfez Savaşı’nın içine sokacaktır. Üstelik Türkiye’nin katılması hiç de zorunlu olmayan ve birkaç akıllı havada hariç, kamuoyunun da bulaşmak istemediği bir savaşın içine...”²⁴⁶

Türk basınındaki savaş çıkma olasılığının yüksek olduğu haberleri 6.5 saat süren Cenevre görüşmelerinden olumlu sonucun çıkmasıyla birlikte kesinleşmiştir.

²⁴⁴ “Şimdi de NATO, Saddam’ın Karşısında”, Hürriyet, 3 Ocak 1991

²⁴⁵ “Çevik” Değil “Çürük” Kuvvet, Hürriyet, 5 Ocak 1991

²⁴⁶ Oktay Ekşi, “Ramak Kaldı”, Hürriyet, 9 Ocak 1991

Nitekim daha taraflar Cenevre’de görüşmeye başlamadan önce ABD yönetimi Irak’ın Kuveyt’ten koşulsuz çekilmesi isteğinden taviz vermemiş, Irak yönetimi ise Kuveyt meselesinin Filistin meselesiyle eş zamanlı görüşülmesinde diretmiştir.²⁴⁷ Aynı kaygıyı kamuoyunda da gözlemlemek mümkündür. Öyle ki daha savaş başlamamasına rağmen basında ve kamuoyunda oluşan algılamaya bakarsak Irak’ın, Türkiye’ye saldırması beklenmiştir. Hatta basın bu dönemde Irak’ın elindeki kimyasal silahlara karşı tedbir almak için halkı bilinçlendirici haberler vermişlerdir.²⁴⁸

Türkiye’de savaşın çıkacağına olan inanç, tarafların uzlaşmaz tutumları sebebiyle artmıştır. Bu çerçevede basında tartışılan bir konu da Türkiye’nin savaşta nerede yer alacağı olmuştur. Genel görüş savaşa katılmama yönünde olmasına rağmen ABD’nin Türkiye’den İncirlik Hava Üssü’nü savaş uçaklarına açma talebi ve hükümetin bu talebe olumlu yaklaşımı bazı isimlerin Türkiye’nin de savaşan taraflardan biri olabileceği yönünde görüşler dile getirmesine neden olmuştur. Bu isimlerden biri Hasan Cemal’dır. Cemal’e göre İncirlik Üssü’nden havalanan ABD uçaklarının Irak’ı vurması Irak’ın da Türkiye’ye saldırmasına olanak tanıyacak bir gelişmedir. Cemal bu konuda Özal’ın kumar oynadığını belirtmiş ve şöyle yazmıştır:

“...Türkiye, Çevik Kuvvet’le, 48 Amerikan savaş uçağından oluşan yeni filolarla, İncirlik üssünden kaynaklanan faaliyetlerle, bir saldırıyı davet edebilecek, bir saldırıyı kışkırtabilecek politikalar, izleyecek olursa, ne olacaktır? Özal-ANAP iktidarının yönelişleri Türkiye’yi Washington damgalı oldu-bittilerle karşı karşıya bırakırsa ne olacaktır?”

...Cumhurbaşkanı Turgut Özal son derece tehlikeli bir kumar oynuyor. Türkiye bir anda kendini ateşin içinde bulabilir.”²⁴⁹

Aynı şekilde Cumhuriyet gazetesinin bir başka yazarı olan İlhan Selçuk’ta ABD’den gelen 48 savaş Uçağı ve İncirlik Üssü’nün kullanılmasıyla Türkiye’den ikinci cephenin açılacağını belirtmiş ve Turgut Özal’ın Türkiye’yi her ne pahasına olursa olsun savaşa sokmak istediğini yazmıştır:

²⁴⁷ “Irak’a Taviz Yok”, Sabah, 6 Ocak 1991

²⁴⁸ “Güneydoğu’da Sessiz Bekleyiş”, Hürriyet, 14 Ocak 1991

²⁴⁹ Hasan Cemal, “ABD’den 48 Uçak...Ya da Özal’ın Kumarı...”, Cumhuriyet, 15 Ocak 1991

“...Sorumsuz Cumhurbaşkanı'nın ne pahasına olursa olsun Türkiye'yi savaş sokmak istediği artık apaçık bir gerçektir; Özal savaşla özdeşleşti.

Savaş tehlikesine karşı bir devletin kendi topraklarında her türlü önlemi alması doğaldır, ama hükümetin Büyük Millet Meclisi'nden aldığı yetkiyle “yabancı silahlı kuvveti” ülkeye çağırmasının anlamı nedir? ABD'nin Irak'ın güneyindeki Suudi Arabistan'da yaptığı askeri yığıntıktan sonra kuzey cephesinde konuşlanması “ikinci cepheye” yönelmesi değil mi?... Bush, Irak'a karşı saldırı emrini verdiği anda, Türkiye'deki Amerikan hava gücünün komutanı ülkemizi savaşın göbeğine itmeyecek midir?”²⁵⁰

Basında ve kamuoyunda oluşan “Özal, Türkiye'yi savaşa sokmak istiyor” algılaması Cumhurbaşkanının demeçleri sayesinde daha da artmıştır. Körfez Krizi'nin başından itibaren tüm diplomatik gelenekleri hiçe sayarak, zaman zaman hükümeti atlayarak ABD yönetimiyle kişisel temaslarda bulunması ve kendini başkanlık sistemindeki gibi yetkilerle donatması hep eleştirilmiştir. Hatta 16 Ocak'ta ANAP milletvekillerine hitaben yaptığı konuşma cumhurbaşkanlığının tarafsızlık konumunun Özal'ın elinde ne hale geldiğini göstermiştir. Konuşmada ANAP milletvekillerinden hükümete savaş yetkisi vermelerini isteyen Özal'ın basına yansıyan sözleri şunlardır:

“Yüzde 99 savaş çıkacak. Biz ilk harekâta girmeyiz. Ama savaş bir iki gün içinde sonuçlanmazsa devreye girebiliriz. Ayrıca savaş sonrası Kuzey Irak'ta Kürt devleti kurdurma çabaları da var. Buna müsaade edemeyiz. Gelişmeler karşısında hükümet müdahale gereği hissedebilir. Hükümete istediği yetkiyi verin.”²⁵¹

Özal'ın bu demeci Hürriyet gazetesinden Emin Çölaşan'ın tepkisini çekmiştir. Nitekim yazısında Özal'ın tarafsızlık konumunu ve tutarsız politikalarını eleştiren Çölaşan, Türkiye'nin ABD tarafından yürütülen politikalarla yönlendirildiği savunmuş ve endişelerini dile getirmiştir.

“...Sorumsuz Cumhurbaşkanı, önceki gece televizyon'a çıktı ve “Bize saldırı olmadığı sürece savaşa girmeyeceğiz” dedi. Dün Meclis'te ANAP

²⁵⁰ İlhan Selçuk, “İkinci Cephe?”, Cumhuriyet, 16 Ocak 1991

²⁵¹ Hürriyet, 16 Ocak 1991

milletvekillerini gruplar halinde çağırıldı ve onlara, hükümetin yakında Meclis'ten savaş yetkisi isteyebileceğini söyledi. Kendisi adeta bir parti başkanı!... ANAP'lı milletvekilleri ise, anlaşıldığı kadarıyla savaş konusunda uzaktan kumandayla oy verecekler.

...Bunların hangi sözüne güvenelim biz? Bir koyu üç alacağımıza mı, savaşa gireceğimize mi girmeyeceğimize mi neye?... Hangi söylediklerine?

Çok merak ediyorum, acaba sorumsuz Cumhurbaşkanı ne yapacağını biliyor mu?... Yoksa son anda Amerika tarafından esecek rüzgarları mı bekliyor? Ya bizim Yedek Başbakan?... Olup biteni kavradı mı acaba?"²⁵²

Bir başka isim Sedat Ergin ise Özal'ın izlediği politikaların halktan neden destek görmediğini sorgulamış ve bunun sebebi olarak da kamuoyunun ulusal çıkar konusunda yeterince aydınlatılmamasını göstermiştir. Ergin'in de belirttiği gibi Özal'ın izlediği bu politika ulusal konsensüsü değil belirli bir azınlığı temsil etmektedir. Bu nokta da Ergin'in yazısından alıntı yapmak gerekirse, yazıda bunun sebebi şöyle izah edilmiştir:

"...Bu neden böyledir? Bir kere Özal yönetiminin kendi açısından izlediği politikanın haklılığını Türk kamuoyuna yeterince izah edilebildiği söylenemez. İkinci neden kitle desteğini büyük ölçüde kaybedip, temsil niteliğini yitirmiş bir yönetim işbaşındayken ve üstelik Cumhurbaşkanı Özal'ın yetkileri tartışma konusuyken izlenen politikaların hiç olmazsa bir bölümü doğru bile olsa bunları Türk kamuoyuna zaten izah edebilme imkanı yoktur... Türk halkı Saddam Hüseyin'in işgalini kınamakla birlikte kendi ulusal çıkarlarını Kuveyt'in kurtarılması için girişilecek bir savaşa katılma kararıyla özdeşleştirememektedir..."²⁵³

Cumhuriyet gazetesi yazarlarından Haluk Gerger ise 11 Ocak tarihli yazısında Türkiye'nin savaşa gireceğini yazmış ve bu durumu ABD'ye ve uluslararası kurumlara olan bağımlıkla kanıtlamaya çalışmıştır. Gerger, aynı Sedat Ergin gibi Özal'ın politik prestij ve meşruiyet açısından düşüşte olduğu görüşünü paylaşmış ve fakat Körfez Savaşı'na katılma isteğini ise içerde yaşadığı bu düşüşü,

²⁵² Emin Çölaşan, "Hangi Söylediğine İnanalım", Hürriyet, 16 Ocak 1991

²⁵³ Sedat Ergin, "Savaş Kararı ve Ulusal Çıkarları Tanımlama Gereği", Hürriyet, 14 Ocak 1991

dış politikada gerçekleştireceği bir başarı ile tersine çevirmeyi amaçlamasına bağlamıştır. Aynı şekilde Özal'ın politikalarının Irak'ı kışkırtıcı nitelikte olduğuna değinen Gerger, Özal'ı sert bir şekilde eleştirmiştir.

“...Özal... sistemin mantığının kendisine dayattığı bir rolü de oynuyor. İç savaşla başlayan politik yaşamının, sistemin doğası gereği, bu kez de dış savaşla ancak sürebileceğini görüyor.

Gerçekten de Özal'ın savaştan başka umarı kalmamıştır. Politik geleceğini ve uluslararası konumunu savaşa bağlayarak barışı zaten çoktan yitirmiştir...Bir ülkenin devlet başkanı ülkesini savaşa bulaştırmak için elindeki her çareye başvurmakta, ülkesini daha savaş çıkmadan çatışmanın tarafı yapmak için her türlü olup bittiyi denemekte, kendisine savaş kararı alma bahanesi versin diye düşman bellediği ülkeyi saldırıya kışkırtacak eylemlere dahi girişebilmektedir...”²⁵⁴

Savaşa giden yolda Türk basının tutumu her türlü uzlaşmazlıktan Saddam yönetiminin sorumlu tutulması yönünde olmuştur. Saddam yönetimi sorunun ortaya çıkmasına neden olmakla birlikte Ağustos 1990- Ocak 1991 arası dönemde gerçekleştirilmeye çalışılan her barış girişimi Türk basınında geniş yer bulmuş ve fakat bu girişimlerden sonuç alınmaması hep Saddam yönetimine mal edilmiştir. Nitekim Ali Sirmen, Fransa Cumhurbaşkanı François Mitterrand'ın barış önerisine değindiği yazısında basının bu tek taraflı tutumunu da ele almıştır. Sirmen,

“...Fransa Cumhurbaşkanı François Mitterrand'ın öne sürdüğü “ara yolcu” olarak nitelendirebileceğimiz öneri ise ilginçtir. Mitterrand önce Saddam'ın Kuveyt'ten çekilmesini değil, çekilmeyi kabul etmesini önermekte, ikinci adım olarak da karşı tarafın Irak'a saldırmama yükümlülüğü altına girmesini istemekte, Bağdat'ın ondan sonra Kuveyt'i boşaltması, son aşama olarak da Ortadoğu konusunda uluslararası konferansın toplanmasını ileri sürmektedir.

Bu aşamalı öneri barışa giden yolu açabilecek faydacı bir çözümdür.

Ne var ki Saddam'ı uzlaşmazlıkla suçlayan Beyaz Saray, François Mitterrand'ın bu çok yararlı önerisine bir türlü yaklaşmamakta, kendi koşulunu tartışmayı bile kabul etmeyerek uzlaşmaz tavrını sürdürmektedir.

²⁵⁴ Haluk Gerger, “Türkiye Nereye?”, Cumhuriyet, 11 Ocak 1991

Doğrusu, bir kısım basının olayın bu yönünü görmemekte direnmesini anlamak oldukça güçtür."²⁵⁵

Tüm çabalara rağmen bir türlü tarafların uzlaştırılmaması savaş seçeneğinin 13 Ocak 1991 tarihinde kesinleştiği anlamına gelmektedir. Zira 13 Ocak 1991'de Irak'a Kuveyt'ten çıkması için tanınan sürenin bitimine 2 gün kala ABD Dışişleri Bakanı James Baker, Türkiye'yi ziyaret etmiş ve ziyaret sonrasında 4 ana başlık ön plana çıkmıştır. Savaş olasılığının yüksek olduğunun vurgulandığı ziyaret sırasında Türkiye'den ABD'ye olan desteğin sürmesi, olası bir müdahalede sınırlı askeri destek istenebileceği vurgulanmış bu istekler karşılığında ise ABD'nin Türkiye'ye askeri ve ekonomik destek vereceği Türk makamlarına bildirilmiştir.²⁵⁶

Aynı şekilde sorunun barışçıl yollardan çözülmesini isteyen diğer aktörler de Irak'ın koşulsuz çekilmeyi kabul etmemesi nedeniyle tutumlarını sertleştirmiştir. AT Dışişleri Bakanları, Körfez Krizi'ndeki politikalarını görüşmek için gerçekleştirdikleri toplantıda Irak'ın uzlaşmaz tavrı nedeniyle AT'nin daha fazla girişimde bulunmaması yönünde karar almıştır.²⁵⁷ AT bünyesi ülkelerde de savaş sesleri yükseldikçe iktidarlara olan destek artmıştır.²⁵⁸

Bir gerçek olarak muhtemel bir savaşta ABD öncülüğündeki müttefik kuvvetlerin askeri açıdan başarılı olacağı daha savaş başlamadan Türk basınında ve kamuoyundaki yaygın kanaattir. Bu çerçevede o dönemde Türk basınında ilgilendiği bir başka konuda savaş sonrasında Saddam rejimine ne olacağıdır. Bazı isimler savaş sonrasında Irak'ın askeri varlığının tamamen ortadan kaldırılmasını bölgede İran'ın etkisini arttıracığı endişesiyle izlemişlerdir. Nitekim Ergun Balcı, bu konuyla ilgili bir yazısında hem müttefik kuvvetlerin hem de Suudi Arabistan ve Mısır'ın bu kaygıyı paylaştıklarını belirtmiş ve savaş sonrasında Körfez'in yeniden yapılanmasında Irak'ın İran ve Suriye'yi dengeleyici faktör olarak varlığını sürdüreceğini yazmıştır. Zira bölgede Irak'ın askeri varlığı aynı zamanda Araplar

²⁵⁵ Ali Sirmen, "Savaşa Doğru Mu?", Cumhuriyet, 11 Ocak 1991

²⁵⁶ "Baker'dan 4 Mesaj", Cumhuriyet, 14 Ocak 1991

²⁵⁷ "Avrupa Topluluğu Irak'a Karşı Savaş Kararı Aldı", Sabah, 15 Ocak 1991

²⁵⁸ "Avrupalılar da "Savaş" Dedi!", Sabah, 17 Ocak 1991

açısından İsrail ile olan dengeyi de sağlamaktadır.²⁵⁹ Kuşkusuz bu endişeler yersiz değildir ve Ortadoğu ile ilgili bir gerçeği tekrar gözler önüne sermiştir. Bölgede var olan kaygan zeminde hiçbir aktörün varlığı kesin değildir ve kurulu dengede birer taş olan aktörlerden her hangi birinin çekilmesi kaos durumunun ortaya çıkması ile sonuçlanmaktadır.

Nihayet 17 Ocak sabah saatlerinde Irak'a beklenen hareket gerçekleştirilmiş ve hava akınları başlamıştır. Bu noktada Hürriyet gazetesinin tutumuna, soruna adeta tarafmış gibi yaklaşımı nedeniyle bakmakta fayda vardır. Hürriyet gazetesi 17 Ocak 1991'de birinci sayfadan bir bildiri yayınlamıştır. "Bir Çılgının Ettiği" başlığını taşıyan yazıda Saddam, Türkiye'ye saldırmaması konusunda adeta uyarılmıştır.²⁶⁰ Yazıda insanlığın bir ilkbahar dönemini yaşadığını fakat Saddam gibilerin bu ilkbahar havasını bozduğu belirtilmiş adeta Fukuyama'nın meşhur "tarihin sonu" tezine yakın bir dil kullanılmıştır.

Savaşın başlaması ile birlikte Özal'ın savunduğu Türkiye'nin dışarıda kalmaması görüşü tekrar tartışmaya açılmıştır. Nitekim Özal'a göre Türkiye savaşta üsleri ABD'nin kullanımına açmak zorundadır. Özal bunun sebebi olarak savaş sonrasında "bölgenin yeniden imarında söz sahibi olabilmek" olarak göstermiştir. Özal'ın, "*O zaman bugüne kadar ambargo uygulamalarımızın da bir anlamı kalmaz. Eğer biz üsleri kullandırmazsak masaya oturamayız. Ne farkımız kalır bizim İran'dan, Suriye'den. Masaya oturmak istiyorsak, onlar gibi dışarıda kalmama düşüncesindeyse, bu işte biz de olmalıyız.*"²⁶¹ şeklindeki demeci bu durumun ispatı niteliğindedir.

Ertuğrul Özkök, Turgut Özal'ın yukarıdaki demecinde belirttiği şekilde masaya oturmak için dışarıda kalmama politikasını, savaşa girmemek koşuluyla desteklemiştir. Özkök'e göre masaya oturmak için illa savaşa girmek şart değildir. Özkök;

²⁵⁹ Ergun Balcı, "Politika ve Savaş", Cumhuriyet, 13 Ocak 1991

²⁶⁰ Söz konusu yazısı için ekler bölümüne bakınız.

²⁶¹ "Özal: Biz Üsleri Kullandırmaya Mecburuz", Hürriyet, 17 Ocak 1991, Özal'ın bir başka demeci için bakınız: "Özal: Bizde Asker Gönderseydik", Sabah, 18 Ocak 1991

“...Şimdi burada sorulacak soru şudur: Batı entegrasyonu içinde yer almak için, Türkiye’yi bir savaşa götürebilecek riskler almak tehlikeli bir oyun değil midir?

İşin sonunda kesinlikle savaşa girmek varsa, evet.

Ama ya yoksa...

Bu da siyasi bir davranış biçimidir ve üzerinde düşünülmesi yararlı olur. Mitterrand gibi, dünya sosyalist hareketinin önde gelen simalarından biri, iki gün arayla birbirine taban tabana zıt iki tavır almışsa, bir şeyi kabul etmek gerekir.

Bu krize herkes kendi ülkesinin ve kişisel kariyerinin optiğinden bakmaktadır.”²⁶² diye yazmıştır.

17 Ocak 1991’de TBMM’de alınan kararla İncirlik Üssü’nün müttefik kuvvetler tarafından kullanılmasını kabul eden yasa onaylanmıştır. Hatta İncirlik’ten kalkan uçaklar Hürriyet gazetesinin haberine göre Kuzey Irak’ta hedefleri bombalamaya başlamışlardır. Haberde İncirlik’ten 43 savaş uçağının teçhizatlı olarak kalktığı fakat silahsız olarak geri geldikleri vurgulanmıştır.²⁶³

Hasan Cemal, İncirlik Üssü’nün ABD uçaklarınca Irak’a karşı yürütülen operasyonda kullanılmaya başlanmasını, “Türkiye’den ikinci cephenin açıldığı” şeklinde yorumlamıştır.

“...Üslerin daha kapsamlı kullanılmasının anlamı çok açıktır.

Türkiye, Özal yönetimi tarafından artık resmen de fiilen de Körfez Savaşı’nda Irak’a karşı cephenin bir parçası durumuna getirilmiştir. Bunun adı “ikinci cephe”dir. Şimdilik sadece “hava”dan açılmıştır bu cephe...”²⁶⁴

Yazının devamında Cemal, savaşın bir sonraki aşaması olan kara harekâtında da Türkiye’nin aynı şekilde bir oldu-bitti ile bir Irak füzesiyle kendisini savaşın içinde bulabileceğini belirtmiştir.

İncirlik’in müttefik kuvvetlerin kullanıma açılması Sedat Ergin’e göre geleneksel dış politika anlayışında bir dönüm noktasına işaret etmektedir. Beklenen

²⁶² Ertuğrul Özkök, “Özal, Gerçekten Ne İstiyor?”, Hürriyet, 18 Ocak 1991

²⁶³ “İncirlik’ten Akın Üstüne Akın”, Hürriyet, 19 Ocak 1991

²⁶⁴ Hasan Cemal, “Resmen ve Fiilen”, Cumhuriyet, 19 Ocak 1991

kazancın sağlanıp sağlanamayacağı konusunda yorum yapmaktan kaçınan Ergin, Özal'ın dış politika alanında yaptığı yeniliği şöyle açıklamıştır;

“...Dış politika Cumhurbaşkanı Özal'ın bu köklü değişikliklerden en çok bağışık kalmış alanlardan biriydi. Özal'ın dış politikada getirdiği değişiklikler, ekonomi ve hukukun gibi alanlara kıyasla daha çok ikincil planda kalmış, dış politikanın temel doğrultusunda çok ciddi bir sapma ortaya çıkmamıştı. İncirlik'i açarak sayın Özal dış politika alanında da böylesine köklü bir değişikliği getirmekte, Türkiye Cumhuriyeti'nin doğruluğu zaman içinde denenmiş bir akidesini tartışmaya açmaktadır.”²⁶⁵

Savaşın ilk gününden itibaren müttefik kuvvetlerin Irak mevzilerini sorunsuz bombalaması buna karşılık Irak'ın askeri varlık göstermemesi Bekir Coşkun'a göre Özal'ın içerdeki söylemlerini güçlendiren bir olaydır. Coşkun, Özal'ın savaştan yana tutumunun, Saddam yönetiminin askeri varlık göstermemesi nedeniyle kamuoyundaki desteğinin arttığını savunmuştur.

“...Kim ne derse desin, Özal puan topluyor. Hele Saddam'ın böylesine fos çıkması (ki hepimiz buna sevinmeliyiz) kamuoyu yoklamalarını tersine çevirmiştir bile...

Her ne kadar muhalefet partilerinin “savaşa hayır” demeleri bir yüce tavır da olsa...Özal'ın savaştan yana olması ve savaştan çıkar beklemesi insanlığa ters de gelse...Gelişmeler öyle oldu ki Özal haklı çıktı, muhalefet haksız...”²⁶⁶

Bu arada Türkiye'de muhalefet Körfez Krizi konusunda bölünmüştür. Erdal İnönü başkanlığındaki SHP ve Süleyman Demirel başkanlığındaki DYP savaşa karşı tutum almışlar, Özal ve hükümeti dolayısıyla ANAP'ı ülkeyi yabancılara kiralamakla suçlamışlardır. MÇP lideri Alpaslan Türkeş ise Demirel ve İnönü'den

²⁶⁵ Sedat Ergin, “İncirlik Kararlarıyla ABD'nin Düşü Sonunda Gerçekleşti”, Hürriyet, 21 Ocak 1991

²⁶⁶ Bekir Coşkun, “Bir Terslik Var...”, Sabah, 18 Ocak 1991

farklı olarak savaşa destek vermiş hatta Türkiye’den ikinci bir cephenin açılmasını savunmuştur.²⁶⁷

İç politikada yaşanan bir başka gelişme ise Özal’ın yaptığı çıkışla Kürtçenin serbest bırakılmasıdır. 12 Eylül döneminde çıkarılan Türkçeden başka dillerde yapılacak yayınlar hakkında kanunun tümüyle kaldırılması kararlaştırılmıştır. Bu kararla Kürtçe konuşma serbest hale gelmiş, Kürtçe kitap, dergi, gazete, kaset basmak serbest bırakılmış ve umuma açık yerlerde Kürtçe konuşanlara ceza verilmemesi hedeflenmiştir.²⁶⁸ Ertuğrul Özkök, Kürtçenin serbest bırakılması yönündeki Özal’ın bu çıkışını olumlu karşılarken, bu gelişmeyi Körfez Savaşı’nın olumlu bir sonucu olarak nitelendirmiştir. Özkök’e göre bunun nedeni Özal’ın savaş sırasında Batı Blok’unun ne kadar önemli olduğunu göstermesiyle birlikte Avrupa’ya doğru bir adım atma isteğidir. Özkök’e göre alınan Bakanlar Kurulu kararıyla Avrupa’daki Türkiye imajı yenilenecek ve Türkiye’nin Avrupa ve Batı’daki yeri sağlamlaştırılabilecektir.²⁶⁹

ABD önderliğindeki müttefik kuvvetler Körfez Savaşı’nın ilk aşaması olan hava saldırılarında mutlak bir üstünlük kurmuşlardır. Bununla birlikte o dönemde basındaki yaygın kanı esas savaşın kara birlikleri arasında geçeceği yönündedir. Zaten Saddam’ın yaptığı açıklamalardan ve Başkan Bush’un savaşın beklenenden uzun sürebileceği yönündeki açıklamalarda bu görüşü destekler niteliktedir. Bu arada Irak askeri Ocak ayının son günü Suudi Arabistan’a saldırıya geçmiştir. Zaman gazetesi olaya “ABD’nin Müslümanı müslümana kırdırdığı” yorumunu yapmıştır.²⁷⁰

Daha öncede üzerinde durulduğu gibi kimse savaştan Irak’ın zaferle çıkmasını beklememektedir. Ayrıca hem müttefiklerin hem de onları destekleyen Mısır ve Suudi Arabistan gibi devletlerin Irak’ın askeri varlığının toptan yok edilmesine karşı olduğu da açıktır. Ve fakat Saddam yönetimi ile ne yapılacağı her zaman soru işareti olmuştur ve bu konu hakkında basında pek çok senaryo

²⁶⁷ Söz konusu haberler ve liderlerin açıklamaları için 20 Ocak 1991 tarihli Hürriyet gazetesi: “Türkes: Türkiye İkinci Cephe Açmalıdır.”, “Demirel: Türkiye, ABD’nin Saratoga Gemisi Oldu.”, “İnönü’den: Topraklarımızı Kiraladık” haberleri

²⁶⁸ “Kürtçe Serbest Bırakılıyor”, Hürriyet, 26 Ocak 1991

²⁶⁹ Ertuğrul Özkök, “Savaşın İlk Olumlu Sonucu Alındı”, Hürriyet, 27 Ocak 1991

²⁷⁰ “Suudlar Ölüm Hattında”, Zaman, 1 Şubat 1991

üretilmiştir. Bu senaryolardan biri de Fehmi Kuru'ya aittir. Kuru, Henry Kissinger'in açıklamalarından yola çıkarak savaş sonrası Saddam rejimine ne olacağı sorusuna şu cevabı vermiştir;

“...Körfez'deki bunalım ve ardından patlayan savaşın gözle görünenleri dışında sebepleri olması gerektiğine inanıyoruz. Bu savaşla alınmak istenen sonuç, en azından bölgeye yeni bir düzen vermektir. Bu düzenin planlayıcıları için, “Saddam'lı bir Ortadoğu” çıkarlarına daha uygunsaydı, Saddam'ı ayakta tutacak bir formül bulmaları herhalde fazla zor olmayacaktır...”²⁷¹

Körfez Savaşı aynı zamanda Bush'un ortaya attığı “yeni dünya düzeni” tartışmalarının da alevlenmesini sağlamıştır. SSCB'nin zayıflaması ve içine düştüğü ekonomik ve siyasi sıkıntılar, dünya kamuoyunda Fukuyamavari tarihin sonu tezlerinin ve uzun bir barış döneminin başlayacağını inancının ortaya çıkmasına neden olmuştur. Bu bağlamda Bush'un oluşturmayı düşündüğü bu yeni projenin başlangıç noktasını Ortadoğu oluşturmuştur. Körfez Savaşı ile başlayan bu projeye karşı özellikle muhafazakâr Zaman gazetesinden ve solda durduğunu iddia eden Cumhuriyet gazetesinden tepkiler yükselmiştir. Bu noktada bir yoruma bakmakta fayda vardır. Zaman gazetesinden Mustafa Özcan, Körfez Savaşı sonrasında kurulması düşünülen yeni düzen hakkında şunları yazmıştır;

“...Bush bu boşlukta (Doğu Blok'unun ortadan kalkmasını kast ediyor) yüzen serseri mayın ya da meteorları bir nizama bağlamaya çalışıyor. Bunu başarır ise dünyada isteği doğrultusunda yeni bir sistem doğacak. Ama tek taraflı kurulacak ve dengeden yoksun olacak böyle bir sistem hiçbir zaman adil olma vasfını kazanamayacaktır...”²⁷²

Aynı yazının devamında Özcan, kurulacak bu dengesiz düzende ABD'nin tek güç olarak direnişle karşılaşacağını savunmuştur.

Yeni Düzen tartışmaları çerçevesinde savaş sonrasında Ortadoğu'da kurulacak örgütlenmeler basının tartıştığı bir başka konudur. Özellikle İngiliz

²⁷¹ Fehmi Kuru, “Ya Saddam Gitmezse”, Zaman, 1 Şubat 1991

²⁷² Mustafa Özcan, “İki Kez Kaybetmek”, Zaman, 5 Şubat 1991

Dışişleri Bakanlığı'nın Şubat ayında açıkladığı ve savaş sonrasında Ortadoğu'nun nasıl şekillenmesi gerektiğini ortaya koyan planı bu tartışmalara heyecan katmıştır. Zira daha evvel Bağdat Paktı'nın kurulmasında olduğu gibi İngilizler yine Türkiye'nin lider rolü oynamasını öngörmüşlerdir.²⁷³ Zaten Özal'ın başından beri savunduğu savaş taraftarı politikaların altında yatan sebeplerden bir tanesi de bölgede oluşturulacak yeni yapılanmada Batı'nın desteğiyle liderlik rolü oynamaktır. Her ne kadar basında zaman zaman Özal'ın bu savaş taraftarı politikaları eleştirilse de bölgede Türkiye'nin liderlik rolü oynamasında örtük bir konsensüsten bahsedebiliriz. Bu konsensüsü bir yandan iç dinamikler desteklerken diğer yandan da dış dinamikler özellikle ABD Başkanı Bush'un sözleri desteklemiştir. Gerek ABD Dışişleri Bakanı James Baker'ın gerekse Körfez İşbirliği Konseyi Genel Sekreteri'nin açıklamaları basında olumlu karşılanmış, "*Ortadoğu'da kurulacak yeni güvenlik sisteminin gövdesini oluşturacağız.*" yorumları yapılmıştır.²⁷⁴

Bu dönemde sadece İngiliz ve Amerikan Dışişleri Bakanlıkları Ortadoğu ile ilgili planları yoktur aynı şekilde Türkiye'nin Körfez politikasını tüm dışişlerini by-pass ederek belirleyen Turgut Özal'ın kafasında da savaş sonrasına ilişkin planlar mevcuttur. 4 Şubat'ta Hürriyet gazetesinin birinci sayfadan verdiği bu plana göre Özal, Irak'ın savaştan sonra parlamenter sisteme geçmesini, ülkede Kürt, Türkmen ve Arapların eşit temsilinin sağlanması ve Türkiye, Suriye ve İran'ın yeni Irak'ın garantörü olması öngörülmüştür.²⁷⁵

Özal'ın bu planı ve genel olarak Körfez politikaları her zaman basından tepki almıştır. Cumhuriyet'ten Ahmet Tan, Özal'ın her gün gazetelerde yer alan planlarını ve demeçlerini eleştirmiş, Özal'ın bir noktayı gözden kaçırdığını savunmuştur. Tan'a göre o nokta aynı Özal gibi bölge üzerine diğer aktörlerin de hesap yaptığı gerçeğidir. Nitekim yazıda Tan bu durumu şöyle anlatmıştır:

"...Özal taşlarını atarken (attırırken) başkalarının da aynı hesabı yapmış olabileceğini acaba hesap ediyor mu?"

²⁷³ "Savaş Sonrası Yeni Ortadoğu", Sabah, 4 Şubat 1991

²⁷⁴ "Türkiye Devletlerarası Muvazeneye Namzet", Zaman, 7 Şubat 1991

²⁷⁵ "Özal'ın Kafasındaki Yeni Irak Haritası", Hürriyet, 4 Şubat 1991

Örneğin İncirlik için Türkiye'nin okeyini almakla başkan Bush'un kaç kuş vurduğunu?

Amerikalıların öteden beri bir türlü tam olarak gerçekleştiremedikleri Ankara'yı Tel Aviv çizgisine çekmekten, Türkiye'yi Ortadoğu ve Araplar arası sorunlara bulaştırmaya, daha fazla silahlanma dolayısıyla borçlanma zorunluluğuna düşürmekten, ABD'nin bölgedeki tezlerini körü körüne izler hale getirmeye dek kuş üstüne kuş...²⁷⁶

Bu arada Sabah gazetesi halkın Körfez Savaşı'na ilişkin görüşlerini öğrenmek için Gallup araştırma şirketine anket yaptırmış ve sonuçları 2 Şubat'ta gazetede yayınlamıştır. Yapılan araştırmanın sonuçlarına göre halkın % 43'ü Turgut Özal'ın politikalarına destek verirken, Demirel ve İnönü'nün savaş karşıtı politikalarına olan destek % 46'dır. Aynı şekilde Türk halkının % 52'si Bush'un politikalarına destek vermekle birlikte Türkiye'nin savaşa girmesini ister misiniz sorusuna sadece % 12'lik bir kesim olumlu yanıt vermiştir.²⁷⁷ Kuşkusuz Bush'a olan bu destekte Saddam'ın olumsuz imajının payı büyüktür fakat görüldüğü üzere daha önce Sedat Ergin'in de yazısında belirttiği gibi Bush'a olan bu desteğe rağmen Türk halkı kendi çıkarını Kuveyt'in kurtarılmasıyla özdeşleştirememektedir.

Kuşkusuz ABD, Körfez Savaşı'nı sadece Kuveyt'i kurtarmak ve insanlık karşıtı bir diktatörü durdurmak için gerçekleştirmemiştir. Bundan başka ABD'nin esas amacı her zaman tartışma konusu olmuş, özellikle emperyalist amaçlar etrafında tahliller yapılmaya çalışılmıştır. Muhammed Han Kayani'ye göre ABD'nin bölgeye müdahalede bulunmasının altında yatan en önemli sebep, ABD'ye rakip olarak ortaya çıkabilecek ve sanayileri Ortadoğu petrolüne bağımlı olan Almanya ve Japonya'yı durdurmaktır.²⁷⁸

16 Şubat'ta gazeteler bir ümitle Saddam'ın BM'nin 660 sayılı kararını kabul ederek Kuveyt'ten çekileceğini müjdelemişlerdir. Fakat Saddam yönetimi çekilmeyi bazı şartlara bağlamıştır. Bunlar;

²⁷⁶ Ahmet Tan, "Bir Bush İle Kaç Kuş", Cumhuriyet, 4 Şubat 1991

²⁷⁷ "Özal'ın Körfez Politikasına Halktan % 43 Destek", Sabah, 2 Şubat 1991

²⁷⁸ Muhammed Han Kayani, "AT ve Türkiye, Körfez Savaşından Yararlı Olarak Çıkabilir", Zaman, 8 Şubat 1991

- a) Irak'a verilen zararlardan dolayı tazminat ödenmesi*
- b) Yaptırımların kaldırılması*
- c) Tüm bölge ülkelerinin borçlarının silinmesi*
- d) Müttefik güçlerin ateşkesten hemen sonra 1 ay içinde Kuveyt'ten çekilmesi*
- e) Irak'ın Kuveyt'ten çekilmesiyle eş zamanlı olarak İsrail'in de işgal ettiği topraklardan çekilmesi²⁷⁹*

Saddam rejiminin bu manevrası ABD yönetiminin yumuşamasını sağlamamıştır. Uluslararası sistemin bir başka aktörü SSCB ise Irak'ın BM'nin 660 sayılı kararına uymayı kabul etmesini memnuniyetle karşılamış ve devreye girmiştir. Konuyla ilgili Irak Dışişleri Bakanı Tarık Aziz, Moskova'yı ziyaret etmiş ve bu temastan sonra SSCB lideri Gorbaçov taraflara bir barış planı sunmuştur. Gorbaçov'un barış planında Irak'ın Kuveyt'ten ön şartsız çekilmesi ve Irak'a saldırılmayacağı garantisinin SSCB garantörlüğünde olması öngörülmüştür.²⁸⁰ Bu plan AT, Kanada, Japonya, Ürdün ve İran'dan destek görmüş fakat ABD başkanı Bush, planın yetersiz olduğunu belirterek kabul etmemiştir.

Cumhuriyet'te Ergun Balcı, aniden başlayan SSCB diplomatik atağının nedenleri olarak şunları görmektedir:

- a) Bu savaş uzadıkça, nitelik değiştirmekte ve bir Müslüman-Hıristiyan çatışmasına dönüşebilecek nitelikte olması, SSCB içerisindeki fundamentalist İslami hareketleri arttırabilecektir.*
- b) Bir diğer neden ülkede askerlerin Gorbaçov'un ABD endekli politikalarından rahatsız olması ve bu politikalar yüzünden SSCB'nin Arap ve 3. Dünya ülkeleri nezdinde prestijinin sarsılabilecek olması*
- c) Son olarak da ABD'nin bölgeye yerleşebilecek olması, SSCB'yi diplomatik atak başlatmaya iten nedenlerdendir.²⁸¹*

Gorbaçov bu planla sorunun kara savaşı aşamasına ilerlemeden barışçıl şekilde SSCB girişimiyle sonuçlandırılmasıyla azalan prestijini kazanmaya çalışmış

²⁷⁹ "Saddam'dan Sürpriz Manevra", Zaman, 16 Şubat 1991

²⁸⁰ "Moskova Kendini İspat Peşinde", Zaman, 19 Şubat 1991

²⁸¹ Ergun Balcı, "Sovyetler Birliği ve Körfez", Cumhuriyet, 18 Şubat 1991

fakat başarılı olamamıştır. Bir başka şekilde ABD'nin planı yetersiz bulması da ABD'nin bölgede emperyal amaçları olduğu yönündeki yorumların haklılık payı kazanmasına neden olmuştur. Ve nihayet her türlü girişimin sonuçsuz kaldığı aşama 24 Şubat'ta başlamış, ABD'nin başlattığı kara harekâtına İngiltere, Mısır ve Fransa hemen destek vermiştir.²⁸²

Beklenen gelişme çok geçmeden ortaya çıkmış ve Irak ordusu kara savaşında da başarı gösterememiştir. Bununla birlikte müttefik kuvvetlerin savaşta sadece Kuveyt'i kurtarmaması aynı zamanda Irak'ın zengin petrol bölgelerine sahip güneydeki Nasıriye'ye girmesi basındaki “**emperyal amaçlar**” tartışmasını yeniden başlatmıştır. Bu arada Saddam Hüseyin rejimi savaşın 5. gününde BM'nin Kuveyt'le ilgili aldığı tüm kararları kabul edeceğini açıklaması ve fakat bu açıklamanın ABD'yi yumuşatmaması, Hürriyet gazetesinden Oktay Ekşi'nin tepkisini çekmiştir. Ekşi, bu durumu ve ABD'nin petrol bölgelerini işgal etmesini şöyle yorumlamıştır:

“...Irak'ın topraklarına girip Basra çevresindeki zengin petrol yataklarını kontrol altına almak acaba Güvenlik Konseyi'nin verdiği yetkinin sınırları içerisinde sayılabilir mi?

...Saddam Hüseyin'in hunhar bir katil olduğu doğru. O gitse ve Irak'ta demokratik bir rejim kurulup Saddam'ın yerine demokratik ilkelere inanmış, uygar bir insan gelse çok iyi olur. Ama Güvenlik Konseyi'nin verdiği kararlar bunun ne ilgisi var. Veya o kararın herhangi bir yerinde “ABD kuvvetleri bölgedeki güvenliği sağlamak için Irak'ın zengin petrol bölgelerini işgal altında tutabilir” anlamına gelen bir hüküm var da biz mi okumayı bilmiyoruz?”²⁸³

Savaş başladıktan 43 gün sonra bu tartışmalar içerisinde Irak'ın Kuveyt'ten çekilmesi ve müttefik kuvvetlerin bölgeye yerleşmesi ve Irak'taki zengin petrol yataklarını kontrol altına almalarıyla bitmiştir. Fakat savaş sonrasında Saddam rejiminin Irak'ta varlığını sürdürmesi ve bölgenin geleceğinin ne olacağı sorusu basının yeni gündem maddelerini oluşturmuştur. Ayrıca ilerleyen aylarda Saddam rejimini devirmek için Kuzeyde Kürtlerin kalkıştığı isyanlar ve Irak ordusunun bu

²⁸² “Tarihin En Kanlı Kara-Hava Savaşı”, Zaman, 25 Şubat 1991

²⁸³ Oktay Ekşi, “Güvenlik Konseyi Ne İstemişti”, Hürriyet, 28 Şubat 1991

isyanlara sert yanıt vermesi Türk basının bakış açısının bu yöne kaymasına neden olmuştur. Zira içerde bir türlü çözüm bulunamayan Kürt sorunu, Kürtlerin Türkiye sınırında yaşadığı dramla bir anda dünya kamuoyunun bir numaralı gündem maddesi olmuştur ve Türkiye'yi etkilemiştir. Bir başka açıdan Başkan Bush'un ortaya attığı "yeni dünya düzeni" oluşumuna ilk olarak Ortadoğu bölgesinden başlaması Filistin sorununun çözüme kavuşturulmasını elzem hale getirmiştir. Savaş sırasında destek gördüğü Mısır ve Suudi Arabistan gibi Müslüman ülkeleri kızdırmamak için ABD yönetiminin çabalarıyla Filistin meselesini görüşmek üzere Madrid Zirvesi gerçekleştirilmiştir. Bu noktada savaş sonrasında yukarıda sayılan bu gelişmelere bakmakta fayda vardır. Çünkü tüm bu olayların ve barış görüşmelerinin önünü açan Körfez Savaşı ve Ortadoğu'dan başlanarak oluşturulmaya çalışılan yeni dünya düzenidir.

Savaş sonrasında Ortadoğu'da tesis edilmesi düşünülen yeni düzende Irak'ın toprak bütünlüğünün ne olacağı, bölgedeki Kürt varlığının geleceği Türk basınının hassas damarını oluşturmuştur. Savaş sonrasında Saddam'ın iktidarını sürdürmesi ve dünya kamuoyunun Irak'taki anti-demokratik uygulamalara gözünü çevirmesi, özellikle Kürt varlığının geleceği ile ilgilenmesi, Türk basının da Batılıların Kürt kartını Türkiye'ye karşı oynamaya başladığı şeklinde yorumlanmıştır.

"...Yanlarında yer aldığımız müttefikler Kıbrıs ve Kürt meselesini yeniden kışkırtmaya başladılar..."

Savaşla birlikte Kürt meselesinin uluslararası gündeme gelmesinden dolayı zor duruma düşen Türkiye'nin bu konuda da taviz vermeye zorlandığı ileri sürülüyor..."²⁸⁴

Nitekim savaş sonrasında Irak kuzeyinde Kürt güneyinde ise Şii isyanlarıyla karşılaşmıştır. Saddam rejimi Şii isyanını bastırdıktan sonra kuzeyde Kürtlere yönelmiş, Irak ordusundan kaçan Kürtler, Türkiye sınırına dayanmıştır. Basında bu durum Saddam'ın savaşta ABD'yi destekleyen Özal'dan intikam aldığı

²⁸⁴ "Savaş Tazminatı Ödülüyor", Zaman, 3 Mart 1991

yönünde yorumlanmıştır.²⁸⁵ Fakat daha da önemlisi Türkiye daha kendi içerisindeki Kürt sorununa çözüm bulamadan şimdi de sınırında içeriye girmeyi isteyen binlerce Kürt'le karşı karşıya kalmış üstelik bu nüfusu içeri alması yönünde uluslararası baskıda görmeye başlamıştır. Dünya basınından ve Batılı ülkelerden Kürt mültecilere karşı kötü muamelede bulunmakla suçlanan Türkiye'de basın savunma reflekslerini harekete geçirmiş, Batı'yı iki yüzlülükle suçlamıştır.

“...Petrol bölgesini, ucuz petrolü güvence altına aldılar. Ekonomik gelişmeleri aksamadan devam edecek. Gelsinler de yardım etsinler. Madam Mitterrand, sığınmacı Kuzey Irak'lı Kürtleri ziyaret için Türkiye'ye geldiğinde yanında kendi tercümanını getirmişti. Sonra da ülkesine döndüğünde Türkiye'yi eleştirmiş, kamplardaki koşulları beğenmediğini söylemişti. Yine buyursun madam. Yüz binlerce perişan insanın derdine çare bulması için yardım etsin.

Birkaç yüz Kürt'ü Fransa'ya kabul edip sonra “Türkiye'deki kamplardaki koşulları beğenmedim” demek kolay.

Batı'da “insan hakları edebiyatı” boldur. Ama sıra ellerini ceplerine atmaya gelince iş değişir.

“Kalpleri insan hakları için çarpan” Batılı dostlarımızın yüz binlerce insanın trajedisi karşısında ne yapacaklarını merakla bekliyoruz.”²⁸⁶

Gazetelerin Batı'yı eleştirisinde haklılık payı vardır. Zira Batılı devlet adamlarından gelen açıklamalar Türkiye'nin Kürtlere yardım etmesi yönünde olmuş, kendileri ise bu trajediyi durdurmak için ne yapacaklarını açıkça belirtmemişlerdir. ABD Başkanı Bush, ülkesini bir başka ülkenin iç savaşına sokmak istemediğini açıklamış²⁸⁷, AT ülkeleri devlet başkanları ise trajedinin durdurulması konusunda ne yapılacağı hakkında yorum yapmamışlardır. Sorundan en fazla etkilenen Türkiye'de ise Turgut Özal, Saddam'ın durdurulması için karadan ve havadan müdahalede

²⁸⁵ “Saddam, Özal'dan Öç Alıyor”, Hürriyet, 4 Nisan 1991

²⁸⁶ Ergun Balcı, “Hesaplar Ne İdi, Ne Oldu?”, Cumhuriyet, 6 Nisan 1991. Ayrıca diğer gazetelerinde konuyla ilgili eleştirileri mevcuttur. Bakınız: “Batı Yardımında Cüce, Eleştiride Dev”, Hürriyet, 16 Nisan 1991; “Türkiye Batı'ya Yine Yaranamadı”, Cumhuriyet, 8 Nisan 1991

²⁸⁷ Hürriyet, 6 Nisan 1991

bulunulmasını savunmuş²⁸⁸ fakat bu önerisi destek görmeyince Irak'ın kuzeyinde tampon bölge oluşturulması fikrini ileri sürmüştür.

Tampon bölge oluşturma fikri İngiliz makamlarınca geliştirilmiş ve ABD'nin de desteğini alarak ileride Türkiye'nin başını çok ağrıtabilecek bir durum ortaya çıkmıştır. Bu plan bağlamında Huzur Bölgesi Operasyonu²⁸⁹ başlatılmış ve 36. paralelin kuzeyi Irak hava kuvvetlerinin uçuşlarına yasaklanmıştır. Bu operasyon için İncirlik Üssü kullanılmış ayrıca operasyona Türk birlikleri de destek vermiştir.²⁹⁰

Huzur Operasyonu çerçevesinde Türkiye'ye 30 günlüğüne yerleştirilen ABD ve müttefik kuvvetlerin varlığı (ki bundan sonra Çekiç Güç olarak adlandırılacaktır) eleştiri konusu olmuştur. Özellikle Ocak 1992'de yaşanan bir gelişme Çekiç Güç'ün PKK'ya yardım ettiği yönündeki kuşku artmasına neden olmuştur. Özal'ın sınırdaki Kürt sığınmacı tehlikesini bertaraf etmek için düşündüğü tampon bölge fikri, Çekiç Güç'le birlikte Türkiye'nin yıllarca üzerinden atamayacağı bir yüke dönüşmüştür. Muhalefetteyken Çekiç Güç'e eleştiriler yağdıran ve en kısa zamanda Türkiye'den gönderilmesini isteyen partiler bile iktidara geldiklerinde Çekiç Güç'ün süresini uzatmışlardır. Bu durum diğer yandan da ABD'ye olan bağımlılık çerçevesinde eleştiriler yapılmasına neden olmuştur.

Körfez Savaşı'ndan sonra Türk basınında yer bulan bir başka konu da “yeni dünya düzeni” tartışmaları paralelinde Filistin sorunu olmuştur. Körfez Savaşı'ndan sonra ABD, Filistin meselesinin çözüme kavuşturulması için somut girişimlerde bulunmuştur. ABD Dışişleri Bakanı James Baker'ın girişimleri nihayet

²⁸⁸ “Irak’a Havadan Karadan Müdahale”, Hürriyet, 8 Nisan 1991

²⁸⁹ Türkiye bir anda sınırdaki yarım milyon Kürt mülteci ile karşı karşıya gelince yukarıda anlatılan Turgut Özal'ın tampon bölge önerisi çerçevesinde ABD ikna edilmiş ve 11 Nisan 1991'de 17.000 kişilik **Huzur Operasyonu (Operation Provide Comfort)** başlatılmıştır. Bu operasyonla Irak'ın kuzeyinde oluşturulmaya çalışılan güvenli bölge ile Kürt sığınmacıların yurtlarına geri dönmesi sağlanmaya çalışılmıştır. Temmuz 1991 itibari ile başarıya ulaştırılan Huzur Operasyonu, Özal'ın ve bölgedeki Kürtlerin endişeleri çerçevesinde ABD varlığının bölgede devam ettirilmesi için Huzur Operasyonu-2 ile devam ettirilmiştir. Bu operasyon çerçevesinde Türkiye'de “**Çekiç Güç**” olarak adlandırılan ABD askerleri yerleşmiş ve Türkiye'de **egemenlik** tartışmalarını alevlendirmiştir. Ayrıca Çekiç Güç bünyesinde gerçekleştirilen yardımlarda PKK'ya yardım sağlandığı yönündeki haberler ve PKK'nın artan faaliyetleri söz konusu operasyona ve Çekiç Güç'e olan tepkinin artmasına neden olmuştur. Ayrıntılı bilgi için bakınız: Baskın Oran, *Kalkık Horoz Çekiç Güç ve Kürt Devleti*, Bilgi Yayınevi, Genişletilmiş İkinci Basım, Ankara, Temmuz 1998

²⁹⁰ “Huzur Operasyonu Başladı”, Hürriyet, 16 Nisan 1991

sonuç vermiş ve 30 Ekim 1991 günü Madrid’de bir konferans gerçekleştirilmesine karar verilmiştir.

Fakat daha Ortadoğu Barış Konferansı başlamadan hem İsrail hem de Filistin tarafından gelen mesajlar barış görüşmeleri konusunda umutları kırıcı nitelikte olmuştur. Filistin tarafında Filistin Halk Kurtuluş Cephesi (FPLP), Filistin Demokratik Kurtuluş Cephesi, Hamas, FPLP-Genel Komutanlık ve Fetih Devrimci Konsey, Madrid’de yapılması planlanan konferansa tavır almışlardır. Aynı şekilde İsrail yönetimi de konferansa katılacak Filistin heyetine itiraz etmiş ve heyette etkin aktörün FKÖ olmamasını istemiştir.²⁹¹

Ayrıca taraflar arasında öncelikler konusunda da uzlaşmazlık konferans öncesinde su yüzüne çıkmıştır. İsrail öncelik olarak İntifada’nın sonlandırılmasını isterken, bu isteğe Arafat’ın cevabı “intifadanın sebebi işgaldir” olmuştur.²⁹²

Bu arada Filistin cephesinde olduğu gibi İsrail’de de konferans konusunda bölünme yaşandığını söylemek mümkündür. Başbakan İzhak Şamir’in radikal kişiliğine karşı İsrail’de muhalefet, Madrid sürecinin baltalanmaması gerektiğini savunmuştur. Hatta İşçi Partisi Başkanı Şimon Peres, İsrail’in işgal ettiği topraklardan geri çekilmesi gerektiğini dahi dile getirmiştir.²⁹³

Ferai Tınç, tarafların uzlaşmaz tutumlarını konferans öncesinde iyice açığa vurmalarının Madrid Konferansı’ndan beklentileri suya düşürdüğünü ileri sürmüştür. Aynı yazısında Tınç, İsrail’deki uzlaşmaz tarafların Saddam’ın başaramadığını başardığını ve Araplar arasındaki görüş ayrılıklarını bir nebze giderdiğini dile getirmiş ve bu durumu Filistin konusunda olumlu bir gelişme olarak yorumlamıştır.²⁹⁴

Ergun Balcı da Ferai Tınç gibi konferanstan olumlu sonuç beklemeyen isimlerdendir. Balcı’ya göre bunun altında yatan neden tarafların Madrid’deki Barış

²⁹¹ “Madrid Konferansı’nda “Radikal” Gölge”, Zaman, 26 Ekim 1991

²⁹² Zaman, a.g.m., 26 Ekim 1991

²⁹³ “İşgal Ettiğimiz Topraklardan Çekilmeliyiz”, Zaman, 31 Ekim 1991

²⁹⁴ Ferai Tınç, “Madrid’e Doğru”, Hürriyet, 27 Ekim 1991

Konferansı'na "ABD'yi gücendirmemek" için katılacakları gerçeğidir. Balcı'nın yorumu şöyledir:

"...Konferansa katılan tüm taraflar, gerçek bir barış isteğinden çok, tek süper güç ABD'yi gücendirme korkusundan bunu kabul etmişlerdir. Sovyetler Birliğinden gelmesi beklenen yüz binlerce (toplam sayı 2 milyon) Yahudi'ye yerleşim bölgeleri kurabilmek için acil para yardımına gereksinmesi olan İsrail, ABD'nin taahhüt ettiği 10 milyar doları kaçırmamak ve dünya kamuoyu önündeki imajını düzeltebilmek amacıyla konferansa "evet" demiştir. Arap ülkeleri aynı şekilde ABD'yi kızdırmamak için (İsrail'in Filistin heyetini veto etme hakkını ve barışa karşı toprak verme konusunda bir taahhütte bulunması) ret etmesini sineye çekerek toplantıya katılmayı kabul etmişlerdir..."²⁹⁵

Madrid'de 30 Ekim'de başlayan ilk tur görüşmeleri 1 Kasım'da sona ermiş, taraflar arasında uzlaşma ikili görüşmelere bırakılmıştır. Bu dönemde konferans konusunda yapılan yorumlar 43 yıl sonra tarafların aynı masaya oturtulduğu ve bunun başarı olarak kaydedilmesi gerektiği yönünde olmuştur. Hasan Cemal de konferanstan olumlu sonuç beklememekle birlikte 43 yıl aradan sonra gelen bu karşılıklı görüşme adımının önemine dikkat çekmiştir.²⁹⁶

Ayrıca Cemal, bu konferansın ABD açısından öneminin ise "yeni dünya düzeninin" sadece Kuveyt için değil tüm Ortadoğu'ya barış için ortaya atıldığını göstermesinde yattığını dile getirmiştir.²⁹⁷

Ufuk Güldemir ise ABD'nin Barış Konferansındaki stratejisi hakkında "uzun vadeli karşılıklı tavizlerle yolun açılması" ve "alçak perdeden görüş farklılıklarını daraltan dar köprü" yorumunu yapmıştır.²⁹⁸

Ergun Balcı, 30 Ekim 1991'deki yazısında ABD'nin Filistin'e destek vereceği yönündeki yorumlara mesafeli yaklaşmıştır. Balcı'ya göre ne kadar ABD, İsrail'e mesafeli dursa da, bu desteğin Araplara verileceği anlamına gelmeyecektir.

²⁹⁵ Ergun Balcı, "Ortadoğu Barış Konferansı...", Cumhuriyet, 24 Ekim 1991

²⁹⁶ Hasan Cemal, "Ortadoğu Barış Konferansı...", Cumhuriyet, 28 Ekim 1991

²⁹⁷ Hasan Cemal, a.g.m., 28 Ekim 1991

²⁹⁸ Ufuk Güldemir, "Uzun Soluklu Bir Diyalog", Cumhuriyet, 30 Ekim 1991

Barışı sağlayacak esas aktör ABD'dir. Daha doğrusu ABD'nin İsrail'i yumuşamaya ikna edebilmesidir.²⁹⁹

6 Kasım 1991 tarihli Hürriyet gazetesinde, Filistinli bir yetkiliye dayandırılarak verilen haberde, konferansın ilk turu sonunda Filistin'in karlı çıktığı yorumu yapılmıştır. Çünkü Filistin hem kendisine yönelik tecridi kaldırmış hem de ABD ve Batı ile olan ilişkilerinde yakınlaşma yaşanmıştır.³⁰⁰

Madrid sürecinde Türkiye'nin rolünün ne olması gerektiği basında tartışılan konulardandır. Bu konuda genel kanaat Türkiye'nin bu sürece dahil olması gerektiği yönünde olmuştur. Zaman gazetesinden Akın Altın, Türkiye'nin Barış Konferansı sürecinde daha etkin olması gerektiğini, tüm dünyanın Ortadoğu'daki Osmanlı mirasının tarihsel analizini yaparak çözüm üretmeye çalıştığını, Türkiye'nin yapması gerekenin "denge için merkez rolü üstlenmek" olduğunu belirtmiş yoksa Türkiye'nin "başkasının senaryosunda oyuncu olmaya devam edeceği" uyarısında bulunmuştur.³⁰¹

Madrid Konferansı ile başlayan olumlu hava bir ay sürmüştür. Aralık ayında yapılması planlanan ikili görüşmeler öncesinde tarafların ileri sürdüğü şartlar uzlaşma zemininde buluşmayı olanaksızlaştırmıştır. Zira İsrail parlamentosu Golan Tepeleri'nin konferansta pazarlık konusu yapılamayacağı yönünde aldığı karar³⁰², Suriye'nin ise İsrail'in toprak tavizinde bulunmasını şart koşması, Filistin tarafının Ürdün'le ortak heyet kurarak görüşmeyi reddedip, İsrail ile ikili görüşmek istemesi, uzlaşmazlıklarını çözüme kavuşturulmasını engellemiştir.³⁰³

Kuşkusuz bu sürecin devamlılığını baltalayan ana etmen uluslararası politikada meydana gelen değişimdir. Aralık ayında SSCB'de başlayan dağılma süreci, en başından beri tarafları masaya oturtmaya çalışan ABD'nin Ortadoğu'ya olan ilgisinde azalmaya neden olmuş ve ABD yüzünü SSCB'deki değişime çevirmiştir.

²⁹⁹ Ergun Balcı, "Madrid Konferansı", Cumhuriyet, 30 Ekim 1991

³⁰⁰ "Filistinliler Karlı Çıktı", Hürriyet, 6 Kasım 1991

³⁰¹ Akın Altın, "Ortadoğu'da "Osmanlı" Aranıyor", Zaman, 6 Kasım 1991

³⁰² "İsrail Son Sözü Söyledi", Zaman, 13 Kasım 1991

³⁰³ "Ortadoğu'ya Barış Arayışı Yine Sancılı", Hürriyet, 13 Aralık 1991

Toparlamak gerekirse incelenen dört gazete üzerinde Türk basının Körfez Savaşı'na yönelik algılamasının ABD'nin Kuveyt'in kurtarılmasına yönelik girişimine destek verir ve fakat yine de ABD'nin emperyalist çıkarları konusunda bazı çekinceler taşıyan bir nitelik gösterdiği söylenebilir. Aynı zamanda Türk basının "yeni dünya düzeni" tartışmaları bağlamında ABD'yi tek süper güç olarak görmüştür.

Bir başka açıdan basının Körfez Krizinde ve sonrasında Türkiye'nin bölgede oynayacağı role büyük önem verdiğini görmekteyiz. Turgut Özal'ın aktif dış politika olarak adlandırdığı bu durum Soğuk Savaş sonrası dönemde Türkiye'nin azaldığı iddia edilen stratejik konumunun yeniden ön plana çıkarılmasını tasarlamıştır. Basının bu dış politika anlayışının bir ayağı olarak özelde Körfez Savaşı sonrası yapılanmada, genelde ise Ortadoğu barış sürecinde Türkiye'nin oynayacağı role destek verdiği bir gerçektir. Hatta basındaki genel kanaatin Türkiyesiz bölgede hiçbir girişimin başarılı olamayacağı yönündedir. Bu bağlamda Türkiye'nin Ortadoğu'daki yeni yapılanmada devre dışı bırakıldığı her girişim basının tepkisini çekmiştir.

Diğer açıdan savaş sonrasında Irak'ın kuzeyinde ortaya çıkan otorite boşluğu ve Saddam rejiminin Kürtleri yok etmeye yönelik girişimleri Türkiye'yi sınırında binlerce mülteci ile karşı karşıya bırakmıştır. Basının bu duruma yaklaşımı devlet refleksleri paralelinde olmuştur. Özellikle Avrupalı devletlerden gelen insan hakları ihlalleri ve mültecilere kötü davranıldığı yönündeki eleştirilere basının cevabı sert olmuştur.

4.2.2. YUGOSLAVYA'NIN PARÇALANMASI VE BOSNA-HERSEK KRİZİNE YÖNELİK BASINDAKİ YORUMLAR

Bosna-Hersek'te ortaya çıkan iç savaş Türk kamuoyunu yakından ilgilendirmiştir. Genel olarak kamuoyunun konuya yaklaşımı Sırp saldırılarına karşı büyük bir öfke beslemek olmuştur. Türk basınında da bu öfkeyi gözlemlemek mümkündür. Özellikle Zaman gazetesinin haberleri Sırlara karşı en şiddetli ve duygusal tepkileri veren haberlerdir.

Bosna-Hersek, 1463 yılında Osmanlı hakimiyetine girmiştir. Bu tarihten sonra 1878 yılına kadar Osmanlı hakimiyetinde kalan bölge 1878 Berlin Antlaşması ile Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nun denetimine bırakılmış ve 1908 yılında da Avusturya-Macaristan İmparatorluğu tarafından ilhak edilmiştir. İşte bu durum Balkanlar'da başlayacak çatışmalar dizisinin ve nihayet iki büyük savaşın tetikleyicisi olacaktır. Bölge üzerindeki Sırp ve Avusturya çekişmesi nihayet 1914 yılına gelindiğinde Sırp milliyetçisi tarafından Avusturya veliahtının öldürülmesiyle infilak edecek ve Birinci Dünya Savaşı'nı başlatan gelişme olacaktır. Görüldüğü gibi Bosna-Hersek dünya düzeninin değişimini sağlayan büyük savaşların başlangıç noktası ve Oral Sander'in deyimiyle Birinci Dünya Savaşı'nın provasıdır.³⁰⁴

Birinci Dünya Savaşı'nın ardından Bosna-Hersek, kurulan Yugoslavya Devleti'nin sınırları dahilinde yer almışsa da Nazi işgali ile Yugoslavya bünyesindeki devletler Almanya, İtalya ve Bulgaristan arasında adeta paylaşılmıştır. Savaş sonrasında ise Tito önderliğinde Yugoslavya'da etnik temelli olmayan Yugoslav yurttaşlığı çerçevesinde bugünkü Hırvatistan, Slovenya, Sırbistan, Karadağ, Bosna-Hersek ve Kosova bölgeleri ve halkları birleştirilmiş, bu üretilmiş yurttaşlık Tito'nun ölümüne kadar etnik farklılıkları halının altına süpürmüştür. Tito'nun ölümünün ardından ise Sırp lider Miloseviç, bu halıyı kaldırmış ve tüm bu coğrafyada yaşayan halkları Sırp kimliği potasında eritme politikaları gütmeye başlamıştır.³⁰⁵ Miloseviç'in bu politikaları SSCB'nin dağılma sürecine girmesiyle birlikte 1990'ların başında hat safhaya ulaşmış ve nihayet önce Hırvatistan ve Slovenya ardından da Bosna-Hersek bağımsızlıklarını ilan etmişlerdir. Hırvatistan ve Slovenya'nın bağımsızlıkları AT tarafından (özellikle Almanya) desteklenirken aynı kararlı duruş Bosna-Hersek'in bağımsızlığına karşı gösterilmemiş ve Bosna-Hersek'teki trajedi 1995 yılında ABD öncülüğündeki NATO müdahalesine kadar sürmüş ve binlerce ölüm ve mülteci ortaya çıkarmıştır.

Türk basınının ve kamuoyunun Bosna-Hersek krizine bakışını şekillendiren etkenleri ise şöyle sıralayabiliriz:

³⁰⁴ Oral Sander, *"Siyasi Tarih İlkçağlardan 1918'e"*, 17. Baskı, İmge Kitabevi, Ankara, 2008, s.322

³⁰⁵ <http://www.state.gov/r/pa/ei/bgn/2868.htm#history>, Erişim Tarihi: 10.10.2010

- a) Tarihsel geçmiş (özelde Bosna’da genelde ise Balkanlarda Osmanlı yönetimini tarihi mirasının bulunması)
- b) Türkiye’deki Boşnak kökenli vatandaşların varlığı
- c) SSCB’nin dağılmasından sonra Balkanlardan Orta Asya’ya kadar olan coğrafyadaki (Adriyatik’ten Çin Seddi’ne) Türk ve Müslüman kimlikler
- d) SSCB sonrasında Balkanlarda ortaya çıkan güç boşluğunun Yunanistan tarafından doldurulacağı korkusu (Aynı durumun tersi Yunanistan için de geçerlidir.)

Bunlarla birlikte Türk hariciyesi ve hükümet Bosna-Hersek’in bağımsızlık ilanını tanımakta ihtiyatlı bir politika izlemiş ve AT ve/ya ABD’den gelecek tanıma kararını beklemiştir. Ocak 1992’de Ankara’yı ziyaret eden Bosna-Hersek Dışişleri Bakanı, Türk Dışişleri Bakanı Hikmet Çetin’den Bosna-Hersek’in tanınmasını talep etmiş fakat Türk hükümetinin ihtiyatlı tavrı devam etmiştir. Görüşme hakkında Çetin; Türkiye’nin bu ülkedeki bölünmeyi teşvik eder durumda olmamaya özen gösterdiğini, buna rağmen Yugoslavya’nın eski durumunu korumasının da mümkün olmadığını belirtmiş, cepheleşme yerine cumhuriyetler arası işbirliğinden yana olduğunu belirtmiştir.³⁰⁶

Türk hükümetinin bu ihtiyatlı politikası basındaki bazı kalemlerce eleştirilmiş ve Türkiye’nin bu süreçte aktif olabileceği/olması gerektiği savunulmuştur. Bu konuda Yağmur Atsız, Cumhuriyet’teki yazısında Yugoslavya’daki etnik soruna değinmiş, Bosna-Hersek ile ilgili olarak Türkiye’nin harekete geçmesinin Balkanlarda oluşacak Türkiye karşıtı cepheye karşı gerekli ve önleyici olacağını savunmuştur. Atsız yazısında:

“...Sabık Yugoslavya’nın böylesine harman olduğu ve buna, başka sebeplerden ötürü Bulgaristan, Arnavutluk ve Romanya’nın da katıldığı bir zamanda Türkiye Balkanlarda kayıtsız kalamaz. Yeni doğmakta bulunan Makedonya devleti, Bulgaristan ve Arnavutluk’la beraber Yunanistan’ın kuzeyinde Türkiye lehine aşılmaz bir stratejik çember oluşturulmalıdır...”

³⁰⁶ Dışişleri Bakanı Silajdžić’in Türkiye’den Beklentisi “Bosna-Hersek’i Tanıyın”, Cumhuriyet, 3 Ocak 1992

Balkanlar'ın yeni bir Osmansk-i İttifak'a (İttifak-ı Osmaniye) ihtiyacı var.”³⁰⁷

Hürriyet gazetesinde Ferai Tinc da aynı şekilde Türkiye'nin Bosna-Hersek'le birlikte Balkanlarda aktif politika izlemesi gerektiğini savunmaktadır. Tinc:

“Yugoslavya krizini aylarca büyük bir atalet içinde izleyen Türkiye, bu olayda aslında ne kadar önemli bir rol oynayabileceğini dışarıdan gelen uyarılar sonucu anlamaya başladı....

AT ülkelerinin tanıma konusunda gösterdikleri bu değişik tavırlar, aslında Türkiye'ye de bağımsız hareket etme olanağı sağlıyor...Türkiye, kendisine en uygun politikayı kokusuzca harekete geçirecek bir konumda. Objektif koşullar ise Türkiye'yi ister istemez bir arabuluculuğa itiyor.

...Çünkü Bosna-Hersek'te çıkacak olan bir kıvılcım, hem çok kanlı bir savaşa yol açacak hem de Türkiye'yi taraf olmaya zorlayacaktır. Oysa tüm unsurların güvenini kazanan tarfsız bir Türkiye, Balkanlardaki yeni dengede daha fazla söz sahibi olacaktır.”³⁰⁸ diye yazmıştır.

Zaman gazetesinde ise Fehmi Kuru, Türkiye'nin Bosna-Hersek'te yaşanmaya başlayan trajediyi önlemekte önemli rol oynayabileceğini savunan bir başka isimdir. Kuru'ya 8 Nisan'da köşesinde bu konuyla ilgili olarak şunları kaleme almıştır:

“ Türkiye, Balkanlar ve Orta Asya'daki diğer cumhuriyetlerle birlikte Bosna-Hersek'i de tanıyarak, tarihi bağlara sahip olduğu bu bölgede ihtiyaç duyulan moral etkiyi sağlamıştı. Kanlı gelişmeler Türkiye'nin Bosna-Hersek konusunda daha yakından ilgilenmesini gerektiriyor. AT'in tanıma kararını almasını da kullanarak Türkiye'nin Bosna-Hersek'te akmaya başlayan kanı durdurma yönünde bir girişim

³⁰⁷ Yağmur Atsız, “Osmansk-i İttifak”, Cumhuriyet, 11 Ocak 1992

³⁰⁸ Ferai Tinc, “Önemli Olmanın Güzel Yoruculuğu”, Hürriyet, 19 Ocak 1992

başlatmasında yarar var...Sınırlarımız içerisinde çok sayıda Bosna-Hersek kökenli insan yaşıyor olması, Türkiye'ye girişimde öncülük hakkını sağlıyor."³⁰⁹

Basında Türkiye'nin sorunun çözümünde öncülük etmesi gerektiği tartışılırken Bosna'daki Sırp saldırıları artarak devam etmiştir. 14 Nisan 1992 tarihli Sabah gazetesindeki haberde, "önceki gece yarısı yürürlüğe giren ateşkes anlaşmasına rağmen Bosna-Hersek cumhuriyetinde dün şiddetli çatışmalar meydana geldi" denilmiştir. Bu gelişmeler karşısında Türk Dışişleri Bakanlığı 15 Nisan 1992'de yaptığı açıklamada Sırp saldırılarının durdurulması için girişimlerde bulunacağını açıklamıştır.³¹⁰

Bosna-Hersek'te yaşanmaya başlanan gelişmeler ve etnik çatışmalar AGİK'in de duruma müdahil olmasına neden olmuş ve 16 Nisan 1992'de Helsinki'de toplanan Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Konferansı, Bosna-Hersek'te Sırp azınlığın yanında çatışmalara katılan Yugoslav Federal Ordusu'nu kınamıştır.

Cumhuriyet'te Ergun Balcı ise Bosna-Hersek'te yaşanan çatışmalardan sadece Sırp'ların sorumlu tutulamayacağını, Sırp'ların yanında Balkanlarda genişleme hayalleri kuran Alman milliyetçiliğinin de sorumlu olduğu yazmıştır. Balcı, yazısında şöyle demektedir:

*"...Yugoslavya'nın parçalanmasında S. Miloseviç'in şovenizminin yanı sıra, her geçen gün dışlerini daha fazla gösteren ve nüfuz bölgesini güneye doğru genişletme emelini taşıyan Alman milliyetçiliğinin de önemli rolü olmuştur."*³¹¹

Slovenya ve Hırvatistan'ın bağımsızlıklarını ilan etmesinin ardından Almanya'nın bu iki ülkeyi tanıyarak AT içerisinde sabırsızca davranması Balcı'nın bu tespitinin ardında yatan gerçektir.

Sabah gazetesinde ise C. Çandar, Türkiye'nin Bosna-Hersek'e sahip çıkması gerektiğini düşünen bir başka isimdir. Çandar'a göre Bosna-Hersek, Türkiye'nin Avrupa geçitidir.

³⁰⁹ Fehmi Kuru, "Saraybosna'da Kan", Zaman, 8 Nisan 1992

³¹⁰ "Bosna-Hersek'te Türkiye Devrede", Sabah, 16 Nisan 1992

³¹¹ Ergun Balcı, "Bosna-Hersek'teki Trajedi", Cumhuriyet, 22 Nisan 1992

“...Şimdi zamanı geldi, Türkiye tarihinin, coğrafyasının ve kültürünün gereği olarak Bosna-Hersek’i omuzlamak zorundadır. Nasıl Karabağ’a sırt çevirerek Kafkas politikası yapamazsak, gelişmelerin bumerang etkisini üzerinizde hissederseniz, Bosna-Hersek sorununda da hareketsiz kalarak balkan politikası yapamazsınız...”³¹²

Yazının devamında ise Çandar, Bosna-Hersek olmadan neden Türkiye’nin Balkan politikası üretemeyeceğini belirtmektedir. Çandar’a göre bunun iki nedeni var:

“...Niçin?

- a) Türkiye nüfusunun önemli bir Boşnak hissesi olduğu için
- b) Türkiye eğer 12’lerle sınırlandırılmış bir Avrupa değil de daha geniş bir Avrupa çerçevesi arıyor, kendisine **Fortness Europe**’da (Avrupa Kalesi) yer araştırıyorsa Avrupa’nın Müslüman kimlikli üyesi olma özelliği ancak bağımsız Bosna-Hersek’in de Avrupa sistemi içerisinde tartışılmayacak varlığı ile pekişeceği için...”³¹³

Mayıs 1992 itibariyle Bosna-Hersek’teki durum daha da kötüleşmiştir. Aliya İzzetbegoviç, askeri yardım için başvurduğu AGİK’ten olumlu sonuç alamamıştır. Bu dönemde Avrupalı ülkelerin ve AT’nin Bosna-Hersek’e yönelik bir politikasının olmadığı gerçektir. Hatta AT, mayıs ayında çatışmaların artması üzerine Saraybosna’daki 26 gözlemcisini geri çağırarak bölgede sadece 10 gözlemci bırakmıştır. Bu 10 gözlemcinin bırakılması da AT’nin bölgede hala varlığını devam ettirmek istediğini göstermektedir. BM Özel Temsilcisi Marrack Goulding’in, Bosna-Hersek’e BM Barış Gücü gönderilmesi yönündeki girişimleri de bu dönemde Sırp tarafından reddedilmiştir.³¹⁴

Bosna-Hersek’te çatışmaların şiddetlenmeye başlaması ve Türkiye’nin harekete geçmemiş olması basında da yankılanmaya başlamıştır. Cengiz Çandar, 14 Mayıs 1992’de yazdığı yazısında Türkiye’nin bu pasifliğini eleştirmektedir:

³¹² Cengiz Çandar, “Bosna-Hersek; Türkiye’nin Avrupa Geçidi”, Sabah, 23 Nisan 1992

³¹³ Cengiz Çandar, a.g.m., Sabah, 23 Nisan 1992

³¹⁴ “Sırp Saldırıları Durdurulamıyor”, Sabah, 9 Mayıs 1992

*“...Türkiye, Bosna-Hersek’i ilk tanıyan ülkedir. Amerika’nın ve hatta AT’ın Balkan politikasına yön verecek bir konumda olması gerekirken, izleyicidir, seyircidir. Amerika ve AT’ın yaptığını bile yapamamakta ve bunu **bölge ülkeleriyle özel ilişki kavramı ile açıklamaktadır. Sanki ABD ve AT’ın ilişkileri özel değilmiş gibi!**...”³¹⁵*

Bir başka açıdan Mayıs 1992 itibariyle ABD’nin de bir Bosna-Hersek politikasının olduğunu söyleyemeyiz. ABD’nin bu dönemde askeri müdahale için isteksiz olduğunu belirtebiliriz. Bu durum basında ABD’ye tepkilerin artmasına neden olmuş ve Körfez krizinde duruma hemen müdahale eden ABD’nin Bosna-Hersek’te petrol olmadığı için krize müdahale etmediği yönünde yorumlar yapılmıştır.³¹⁶ Fakat Hürriyet gazetesi yazarlarından Sedat Ergin’e göre ABD’nin Bosna krizi konusunda tutarlı bir dış politika oluşturamamasının nedeni Kasım ayındaki Başkanlık seçimleridir:

“Amerika’nın kayıtsızlığının ardında yatan ana faktörlerden biri, Başkan Bush’un seçim hesaplarıdır. Bush, Kasım ayında yapılacak başkanlık seçimleri öncesinde Amerika’yı yeni bir uluslararası anlaşmazlığa karıştırmak istememektedir. Başkanlığı döneminde hep dış sorunlarla uğraştı, iç sorunlara yeteri kadar eğilmediği yolundaki yaygın eleştirilerin baskısı altında bulunan Başkan Bush, Bosna-Hersek’e asker göndermenin seçimler öncesinde Amerikan kamuoyunun tepkisini çekeceğini düşünmektedir...”³¹⁷

Yazının devamında Ergin, ABD’nin, Bosna-Hersek krizinde inisiyatifi AT’ye bıraktığından fakat bu durumun Sırbistan açısından caydırıcılık teşkil etmediğini yazmaktadır. Ayrıca Ergin, Türk diplomasisini de eleştirmektedir:

“...Bosna-Hersek krizi, Kafkasya’daki gelişmelerle birlikte Türk diplomasisi açısından ciddi sorunlar ve hepsinden önemlisi bir prestij sorunu da yaratmaktadır. Çünkü Ankara’nın yürüttüğü bütün girişimlere rağmen durumun

³¹⁵ Cengiz Çandar, “Hükümetin Karabağ ve Bosna Aczi”, Sabah, 14 Mayıs 1992

³¹⁶ Bu konuda bakınız Hürriyet 7 Mayıs 1992.

³¹⁷ Sedat Ergin, “Amerika’nın Bosna-Hersek’teki Kayıtsızlığı”, Hürriyet, 14 Mayıs 1992

değişmemesi, aksine kötüleşmesi Türk diplomasisinin etki gücünün sınırlarını göstermesi bakımından düşündürücü bir görüntü ortaya çıkarmaktadır.”³¹⁸

Daha muhafazakar bir çizgiye sahip Zaman gazetesinde ise Bosna-Hersek ile ilgili haberler İslam-Hıristiyan çatışması ekseninde işlenmiştir. Fehmi Kuru “Boşuna Beklenti” isimli yazısında krize bu eksenle yaklaşmıştır. Kuru’ya göre:

“...AGİK statüsü gereği kararların ittifakla alındığı bir örgüt, Bosna-Hersek konusunda aldığı kararın, üyesi Yugoslavya tarafından onaylanmadığı için bir kıymeti harbiyesi bulunmuyor. ABD’nin temsilcisini, AT’ın gözlemcilerini geri çekmesi ise, iki tarafı daha kanlı çarpışmalar için baş başa bırakmanın bir yolu olabilir...

...Avrupa, kendi demografik hesapları sebebiyle, Sırpların aleni tecavüzünü engellemek için harekete geçmedi; onlar aslına bakılırsa, Avrupa’nın kalbindeki bir yeşil hançer olarak gördükleri Bosna-Hersek’in sökülüp atılması umudu içindeler. Türkiye ise, iktidarın kimbilir hangi beklentileri sebebiyle, Bosna’dan gelen feryatlara kulak tıkamış durumda.”³¹⁹

Mayıs ayında Bosna krizi konusunda ise tek olumlu gelişme 30 Mayıs’ta BM Güvenlik Konseyi’nin Sırbistan’a uluslararası ambargo ve ekonomik yaptırımlar uygulama kararı almış olmasıdır. Bununla birlikte ileride de görüleceği gibi bu ambargo kararı tam olarak uygulanamamış ve beklenen sonuç elde edilememiştir.

Haziran 1992’de BAB Asamblesi’nin Paris’teki toplantısında yeni başkan Hartmurt Soell, Yugoslavya’da yaşanan olaylara dikkat çekmiştir. Soell, olayların gidişatını **Avrupa Trajedisi** olarak nitelemiş ve Sırpların ateşkes kararına uymaması halinde “denizden ve havadan müdahale” fikrini öne sürmüştür.³²⁰ Bununla birlikte AT’nin Maastricht Antlaşmasında öngördüğü ortak dış politika ilk sınavı olan Bosna krizinde henüz ne yapacağını bilememektedir. Nitekim bunun somut bir delili Başkan Soell’in çağrısının, Sırpların ateşkes kararına uymamalarına rağmen, Avrupalı devletlerden beklenen cevabı alamamasıdır.

³¹⁸ Sedat Ergin, *a.g.m.*, Hürriyet, 14 Mayıs 1992

³¹⁹ Fehmi Kuru, “Boşuna Beklenti”, Zaman, 14 Mayıs 1992

³²⁰ “Saraybosna Ateş Altında”, Sabah, 2 Haziran 1992

Yugoslavya’da yaşanan trajedide AT’ın etkisiz kalması, Ergun Balcı’ya göre doğal bir durumdur zira AT’ın o dönemde soruna müdahale edecek askeri kabiliyeti bulunmamaktadır. Balcı:

“ ...Bir yandan AT, topluluk olarak Bosna-Hersek’e iki arabulucu gönderiyor. Ama bu arabulucular ateşkesi sağlamaya çalışırken, topluluk üyeleri Almanya ve Fransa bağımsız girişimde bulunarak, BM’den bölgeye Barış Gücü göndermesini istiyorlar.

...Yugoslavya bunalımı teori ile pratiğin birbirine uymadığını gösterdi. Ortak güvenlik politikası için ortak güvenlik gücü, ortak askeri güç gerekir. Oysa AT, henüz böyle bir güce sahip değil.”³²¹

Haziran ayında Bosna krizine bir başka uluslararası aktör müdahil olmuştur. Türkiye’nin öncülüğü ve girişimi sayesinde 20 Haziran’da İstanbul’da toplanan İslam Ülkeleri Dışişleri Bakanları Olağanüstü toplantısında Cengiz Çandar’a göre Türkiye önemli bir diplomatik başarı elde etmiştir. Çandar:

“...Türkiye, İslamın ve Balkanların başkenti İstanbul’da İslam Topluluğunu ‘Arapların doğrudan taraf olmadığı’ bir mesele etrafında ilk kez toplamayı başardı. Hem de konuyu ‘İslam-Hıristiyan çatışması’ boyutlarına taşımama titizliğini göstererek, ilk kez, bir İslam Toplantısında Slovenya ve Hırvatistan gibi ‘Hıristiyan’ ülkeleri davetli olarak kattı. Bu arada, daha uluslararası camiada tanınmayan Kosova Cumhuriyeti’nin ve Hıristiyan Makedonya’nın da katılmasını Türkiye’nin dış politika ataklığı, vizyonu ve Balkanlardaki gücü olarak kaydetmek mümkündür.”³²² diye yazmaktadır.

Haziran sonu Bosna-Hersek’e bir askeri müdahalenin daha sık konuşulduğu bir dönem olmuştur. 27 Haziran’da Hürriyet’te ABD’nin Bosna-Hersek’e operasyon başlatacağı yazarken, 28 Haziran tarihli Sabah gazetesinde de BM Güvenlik Konseyi’nin Sırlara 48 saat müsaade ettiği haberine yer verilmiştir. Zaman ilerledikçe Bosna’daki trajedi artmış fakat beklenen askeri müdahale bir türlü gerçekleşmemiştir. Bu durum zaman geçtikçe basında her ne kadar askeri müdahale

³²¹ Ergun Balcı, “Ortak Politika Nerede?”, Cumhuriyet, 1 Haziran 1992

³²² C. Çandar, “Bu Bir Hikmet Çetin Diplomasıdır”, Sabah, 20 Haziran 1992

yapılacağı yönündeki haberlerin sayısını etkilememişse de basının beklenen bir askeri müdahaleye olan inancı azalmıştır.

Temmuz ayından itibaren BM kararıyla Saraybosna Havaalanı uluslararası yardım uçaklarına açılmıştır. Havaalanının yardım uçaklarını açılması basında başka bir tartışmanın başlamasına neden olmuştur. Zira Saraybosna Havaalanına inen ilk uçaklar arasında Türkiye'ye ait uçağın bulunmaması bazı kalemlerin tepkisini çekmiştir. Bu yazarlardan bir tanesi de M. Ali Birand'dır. Yazısında Birand, Türkiye'nin Bosna konusunda küçük düşündüğünü, bu durumun Adriyatik'ten Çin Seddi'ne Türk dünyası söylemi ile çeliştiğini belirtmiştir. Birand, şöyle yazmıştır:

"...Ya aşırı mütevazilik içinde kimselere haber vermeden açıklama yapmadan gizlice yardım gitti ve bizler görmedik veya yardım konvoyu bürokrasi bataklığında can çekişiyor. Üçüncü olasılık ise ki hiç düşünmek dahi istemiyoruz günü gününe yaşayan hükümetin bu jesti unutmuş olması...Yazıklar olsun..."

Bunca zamandır Boşnaklar kapımızı aşındırarak, yalvardılar, rica ettiler. Etkin hiçbir şey yapmadığımız gibi, şimdi de yardım etmek aklımıza gelmiyor. Oysa havaalanı açıldığı anda Türkiye'nin hava köprüsü kurup yardım yağdırması gerekmez miydi?

Yabancılar yalan söylüyor.

*Biz bölgede 'güçlü bir lider' filan olamayız. Hala küçük günlük düşünen bir ülkeyiz."*³²³

Daha önce belirttiğimiz gibi Zaman gazetesinin Bosna-Hersek krizi konusundaki yaklaşımı incelenen diğer 3 gazeteye nazaran daha muhafazakar, din eksenli ve duygusal olmuştur. Gazete bu bağlamda 7 Temmuz 1992'deki haberinde "**Müslüman Bosna-Hersek'i Hazmedemediler**" başlığını kullanmış ve Bosna-Hersek'in Müslüman kimliğine vurgu yapmıştır. Keza 1 Ağustos 1992 tarihinde Ankara'daki Sırp maslahatgüzarının, Bosna-Hersek'e silah yardımı yapılmasının top yekün bir savaşa yol açabileceğini belirtmesi gazete duygusal tepki vererek "**Küstahlığın Bu Kadarı Fazla!**" başlığıyla duyurmuştur.

³²³ M. Ali Birand, "Yazıklar Olsun", Sabah, 7 Temmuz 1992

Ortaya çıkan bir başka gelişmede Türk basınının Bosna-Hersek'teki çatışmalara daha duygusal yaklaşmasına sebep olmuştur. 6 Ağustos'ta gazetelerde yer alan Bosna'daki toplama kamplarının fotoğrafları Sırlara karşı olan öfkeyi arttırmıştır. Bu öfkeden aynı zamanda Avrupa'da nasibini almıştır. Hürriyet gazetesi haberi sürmanşetten “**Utan Avrupa Utan**” başlığı ile vermiş ve Avrupa'yı insan hakları konusunda Bosna'daki ihlallere karşı gözünü kapamakla suçlamıştır.³²⁴

Bu sırada Türk hükümetinin Bosna-Hersek'e askeri müdahale yapılması yönünde uluslararası örgütlerde lobi faaliyetleri sürdürdüğünü görmekteyiz. Cumhuriyet 5 Ağustos'ta Hikmet Çetin'in New York'ta BM Genel Sekreteri ve Güvenlik Konseyi'nin 5 daimi üyesi ülke temsilcileri ile görüşeceğini ve Bosna-Hersek'e askeri müdahale için nabız yoklayacağı haberini vermiştir.³²⁵ Fakat Türkiye'nin bu girişimi konusunda Sabah'ta Cengiz Çandar karamsardır:

“...Türkiye'nin iki aşamalı 'Eylem Planı' dün BM Güvenlik Konseyi 5 daimi üyesine Ankara'da teslim edildi. Ancak bunun bir sonuç getireceğinden kuşkuluyuz.

Niçin?

Zira Bosna-Hersek için askeri hareketin,-sınırlı olsun olmasın- düşmesine basacak 3 temel unsur Amerika, İngiltere ve Fransa bu konuda son derece mütereddit. İngiltere, geleneksel Sırbistan bağları yüzünden zaten Sırları karşısına alacak bir askeri harekate yan çiziyor. Fransa ise bir sarkaç gibi, 'müdahale isteği' ile 'kaçak dövüşmek' arasında gidip geliyor.

...1992 dünyasında, yeryüzünün hiçbir köşesinde bir askeri hareket, Amerikan girişimi olmadan gerçekleşemez. George Bush'un ise seçim arefesinde Bosna-Hersek mayın tarlasına bulaşacak cesareti yok.”³²⁶

Takip eden günlerde Hürriyet gazetesi Türkiye'nin girişimiyle Bosna-Hersek konusunda görüşmek üzere toplanan NATO Siyasi Planlama Komitesi toplantısını “Türkiye NATO'yu Harekete Geçirdi” başlığı ile verirken, aynı gazete ertesi gün Yugoslav başbakanı Milan Paniç'in Ankara'ya gelmesini ve ağır silahların

³²⁴ “Yıl 1992 Yugoslavya”, Hürriyet, 6 Ağustos 1992

³²⁵ “BM'ye Bosna Baskısı”, Cumhuriyet, 5 Ağustos 1992

³²⁶ C. Çandar, “Bush ve Demirel'den Bosna-Hersek için Ne Çıkar”, Sabah, 8 Ağustos 1992

BM'ye devrini kabul etmesini "Türkiye'nin Diplomatik Zaferi" başlığı ile vermiştir.³²⁷

AGİK, 13-14 Ağustos tarihinde gerçekleştirdiği toplantısında Bosna-Hersek ile ilgili kararlar almıştır. Alınan kararlarda, Bosna'da etnik temizliğe son verilmesi, toplama kamplarının kapatılması istenmiş ayrıca Bosna'daki insan hakları ihlallerini araştırmak üzere bir raportörler heyetinin bölgeye gönderilmesi kararlaştırılmıştır. Prag'da yapılan bu toplantıda Türkiye'nin önerisi üzerine Bosna-Hersek'ten kaçmak zorunda kalanların geri dönüşlerinin sağlanması için güvenli sığınma bölgelerinin oluşturulması da kararlaştırılmıştır.³²⁸

Batı'nın krizin ortaya çıkmasından beri sonuç getiren bir politika izlememiş olması Türk basınında Sırlara destek verildiği yönündeki şüphelerin artmasını sağlamıştır. Ergun Balcı, 18 Ağustos 1992 tarihli yazısında Batının Sırlara destek verdiğini, fakat ortaya çıkan toplama kamplarının bir anda dengeleri altüst ettiğini ve artık bu desteğin imkansız hale gelmeye başladığını savunmuştur.

"...Batı aslında bu durumu kabul etmeye hazırdı. Müslümanlara el altından Sırların zaferini kabul etmekten başka çare olmadığı mesajı veriliyordu.

Müslümanların teslim bayrağını çekmesinden sonra da, ellerine geçirdikleri topraklardan bazılarını geri vermeleri için Sırlara baskı yapılması tasarlanıyordu.

Böylece Batı bunalıma bulaşmadan kurtulacak, Müslümanlarda kaderlerine razı olacaklardı

Toplama kamplarını ortaya çıkması bu planı altüst etti. Kamuoyu ve basından gelen yoğun baskı, Batılı hükümetleri güç durumda bıraktı. Kamuoyunu yatıştırmak için bir şeyler yapmak zorundaydılar. Başkan Bush, Batı Avrupa liderlerinden daha sıkışık durumdaydı. Seçimler yaklaşıyordu. ABD Başkanı, Güvenlik Konseyi'nin derhal toplanarak, Bosna'ya gönderilen insani yardım için koruma kararı almasını sağladı..."³²⁹

³²⁷ Haberler için bakınız: "Türkiye NATO'yu Harekete Geçirdi", Hürriyet, 12 Ağustos 1992 ve "Türkiye'nin Diplomatik Zaferi", Hürriyet, 13 Ağustos 1992

³²⁸ "Bosna'ya Güvenlikli Bölge", Cumhuriyet, 17 Ağustos 1992

³²⁹ Ergun Balcı, "Atı Alan Üsküdar'ı Geçti", Cumhuriyet, 18 Ağustos 1992

25 Ağustos'ta bir başka yazısında Balcı, Londra'da gerçekleştirilecek olan konferans öncesinde, bu konferanstan iyimser bir sonuç çıkmayacağını belirtmiştir. Balcı'ya göre bu konferans Sırlardan çok Müslümanların ikna edilmesi için yapılacaktır.³³⁰

Balcı'nın konferans hakkındaki kötümser görüşünün haklılığı, konferansın bitimiyle birlikte ortaya çıkmıştır. Konferansta askeri müdahaleyi savunan Türkiye yalnız kalırken, kısa vadeli olarak BM Güvenlik Konseyi'nin onayına sunulacak şu kararlar alınmıştır:

- a) *Ateş kesilecek. İnsan haklarına saygı gösterilecek. Etnik temizlik sona erecek, tutsak kampları boşaltılacak*
- b) *İnsancıl yardım ve bunun için askeri destek 5-10 bin kişi arttırılacak. Ancak BM Barış Gücü sadece yardım ulaşımda görev alacak, çatışmaya girişmeyecek*
- c) *Bosna'da barış konusu, Cenevre'de başlatılacak sürekli konferans ile ele alınacak*
- d) *Bosna-Sırbistan sınırında BM gözlemcileri silah aktarımını engelleyecek.*
- e) *Sırbistan'a yönelik ekonomik ambargonun daha iyi işlemesi sağlanacak.*³³¹

7 Eylül'de Yugoslavya konusunda düzenlenen uluslararası konferansın eşbaşkanları Cyrus Vance ve Lord Owen'ın, Sırlara ağır silahları bir hafta içinde BM denetimine vermesi gerektiği şeklindeki açıklamaları Türk basınında yer almıştır. Ağır silahlar konusundaki belirsizlikte giderilmiş ve ağır silahlar tanımına, top mermileri, 100 milimetreden daha fazla kalibrelik silahlar ve bütün havan toplarının dahil olduğu açıklanmıştır.³³²

Ağır silahların BM denetimine bırakılıp bırakılmayacağı konusunda da tereddüt hakim olmuştur. Zira Bosna-Hersek'te çatışmaların başlamasından bu yana uluslararası girişimler ve örgütler aracılığı ile yapılan ateşkes anlaşmalarına Sırlar

³³⁰ Ergun Balcı, "Londra Konferansı Başlarken", Cumhuriyet, 25 Ağustos 1992

³³¹ Edip Emil Öymen, "Bosna'da Çözüm Zamana Havale", Cumhuriyet, 28 Ağustos 1992

³³² "Sırlara Bir Hafta Süre", Hürriyet, 7 Eylül 1992

uymamışlardır. Nitekim ağır silahların teslimi konusunda Zaman gazetesinde Fikret Ertan kötümser olan bir başka isimdir:

“...Büyük ümitlerle yapılan Londra Konferansı, üzerinde sadece 15 gün geçmesine rağmen şimdiden eskiyor.

Devamı olan Cenevre’deki görüşmelerde konferans eşbaşkanları Amerikalı Vance ile Galli Lord Owen, Sırlara 4 şehir etrafındaki ağır silahları bu cumartesi saat 13.00’e kadar BM denetimine bırakmaları yolunda bir ültimatoma veriyorlar. Ancak ültimatoma uyulmaz ise ne yapılacağı da belirtilmiyor.

Bu ültimatoma tank, top ve 82 mm’nin üzerindeki havanları kapsıyor, uçaksavar ve diğer silahlar dışarıda bırakılıyor. Sırlar istedikleri gibi kullansınlar diye.

Denetim ültimatomu, kuşatmanın kaldırılacağı anlamına da gelmiyor. Sırlar açıkladıkları 11 yerde bulunan ağır silahların söz konusu olduğunu söylüyorlar. Açıklanmayan, gizlenen silahların ne olacağı ise bilinmiyor. Saraybosna’daki BM yetkilileri denetime uyulmasının fazla bir şey ifade etmeyeceğini, bombardımanın ve çarpışmaların devam edeceğini belirtiyorlar...”³³³

Türk hükümetinin Bosna-Hersek’e askeri müdahaleyi savunması bu dönemde Türk basınının beklentileri ile paralellik göstermiştir. BM Güvenlik Konseyi’nin insancıl yardımların korunması için konuşlandırılan askeri güce takviye yapacağını açıklaması ve hemen bu açıklamadan sonra Türkiye’nin bölgeye asker gönderebileceğini açıklaması, basında iyimser bir havanın oluşmasını sağlamışsa da bu hava uzun sürmemiştir. Çünkü BM Genel Sekreteri Gali, Türk askerinin Bosna’daki varlığına karşı çıkmış ve Güvenlik Konseyi’nin kararı da bu yönde olmuştur. Bu durum basının tepkisini çekmiştir ve konuyla ilgili şu başlıklar atılmıştır:

- a) **“Türk Askeri Bosna’ya Gidemiyor”**, Cumhuriyet, 19 Eylül 1992
- b) **“Türk Askerini İstemediler”**, Sabah, 16 Eylül 1992
- c) **“BM’den Türk Askerine Veto”**, Zaman, 17 Eylül 1992

³³³ Fikret Ertan, “Bosna’da Son Durum”, Zaman, 9 Eylül 1992

BM, insani yardımların korunması için bölgeye asker gönderme kararı alırken, uluslararası hiçbir girişimde bölgeye askeri müdahalede bulunulması kararı çıkmamış ve Batılı devletler ve ABD bu konuda isteksiz davranmışlardır. Bu durum Sırp saldırılarının durmasına ya da yavaşlamasına hiç katkı sağlamamış, bu politikasızlık Sırp'ları daha saldırgan olmaya teşvik etmiştir. BM de bu saldırılara karşı tüm dünyadan gelen tepkilere dayanamamış ve Sırbistan'ı üyelikten çıkarmıştır.³³⁴

Bu arada BM'nin insani yardımları koruyacak BM Barış Gücü'ne Türk askerlerini kabul etmemiş olması Türkiye'yi başka girişimlerde bulunmaya itmiştir. 8 Ekim'de 47 Müslüman ülke ki aralarında Türkiye'de var, BM Güvenlik Konseyi'ne bir mektup göndererek Bosna'ya askeri müdahalede bulunulmasını talep etmişlerdir.

Bu dönemde Türkiye'deki Bosna konusunda uluslararası camianın ilgisizliği ve kararsızlığı sadece hükümet, basın, kamuoyu, dışişleri bakanlığı tarafından tepkiyle karşılanmamıştır. 3 Ekim'de Genel Kurmay Başkanı D. Güreş, Balkanlarda savaş çıkabileceği uyarısı yapmıştır.³³⁵

9 Ekim'de ise BM, Bosna-Hersek konusunda yeni bir karar almıştır ve Bosna hava sahasını BM uçakları dışındaki tüm uçuşlara kapatmıştır.

Kasım ayının gelmesi Bosna'da Sırp saldırıları dışında başka trajedilerinde yaşanacağını haber vermiştir. Zira saldırılar nedeniyle evlerini terk etmek zorunda kalan mültecilerin karşısına bir de yaklaşan kış ve soğuk havalar çıkmıştır. Ekim ayının son günleri Ankara'ya gelen Bosna-Hersek Cumhurbaşkanı A. İzzetbegoviç, Türk hükümetinden Bosnalı kadın ve çocukların Türkiye'ye sığınması konusunda yardım istemiş ve olumlu yanıt almıştır.³³⁶ Türkiye'den olumlu yanıt almasına karşın Hırvatistan sınırına yığılan 40 bin mülteci, Hırvatistan'ın kabul etmemesi nedeniyle açıkta kalmıştır.³³⁷

³³⁴ "Sırbistan'a Parya Muamelesi", Hürriyet, 24 Eylül 1992

³³⁵ "Güreş'ten Balkan Savaşı Uyarısı", Zaman, 3 Ekim 1992

³³⁶ "Bosnalı Türkiye'ye Sığınacak", Cumhuriyet, 1 Kasım 1992

³³⁷ "Hırvatistan Sınırında Mülteci Dramı", Cumhuriyet, 4 Kasım 1992

Uluslararası hiçbir müdahalede bulunulması özellikle Türkiye’de ve Müslüman ülkelerde Bosna konusunda kamuoyunun tepkisini artmasına neden olmuştur. Öyle ki bu ülkelerden savaşmak için gönüllü birlikler Bosna’ya gitmişlerdir. 21 Kasım 1992 tarihli Cumhuriyet gazetesinin haberine göre Bosna-Hersek’in kuzeyinde 40’ı Türkiye’den olmak üzere 200 civarında Müslüman gönüllü bulunmaktadır.³³⁸

Yunanistan’ın kriz karşısındaki tutumu ve Yunan-Sırp ilişkileri, Türk basının ilgisini çeken bir başka gelişmedir. Türkiye’nin bölgede aktif çabalara girişmek isteği, Yunanistan’la sorunu olan Makedonya’nın Türkiye ve Bulgaristan tarafından tanınması, Yunanistan’ın, Türkiye tarafından çevrelenebileceği endişesine kapılmasına neden olmuştur ve bu endişe Yunanistan-Sırbistan ilişkilerinin daha da gelişmesini sağlamıştır.

“...Yunanistan, Bosna-Hersek bunalımının başlamasından bu yana Sırbistan’ı kollayan bir tutum içinde gözüktü.

Makedonya Cumhuriyeti’ni düşman olarak görüp adını değiştirmesinde ısrar eden Atina, Sırbistan’da kendisine doğal müttefik buldu. Böylece, Balkanlarda, Makedonya’yı tanıyan Türkiye ve Bulgaristan’a karşı, bu cumhuriyete hiç yakınlık duymayan Yunanistan’la Sırbistan arasında yakınlaşma doğdu. Bu ortamda Atina Sırbistan’a karşı ambargonun delinmesine göz yumdu...”³³⁹

Yazının devamında bunalımın Balkanlara yayılması tehlikesine değinen Balcı, Bosna’daki krizin boyut değiştirmeye başladığını savunmuştur. Balcı’ya göre:

“...Sırlar Bosna-Hersek’te durdurulamazlarsa, bunun çok tehlikeli sonuçlar doğuracağı kesin. Bunalım Kosova ve Makedonya’ya yayıldığı takdirde yeni bir Balkan Savaşı gündeme gelebilecektir.

...Bunalım yavaş yavaş bir Müslüman-Hıristiyan çatışmasına dönüşmektedir...Böyle bir ortamda köktendinci İslam’ın ve terörizmin güç kazanacağı açıktır.”³⁴⁰

³³⁸ “Bosna’da Sırlara Karşı İslam İttifakı”, Cumhuriyet, 21 Kasım 1992

³³⁹ Ergun Balcı, “Bosna’da Zaman Daralıyor”, Cumhuriyet, 23 Kasım 1992

³⁴⁰ Ergun Balcı, a.g.m., Cumhuriyet, 23 Kasım 1992

Fehmi Kuru ise Zaman'daki köşesinde bir Balkan Savaşı çıkma ihtimali olmadığını yazmıştır.

“Ankara’da ‘Balkan Savaşı’ senaryoları üreten sivil ve askeri çevreler, değerlendirmelerini, yakın tarihin bu gerçeğine bakarak yapıyorlar.

Ancak Sırpların niyeti de, niyetlerini uygulamada başvurdukları taktiklerde, bunalımın belli bir bölgenin dışına taşmasını önleyecek kurnazlıkta. Bunalımı mahalli tutmaya özel bir gayret gösterdikleri gibi, Batı ülkelerini çatışmaya bulaştırmamak amacıyla, düşmanlıklarını Müslümanlarla sınırlandırıyorlar. ‘Balkan Savaşı Çıkar mı?’ sorusu bunun için yersiz, Batı, Müslümanları savunmak için kendini ateşe atmaz.

Ankara’nın gecikmeli olsa da, Orta Avrupa’daki sıcak ortamın Kosova ve Makedonya’ya sıçrayacağı değerlendirmesi doğru, bunalımın yaygınlaşmasının bir Balkan Savaşı’na yol açacağı iddiası ise yanlıştır... ”³⁴¹

Bosna krizi aslında aynı zamanda yeni dünya düzeninin de sorgulandığı bir kriz olmuştur. Cengiz Çandar’a göre Bosna’da Sırp saldırılarının durdurulamaması durumunda NATO’nun meşruiyetini kaybedeceğini belirtmiştir.

“...NATO, Avrupa güvenliğini sağlayabilecek ‘adaletli’ tek örgüt. Eğer pazularını Bosna-Hersek içinde sıkmayacak ise, kendi gereksizliğini ve kaçınılmaz sonunu ilan eder.

Sorun Amerika ile İngiltere ve Fransa’nın, yani NATO’nun üç üyesi ile BM Güvenlik Konseyi’nin 5 daimi üyesinden en önemlisi olan bu üçünün Sırbistan’a karşı bir ‘askeri eyleme’ gitme konusunda tam bir mutabakat sağlayamamalarından kaynaklanıyor.

...BM Güvenlik Konseyi bu kararı alırsa, uygulayıcısı NATO olacak ve kendi hayatını da kurtaracak... ”³⁴²

Diğer yandan C. Çandar 24 Aralık 1992 tarihli başka bir yazısında ise Bosna krizinin Türk dış politikası açısından önemine değinmiştir. Çandar’a göre

³⁴¹ Fehmi Kuru, “Balkan Savaşı?”, Zaman, 24 Kasım 1992

³⁴² Cengiz Çandar, “NATO, Bosna ve Türkiye”, Sabah, 17 Aralık 1992

Bosna krizi Türkiye için **büyük oynama** ve **büyük davranma** fırsatını veren bir sınavdır.³⁴³

1992 yılı boyunca Bosna-Hersek krizi ile ilgili en radikal öneriyi ise yılın son günlerinde Fehmi Kuru yazmıştır. Yazıda krizin Makedonya, Kosova ve Sancak'a yayılması tehlikesine karşı Kuru, Sancak eski Milli Eğitim Bakanı Rıza Gruda'nın Ankara'dan beklentilerinden hareketle Türkiye'nin bölgede askeri varlığa sahip olması gerektiğini savunmuştur.

"...Rıza Gruda'nın Ankara'dan bir talebi de, Türkiye'nin askeri müdahaleyi mutlaka düşünmesi. Bosna-Hersek'ten farklı olarak, Sancak'ın Arnavutluk ile ortak sınır bulunuyor. Askeri müdahaleye imkan sağlayan bu özellik; Türkiye, Tiran yönetimini izniyle, Sancak'ı korumak için Arnavutluk'u kullanabilir.

Türkiye ile Arnavutluk arasında imzalanacak bir savunma ve işbirliği anlaşması, Türkiye'nin bu ülkede askeri bir üs edinmesini sağlayabilir. Oraya gönderilecek birlikler, belki de müdahaleye bile gerek kalmadan, saldırganların durmasını sağlayacaktır.

*Topraklarını yabancı güçlere açmakta beis görmeyen Türkiye, sonunda kendi varlığını ve bağımsızlığını zedeleyebilecek bu gelişmelere göz yummamalı ve ordusuyla Balkanlar'a ayak basmaktan kaçınmamalıdır."*³⁴⁴

Fehmi Kuru'nun bu radikal önerisine karşı Cengiz Çandar, sorunun çözüm yollarından biri olarak İslam ülkelerinin ABD'yi askeri müdahale için harekete geçirmesi gerektiğini savunmuştur. Zira Çandar'a göre 1990'lı yıllarda dünyanın her hangi bir yerine ABD olmadan askeri müdahalede bulunulamaz. Bununla birlikte söz konusu harekete geçirme işleminin de Türkiyesiz başarılamayacağını belirten Çandar, Türkiye'nin bunun için SSCB sonrası ortaya çıkan coğrafi faktörü kullanması gerektiğini yazmıştır.

"...Amerika'yı harekete geçirmenin yollarından biri, İslam Dünyasını bir ağırlık olarak uluslararası politika platformuna çıkarmak.

³⁴³ C. Çandar, "Bosna: Büyüklük Sınavı", Sabah, 24 Aralık 1992

³⁴⁴ Fehmi Kuru, "Adım Adım", Zaman, 26 Aralık 1992

...Arap denetimindeki İslam Konferansı Örgütü'nün asla başaramayacağı bir ağırlık hissettirmeyi, Türkiye merkezli, Orta Asya cumhuriyetlerinin Türkiye ekseninde hareketlenebildiği, Arnavutluk ve Bosna-Hersek'in yine Türkiye eksenine göre seferber olabileceği bir İslam Dünyası ile gerçekleştirmek mümkün.

*...1993 Bosna-Hersek'in kurtuluşu, Türkiye'nin de itibar yılı olabilir.*³⁴⁵

Türkiye'de Bosna krizi ile alakalı olarak bu yorumlar yapılırken uluslararası arenada da 1993 yılı Bosna-Hersek krizi için hareketli başlamıştır. 2 Ocak'ta Müslümanların, Sırp ve Hırvatların katılımıyla İsviçre'de (Cenevre) bir konferans düzenlenmiştir. Bu konferansta arabulucular meşhur Vance&Owen Planını ortaya koymuşlardır. Planın ana hatları şöyledir:

- a) Bosna'da idari görevleri çoğu bölgeler tarafından yerine getirilecek ve adem-i merkeziyetçi bir devlet oluşturulacak*
- b) Bölgelerin hiçbirinin uluslararası tüzel kişiliği olmayacak ve yabancı devletlerle ya da uluslararası örgütlerle anlaşma yapamayacaklar*
- c) Anayasada 3 etnik unsur, "devleti oluşturan birimler" olarak tanımlanacak*
- d) Her birimin hayati çıkarları anayasa ile güvence altına alınacak ve bu konuda değişiklik 3 birimin onayı ile gerçekleştirilecek*
- e) Bölgeler ve merkez yönetimler, seçimle gelmiş demokratik parlamentolar, demokratik olarak seçilen yürütme organları ve bir bağımsız yargı erkine sahip olacaklar*
- f) Başlangıçta eski Yugoslavya Konferansı tarafından atanacak her grubun bir üyesinin temsil edildiği Anayasa Mahkemesi, merkezi hükümet ile bölgeler arasındaki sorunları çözmekle görevlendirilecek*
- g) Bosna-Hersek, BM ve AT denetiminde silahsızlandırılacak*
- h) İnsan hakları anayasada yer alacak*
- i) Uluslararası gözlem ve denetim mekanizmaları anayasada yer alacak.*³⁴⁶

Mehmet Altan, 13 Ocak 1993'teki yazısında Bosna-Hersek krizinin boyutlarına değinmiş ve bu çok yönlü boyutların iyi incelenmemesi durumunda

³⁴⁵ C. Çandar, "1993: Bosna İçin İleri", Sabah, 2 Ocak 1993

³⁴⁶ "Vance-Owen Planı", Cumhuriyet, 9 Ocak 1993

sorunun anlaşılamayacağını belirtmiştir. Altan'a göre, sorun sosyalist dönemde tüm bu sorun boyutlarının dondurulması ve Yugoslavya'nın dağılma sürecinde bu sorunların tekrar çözülmeye başlamasıdır.

"...Bosna-Hersek dramı, 'dinsel ve politik' amaçlarla da kullanılmak isteniyor. Onun için uluslararası arenanın hesaplarını ve kimin ne yapıp ettiğini yeterince anlamak mümkün olmuyor.

Eski Yugoslavya'nın çok kültürlü ve çok dinli yapısı da durumun analizini zorlaştırıyor.

Bir de bu yapıya ülke içindeki bölgesel ekonomik farklılıkları ekleyince sorun iyice beter hale geliyor.

...Sosyalist dönem, bu ayrılıkları dondurmuş, Bosna'nın insanları, etnik ve dinsel yapıları öne çıkarmak yerine 'Yugoslavyalı' olmakla yetiniyormuş..."³⁴⁷

Aynı gün M. Ali Birand da yazısında Bosna ile ilgili iki konuya değinmiştir. Birincisi Birand, İsmail Cem'in Sabah'taki yazısına atıf yapmış ve Türkiye'nin Bosna'ya askeri malzeme yardımında bulunmasını savunmuştur. Türkiye'nin böyle bir girişimde bulunmasının kolay olmadığı kabul eden Birand, Yunanistan ve BM olmak üzere pek çok aktörün Türkiye'nin üzerine gelebileceğini söylemiştir. Ama yine de Birand'a göre Türkiye bu tepkilere göğüs germeli ve Bosna konusunda artık sözlü notaların ilerisine gitmelidir. İkincisi ise Bosna konusunda Sırp-Rus ilişkilerinin Amerika'nın elini kolunu bağladığını yazmıştır.

"...Sırp lar, Rusların en eski müttefiklerinde biri. Uzun yıllara dayanan bir işbirlikleri ve köklü ilişkileri var. Daha da önemlisi Sırbistan toprakları üzerinde epey Rus yaşıyor.

...İşte Batılıları ürkün manzara buradan kaynaklanıyor. Moskova'dan gelen haberler 'Aman askeri müdahalede bulunmayın. Zira böyle bir olasılıkta seyirci kalamayız. Mutlaka bizde karışmak zorunda kalırız. Bu da ilişkilerimizi bozar...' şeklinde..."³⁴⁸

³⁴⁷ Mehmet Altan, "Sırp Vahşeti Neden Önlenemiyor?", Sabah, 13 Ocak 1993

³⁴⁸ M. Ali Birand, "Türkiye, Bosna'ya Daha Etkin Yardım Yapabilir...", Sabah, 13 Ocak 1993

Bu arada Sırp saldırıları devam etmiş ve Sırp BM kararlarına uymamışlardır. Ocak ayında yaşanan bir başka gelişme basında, “Batı Bosna’da çıkarı olmadığı için müdahale etmiyor” görüşünün tekrar gündeme gelmesine neden olmuştur. Irak’ın güneyinde BM uçuşa yasak bölge ilan ettiği hava sahasına Irak uçaklarının girmesi ve Batılı devletlerin hemen müdahalede bulunması, gazetelerin sert tepkisini çekmiştir. Konuyla ilgili atılan bazı başlıklar ilgi çekicidir ve basının öfkesini göstermesi bakımından güzel örneklerdir.

- **Bosna Yanadursun, ABD, Irak’ı Vurdu**, Zaman, 14 Ocak 1993
- **Batı, Irak’ta Şahin, Bosna’da Güvercin**, Cumhuriyet, 15 Ocak 1993
- **Sırlara Süre Üstüne Süre**, Sabah, 17 Ocak 1993

20 Ocak’ta ise, herkesin son şans olarak gördüğü Cenevre Konferansında Vance ve Owen tarafından sunulan barış planını Sırp tarafının kabul etmesi, küçük de olsa umutlanmaya yol açmıştır.³⁴⁹

Türkiye ise bu dönemde İslam Konferansı Örgütü dönem başkanı olarak BM Güvenlik Konseyi’ni olağanüstü toplantıya çağırmış ve bir dizi önlemin hayata geçirilmesini istemiştir. Bu önlemler:

- Bosna-Hersek’teki uçuş yasağının güçlendirilmesini öngören etkili tedbirlerin derhal alınması
- Güvenlik Konseyi’nin Bosna-Hersek konusunda aldığı diğer ilgili kararların uygulanması
- Bosna-Hersek’e uygulanan silah ambargosunun kaldırılması
- Bosna-Hersek’te savaş suçu işleyenlerin yargılanması için derhal uluslararası bir mahkeme kurulması
- Bosna’ya insani yardımın ulaştırılmasının sağlanması ve arttırılması
- Londra Konferansınca da kararlaştırıldığı gibi, Sırlara ait ağır silahların etkili BM denetimine bırakılması ve Sırp’ların buna uymaması halinde silahların yok edilmesi için her türlü askeri harekate başvurulması.³⁵⁰

³⁴⁹ “Sırp’lar Barış Planına Evet Dedi”, Cumhuriyet, 21 Ocak 1993

³⁵⁰ “Bosna Güvenlik Konseyi’ne Gidiyor”, Zaman, 1 Şubat 1993

Türkiye bir yandan uluslararası girişimlerde bulunurken, basın da Türkiye'nin rolü hakkında ikiye bölündüğünü söyleyebiliriz. Bir grup köşe yazarı ve gazeteci Türkiye'nin uluslararası örgütler nezdinde bulunduğu girişimleri yeterli bulurken, bazı köşe yazarları Türkiye'nin askeri müdahale yönünde girişimlerde bulunabileceğini ve bulunması gerektiğini savunmuşlardır.

Zaman gazetesinde Muhammed Kayani, Türkiye'nin askeri müdahale için girişimlerde bulunması gerektiğini yazmış hatta bunun için Türkiye'nin girişimleriyle İslam ülkelerinde oluşan bir Barış Gücünün kurulabileceğini söylemiştir.

“...Eğer Türk hükümeti...Bosna-Hersek'i hemen tanımış ve onlarla askeri anlaşma yapmış olsaydı, Sırp lar meseleyi bu noktaya getirmeye cesaret edemezlerdi...Mesela Arnavutluk'la Türkiye arasında askeri anlaşmalar vardır. Türkiye, Arnavutluk'ta ortak askeri tatbikat yapabilir, hatta oradan Bosna-Hersek'e çeşitli yollarla silah ve gönüllü emekli askerleri gönderebilirdi. Ama iktidardakiler ABD ve BM'nin güdümünde kalarak, AGİK gibi kuruluşlardan müdahale etmesini beklemektedirler. Halbuki onların niyeti açıktır. Avrupa'nın ortasında Müslüman bir ülkenin meydana gelmesini istemiyorlar.

...Türkiye, BM beyannamesinin 51. Maddesinde tanınmış olan hakkı kullanıp, diğer Müslüman ülkelerle ortak bir barış gücü oluşturarak, Bosna-Hersek'e müdahale edebilir...³⁵¹

Bu arada ABD'de yeni Başkan Bill Clinton, Bosna'da yaşanan krizle ilgili olarak Vance&Owen planına alternatif bir plan ortaya atmıştır. Fakat bu planda Bosna ile ilgili bekleneni vermekten uzaktır. Zira seçim yarışı döneminde Başkan Bush'u Bosna konusunda sessiz kalmakla suçlayan Clinton Bosna'da krizin aşılması için “sınırlı askeri müdahale” tezini savunmuştu. Fakat Clinton'un Vance&Owen planına alternatif olarak sunduğu planda ise sınırlı da olsa askeri müdahaleden söz edilmemektedir. Bu yüzden basında Clinton planının yansıması “dağ fare doğurdu” şeklinde olmuştur.³⁵² Ayrıca planı Avrupalı devletler de benimsememiştir ve ortaya

³⁵¹ Muhammed Kayani, “Bosna-Hersek ve Müslümanlar”, Zaman, 2 Şubat 1993

³⁵² “Dağ Fare Doğurdu”, Cumhuriyet, 12 Şubat 1993

birini ABD'nin desteklediği diğeri ise Avrupa'nın desteklediği iki plan çıkmış ve Batı dünyası kararsız kalmıştır. Zira ABD, Vance&Owen Planı'na "etnik temizliği yasallaştıracağı" yüzünden karşı çıkarken, Avrupa ise Clinton Planı'nın Müslümanları uzlaşmaz bir tutuma sokacağı endişesini taşımıştır.

Zaman geçtikçe uluslararası hiçbir somut adımın atılmaması Sırp Sırları daha da cesaretlendirmiştir. Her geçen gün Sırp saldırıları artmış ve gazeteler bu haberlere öyle alışmıştır ki neredeyse saldırı haberlerinin verilmediği gün olmamıştır. Bu arada BM nezdinde alınan kararlarda yeterince caydırıcı olmamıştır. 21 Mart 1993'e kadar geçen sürede Sırp uçakları 465 kez Bosna hava sahasına girmiş ve BM uçuş yasağı kararını hiçe saymıştır. Bu durum ABD'yi askeri müdahale fikrine daha da yaklaştırmıştır. Nitekim BM Güvenlik Konseyi'nin uçuş yasağına uymayan Sırp uçaklarının düşürülmesi yönünde aldığı karar toplantısında ABD, yerdeki Sırp uçaklarının da vurulmasını istemiştir.³⁵³

Çandar'a göre ise ABD'nin askeri müdahale fikrine yaklaşmasının sebebi ise İzzetbegoviç'in başarılı diplomasisidir.

"...Amerika'yı adım adım Türkiye'nin Balkan politikasında istediği noktaya yaklaştıran neden nedir?"

Kuşkusuz Aliya İzzetbegoviç'in, becerikli diplomasisidir. İzzetbegoviç, son olarak Vance ve Owen barış planını da belirli şartlar ortaya koyarak, Hırvat lider Mate Boban ile birlikte imzalamıştır. Oysa Sırp temsilcisi Rodavan Karaçiç şartlı dahi olsa imzadan kaçınmıştır. İzzetbegoviç, söz konusu son dramatik adımı atarken, Karaçiç'in imzadan kaçınacağını ve dolayısıyla 'çözüm sürecinde faturanın Sırlara kesileceğini' fark etmiştir. Nitekim yanılmamış ve diplomatik manevra alanı kendi lehine, Sırların aleyhine birdenbire genişletivermiştir..."³⁵⁴

Nisan ayı başında Bosna hava sahasının denetlenmesi görevi NATO'ya verilmiştir. ABD, bölgedeki uçaklarını NATO emrine vereceğini açıklamış, 1945'ten bu yana uluslararası operasyonlara asker göndermeyen Almanya'da Anayasa mahkemesinin yeşil ışık yakmasıyla NATO'ya uçak vermeyi kararlaştırmıştır.

³⁵³ "Sırp Uçakları Düşürülecek", Hürriyet, 21 Mart 1993

³⁵⁴ Cengiz Çandar, "Bosna-Hersek ve Kıbrıs", Sabah, 27 Mart 1993

NATO aynı zamanda Türkiye'den de F-16 savaş uçağı istemiştir. Fakat bu istek Yunanistan'ın tepkisini çekmiş ve Atina, Türk uçaklarının Yunan hava sahasını kullanarak Bosna'ya ulaşmasına hayır demiştir.³⁵⁵

Mayıs ayındaki bir başka girişimde Bosna konusunda beklentileri arttırmıştır. ABD Başkanı Bill Clinton, Bosna'ya askeri müdahalede bulunulması gerektiğini belirtmiş ve Avrupalı devletlerin desteğini sağlamak için ABD Dışişleri Bakanı Avrupa gezisine çıkmıştır.

Bu arada taraflar Atina'da bir araya gelmişler ve Vance&Owen Planını kabul etmişlerdir. Fakat Bosnalı Sırp lideri Karaçiç, barış planını imzalarken, yukarıda bahsedilen Bill Clinton'ın askeri müdahale tehdidini göz önüne almış ve topu Bosna'daki Sırp meclisine atmıştır. Sırp Meclisi ise en başından itibaren plana karşı çıkmış ve referandum yapılması kararlaştırılmıştır. Avrupa ise Karaçiç'in planı imzalamasını olumlu bir gelişme olarak görmüş ve 15-16 Mayıs tarihlerinde yapılması düşünülen referandumun sonucunun beklenmesi gerektiğini savunmuştur. ABD de Avrupa'nın bu politikasını desteklemiş ve uluslararası camia Bosnalı Sırp liderin yapacağı referandumdan çıkacak sonucu beklemeye başlamıştır. Bu sürecin basındaki yansıması ise Sırp liderin Batıyı ve dünyayı kandırdığı ve oyaladığı yönünde olmuştur.

Diğer açıdan M. Ali Birand, Karaçiç'in imzaladığı Vance&Owen Planının sorunun çözümünü ertelemekten başka bir işe yaramayacağını yazmıştır. Planın uygulanmaması halinde ise Birand'a göre askeri müdahale kaçınılmaz olacaktır.

“...Aslına bakılırsa Vance-Owen Planının elle tutulur tarafı yok: Bosna-Hersek'i etnik nüfusa göre Müslüman, Hırvat ve Sırp arasında 10 ayrı kantona bölen plan kendi başına sürekli bir anlaşmazlık kaynağı oluşturuyor.

...Planın uygulanması için en az 50 bin yeni BM askeri, Sırp liderin iyi niyeti, Boşnak ve Hırvat halklarının anlayışlı davranmaları gerekiyor. Oysa bu unsurlardan hiçbiri yok.

³⁵⁵ “Atina'dan Ankara'ya Hayır”, Cumhuriyet, 18 Nisan 1993

...Anlayacağınız, bu anlaşmaya EVET diyen herkesin ayrı hesapları var...Ne zaman ki taraflar kendilerini yeterince güçlü görecekler ve dünya kamuoyunun başka işlerle meşgul olduğu anı bulacaklar, işte o zaman hesaplaşma yeniden başlayacak...”³⁵⁶

Sırp lar ise yaptıkları referandumda plana hayır oyu vermişlerdir. Bundan sonra Batı'nın sessiz kalması ise basının tepkisini çeken bir başka gelişme olmuştur. Bu konuda C. Çandar, ABD'nin Bosna'ya müdahale konusunda geri adım atıp Balkanlarda kaçak politika izlemesini ve müdahale konusunda Avrupalı devletlerin kendisi ile aynı görüşe gelmesini beklemesini eleştirmiş, bölgede Rusya ve Yunanistan'ın elini güçleneceği uyarısında bulunmuştur. Aynı yazıda Çandar, Özal'dan sonra Türkiye'nin de Balkanlarda güç kaybetmeye başladığını da belirtmiştir.

“...Turgut Özal'ın ölümünden sonra Türkiye zaten Balkanlar'da mevzi kaybetmektedir. Uluslararası sahnedeki görüntüsü silikleşmiştir. Buna karşılık Rusya ve Yunanistan gayet aktif bir unsur olarak Balkan ve uluslararası politika sahnesinde belirmiştir.

...Amerika'nın Bosna-Hersek kavşağından geri dönmesi, Balkanlar'ı Avrupa'ya terk eder görünmesi Rusya ve Yunanistan'ı Balkan sahnesine iyice yerleştirirken, Almanya Türkiye'ye yöneliyor. Türkiye'yi Avrupa'ya çekmek için mi? Değ il. Türkiye'yi peşinden Orta Asya'ya sürüklemek için...”³⁵⁷

Cengiz Çandar'ın Turgut Özal'ın ölümünden sonra Türkiye'nin Balkanlarda güç kaybettiği iddiasına 24 Mayıs'ta Ergun Balcı, Cumhuriyet'teki köşesinden adeta cevap vermiştir.

“...Amerika askeri müdahale görüşünden şimdilik vazgeçmiş durumda. Türkiye ise, Sırp ları durdurmak için askeri müdahaleden başka yol olmadığı görüşünde ısrar ediyor.

Doğrudur. Ama unutmamalı ki Türkiye'nin de yapabileceği fazla bir şey yoktur. Ankara, Bosna havaalanını denetlemek için uçak, deniz ablukasına katılmak

³⁵⁶ M. Ali Birand, “Bu Anlaşma Sırp ları Durdurmayacaktır”, Sabah, 4 Mayıs 1993

³⁵⁷ Cengiz Çandar, “Balkanlar Moskova'ya Orta Asya Bonn'a mı Emanet”, Sabah, 22 Mayıs 1993

için de gemi göndermiştir. Batuluların Bosna politikasını her fırsatta eleştirmiştir. Bunun ötesinde Türkiye'nin Bosna'ya tek başına askeri müdahalede bulunması herhalde düşünülemez.

Durum böyle iken ve ABD bile geri adım atarken Ankara'nın politikasının edilgin olduğunu, Turgut Özal'ın ölümünden sonra Balkanlar'da ağırlığımızı yitirdiğimizi öne sürmek, gerçekçi bir değerlendirme olarak görünmüyor.

Türkiye'nin Bosna-Hersek'te daha atılgan politika izlemesini isteyenler, somut olarak ne gibi girişimlerde bulunulması gerektiğini söylemelidirler...³⁵⁸

Birand'a göre ise Batının çözüm konusunda kararsız ve tutarsız politikaları Bosna-Hersek'te radikal ve marjinal grupların etkinliğini arttırmaktadır.

“... Boşnak terörü başlayacaktır.

Şimdiden bütün izleri görülen hazırlıklar birkaç yıl sonra, İran ve Suudi Arabistan başta olmak üzere, birçok kaynaktan seslenecek ve Avrupa'nın göbeğinde yeni bir terör dalgası yayılacaktır.

Nitekim şu sıralarda, ılımlı lider olarak nitelendirilen İzzetbegoviç, kendi taraflarınca kenara itilmeye ve aşırı elemanlar kontrolü almaya başladılar bile...³⁵⁹

Haziran ayında BM Bosna'da “güvenli bölge” olarak ilan ettiği 6 bölgeye BM askeri gönderme kararı almıştır.

Zaman gazetesinin soruna Müslüman devletlerin çözüm bulması gerektiği yönündeki tutumuna daha önce değinmiştik. Artan Sırp saldırıları gazetenin duygusal yaklaşımını arttırmış nihayet gazete 6 Haziran'da attığı manşette durdurulamayan Sırp saldırılarının sorumlusu olarak Türkiye, Mısır, Suudi Arabistan, Pakistan, İran devlet başkanlarını ve İslam Konferansı Teşkilatı Genel Sekreteri'ni göstermiştir.³⁶⁰

Abdullah Gürsel, 13 Haziran'daki yazısında Bosna'da Müslümanların askeri malzeme sıkıntısı çektiğini ve bu yüzden gerilla savaşlarının başlayabileceğini söylemiştir. Ayrıca Sırp-Yunan ilişkilerine de değinen Gürsel'e göre olayların

³⁵⁸ Ergun Balcı, “Bosna ve Türkiye”, Cumhuriyet, 24 Mayıs 1993

³⁵⁹ M. Ali Birand, “Boşnaklar İçin Verilen Ölüm Kararı Uygulanmaya Kondu”, Sabah, 2 Haziran 1993

³⁶⁰ “Bosna Sırp'lara Terkedildi”, Zaman, 6 Haziran 1993

Kosova'ya sıçraması Türkiye açısından eski bir sorunu yeniden gündeme getirebilecek niteliktedir. Bu sorun ise Kıbrıs sorunudur.

“...Kosova etrafında ortaya çıkan hareketlenmeler ile Kıbrıs meselesi arasındaki paralellikler...”

Kosova ve Kıbrıs'ta silahlar patlarsa peş peşe patlayacağı benziyor. Artık iyice netleşen Belgrad-Atina İttifakı Türkiye'den gelebilecek muhtemel bir hareketi böylece bertaraf etmiş olacak...”³⁶¹

Temmuz ayında Bosna'da Müslümanların yaşadığı dram artmaya başlamıştır. Gazeteler bir yandan su kuyruğunda bekleyen sivillere yönelik Sırp saldırıları haberlerini verirken diğer yandan Hırvatlar da Müslümanlara karşı saldırılara başlamışlardır.

İslam Konferansı Örgütü ise Temmuz ayında yaptığı toplantıda Bosna'ya gönderilmesi kararı alınan BM gücüne 17 bin asker gönderebileceğini açıklamıştır. Fakat bu açıklama karşısında Batının ve BM'nin sessiz kalması basında Batıya karşı olan şüphelerin artmasına neden olmuştur. Nitekim Cumhuriyet yazarlarından Balcı'ya göre bunun sebebi BM'nin bölgede Müslüman gücün artmasından korkmasıdır.

“...İKÖ'nün önerisinin, Batılıları büyük bir çıkmaza soktuğu anlaşılıyor. BM, Bosna'da ilan ettiği 'Güvenli Bölgeleri' korumak için binlerce yeni askere ihtiyacı olduğunu açıklamış durumda, Batılılar bu konuda pek hevesli değiller.

...Bosna-Hersek'e binlerce Müslüman askerinin gitmesi bu ülkedeki çarpışmaları tam bir Müslüman-Hıristiyan savaşına dönüştürebilecek. Batılılar öneriyi reddetseler, bu kez BM'nin ihtiyacı olduğu halde Müslüman ülkelerden gelen askeri yardımı geri çevirdikleri için İslam dünyasında tepki yaratacaklar.

...Batı'nın Bosna-Hersek'te bir Müslüman devletin kurulmasına hiçbir zaman sıcak bakmadığına inanıyoruz. İzlediği politikalarda Müslümanların ezilmesine içten içe memnun olduğu yolundaki kuşkuları güçlendirici niteliktedir.”³⁶²

³⁶¹ Abdullah Gürsel, “Sıcak Günlere Doğru”, Zaman, 13 Haziran 1993

³⁶² Ergun Balcı, “Bosna'da Din Savaşı'na Doğru”, Cumhuriyet, 17 Temmuz 1993

Fikret Ertan ise İslam Konferansı Örgütü'nün Bosna'ya asker gönderebileceği yönündeki önerisini küçük ama sevindirici bir adım olarak nitelendirmiştir. Fakat yine de İslam Konferansı Örgütü bünyesinde asker göndermeyi kabul edenlerin askeri yetersizlikleri yüzünden bu girişime şüpheli yaklaşmıştır. Ayrıca Ertan da Balcı gibi BM'nin bölgede Müslüman askeri istemediğini belirtmiştir.

“...Eylem Planı'nın İslam ülkelerinin kendi yönlerini ilgilendiren bu meselelerinden başka bu planı Birleşmiş Milletler Genel Sekreteri Gali'nin de kabul edip etmeyeceği esas konu. Bütün işaretler, Gali'nin özellikle asker sevkine karşı çıkacağı yönde. Bosna'da BM'nin derhal 7600 askere ihtiyaç duyduğunu açıklamasına rağmen Gali'nin İslam Eylem Planı'nı yanına AT'ı ve ABD'yi alarak bir kenara itmek isteyeceği güçlü bir ihtimal. Gali'nin ne Türk ne de İranlı askerleri kabul etmeyeceği belli...”³⁶³

Cenevre'de süren toplantılarda ise taraflar Bosna-Hersek'i üçe bölen anlaşma üzerinde ilke anlaşmasına varmışlardır. Buna göre:

- a)** *Bosna-Hersek Birleşik Cumhuriyetler Birliği, Boşnaklar, 3 ayrı cumhuriyet ve halk (Boşnak, Sırp, Hırvat) ile “diğer halklar grubundan” oluşacak.*
- b)** *Birliğin 3 cumhuriyetin devlet başkanlarından oluşan ortak cumhurbaşkanı olacak. Bu görev nöbetleşe yürütülecek.*
- c)** *Birlik ve cumhuriyetler askeri güç oluşturamayacaklar. Mevcut güçler BM ve AT öncülüğünde dağıtılacak.*
- d)** *Cumhuriyetlerin sınırları, ancak BM Genel Sekreteri'nin atayacağı 5 kişilik komisyon tarafından değiştirilebilecek.*
- e)** *Birlik vatandaşları ve mallar cumhuriyetler arasında serbest dolaşabilecek.*
- f)** *Cumhuriyetler, seçilmiş yasama, yürütme organları ile bağımsız yargı erki oluşturacak. Cumhuriyet anayasaları birlik anlaşmasına ters düşmeyecek. İlk seçim BM gözetiminde yapılacaktır.*

³⁶³ Fikret Ertan, “İKT'nin Bosna Eylem Planı”, Zaman, 16 Temmuz 1993

- g) *Birlik Başbakanı ve Dışişleri Bakanı, cumhuriyetlerin devlet başkanları tarafından sırayla önerilecek, ataması ve görevden alınması Devlet Başkanlığı tarafından yapılacak.*
- h) *Devlet Başkanlığı diğer bakanları da belirleyecek, bu bakanlar ile başbakan ve dışişleri bakanının, birlik kabinesi oluşturması sağlanacak.*
- i) *Cumhuriyetler ortaklaşa Yüksek mahkeme, Anayasa mahkemesi ve İnsan Hakları mahkemesi kuracaklar.*³⁶⁴

Ağustos ayında ise taraflar harita üzerinde çalışmaya başlamışlardır. Sırpın daha önce yaptıkları gibi plana sadık kalmayacağından korkan ABD ise askeri müdahale kozunu saklı tutmuştur. Bu konuda hem Başkan Bill Clinton hem de Dışişleri Bakanı Christopher açıklamalarda bulunmuştur. Bill Clinton, “Müttefiklerimiz Saraybosna’nın düşmesine izin vermeyecekler” derken, Dışişleri Bakanı Christopher, “Tek başımıza hareket etmeyeceğiz ama Saraybosna’nın düşmesine izin veremeyiz” demiştir.³⁶⁵

Ferai Tınc ise bir gün önce yazdığı yazıda tarafların Bosna’yı 3’e bölen anlaşma üzerinde ortak karara varmasının bir şey anlam ifade etmeyeceğini, her halükarda Sırpın kazançlı çıkacağını yazmış ve bunun sorumlu olarak Bosna’yı tanımakta aceleci davranan devletleri ve Türkiye’yi görmektedir.

“...Diyelim ki Sırp, zorla ya da güzellikle razı geldiler toprak tavizine. Ne işe yarayacak?

Yine Bosna bölünmüş olacak.

...Cenevre planına göre her devlet kendi bağımsız ordusuna sahip olacak.

Bu Boşnak Cumhuriyetinin Sırp ve Hırvat devletlerinin sürekli askeri tehdidi altında olması sonucunu doğuracak. Çünkü her ikisi de sırtlarını güçlü anavatanlarına dayayacaklar

Hele BM’nin silah zoruyla dayatılan bir toprak ayarlamasını, savaşın galibi olan Sırpın içlerine sindirmeleri mümkün değil.

³⁶⁴ “Bosna’da Barışa İlk Adım”, Hürriyet, 31 Temmuz 1993

³⁶⁵ “ABD’den Müdahale Sinyali”, Zaman, 3 Ağustos 1993

*Fırsat çıktığı an Boşnakların karşısına dikilecekler...*³⁶⁶

Cenevre’de görüşmeler devam ederken Sırp saldırıları devam etmiştir. Sırp saldırılarını durdurmak için askeri müdahale isteyen ABD’nin önerisi ise İngiltere, Fransa, Belçika ve Kanada tarafından Cenevre görüşmelerini sekteye uğratabileceği gerekçesiyle desteklenmemiştir. Sırp saldırıları ise Saraybosna’ya yönelmiş ve kente hakim bir konumda olan İgman Dağı Sırpların eline geçmiştir.³⁶⁷

Sırlara karşı ABD müdahaleyi savunurken Yunanistan ve Rusya ise Bosna-Hersek meselesinin çözümü için gösterilen çaba gerekçesiyle Sırlara ve Karadağ’a uygulanan ambargonun kaldırılması için ortak faaliyette bulunmayı kararlaştırmıştır.³⁶⁸

Eylül ayına gelindiğinde ise Bosna’daki iç savaş Boşnaklar, Sırlar ve Hırvatlar arasında devam etmiştir. Bununla birlikte incelenen gazeteleri baz alırsak Türk basınının ve kamuoyunun Bosna-Hersek’teki savaş ile ilgili algılama eşiğinin yükseldiğini söyleyebiliriz. Gerek Cenevre görüşmelerinde somut bir çözümün çıkmaması gerekse daha önceki görüşmelerinde müspet sonuçlanmaması Türk basınının, Bosna konusunda ilgisinin azalmasına neden olmuştur. Kısacası köşe yazarları ve haberciler hep aynı şeyleri konuşmaktan sıkılmışlardır. Bu ilgi azalmasının bir diğer nedeni de dış politikayla ilgili ortaya çıkan başka gelişmelerdir. Eylül ayından itibaren Azerbaycan’da yaşanan gelişmeler, Rusya’nın Yeltsin ile yeniden uluslararası sahneye hazırlanması ve yeni Rus askeri stratejisi, Yunanistan seçimleri ve Papanderu’nun seçimi kazanması, İsrail-Filistin Barış görüşmeleri, Tansu Çiller’in ABD ziyareti basının ilgisini bu konulara yöneltmiştir.

Bitirirken basının Bosna-Hersek krizi ile ilgili algılamalarını şöyle sıralayabiliriz.

- İncelenen 4 gazetenin attığı başlıklarda, köşe yazarlarının yazılarında her zaman Türkiye’nin SSCB sonrası ortaya çıkan yeni coğrafyanın avantajını kullanması gerektiği, aktif dış politika izlemesi gerektiği vurgulanmıştır.

³⁶⁶ Ferai Tınc, “Boşnakları Boş Vaatlerimiz Mahvetti”, Hürriyet, 2 Ağustos 1993

³⁶⁷ “Saraybosna’nın Düşmesi An Meselesi”, Zaman, 6 Ağustos 1993

³⁶⁸ “Sırlara Rus-Yunan Desteği”, Zaman, 8 Ağustos 1993

Bununla birlikte gazetelerin atılan her diplomatik adımdan ve girişimden olumlu sonuç beklediği de söylenebilir. Sonuca ulaşmayan girişimlerde bu beklentiler yüzünden sert tepkiler almıştır.

- İncelenen 4 gazetenin ortak algılamalarından bir tanesi de Batının sorunun çözümünü istemediğidir. Zira 1991-1993 arası dönemde Batının kararsız ve tutarsız politikaları bu algılamının oluşumuna neden olmuştur. Bu dönemde her geçen gün gazetelerde Batılı devlet adamlarının müdahale yönünde demeçleri yer almış fakat neticede 1993 itibarıyla askeri müdahale gerçekleşmemiş ve sorun çözülememiştir. Bu durum Türk basınında laik, demokrat ve Batı yanlısı olarak kendisi tanımlayan isimlerin de küçük de olsa özeleştirici yapımlarına neden olmuş ve Kut'un deyimleriyle mağrur "Avrupa" kavramı sorgulanmaya başlanmıştır.³⁶⁹
- Batının tutarsız politikaları ve bir türlü askeri müdahaleye yeşil ışık yakmaması Türkiye'deki duygusal havayı basında da arttırmış ve özellikle Zaman gazetesinde zaman zaman Türkiye'nin tek başına ya da Müslüman ülkelerle birlikte askeri müdahalede bulunulmasını isteyen yazılar yer almıştır. Fakat yine de genel olarak tüm gazeteler ABD ve Batı olmadan müdahale edilemeyeceği kanısındadır.
- Bir başka açıdan Yunanistan'ın tutumu Türk-Yunan ezeli rekabeti şeklinde algılanmış ve Yunanistan'ın Sırplarla ilişkileri her zaman eleştirilmiştir.
- Dört gazete de Bosna-Hersek krizini Müslüman-Hıristiyan çatışması çerçevesinde algılamış ve haberler ve köşe yazıları bu minvalde olmuştur.

4.2.3. DAĞLIK KARABAĞ SORUNU VE AZERİ-ERMENİ ÇATIŞMASI

Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla birlikte yıllardır toprak altında kalan etnik çatışmalar ve uzlaşmazlıklar tekrar yeryüzüne çıkmıştır. Kafkasya ve Orta Asya'yı ilgilendiren bu tarz anlaşmazlıklardan bir tanesi de Dağlık Karabağ sorunudur.

Dağlık Karabağ, 18.000 kilometrekarelik Karabağ gölgesinin 4392 kilometrekaresini kaplayan alana verilen bir isimdir ve Hankendi, Şuşa, Akdere,

³⁶⁹ Şule Kut, "Türkiye'nin Balkanlar Politikası", Türkiye'nin Yeni Dünyası Türk Dış Politikasının Değişen Dinamikleri, s.113

Hadrut, Hocavend ve Askeran rayonlarından oluşmaktadır.³⁷⁰ Dağlık Karabağ sorunu aslında kökleri 19. yy başlarına kadar uzanan bir sorundur. 1826 yılında bölgenin Çarlık Rusya'sı tarafından işgal edilmesinden sonra, Rusya'daki ve İran'daki Ermeni nüfus bilinçli olarak bölgeye yerleştirilmiş ve bölgenin demografik yapısında değişiklikler yapılmıştır.³⁷¹ Demografik yapıdaki bu değişim bölgede Ermeni ve Türkleri karşı karşıya getirmiş ve iki halk arasında çatışmalar başlamıştır. Bununla birlikte Çarlık Rusya'sında gerçekleşen Bolşevik Devrim sonrasında D. Karabağ'da SSCB hakimiyetine girmiş, 1923 yılında bölgenin Azerbaycan Sovyeti'ne bağlı olduğu kararının alınmasından sonra bölgedeki çatışmalar 1990'ların başına kadar dondurulmuştur. Fakat bu süre zarfında ne Ermeniler D. Karabağ'ın Ermeni toprağı olduğu tezinden vazgeçmişler ne de Azeriler, bu bölgeyi Ermenilere vermeye ikna olmuşlardır.

Dağlık Karabağ olarak adlandırılan bölge nüfusunun büyük çoğunluğunu Ermenilerin oluşturduğu, Azerbaycan sınırları içerisinde özerk bir bölgedir. Sovyetler Birliği'nin dağılma sürecine girdiği 1980 yılların sonuna doğru söz konusu özerk bölgedeki Sovyet, aldığı bir kararla Azerbaycan Sovyet'inden ayrılarak Ermenistan Sovyet'ine bağlanmak istediğini açıklamış fakat bu istek Birlik anayasasına aykırı olduğu gerekçesiyle reddedilmiştir.³⁷²

Ağustos 1991'de SSCB'de yaşanan başarısız darbe girişimi ve sonrasında Birlik'in hızla dağılmaya başlaması Dağlık Karabağ konusunun tekrar gündeme gelmesine neden olmuştur. Fakat bu seferki durum daha öncekilerden farklı bir boyut taşımaktadır. 1991 yılında Karabağ bölgesinde başlayan silahlı çatışmalar daha sonra Ermenistan ve Rusya'nın desteği ile büyümüş ve bölge devletlerini birinci dereceden ilgilendiren bir kaos ortamı oluşturmuştur. Zira bir yandan Rus desteği alan Ermenistan'a, ülkesindeki Azeri milliyetçiliğinden korkan İran'ın da destek vermesi Türkiye'de endişe uyandırmıştır.

³⁷⁰ <http://azerbaycan.ihh.org.tr/insan/daglik/daglik.html>, Erişim Tarihi: 12.11.2010

³⁷¹ <http://azerbaycan.ihh.org.tr/insan/daglik/sorunun.html>, Erişim Tarihi: 12.11.2010

³⁷² Mustafa Aydın, **Dağlık (Yukarı) Karabağ Sorunu kutusu**, ed. Baskın Oran, *Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular Belgeler Yorumlar*, cilt II, 11. Baskı, İstanbul, İletişim Yayınları, 2009, s.401

Türk kamuoyu Ermeni saldırıları karşısında Azerbaycan'a destek verilmesi ve hatta zaman zaman ortaya çıkan gelişmeler bağlamında bölgeye müdahale edilmesini savunmuş, içerideki bu kamuoyu hükümetlerin politika alanını kısıtlarken genel olarak Kafkasya ve Ermenistan politikalarında da belirleyici olmuştur. Bu noktada Türkiye'deki Azeri diasporasının da etkili olduğu bir gerçektir. Özellikle Ebulfez Elçibey dönemindeki Türkiye-Azerbaycan ilişkileri ve Azeri yönetiminin Türkiye'ye yaklaşımı, Türk kamuoyunda bölgeye yönelik hassasiyetleri arttırmıştır. Bu dönemde Azeri diasporasının, Türkiye'de muhafazakar-milliyetçi kanatla yakın ilişkilerinin olduğunu söyleyebiliriz.³⁷³

Bu noktada Dağlık Karabağ sorununun basında nasıl yansıdığına geçmeden önce SSCB sonrası gelişmeler ve önce Azerbaycan'ın daha sonra da Ermenistan'ın bağımsızlık süreçlerine bakmakta fayda vardır.

Sovyetler Birliği'nde Gorbaçov'a karşı Ağustos 1991'de girişilen başarısız darbe, tüm Birlik'te Komünist Parti yöneticilerine karşı olan cephelerin güç kazanmasına neden olmuştur. O dönemde Azerbaycan'da komünizm taraftarlarının etkin olduğu ülkelerden biridir. Darbe girişiminden birkaç gün sonra Azerbaycan'da komünizm karşıtı milliyetçi Halk Cephesi önderliğinde gösteriler başlamış ve bu gösterilerde genel olarak Azerbaycan'daki komünizm ve devlet başkanı Ayaz Muttalibov hedef alınmıştır. Nihayet 30 Ağustos 1991'de Azerbaycan Parlamentosu, bağımsızlığını ilan etmiştir. Aynı gün Ermenistan'dan gelen açıklama ise 21 Eylül 1991'deki referandumdan sonra bağımsızlığın ilan edilebileceği yönünde olmuştur.³⁷⁴

30 Ağustos 1991'de Azerbaycan'ın bağımsızlığını ilan etmesi Türk basınında olumlu bir gelişme olarak yorumlanmıştır. Hatta muhafazakar eğilimli Zaman gazetesinde bu bağımsızlık ilanı sevinçle ve heyecanla karşılanmıştır. Azerbaycan'ın bağımsızlık ilan gazetede büyük bir coşkuyla “ Yeni Bir Türk Devleti

³⁷³ Mitat Çelikpala, “Türkiye’de Kafkas Diyasporası ve TDP’ye Etkileri”, **Türkiye’nin Avrasya Macerası**, s.55

³⁷⁴ “Azeriler de Bağımsızlık İlan Etti”, Hürriyet, 31 Ağustos 1991

Doğdu” manşeti ile verilmiş ve İslam ülkelerine Azerbaycan’ı tanıma çağrısında bulunulmuştur.³⁷⁵

Önce Azerbaycan’ın bağımsızlığını ilan etmesi ardından da Ermenistan’ın bağımsızlığını ilan edeceğini açıklaması bir anda gözleri bu iki ülke arasındaki eski problemlere, en başta da Dağlık Karabağ sorununa çevirmiştir. Zira bu sorun SSCB bünyesinde hep ertelenmiş bir meseledir. Nitekim nüfusun çoğunluğunu Ermenilerin oluşturduğu, Azerbaycan sınırları içindeki bu özerk yönetim de 2 Eylül 1991’de bağımsızlık kararı almıştır. Bu karar Azerbaycan’dan derhal tepki almış ve kararın geri alınması gerektiği ve tanınmayacağı belirtilmiştir.³⁷⁶ Dağlık Karabağ Parlamentosu’nun bağımsızlık kararı Türkiye’de de endişe ile karşılanmıştır. Yapılan yorumlar dağılma sürecini yaşayan ve zayıflayan SSCB’nin soruna müdahale edemeyeceği ve çatışmaların tüm Kafkasya’ya yayılacağı yönünde olmuştur.³⁷⁷

Dağlık Karabağ hem Azeri hem de Ermeni toplumları için büyük bir değere sahiptir. Nüfusunun büyük bir çoğunluğunu Ermenilerin oluşturduğu bu topraklar Ermeni toplumu için romantik bir anlam taşıyorsa da esas olarak Ermenistan ve Azerbaycan için stratejik önemi nedeniyle vazgeçilmez bir nitelik taşımaktadır. Nitekim daha krizin ilk gününden itibaren her iki tarafta zaman zaman soruna çözüm yönünde yaklaşıyor gibi gözükse de ne Ermeniler, Dağlık Karabağ’ın bağımsızlığından ne de Azeriler, Dağlık Karabağ’ın Azeri toprağı olduğu tezinden vazgeçmişlerdir. Dağlık Karabağ’ın bağımsızlık ilanından sonra Azerbaycan Başbakanı Hasan Hasanov, Azerbaycan’ın Dağlık Karabağ konusundaki hassasiyetini şöyle dile getirmiştir:

“...Ne olursa olsun öz toprağımızda Ermenilerin cumhuriyet kurmalarına izin vermeyeceğiz. Kimse onlara yetki vermemiştir ki, kendi başlarına hareket etsinler. Biz onlara o ihtiyarı vermeyeceğiz... Biz çatışma istemiyoruz. Ama Ermeniler hiç yerlerinde rahat durmuyorlar kan akıtıyorlar. Bir de yeni dediler ki (siz SSCB’den çıkmak ve bağımsızlığımızı ilan ediyoruz) Yani siz aradan çıkıyorsunuz, biz de sizden çıkıyoruz diyorlar. Ama Karabağ ve Samiyen şehri

³⁷⁵ “Yeni Bir Türk Devleti Doğdu”, Zaman, 31 Ağustos 1991

³⁷⁶ “Bağımsız Karabağ’a Azerbaycan’dan Tepki”, Sabah, 4 Eylül 1991

³⁷⁷ “Kafkasya’da Tansiyon Yükseliyor”, Hürriyet, 4 Eylül 1991

Azerbaycan toprağıdır. Biz buna göz yummayız. Muhtariyet olurlarsa olsunlar, orası Azerbaycan toprağıdır.”³⁷⁸

Dağlık Karabağ meselesi Azerbaycan’ın sadece bir güvenlik meselesi olarak kalmamıştır. Daha Dağlık Karabağ’ın bağımsızlık ilan etmesinin hemen ardından Azerbaycan’da taraflar birbirini suçlar açıklamalar yapmışlardır. Karabağ sorunu ile ilgili herkes aynı düşünceye sahip olsa da ülkedeki farklı görüşler, birbirlerini sorunun çözümünde pasif kalmakla suçlamışlardır. Azerbaycan halkının o dönem ki düşüncelerini göstermesi bakımından Cumhuriyet gazetesi muhabiri Fatih Yılmaz’ın Azerbaycan izlenimlerine bakmakta fayda vardır. Yılmaz, Azerbaycan’daki durumu şu cümlelerle resmetmiştir:

*“...Bakü’ye, Karabağ’ın bağımsızlık ilanı bir yumruk gibi iniyor. Yönetimi, muhalefeti, sokaktaki insanıyla Azerbaycan inanmak istemiyor, herkes bir ağızdan “Kabul Etmeyiz” diyor. Sonra suçlamalar başlıyor. Komünistler, “Halk Cephesi ülkede gerginliği turmandırmasaydı bu olmazdı” diyor. Halk Cephesi ise komünistleri, Karabağ’ı Ermenilere peşkeş çekmekle suçluyor. Sokaktaki insanlarda Karabağ’a gidip Ermenilerle savaşmayı düşünüyor...”*³⁷⁹

9 Eylül 1991’de Hürriyet gazetesinin küçük puntolarla, Azerbaycan’daki seçim sonuçlarını aktardığı haberde D. Karabağ bölgesinde Ermeni ve Azeriler arasında çatışma çıktığı belirtilmiştir. Bu haber o dönem için küçük puntolarla belirtilmişse de daha sonra yaşanacak kanlı olayların habercisi gibidir.

Rusya Devlet Başkanı Yeltsin ve Kazakistan Devlet Başkanı Nazarbayev, Karabağ sorununun daha fazla büyümesini engellemek için devreye girmişler ve bölgeye giderek Azeri ve Ermeni yetkililerle görüşmüşlerdir. Görüşmeler sonucunda 24 Eylül 1991 tarihli Hürriyet gazetesinin verdiği habere göre taraflar ilke anlaşmasına varmışlar, diğer konularda ise pazarlıklar sürmüştür. TASS haber ajansına dayandırılan haberde Azerilerin, Dağlık Karabağ Parlamentosunu tanıdığı, Ermenilerin ise Dağlık Karabağ’ı Ermeni toprağı sayan kararından vazgeçmeyi

³⁷⁸ “Ermenilere İzin Vermeyiz”, Zaman, 5 Eylül 1991

³⁷⁹ F. M. Yılmaz, “Azerbaycan Sokağa Döküldü”, Cumhuriyet, 4 Eylül 1991

taahhüt ettiği iddia edilmiştir.³⁸⁰ Cumhuriyet gazetesi ise tarafların üzerinde anlaştıkları konuları maddeler halinde vermiştir:

- a) *Derhal ateşkes uygulanacak*
- b) *Silahlı gruplar dağıtılacak*
- c) *İçişleri Bakanlığı ve ordu birlikleri çekilecek*
- d) *Parlamento ve yasal iktidar organları göreve başlayacak*
- e) *Toplumların can güvenliği sağlanacak*
- f) *Rehineler iade edilecek*
- g) *Karabağ'ın ilhakına yönelik kararlar geçersiz sayılacak*³⁸¹

Yeltsin ve Nazarbayev'in bölgeye ziyaretleri sırasında Türk basınına yakından ilgilendiren bir gelişme yaşanmış ve ziyareti izlemek için bölgede bulunan Zaman gazetesi muhabirine Ermenilerce saldırıda bulunulmuştur. Bu olay tüm basının tepkisini çekerken Zaman gazetesinde Ermenilere yönelik öfkeli haberler yer almıştır.³⁸²

Ekim ayı boyunca Türk basının dış politika konularına olan ilgisi 20 Ekim'de yapılacak seçimler nedeniyle daha çok iç politikaya yönelmiştir. İçerde seçimlere ek olarak Yugoslavya'da yaşanan gelişmeler bu dönemde daha sakin bir hava arz eden Dağlık Karabağ konusunu tabiri caizse ikinci plana atmıştır. Bununla birlikte muhafazakar eğilimli Zaman gazetesinin bölgeye yönelik ilgisi eskisine göre cılız da olsa Ekim ayından da Nahcivan'a yönelik başlattığı yardım kampanyalarıyla sürmüştür. 22 Ekim 1991 tarihli gazetede Nahcivan'ın sıkıntıları dile getirilmiş ve yardım kampanyası başlatılmıştır. Zaman gazetesinin tertiplemediği bu kampanyalar (sadece Nahcivan'a yönelik olmamış daha sonra Bosna-Hersek konusunda da yardım kampanyaları tertiplenmiştir.) kamuoyundan ve hükümetten olumlu tepkiler almıştır. Yardım kampanyası sırasında Nahcivan başbakanının mektubu Zaman gazetesi aracılığı ile Maliye Bakanlığına ulaştırılmış ve Bakanlık harekete geçirilmiştir. Ek

³⁸⁰ "Karabağ'da Çözüme Doğru", Hürriyet, 24 Eylül 1991

³⁸¹ "Karabağ İçin Umut", Cumhuriyet, 25 Eylül 1991

³⁸² Örnek olarak şu iki başlığı göstermek yeterlidir: "Ermeninin Türk Gazeteciye Tahammülü Yok", Zaman, 28 Eylül 1991 ve "Türk Görünce Dayanamadılar", Zaman, 30 Eylül 1991

olarak gazetenin yazıları ve kampanya duyuruları sonrasında Konya Belediyesi de yardım için harekete geçmiştir.³⁸³

19 Kasım 1991’de Azerbaycan üst düzey yetkililerini taşıyan bir helikopter Dağlık Karabağ bölgesinde açılan ateş sonucu düşürülmüş ve bu durum Azerbaycan’da tepkilere yol açmıştır.³⁸⁴ Bu olaydan sonra bölgedeki çatışmalar artmış, bu yüzden sadece Azerbaycan ve Ermenistan hükümetleri karşı karşıya gelmemiş, çatışmaların yayılma ihtimali SSCB’yi de endişelendirmeye başlamıştır.³⁸⁵

Ayrıca bu saldırıdan Ermenileri sorumlu tutan Azerbaycan’da tepkilerin artmasına paralel olarak olağanüstü toplanan Azerbaycan Parlamentosu, Karabağ’ın özerklik statüsünü feshetmiştir.³⁸⁶ Fakat sorunun bu denli büyümesi hem SSCB hem de ABD’yi kaygılandırmış ve Azeri yönetimi geri adım atmak zorunda kalmış ve bölgenin özerklik statüsü geri verilmiştir. Ankara’nın bu krizdeki politikası ise “bekle-gör” olmuştur. Zira yapılan açıklamalarda Ankara’nın Bakü’yü tanımamasının onun Kafkasya’daki istikrarı bozucu faaliyetlerde bulunmasını onayladığı anlamına gelmediği vurgulanmıştır.³⁸⁷

Dağlık Karabağ sorunu 1992 yılında da çözüme kavuşturulamamış ve çatışmalar şiddetlenerek devam etmiştir. Dağlık Karabağ’daki çatışmalar arttıkça Kafkasya’da istikrar isteyen Türkiye, Rusya ve ABD gibi aktörlerin kaygıları artmıştır ve Türkiye sorunun çözüme kavuşturulması için çaba göstermiştir. Ermenistan ise bağımsızlık ilanından sonra hedef olarak “Türkiye ile geçmişi unutmadan iyi ilişki” prensibini ortaya atmış ve Türkiye’nin Dağlık Karabağ konusunda Azerbaycan tarafının uzlaşmaya yanaşması için yapıcı rol oynayabileceğini savunmuştur. Bununla birlikte Ermenistan, Dağlık Karabağ bölgesinin bağımsızlığı ve BM’ye üyeliği tezinden vazgeçmemiştir.³⁸⁸

³⁸³ “Nahcivan’a Türkiye Yardımı ve Kampanyamıza Belediye Desteği”, Zaman, 25 Ekim 1991

³⁸⁴ “Azerbaycan-Ermenistan Gerginliği Dorukta”, Hürriyet, 23 Kasım 1991

³⁸⁵ “Karabağ’da Durum Gergin”, Zaman, 24 Kasım 1991

³⁸⁶ “Karabağ’ın Özerklik Statüsü”, Hürriyet, 28 Kasım 1991; “Azerbaycan Dağlık Karabağ’ı Yuttu”, Cumhuriyet, 28 Kasım 1991

³⁸⁷ “Ankara, Sovyetlere Kafkasya İçin Güvence Verdi”, Hürriyet, 29 Kasım 1991

³⁸⁸ “Ermenistan Dışişleri Bakanı Hedeflerini Açıkladı”, Hürriyet, 9 Ocak 1992

Bölgede ortaya çıkan çatışmalar Rusya'yı da rahatsız etmiştir. SSCB'den miras kalan iflas etmiş bir ekonomi ve bağımsızlık talepleriyle uğraşan Rusya, Kafkasya'da patlak verecek bir çatışmanın veya savaşın eskisi gibi Rus kontrolünde ol(a)mayacağını düşünmüş ve krizi önlemek için girişimlerde bulunmuştur. Bu konuda Zaman gazetesi Boris Yeltsin'in siyasi danışmanına dayandırdığı haberde, Batı'nın bölgeye BM Barış Gücü konuşlandırmak istediğini belirtmiştir. Gazete bu güce, Türkiye'deki Çekiç Güç'e atıf yaparak, Kazma Güç ismini takmış ve Batının bu güçle Türkiye ve Orta Asya Türk Cumhuriyetleri arasına set çekmeyi planladığını yazmıştır.³⁸⁹

Karabağ'daki çatışmalar kamuoyunda Batının Hıristiyan oldukları için Ermenileri desteklediği yönündeki görüşlerin artmasına neden olmuştur. 9 Şubat'ta Tarık Ertürk bu konuya değinmiş ve Karabağ'ın Kafkasya'daki İsrail olduğunu savunmuştur.

"...Karabağ olayları başladıktan bu yana Avrupa ülkeleri ve Amerika Hıristiyanlık bağıyla bağlı buldukları Ermenileri destekler yönde haberler veriyorlar.

...Bu kasıtlı haberlerin, son dönemde, Sovyetlerin dağılmasıyla birlikte, bağımsızlığını ilan eden, Türk cumhuriyetlerinin Ankara'ya yaklaşımlarıyla, önemi daha da artan ve şimdiden bölgesel bir güç haline geldiği Batı basınında hararetle anlatılan Türkiye'yi hedef aldığı kesin olarak biliniyor..."³⁹⁰

Yukarıdaki alıntıda görüldüğü gibi Tarık Ertürk'e göre bölgedeki çatışmalar ve Batı'nın Hıristiyanlık temelli yaklaşımının ana hedefi Türkiye'dir. Görüldüğü gibi Ertürk'e göre Türkiye'ye yönelik tehdit algılaması, Dağlık Karabağ'daki esas durumun önüne geçmiş ve Batı'nın birinci hedefi olmuştur. Ayrıca Ertürk'e göre Batı'nın tehdit algılaması sadece Türkiye'ye yönelik değil, Müslüman kimlikli Türkiye'ye yöneliktir.

Zaman gazetesinin bu tutumu Mart ayında daha da sertleşmiş ve zaman zaman müdahale tezleri gazetede yer almıştır. 5 Mart'ta Hüseyin Gülerce, "Ermeni

³⁸⁹ "Çekiç Güçten Sonra Kazma Güç!", Zaman, 7 Ocak 1992

³⁹⁰ Tarık Ertürk, "Karabağ, İkinci İsrail", Zaman, 9 Şubat 1992

Vahşetine Seyirci Kalmak...” başlıklı yazısında Demirel hükümetini pasif politikaları sebebiyle eleştirmiştir.

“...Demirel hükümetinin Ermeni katliamı karşısındaki pasif tutumu, Orta Asya’da çıbanbaşı olacak “Büyük Ermenistan” hayalinin hortlamasına zemin hazırlamaktadır. Ortadoğu’da İsrail’in görevi ne ise, Türki cumhuriyetlerinin arasında da Ermenistan’ın görevi o olacaktır.

Sormadan edemiyoruz: Elinde çok önemli kozlar olmasına rağmen Demirel hükümeti Ermenistan’a karşı şahsiyetli bir çıkış ve ses getirecek bir tavır neden koyamıyor? Acaba bu tutum, Sayın Demirel’in son Amerika gezisiyle ne derece alakalıdır? Kim ne derse desin Azeri kardeşlerimizin, Ermeniler tarafından katledilmesi karşısındaki tavrı, Demirel’in ABD gezisini şaibeli kılmıştır...”³⁹¹

Görüldüğü gibi muhafazakâr eğilimli olan Zaman gazetesi Dağlık Karabağ konusunda İsrail analojisini kullanmış ve Ermenistan’ı bölgenin İsrail’i olarak yorumlamıştır. Kuşkusuz bu benzetmenin altındaki neden din temelli bir yaklaşım ve yıllardır İsrail’in Ortadoğu’daki varlığının İslam dünyasında ortaya açtığı sorunlardır.

Gazete bir gün sonra 6 Mart 1992’de ise “Ermeniler Gümrü Antlaşmasını Hiç Saydılar” başlıklı yazısında Türkiye’ye müdahale hakkı doğduğunu savunmuştur.

“...Gümrü Antlaşmasınının 13. maddesine göre bağımsızlığını ve toprak bütünlüğünü tehdit edebilecek saldırılara karşı Ermenistan içinde geçici olarak askeri tedbirler alabilme hakkına sahip olan Türkiye’nin ayrıca Azerbaycan ile bir toprak bütünlüğü anlaşması imzalaması isteniyor. Böylece Azerbaycan’a yapılacak saldırıları kendine yapıyormuş gibi kabul edecek Türkiye’nin mazlum Karabağ’ın yardımına koşabilmesi için eline bir fırsat daha geçecek.”³⁹²

Gazetenin sorunun çözümüne yönelik beklentileri, Türkiye’nin müdahalede bulunmasına ya da bulunma tehdidinin elinde koz olarak tutması

³⁹¹ Hüseyin Gülerce, “Ermeni Vahşetine Seyirci Kalmak...”, Zaman, 5 Mart 1992

³⁹² “Ermeniler Gümrü Antlaşmasını Hiç Saydılar”, Zaman, 6 Mart 1992

olmuştur. Bu arada sadece Zaman gazetesinin değil, kamuoyu ve siyasi partilerin de tutumu sertleşmiştir. Nitekim Cumhurbaşkanı Özal “Türkiye daha aktif davranmalı. Onlara pabuç bırakmamalıyız.” Yönünde açıklamalarda bulunmuş, Refah Partisi lideri Erbakan’da askeri müdahalede bulunulmasını savunmuştur.³⁹³

Fakat artan kamuoyu tepkisi ve müdahale seslerini eleştiren isimlerde nevcuttur. Hadi Uluengin’e göre duygusal etmenlerin ağırlık kazanması şoven ve ırkçı eğilimleri arttırmaktadır.

“...Bölgedeki gerilim, siyasi, coğrafi, tarihi ve duygusal nedenlerden ötürü Türkiye’yi yakından ilgilendirmektedir.

Fakat son günlerde duygusal faktörün diğer bütün unsurları geri plana iterek birinci önceliği edindiği gözlenmektedir.

Şoven ve ırkçı eğilimler ağırlık kazanmaktadır.

...Azerbaycan ve Ermenistan arasında şimdiye kadar dengeli bir siyaset gütmeye çalışan Ankara, bundan böyle tamamen Bakü yanlısı tutum takınmaktan kaçınmalıdır.

...Diğer taraftan, Türkiye’nin açıkça Azerbaycan safında yer alması Batı nezdinde çok olumsuz etki yaratacaktır.

Mutedil ve nispeten tarafsız bir Türkiye, genel olarak uluslararası camia, özel olarak da batı ve Rusya nezdinde daha ağırlıklı olacaktır... ”³⁹⁴

Basında Karabağ meselesiyle yakından ilgilenen bir başka isim de Cengiz Çandar’dır. Çandar’a göre Azerbaycan ve Ermenistan arasındaki çatışmaların en önemli sonucu, Türkiye’nin Kafkasya planının olmadığına ortaya çıkmasıdır. Çandar, Türkiye’nin duygusal hareket ederek kardeşlik söylemine takılı kaldığını yazmıştır.³⁹⁵ Bir başka yazısında ise Çandar, Karabağ meselesinin stratejik olarak Türkiye açısından önemini 2 hususa bağlamıştır.

“...Türkiye için kabul edilemez iki husus var ve bu iki husus ülkenin stratejik ufuklarıyla yakından ilgilidir.

³⁹³ “Karabağ için Türkiye’nin Sabrı Taşıyor”, Hürriyet, 5 Mart 1992

³⁹⁴ Hadi Uluengin, “Kafkasya’daki Durum ve Türkiye”, Hürriyet, 3 Mart 1992

³⁹⁵ Cengiz Çandar, “Türkiye’ye Yeni Sorun: Karabağ”, Sabah, 1 Mart 1992

1) Türkiye, Kafkasya'da kendisinin onaylamayacağı bir sınır değişikliğini asla tanımaz ve bunu pekala bir savaş sebebi sayabilir.

2) Türkiye, Orta Asya ile kendisini bağlayan yolun kapanmasına veya en azından denetimi dışına çıkmasına tahammül edemez ve etmemelidir. Kafkasya'nın özelliği budur. Türkiye- Orta Asya yolunun bağlantı noktasıdır. Karabağ'ın özelliği de budur. Türkiye-Azerbaycan yolunun üzerindeki ya geçit ya da engeldir. ”³⁹⁶

Cengiz Çandar'ın Türkiye için tabu olarak gösterdiği bu iki hususu gerçekleştirmek için önerdiği politika ise “ havuç-sopa” komplimanıdır. Çandar bir yandan bölgeye yapılacak askeri yığınaklar ve tatbikatlarla Ermenistan'a sopa gösterilmesini, diğer yandan da Trabzon limanına açılacak bir koridorla havuç uzatılmasını, böylelikle Ermenistan'ın Karabağ'da bağımsızlık hayallerinden ve saldırılarından vazgeçmenin sağlanacağını belirtmiştir. Ayrıca Çandar, Türkiye'nin sorunu AGİK ve NATO bünyesine götürmesini desteklemiştir. Zira sorunun uluslararasılaşması bir yandan Ermenistan'ın elini zayıflatacak diğer yandan İran'ın soruna müdahil olmasını engelleyebilecek bir olgudur.³⁹⁷ Nitekim Çandar, 19 Mayıs 1992'deki yazısında Ermenistan'ın Nahcivan'a saldırmasını konu almış ve bu durumun Erivan üzerinde havucun etkisinin olmadığını gösterdiğini, şimdi yapılması gerekenin ona sopa göstermek olduğunu belirtmiştir.³⁹⁸ Çandar'ın bu görüşlerinin dönemin Cumhurbaşkanı Turgut Özal'ın görüşleri ile paralellik taşıdığı ve onun da Özal gibi Türk dış politikasının aktif diplomasiye dayandırılmasını savunduğunu söyleyebiliriz.

Ermenilerin, Nahcivan'a saldırımları Türk basınında da yankı bulmuştur. Bu duruma en sert tepkiyi yine Zaman gazetesi vermiştir. 20 Mayıs 1992'de gazete “Daha Ne Bekliyorsunuz” başlığı ile ilk sayfadan verdiği haberde tüm Türkiye'nin hatta AT'nin bile hükümetin arkasında olduğunu ve Türkiye'nin müdahalede bulunmaması durumunda inisiyatifin Rusya ve İran'ın eline geçeceği

³⁹⁶ Cengiz Çandar, “Orta Asya'dan Karabağ...”, Sabah, 5 Mart 1992

³⁹⁷ Cengiz Çandar, “Ermenistan'a Havuç ve Sopa”, Sabah, 22 Mart 1992

³⁹⁸ Cengiz Çandar, “Nahcivan: Türkiye-Azerbaycan Mihverine Karşı Ermenistan-İran”, Sabah, 19 Mayıs 1992

vurgulanmıştır.³⁹⁹ İki gün sonra ise gazete Nahcivan krizi konusunda askeri ve sivil yetkililerin neler yapabileceğini araştırmış ve şu önerilerde bulunmuştur:

- a) TBMM özel gündemle toplanabilir
- b) Hükümete, Azerbaycan ve Nahcivan için müdahale yetkisi verilebilir.
- c) Özel temsilciler gönderilebilir.
- d) Uluslararası teşkilatlar bünyesinde heyet gönderilmesi sağlanabilir.
- e) Genelkurmay Başkanı, Kara Kuvvetleri Komutanı ya da 3. Ordu Komutanı Azerbaycan ve Nahcivan'ı ziyaret edebilir.
- f) Azerbaycan ve Nahcivan'la müşterek tatbikatlar yapılabilir.
- g) Sınra birlik kaydırılabilir.⁴⁰⁰

Ermenilerin Karabağ'dan sonra Nahcivan'a da saldırımları Türkiye'de ki müdahale taraftarlarının seslerinin daha gür çıkmasına neden olmuştur. Aynı zamanda Türkiye'de devlet yetkililerinin de askeri müdahaleyi tartışmaları bir anda soruna üçüncü tarafları da dahil etmiştir. Rusya, Türkiye'nin bölgeye müdahalede bulunması durumunda III. Dünya Savaşının çıkabileceği uyarısında bulunmuştur. Bu arada Türkiye sorunu NATO bünyesine taşımış ve Ermenileri sert bir dille eleştirmiştir.⁴⁰¹ Bununla birlikte Hürriyet gazetesi, Rus Savunma Bakanı'nın Ermenistan'ın saldırılarını kınamasını ve Ermenistan'daki Rus 7. Ordusunun asker sayısının 1 Haziran 1992'den itibaren azaltılacağını açıklaması, "Moskova Ağız Değiştirdi" manşeti ile vermiş ve Rusya'nın Türkiye'yi tehdit eder tutumunu değiştirdiği yorumunda bulunmuştur.⁴⁰²

Türkiye'de bir yanda müdahale tartışmaları yapılırken diğer yandan da hükümetin pasif kalması da eleştirmiştir. Öyle ki bu pasif tutum Cumhuriyet gazetesi bünyesindeki yazarlar tarafından da eleştirilmiştir. Ergun Balcı, Türkiye'nin Karabağ'da ve Nahcivan'da sorunun dışında kalma çabasını ve aşırı temkinliliğini tehlikeli bulmuş ve bu pasif politikaların ve tutumların Türkiye'yi sorunun içine daha da çektiğine değinmiştir.

³⁹⁹ "Daha Ne Bekliyorsunuz", Zaman, 20 Mayıs 1992

⁴⁰⁰ "Son Fırsatları Kaçırıyoruz", Zaman, 22 Mayıs 1992

⁴⁰¹ "NATO'dan Ermenilere Sert Kınama", Sabah, 23 Mayıs 1992

⁴⁰² "Moskova Ağız Değiştirdi", Hürriyet, 23 Mayıs 1992

“...Nahcivan’a Ermeni saldırıları yoğunlaşmış, olaylar büyüdüğü takdirde krizin, Ankara’nın başını Karabağ ve Bosna-Hersek bunalımlarından çok daha fazla ağrıatacağıdır... Ermeni saldırıları yoğunlaştığı takdirde Türkiye’nin bunalım dışında kalması son derece güç olmaktadır.

...Hükümetin “Ermeniler, Batı’nın dostudur. Bunlarla ilişkilerimiz gerginleşirse tüm Hıristiyan dünyasını karşımıza alırız” kaygısı ile çekingen, topu Batı’ya atan bir politika izlemesi, sorunu AGİK’e götürerek Karabağ’ın statüsünün değiştirilemeyeceği yolunda bir karar çıkartmıştır.

...Karabağ bunalımı sırasında hükümetin ikinci hatası, Nahcivan’a bir saldırıya izin vermeyeceğimizi kesin ve açık bir şekilde ifade etmemiş olmasıydı.

...Bunalıma bulaşmamak, krizin dışında kalmak, maceraya sürüklenmemek için kimi zaman kararlı tutum takınmak zorundasınız. Aksi halde, aşırı temkinin sizi, dışında kalmaya çabaladığınız bunalımın tam ortasına sürüklediğine tanık olabilirsiniz.”⁴⁰³

Uğur Mumcu da 24 Mayıs 1992’deki yazısında Ermenistan’ın Nahcivan’a müdahalesini konu edinmiş ve Nahcivan’ın Türkiye’nin olduğu kadar Rusya’nın da garantörlüğü altında olduğunu vurgulamış, Rusya Federasyonu’nun burada akan kanda sorumluluğu olduğunu ve Rusların Ermenileri desteklemesinin ahlak dışı olduğunu vurgulamıştır. Mumcu, ABD ve Rusya’nın hareketsiz kalmasına adeta isyan etmiştir.

“...ABD ve RF “Coca Cola/Votka İmparatorluğu” olarak Nahcivan’da kan akıtılmasına seyirci kalıyorlar. Antlaşmaların kıymeti Harbiyeleri yok, devletler hukuku yok, uluslararası diplomasi yok, BM yok, Güvenlik Konseyi yok!

Özetle insanlık yok...”⁴⁰⁴

Bağımsızlığını kazandıktan sonra Ermenistan’ın içine düştüğü ekonomik sıkıntı ülkedeki açlığı arttırmıştır. Azerbaycan ve Gürcistan ile sınır problemleri olması, Rusya’nın da kendi iç meselelerine yönelmiş olması, Ermenistan’ı Türkiye’ye adeta mahkum etmiştir. Türkiye’de ise kamuoyu, Ermenistan’ın içine

⁴⁰³ Ergun Balcı, “Nahcivan, Karabağ ve Türkiye’nin Politikası”, Cumhuriyet, 7 Mayıs 1992

⁴⁰⁴ Uğur Mumcu, Cumhuriyet, 24 Mayıs 1992

düştüğü darboğazı aşması için yapılacak yardımların Ermenilerin Karabağ'daki saldırılarının durdurulmasına endekslenmesini istemiştir. Nitekim 17 Kasım 1992'de Zaman gazetesi elektrik yardımı için Türkiye'ye gelen Ermeni Bakan Taşçıyan'a bu yardımın yapılması karşılığında saldırıların durdurulmasının istenmesinin gerektiğini yazmıştır. Hatta gazeteye göre Türkiye'nin, Ermenistan'ın gelişip güçlenmesi için kendi eliyle yardım etmesi hayati bir hatadır.⁴⁰⁵ Nitekim Türkiye'nin Ermenistan'la elektrik satma hususunda anlaşmaya varması Azerbaycan'ın tepkisini çekmiştir. ECO toplantısı için İslamabad'da bulunan dönemin Azerbaycan Dışişleri Bakanı Tevfik Kasımov, *"Azerbaycan'ın bir yakını bir kardeşi olan Türkiye'nin hiçbir danışmada bulunmadan Ermenistan ile anlaşmasını çok kötü karşıladık. Halkımız buna karşı çıktı."*⁴⁰⁶ diyerek sitemini dile getirmiştir. Nitekim Azerbaycan'ın bu tepkisi ve Türk kamuoyunun bu tepkiyi desteklemesi ayrıca Ermeni saldırıların gün geçtikçe artış göstermesi söz konusu elektrik anlaşmasının uygulanmamasını sağlamıştır.

Ermeni saldırıları arttıkça sadece Azerbaycan ve Ermenistan'da değil aynı zamanda da Türkiye içinde de marjinal söylemlerin de arttığını ve prim kazandığını görmekteyiz. Her ne kadar bu söylemler gerçekleşmemiş olsa da oluşan kamuoyu baskısı Türk hükümetini arafta bırakmıştır. Bir yanda Ermenilere karşı sert tedbirler alınmasını destekleyen halk diğer yandan tecrit edilmiş Ermenistan'ın tekrar Rus hegemonyasına girmesini engellemek isteyen Batı'nın Ermenistan'a yardım yapılması/yapılan yardımların devamlılığının sağlanması isteği. Nitekim hükümet kamuoyu baskılarına daha fazla dayanamamış ve Ermenistan'a giden yardımların kendi kontrolünden geçmesi gerektiğini savunmuştur.

Türkiye'de durum böyleyken Ermenistan'daki durum da hiç iç açıcı değildir. Ekonomik olarak darboğazda olan Ermeni halkında Levon Ter Petrosyan (Devlet Başkanı), ülkeyi Türkiye'ye aşırı bağımlı hale getirmekle suçlanmaya başlanmıştır. 7 Şubat 1993'teki Cumhuriyet gazetesinin "Olayların Ardındaki Gerçek" adlı köşesinde bu duruma değinilmiş ve Petrosyan'ın bu darboğaza çözüm

⁴⁰⁵ "Ermeni'ye Yardım Üstüne Yardım", Zaman, 17 Kasım 1992

⁴⁰⁶ "Azerbaycan'da Acı Sitem", Zaman, 30 Kasım 1992

bulamaması durumunda Ermeni milliyetçi kanat olan Taşnakların etki kazanabileceği uyarısında bulunulmuştur.

“...Türkiye'nin sıkıntısı nerededir? Ermenistan Devlet başkanı Leon Ter Petrosyan ılımlı bir politikacı; Türkiye ile iyi ilişkiler istiyor. Petrosyan, sertlik yanlısı Taşnakları hükümetten bir amaçla uzaklaştırmıştı. Ne var ki bugün Ermenistan'ın en büyük derdi elektrik sıkıntısı. Petrosyan bu sorunu çözemezse devrilebilir. Nitekim önceki gün Erivan'da yüz binlerce kişi gösteri yaptı...”⁴⁰⁷

Ermenistan'ın içinde bulunduğu kötü ekonomik durum, dış yardımları mecburi bir hale sokmuştur. Ülkeye yardımın Türkiye üzerinden gerçekleşmesini isteyen ABD ve Avrupa ülkeleri, Türkiye üzerinde baskı oluşturmaya çalışmışlardır. 19 Mart 1993 tarihli Cumhuriyet gazetesinin haberinde, ABD yeni başkanı Bill Clinton'un Türkiye'den, Ermenistan'a yardım konusunda demiryolunun yanı sıra kamyon nakliyat yolu açmasını istediği ve Türkiye'nin bunu kabul ettiği yazmıştır.⁴⁰⁸

Nisan ayı başında Ermeni saldırıları Dağlık Karabağ bölgesinin dışına çıkmış ve Ermeni milisler Azeri kenti Kelbecer'e saldırmış ve kenti ele geçirmişlerdir. Bu durum karşısında Azerbaycan Cumhurbaşkanı Elçibey, Başbakan Demirel'e mektup göndererek yardım talep etmiş aynı şekilde Elçibey, ABD Başkanı ve Rusya Federasyonu Başkanını da devreye sokmaya çalışmıştır. Azeri yönetiminin isteği Türkiye'nin tutumunu sertleştirmesi ve masaya yumruğunu vurması gerektiği yönündedir.⁴⁰⁹ Ermeni saldırıları karşısında Türk hükümetinden ilk açıklamayı Başbakan Yardımcısı Erdal İnönü yapmış ve “Türkiye'den dış yardımlar için geçiş kolaylıkları beklenilmemesi gerektiği anlaşılmalıdır.” diyerek, Ermenistan'a Türkiye üzerinden giden yardımların durdurulacağını sinyallerini vermiştir. Başbakan Demirel ise Ermeni saldırılarının hemen durması gerektiği belirtilmiş ve aksi takdirde doğacak sonuçlardan Türkiye'nin sorumlu olmayacağı uyarısında bulunmuştur.⁴¹⁰

⁴⁰⁷ Olayların Ardındaki Gerçek, “Ermenistan'a Yardım”, Cumhuriyet, 7 Şubat 1993

⁴⁰⁸ “Erivan'la Diplomatik İlişki Kurulsun”, Cumhuriyet, 19 Mart 1993 ayrıca “Ermenistan'a Yardım İçin ABD'de Devrede”, Hürriyet, 5 Şubat 1993

⁴⁰⁹ “Türkiye Tutumunu Sertleştirsin”, Cumhuriyet, 3 Nisan 1993

⁴¹⁰ “Erivan'a Sert Uyarı”, Cumhuriyet, 4 Nisan 1993

Ayrıca Türkiye, konuyu BM Güvenlik Konseyi'ne götürmeyi kararlaştırmıştır. Cumhurbaşkanı Özal ise Özbekistan gezisine çıkmadan evvel Ermeni saldırıları hakkında bir gazetecinin sorularını şöyle yanıtlamıştır:

“...Askeri müdahale, ileride daha kötü olacaksa, şimdiden bazı şeyler yapmak lazım. Keşke daha evvel yapabilseydik, bu noktaya gelmeden evvel... Bir kere Batı ile çok kararlı konuşmak lazım. Türkiye çok büyük gayretler sarf etti bu meseleyi çözmek için. Yaptığımız her yumuşak hareket tersyüz oluyor. Dişimizi göstermemiz lazım...”⁴¹¹

Ermenilerin Kelbecer'e saldırmaları tüm dünyanın gözlerini Kafkasya'ya çevirmesine neden olmuştur. Fakat Ermenileri böylesine cesaretlendiren etmenler nelerdir? Bu konuda Ergun Balcı, Ermenilerin bu pervasız saldırılarında onlara cesaret veren 3 etmenden söz etmiştir. Balcı'ya göre bunlar:

a) 1991 yılında Ermenistan'ın imzalayıp, Azerbaycan'ın imzalamadığı Taşkent Antlaşması, ki bu antlaşmayla Rusya, Özbekistan, Kazakistan, Kırgızistan, Türkmenistan, Tacikistan ve Ermenistan birbirlerine askeri yardımda bulunması taahhüt etmişlerdir.

b) Azerbaycan'ın içinde bulunduğu istikrarsızlık

c) Türk hükümetinin, özellikle Hocalı katliamından sonra, kararlı bir politika izleyememesidir.⁴¹²

Ermeni saldırıları Türk iç politikasında Turgut Özal faktörünün tekrar gündeme gelmesine neden olmuştur. Daha önce Körfez bunalımında neredeyse hükümeti yok sayarak tek başına açıklamalarda bulunması ve girişimler gerçekleştirmesi, muhalefetteyken Demirel ve İnönü ikilisinin eleştirilerine neden olmuş ve bu ikilinin koalisyon kurarak hükümete gelmesiyle birlikte Özal'ın etkisi kısmen kırılmıştır. Bununla birlikte Özal, Bişkek gezisinde Ermeni saldırıları karşısında diplomatik girişimlerin fayda sağlamayacağını, artık askeri önlemler ve müdahalelerin düşünülmesi gerektiğini belirtmiştir. Hatta meşhur, “ Ermeni sınırında ciddi bir manevra yaparsınız, birkaç merminizde oraya düşse ne olur.” cümlesiyle bu

⁴¹¹ “Özal: Dişimizi Göstermeliyiz”, Cumhuriyet, 5 Nisan 1993

⁴¹² Ergun Balcı, “Ermenileri Yüreklendiren Etkenler”, Cumhuriyet, 6 Nisan 1993

görüşlerini özetlemiştir. Oysa Hikmet Çetinkaya'ya göre Türkiye'nin sorunu diplomatik yöntemlerle çözmeye çalışması ona ve soruna artı değerler ve avantajlar katmıştır. Çetinkaya bu konuda şunları yazmış ve sorunun çözümüne yönelik şu önerilerde bulunmuştur:

“...Türkiye'nin bu tavrı karşısında BM'de değişik bir tutum aldı. Böylece baştan beri inatla Ermeni yanlısı eğilimler sergileyen Fransız ve Rus büyükelçiler bu kez değişik metni desteklemeye “evet” dediler.

Türkiye diplomatik girişimlerin yanı sıra askeri müdahaleye ilişkin rezervi elinde tutuyor. Türk Silahlı Kuvvetleri Ermeni sınırına yakın bir yere kaydırılıyor...

Bize göre silahların susmasından başka seçenek yok...

Tek seçenek, Rusya'nın devreye girmesiyle tarafların masaya oturup barışçıl bir yola adım atmaları ve karşılıklı olarak ateşkes anlaşmaları yapmalarıdır.”⁴¹³

Hikmet Çetinkaya'nın aksine Cengiz Çandar, Turgut Özal'ın askeri müdahale opsiyonunu desteklemiştir. Ayrıca Çandar'a göre Taşkent Antlaşması'ndan da çekinmeye gerek yoktur zira Rusya içinde bulunduğu durum sebebiyle bütün Kafkasya'yı aşır Ermenistan'ın yardımına gelemeyecektir.

“...Ancak ambalajı bir yana, Cumhurbaşkanı'nın söylediklerinin içeriği doğrudur ve Özal haklıdır!

Türkiye'nin en temel Kafkasya bağlantısı ve giderek oradan Hazar ötesine, Türkistan'a uzanan stratejik hattı kontrol eden Azerbaycan, Türkiye'ye muhtaç küçük Ermenistan'ın saldırısı altındayken, Türkiye, eli-kolu bağlı, Yeltsin ve Ter Petrosyan'la Başbakan Süleyman Demirel'in gerçekleştiremeyen telefon görüşmelerinden medet umarsa Dışişleri'ne çağrılan BM Güvenlik Konseyi daimi üyelerinin büyükelçilerinin dikkatini çekmekle yetinirse, bu ülkenin Balkanlardan Orta Asya'ya, Karadeniz Havzasından Orta Doğu'ya ciddiye alınmasının imkan ve ihtimali var mıdır?

...Başbakan, Yeltsin'i telefonla aramak sevdası yerine, bir an önce Azerbaycan'la karşılıklı “Savunma ve Güvenlik İşbirliği Antlaşması” imzalamaya

⁴¹³ Hikmet Çetinkaya, “Azeri-Ermeni Sorunu...”, Cumhuriyet, 9 Nisan 1993

bakmalıdır. Azerbaycan, geçen yıl bu zamanlarda, Ebulfez Elçibey seçilmesinin arefesinde böyle bir beklenti içindeydi. Demirel hükümeti, Rusları “irrite etmemek” uğruna yan çizmiş ve Azerileri caydırmıştı.

...Anlaşmada “ taraflardan birinin topraklarına yapılan tecavüze, müşterek karşı koyması” hükmüne yer verilir. Böylece Türk Silahlı Kuvvetleri’nin Ermenistan’a karşı Azerbaycan ve Nahcivan’ı savunma yükümlülüğünün hukuki çerçevesi hazır olur.

Ne Rusya’da ne de Bosna-Hersek’te “hareket yeteneksizliğini” kanıtlamış olan Batı dünyasından korkmaya gerek yok. Ruslar, Rusya, BDT’nin Taşkent Antlaşması gereğince Ermenistan’ın yardımına nasıl koşacak? Rus Ordusu’nun bütün bir Kuzey Kafkasya’yu, Çeçenistan’ı, Gürcistan’ı çiğnemesi lazım ki bu imkansız...”⁴¹⁴

Ermenilerin Kelbecer’e saldırmasıyla birlikte Zaman gazetesinin hükümete olan eleştirileri de sertleşmiştir. Ermenilere yapılan yardımların Azeriler karşısında Ermenileri güçlendirdiğini savunan gazetede yer alan haberlerde Ermenistan politikasının utanç verici olduğu vurgulanmıştır.⁴¹⁵ Hatta Ermeniler, “Doğu’nun Sırpı” olarak adlandırılmış ve hem Sırp hem de Ermeni isimlerine olumsuz anlamlar yüklenmiştir.⁴¹⁶

Turgut Özal’ın 17 Nisan 1993’teki ani ölümü, Azeri ve Ermeni Devlet Başkanlarını bir araya getirmiştir. İki gün Ankara’da süren temaslarda taraflar sorunun AGİK sürecinde çözümlenmesi konusunda anlaşıklarını açıklamışlardır.⁴¹⁷

Fakat söz konusu bu anlaşma bile Karabağ’daki çatışmaların durmasını sağlamamıştır. Ayrıca bu saldırılar Azerbaycan iç politikasında da kargaşa yaşanmasına neden olmuştur. Gence’de çıkan isyanla birlikte Elçibey yönetimi zor anlar yaşamış, yönetim isyancıların desteklediği Haydar Aliyev ile görüşmelerde

⁴¹⁴ Cengiz Çandar, “Askeri Müdahale Mümkün”, Sabah, 8 Nisan 1993

⁴¹⁵ “Ermenistan Politikamız Utanç Verici”, Zaman, 5 Nisan 1993

⁴¹⁶ “Ermeni Doğu’nun Sırpı”, Zaman, 7 Nisan 1993

⁴¹⁷ “Ankara’da Karabağ İçin Yeni Sayfa”, Cumhuriyet, 23 Nisan 1993

bulunmuşsa⁴¹⁸ da 19 Haziran 1993'e gelindiğinde Elçibey, Bakü'yü terk etmek zorunda kalmıştır.⁴¹⁹

Azerbaycan'da yaşanan darbeden sonra Nahcivan'a kaçmak zorunda kalan Elçibey yönetimi Zaman gazetesi tarafından da desteklenmiştir. Fehmi Kuru bu konuda Türkiye'nin yapması gerekenin Elçibey'e destek vermek olması gerektiğini vurgulamış ve bunun nedeni olarak da diğer Türk cumhuriyetlerinin Ankara'ya olan güvenlerinin sarsılabileceğini göstermiştir.

*"...Oysa, sorun Bakü'deki Başkanlık Sarayı'nda kimin oturacağından daha ciddidir. Türkiye, tercihini Ankara'dan yana yapmış Elçibey'i yalnız başına bırakmakla, gözlerini kendisine diken diğer cumhuriyetlere hiç de iyi bir mesaj vermiyor. Ankara güvenilir bir başkent olmaktan hızla uzaklaşıyor. Devletlerin de her halükarda korumaları gereken bir imajları olduğunu nasıl anlatsak? Türkiye'nin, bundan böyle ciddi bir imaj sorunu olacak..."*⁴²⁰

Hadi Uluengin ise Azerbaycan'daki gelişmelerden Türk Dışişlerini sorumlu tutan görüşlere karşı çıkmıştır. Uluengin'e göre Türkiye'nin ne Azeri askerlerinin Ermeniler tarafından yenilemesinde ne de Elçibey'in Nahcivan'a gitmek zorunda kalmasına sorumlu olmadığını savunmuştur. Uluengin şöyle demiştir:

"...Türkiye'nin Kafkasya siyasetini, Turan hayalleri üzerine değil, ülkemizin uzun vadeli çıkarları doğrultusunda inşa etmesi gerekmektedir. Çıkarlarımız ise Elçibeyli veya Elçibeysiz bir Azerbaycan'ı kollamamızı; fakat Çetin'in deyimiyle, ikinci bir Kıbrıs yaratmamamızı gerektirmektedir.

*Ankara diplomasisini de bu öngörüsünden dolayı kutlamak gerekmektedir."*⁴²¹

Azerbaycan'da yaşanan darbe Türkiye'de bir Rus darbesi olarak yorumlanmış ve Haydar Aliyev'in Cumhurbaşkanı ve darbeci Albay Hüseyinov'un

⁴¹⁸ "Bakü'de Siyasi Gerilim Tırmanıyor", Cumhuriyet, 11 Haziran 1993; "Gence isyanı Bastırılmıyor", Hürriyet, 7 Haziran 1993

⁴¹⁹ "Aliyev Darbesi", Hürriyet, 19 Haziran 1993; "Elçibey Kaçtı, Bakü Karıştı", Cumhuriyet, 19 Haziran 1993

⁴²⁰ Fehmi Kuru, "Yeniden Geçmiş Olsun", Zaman, 23 Haziran 1993

⁴²¹ Hadi Uluengin, "Azerbaycan'da Doğru Politika", Hürriyet, 23 Haziran 1993

başbakan olması, Ankara’da rahatsızlık uyandırmıştır. Bu iki figürün Türkiye’ye mesafeli oluşu, özellikle ECO toplantısı sırasında Azerbaycan’ı kimin temsil edeceği konusunda küçük bir krizin yaşanmasına neden olmuştur. Ertuğrul Özkök bu konuya değinen yazısında Azerbaycan’la Türkiye’nin ilişkilerini mercek altına almış, kişilerin görüşlerinin ve karakterlerinin Türkiye-Azerbaycan ilişkisini etkilemeyeceğini yazmıştır.

“...Ancak şimdi iktidarı eline alan Haydar Aliyev, deneyimli bir politikacı. Herhalde o siyasi coğrafyada sadece Rus ve İran yanlısı olarak yaşayamayacağını iyi biliyor. Bu ülkeyi, Batı’nın serbest pazar ekonomisine açacak ülkenin Türkiye olduğunun farkındadır...”⁴²²

Yazının devamında Özkök, Türkiye’nin ise Ermenistan faktörü yüzünden Azerbaycan’la ilişkilerinin bozulması durumunda kazançlı çıkabileceği bazı alanların olduğunu belirten Özkök, fakat Türkiye-Azerbaycan ilişkilerinin çok derin bağlara sahip olduğunu ve bu yüzden ilişkilerin dönemsel krizler yüzünden kopamayacağını yazmıştır. Özkök’e göre her ne kadar Azerbaycan’la bozulacak ilişkiler Ermenistan’la ilişkilerin düzelmesini beraberinde getirecek ve bu durum Batı’nın da desteğini alacaksa da Türkiye’yi Azerbaycan’a bağlayan derin bağların mevcudiyeti bu durumu imkansız hale getirmektedir.⁴²³

Temmuz 1993’te de Ermeni saldırıları devam etmiş ve Ermeni milisleri Akdam ve Fuzuli’yi işgal etmişlerdir. Ermenilerin önce Dağlık Karabağ’ı daha sonra da Azerbaycan içindeki bölgeleri işgal etmeye başlaması Türkiye’nin hem Orta Asya ve Azerbaycan bağlantısını tehdit etmiş hem de yapılması öngörülen Bakü-Ceyhan Boru hattına engel teşkil etmeye başlamıştır. Bu durum karşısında ABD ve Rusya devreye sokulmaya çalışılmış ve BM’de yapılan lobi çalışmaları sonucunda Ermeniler aleyhinde karar alınması sağlanmıştır. Kararda Ermenilerin işgal ettikleri topraklardan önköşulsüz çekilmeleri istenmiştir. Fakat Ferai Tınç, alınan kararın çok önemli ve yararlı olduğunu kabul etmekle birlikte, Dışişleri Bakanlığı’nın söz konusu karar alındıktan sonra tepki vermemesini ve sensiz kalmasını eleştirmiştir. Tınç’a

⁴²² Ertuğrul Özkök, “Ya Hüseyinov Aniden Gelseydi”, Hürriyet, 3 Temmuz 1993

⁴²³ Ertuğrul Özkök, “a.g.m.”, Hürriyet, 3 Temmuz 1993

göre BM, Azerbaycan ve Türkiye açısından çok önemli bir karar almıştır ve Türkiye bu kararın uygulamaya geçirilmesi için ses vermelidir. Aksi takdirde söz konusu kararın Bosna-Hersek için alınmış kararlar gibi olacağını ve karara uyulmayacağını söyleyen Tınç, hükümetin dış politikasının sağlam çizgilerinin olmadığını yazmıştır.⁴²⁴

Azerbaycan'daki siyasi kargaşa yapılan referandumla çözüme kavuşturulmuş ve Aliyev'in Azerbaycan'ın liderliği konumu güçlenmiştir. Bu durum Ankara'da kaygıların artmasına neden olmuştur. Zira Ağustos ayı boyunca Ankara'da ve basındaki beklentiler Elçibey'in geri döneceği ve Aliyev ile ittifak yapacağı yönünde olmuştur.⁴²⁵ Ayrıca Aliyev'in ilk yaptığı açıklamalarda BDT üyeliğine sıcak baktığını belirtmesi, bölgede artan Rus nüfuzundan korkan Türkiye'yi endişelendirmiştir. Nitekim dönemin başbakanı Tansu Çiller, Moskova gezisi sırasında görüştüğü Aliyev'i, bölgeye Rus barış gücü konuşlandırılmaması konusunda uyarmıştır.⁴²⁶ Bölgenin tekrar Rus askeri hegemonyası altına girmesinden çekinen Türkiye, bu bağlamda ABD'den destek istemiş ve Yeltsin'in AKKA'da yapılmasını istediği değişiklikler geri çevrilmiştir.⁴²⁷

Basında SSCB'nin dağılmasıyla birlikte ortaya çıkan yeni coğrafyada Türk dünyasına olan ilgi artmıştır. Özellikle sınır komşusu olması dolayısıyla Azerbaycan'ın bağımsızlığı Türkiye'de heyecan yaratmıştır. Bölgede hala Rus faktörünün önemli olduğunu savunan görüşlerin mevcudiyetine rağmen genel de basının Türkiye'nin bölgede oynayabileceği rol hususunda beklentisi ve umutları hep yüksek olmuştur.

İşte böyle bir beklenti ortamında patlak veren Dağlık Karabağ çatışmaları Türk kamuoyu ve basında şiddetli tepkiyle karşılaşmış hatta zaman zaman Türkiye'nin askeri müdahalede bulunmasını isteyen görüşler tartışılmıştır. Bu tartışma sırasında Türk basını içinde mevcut olan iki ana akımın varlığını da gözlemleyebiliriz. Zira bir yanda Türk dış politikasının geleneksel Batıcılık

⁴²⁴ Ferai Tınç, "BM'nin Karabağ Kararı Kaynadı", Hürriyet, 1 Ağustos 1993

⁴²⁵ Ergun Balcı, "Elçibey-Aliyev İttifakı", Cumhuriyet, 27 Ağustos 1993

⁴²⁶ "Çiller, Aliyev'i Moskova'da Uyardı", Cumhuriyet, 9 Eylül 1993

⁴²⁷ "Rusya'nın Kafkasya Atağına Ankara Engeli", Cumhuriyet, 23 Eylül 1993

politikasından vazgeçmemesini savunan, dönemin elit kalemlerine göre Türkiye'nin "Batı'ya rağmen" bir girişim gerçekleştirmesi, Türk dış politikasında sapmaya neden olacaktır ve Türkiye'nin zararlıdır görüşü savunulmuş (ki bu görüşe Ergun Balcı, Hadi Uluengin, Mehmet Ali Birand gibi isimler katılmıştır.) diğer yanda ise Türkiye'nin değişen sistemde ve coğrafyada Batıya alternatif sistemler ve ittifaklar geliştirmesi gerektiğini savunan diğer ana akım (ki Zaman gazetesinde yazan kalemler ve Cengiz Çandar bu görüşü savunan isimlerdir.) karşı karşıya gelmiştir.

Genel olarak SSCB sonrası gelişmelere özelde ise Dağlık Karabağ'da ortaya çıkan çatışma durumuna Türkiye Cumhuriyeti'nin hazırlıksız yakalandığını söyleyebiliriz. Gerek hükümet gerekse basın ve kamuoyu çatışmalar başladığı andan itibaren duygusal demeçler ve tepkiler vermişse de sorunun somut adımlarla çözümünde etkin olarak devreye girememiş, hükümet sorunun halli konusunda Batılı devletlerin, BM, NATO ve AGİK gibi uluslararası kuruluşların devreye girmesini sağlamaya dönük politikalar geliştirmiş ve desteklemiştir. Nitekim sorun AGİK bünyesinde oluşturulan Minsk süreci ile bugüne kadar kalıcı bir çözüme kavuşturulmadan gelmiştir ve hala Azerbaycan toprağı olduğu uluslararası örgütler bünyesinde defalarca tekrarlanmasına rağmen Dağlık Karabağ, Ermeni işgali altındadır.

Dağlık Karabağ'da sorunun bir türlü çözüme kavuşturulamaması tarihsel sorunlara sahip Türk-Ermeni ilişkilerini de etkilemiş, özellikle iki ülkenin kamuoyunda tarihsel olarak var olan husumet artmıştır. Türk kamuoyunda Ermenilerin Dağlık Karabağ'ı işgal etmesi öfke yaratmış önce askeri müdahale savunulmuş daha sonra bu durumun gerçekleşmeyeceğinin anlaşılması Ermenistan'a Türkiye üzerinden gönderilen yardımları imkansız hale getirmiştir. Ayrıca Ermeniler hakkında yer alan haberlerde "Ermeni" kelimesine olumsuz anlam atfedilmesi, o dönemde Balkanlarda ortaya çıkan çatışmalardan sorumlu olan Sırlara benzetilmesi, kamuoyunda oluşan bu husumetin artmasında etkilidir.

Aynı şekilde SSCB sonrası ekonomik darboğaz içine giren Ermenistan'da da Türkiye'nin ilişkileri tahsis etmek için Dağlık Karabağ'ı öne sürmesi Türklere karşı olan öfkeyi arttırmıştır. Bölgedeki diğer devletler ile olan husumetlerde

eklenince Ermenistan'ın, İran ve Rusya'nın insafına kaldığı görüşü Ermeni halkı arasında endişeyle karşılanmıştır. Nitekim bugünde Ermenistan'ın Rusya'ya olan bağımlılığı devam ederken, Dağlık Karabağ ile oluşturulmaya çalışılan hayat koridoru Ermenistan'a bir avantaj sağlayamamaktadır. Fakat toplumları bir kez ortaya çıktıktan sonra esareti altına alan “şiddet sarmalı” ve “tabular” Ermeni kamuoyunu da hapis etmiştir ve Dağlık Karabağ sorunu Ermeni milletinin tabularından ve vazgeçilmez hayati çıkarlarından biri haline gelmiştir.

Bugün gelinen noktada Dağlık Karabağ sorunu Türk basınında son dönemde ortaya çıkan Türkiye-Ermenistan yakınlaşması bağlamında ele alınmaktadır. Dış politika gündeminin yoğun olması sıcak çatışmaların eskiye nazaran nadir aralıklarla sürdüğü Dağlık Karabağ konusuna 1992-1993 yılları arasındaki önemin verilmesini zorlaştırmaktadır. Gelineen noktada AGİK-Minsk süreci ile soruna çözüm aranırken kayda değer bir gelişme yaşanmamıştır. Aynı şekilde Türk basını, Türk dış politika yapıcıları ve konuyla ilgilenenler içinde sorunun kanıksanmış bir hale geldiğini söyleyebiliriz. Bununla birlikte incelenen 1991-1993 yılları arasında gerek basında gerekse kamuoyunda önemli bir desteğe sahip, sorunun “askeri yöntemlerle çözüme kavuşturulması ve Türkiye'nin müdahale etmesi” fikirlerinde yumuşama yaşanmıştır diyebiliriz.

4.2.4. KIBRIS SORUNUNA ÇÖZÜM ARAYIŞLARI VE TÜRK BASINININ KONUSUNA YAKLAŞIMI

Kıbrıs sorunu 1950'li yılların ikinci yarısından itibaren Türk dış politikasının ana parametrelerinden biri haline gelmiştir ve bugünde kalıcı bir çözüm bulunamadığı için güncelliğini korumaktadır. Soğuk Savaş döneminde Batı ittifakının iki önemli güneydoğu kanat ülkesinin arasında problem oluşturan Kıbrıs sorununa çözüm bulmaya yönelik girişimler Soğuk Savaş'ın son bulmasıyla hız kazanmıştır. ABD yönetimi, Körfez Savaşı sonrasında Ortadoğu'dan başlayarak oluşturmaya çalıştığı “yeni düzen”de Kıbrıs meselesine de öncelik vermiş ve 1991 yılından sonra Kıbrıs sorununun çözümünde inisiyatif almaya başlamıştır.

Bir başka açıdan Avrupa Topluluğu'na 1981'de Yunanistan'ın tam üye olması sorunu daha da karmaşıklaştırmıştır. 1985 yılına kadar Kıbrıs'taki gelişmelere tarafsız kalan Avrupa Birliği Yunanistan'ın üyeliğinin haricinde 1987 yılında

Türkiye'nin de üyelik başvurusunda bulunması ve Güney Kıbrıs'ın da adanın tamamını temsi iddiasıyla üyelik başvurusunda bulunması ile Kıbrıs konusunda taraf haline gelmiştir ve Yunanistan'ın AB bünyesinde Kıbrıs'la ilgili her konuda veto hakkını kullanması, Kıbrıs sorununu Avrupalılaştırmıştır.⁴²⁸

Bu noktada Kıbrıs sorunu ile ilgili Soğuk Savaş sonrasındaki gelişmelere ve bu gelişmeler karşısında Türk hükümetinin ve basının yaklaşımına geçmeden önce sorunun tarihsel gelişimine kısaca bakmakta fayda vardır.

II. Dünya Savaşından sonra Yunanistan, savaşın tahrip ettiği iç yapılanmaya yönelmiştir. Ayrıca bir iç savaş yaşayan Yunanistan Batı Bloku'nun desteğini alarak bu savaşı bitirmiştir.

1948'e gelindiğinde ülkede Yunanistan Komünist Partisi, Kıbrıs'ın Yunanistan'a bırakılmasını savunmaya başlamış ve bu çerçevede kamuoyu oluşturmaya hız vermiştir.⁴²⁹ Yine aynı tarihte Yunan Kralı II. Paulos, bir Amerikan gazetesi ile yaptığı röportajda Kıbrıs'ın adadaki İngiliz çıkarları gözetilmek şartıyla, Yunanistan'a verilmesi gerektiğini savunmuştur.⁴³⁰ Yunan Kralı II. Paulos'un İngiliz çıkarlarını gözeterek adanın Yunanistan'a verilmesi gerektiği görüşü, Yunanistan'ın o dönemde İngiltere'yi direkt olarak karşısına almak istemediğini göstermektedir.

Kıbrıs Rum toplumunda öne çıkmaya başlayan Başpsikopos Makarios'a göre ise sorunun BM gündemine getirilmesi ve uluslararası bir niteliğe büründürülmesi gerekmektedir. Fakat bu görüşün 1954 yılına kadar Yunanistan tarafından benimsenmediği görülmektedir. Zira adadaki Türk toplumunun varlığını gören Yunanistan tezine göre her ne kadar Türkiye, Lozan Antlaşması ile Kıbrıs üzerindeki haklarından vazgeçmiş olsa da, sorunun uluslararası bir nitelik kazanması Türkiye'yi de soruna taraf yapacaktı. Bu çerçevede Yunanistan Kıbrıs meselesini 1954'te BM gündemine getirene kadar İngiltere'yle baş başa halletmeye çalışmıştır.

⁴²⁸ Yrd. Doç. Dr. Haydar Efe, "Türkiye'nin Değişmeyen Dış Politika Gündemi Olarak Kıbrıs ve Türkiye-AB İlişkilerine Etkisi", **Yeni Dönemde Türk Dış Politikası Uluslararası IV. Türk Dış Politikası Sempozyumu Tebliğleri**, ed. Osman Bahadır Dinçer ve diğerleri, Karınca Yayınları, Ankara, 2010, s.110

⁴²⁹ Melek Fırat, "Yunanistan'la ilişkiler", ed. Baskın Oran, *a.g.e.*, s.596.

⁴³⁰ Faruk Sönmezoğlu, "Türk Dış Politikası", Der Yayınları, İstanbul, 2006, s.136

Kıbrıs'ta ise sorunun Yunanistan lehine çözümünü sağlamak için Rum toplumunda bazı örgütlenmeler oluşturulmaya başlanmıştır. 1950'den itibaren sorunun BM nezdinde çözülmesi gerektiğini savunan Makarios eğer bu durum gerçekleşmezse İngiltere'yi köşeye sıkıştırmak için silahlı mücadele hareketlerinin oluşması gerektiği yönünde harekete geçmiş ve Albay Grivas önderliğinde 1951'den itibaren gerilla savaşı yürütecek silahlı birlikler (EOKA) oluşturulmaya başlanmıştır.⁴³¹

Bu dönemde İngiltere söz konusu Yunan ve Rum tezlerini reddeden bir tutum takınmıştır ve adanın statüsü konusunda bir değişikliğin söz konusu olmadığı belirtmiştir.

Türkiye ise İngiltere tutumunu değiştirene kadar Kıbrıs konusunda Yunanistan ile karşı karşıya gelmek istememiştir. Yunan taleplerinin ilk ortaya çıktığı yıllarda Türk Dış politikası açısından Kıbrıs meselesi çözüme kavuşturulmuş bir mesele olarak görülmekteydi. Ayrıca Balkan Paktında birlikte çalıştığı Yunanistan'ın dostluğuna büyük önem veren Türkiye sorunu görmezden gelmiştir. Son olarak da NATO bünyesinde müttefik olan bu iki ülkenin ilişkilerinin bozulması NATO'nun güneydoğu kanadını zayıflatabilir bir durumdur ve Yunanistan ile yaşanacak olan bir gerginlik SSCB'nin ekmeğine yağ sürecektir. Türkiye'nin bu dönemdeki güvenlik algılamalarının da kuzeye endeksli olması Kıbrıs konusundaki bu tutumunun nedenini oluşturmuştur.

1954 yılında Yunanistan'ın çabalarıyla Kıbrıs meselesi BM kuruluna getirilmiş fakat görüşme teklifi reddedilmiştir. 1 Nisan 1955'te ise Kıbrıs'ta EOKA, İngiliz yönetimine karşı silahlı mücadeleye başlamıştır. Bu silahlı eylemler İngiltere'nin Kıbrıs politikasının değişmesini sağlamıştır. Bu çerçevede İngiliz hükümeti bir yandan, Yunanistan, İngiltere ve Türkiye'nin Kıbrıs konusunda bir toplantıda buluşturulmasını amaçlamış, diğer yandan Kıbrıs için yeni bir anayasa hazırlanması girişimlerini başlatmıştır.⁴³²

⁴³¹ Melek Fırat, "a.g.m.", s.600.

⁴³² Melek Fırat, "a.g.m.", s.600.

1956 yılında Yunanistan'da iktidara gelen Karamanlis Hükümeti, Türkiye'nin soruna taraf olmasını ve NATO içerisinde bir anlaşmazlığın çıkmasını engellemek için Kıbrıs sorunun İngiltere ile ikili görüşmelerde çözüme kavuşmasını savunmuş fakat 1957 yılına gelindiğinde Karamanlis Hükümeti de Makarios'un tezine yönelmiş, sorunun BM nezdinde karara bağlanmasını savunmaya başlamıştır.

Bu sırada adada ise durum kötüleşmeye başlamış ve İngilizlere karşı başlayan silahlı mücadele toplumlara sıçramış ve Türk ve Rum toplumlarının ayrışması hızlanmıştır.

19 Aralık 1956'da İngiliz Sömürgeler Bakanı Lennox-Boyd İngiltere'nin Kıbrıs'ta self-determinasyon ilkesinin benimseyebileceğini fakat Kıbrıs'taki toplumlara sunulacak seçenekler arasında **taksim** seçeneğinin de olacağını belirtmiştir. İngiltere, böylece bir yandan Yunanistan'ın taleplerine yeşil ışık yakarken diğer yandan da taksim teziyle Türkiye'yi tamamen soruna taraf yapmıştır. Zira bu durum Kıbrıs politikası konusunda Türk tezini değiştirmiş, daha önce adanın İngiltere yönetiminde kalması savunulurken, bu saatten sonra taksim tezi benimsenmiştir.

1957 yılının sonundan itibaren İngiltere'de sorunun çözümü için taraflara sunulacak planlar oluşturulmaya başlanmıştır. Foot Planı ile başlayan süreçte 1. ve 2. Mac Millian Planları ortaya çıkmış fakat taraflarca kabul görmemiştir.

Nihayet 6 Şubat 1959'da Yunan Başbakanı Karamanlis, Yunan DİB Averof, Türk Başbakanı Menderes, Türk DİB Zorlu bağımsız Kıbrıs Cumhuriyeti'ni görüşmek üzere Zürich'te toplanmıştır. 11 Şubat'ta Türk ve Yunan hükümetleri bir anlaşmaya varmışlar, fakat söz konusu süreçte Makarios son bir hamle yaparak, anlaşmayı reddetmiştir. Bu duruma karşı Yunanistan, Türkiye ile Kıbrıs Konusunda antlaşma yapılması yönünde Makarios'a baskı yapınca 19 Şubat'ta Bağımsız Kıbrıs Cumhuriyeti için hukuki metinler hazırlanmıştır.

İkinci Londra Konferansı'nda alınan kararları 4 madde halinde toplamak mümkündür:

a) Bağımsız Kıbrıs Cumhuriyeti'nin kurulma antlaşması

- b) Kıbrıs'ın bağımsızlığını, toprak bütünlüğünü ve anayasal düzenini garanti eden Garanti Antlaşması
- c) Türkiye, Yunanistan ve İngiltere arasındaki askeri işbirliği antlaşması
- d) Kıbrıs Cumhuriyeti'nin anayasasının temel maddeleri⁴³³

Böylece adada bulunan Rum ve Türk toplumları kendi iç sorunlarını kendi cemaat meclislerinde çözüme kavuşturacaklar, ortak işler ise Rum Cumhurbaşkanı, Türk Cumhurbaşkanı yardımcısı ve 3 üyesi Türk olan 10 kişilik Bakanlar Kurulu'ndan oluşan yürütme tarafından görüşülecektir. Bununla birlikte Türkiye bir yandan ada üzerinde garantörlük hakkı elde etmiş diğer yandan da güvenlik endişeleri bağlamında adada 650 kişilik bir askeri birlik bulundurmaya hak kazanmıştır.⁴³⁴

Fakat söz konusu bu anlaşma ve bağımsız Kıbrıs Cumhuriyeti'nin varlığı iki toplum arasındaki sorunları çözmemiştir. Yunanistan'ın ve adadaki Rumların Kıbrıs Cumhuriyeti'ni "enosis" için bir basamak olarak görmeleri, Cumhurbaşkanı Makarios'un Türklere tanınan hakları ortadan kaldırmaya yönelik çalışmaları 1963 yılına gelindiğinde çatışmaların artmasına neden olmuştur. Çıkan çatışmalar Türkiye'yi endişelendirmiş, Türk savaş uçakları 25 Aralık 1963'te Ada üzerinde alçak uçuş yaparak İngiltere'nin arabuluculuğunda bir ateşkesin yapılmasını sağlamıştır. Bu ateşkes neticesinde Lefkoşa'da Türk ve Rumları birbirinden ayıran ünlü Yeşil Hat oluşturulmuştur.⁴³⁵

Bunun üzerine Makarios, 1960 Antlaşmasını feshetmiş durum Türkiye'nin çabalarıyla tekrar BM'nin önüne gelmiş ve adaya BM Barış Gücü konuşlandırılması kararlaştırılmıştır. Aynı şekilde Makarios, BM Barış Gücüne karşı "Milli Muhafız Alayını" kurmuş daha sonra da Rum Muhafız Alayı'na dönüşen bu askeri yapılanma Türkiye'nin tepkisini çekmiştir. Türkiye'nin adaya müdahale yönünde tutum takınması ve ABD ile yaşanan Johnson Mektubu krizin sonrasında müdahale

⁴³³ Mehmet Gönlübol, "Olaylarla Türk Dış Politikası", s.368.

⁴³⁴ Mehmet Gönlübol, "a.g.e.", s.368-369.

⁴³⁵ Prof. Dr. Osman Metin Öztürk, "Stratejik Açıdan Doğu Akdeniz ve Kıbrıs", Altinküre Yayınları, 1. Baskı, Ankara, 2003, s.28

gerçekleşmemiş, adada barış görüşmeleri belli bir dönem ABD inisiyatifine geçmiştir.⁴³⁶

1964-1974 arası dönem daha çok adadaki Rum kesimi içindeki siyasi çalkantılarla geçmiştir. Yunanistan'da iktidarda bulunan Albaylar Cuntası, Kıbrıs'ta derhal gerçekleşecek bir enosisi savunurken, başını Makarios'un çektiği bir diğer grup ekonomik ve sosyal politika silahlarıyla uzun vadede gerçekleşecek bir enosisten yana tavır almışlardır. Bu görüş ayrılığı EOKA içinde de kendini göstermiş, EOKA içinden ayrılan bir grup enosis yanlısı EOKA-B fraksiyonunu kurarak adada Makarios'a karşı darbe çalışmalarına girişmiştir. Nihayetinde 15 Temmuz 1974 yılında gerçekleştirilen darbe ile Makarios devrilmiş ve yerine Nikos Sampson getirilmiştir.⁴³⁷

Bu gelişme Kıbrıs Türk toplumu içinde yeni bir döneme öncülük etmiştir. Zira Kıbrıs'ta Makarios'a karşı gerçekleştirilen darbeden endişe duyan Türkiye 20 Temmuz 1974'te adaya müdahale etmiş ve Kıbrıs'taki Türk haklarını korumaya çalışmıştır. Türkiye'nin müdahalesi diğer devletlerin konuya daha ciddi eğilmelerine neden olmuş ve 1983 yılına kadar ki görüşmeler dönemini başlatmıştır.

1974-1983 arası dönemde çok sık olmasa da adada çözüm elde etmek için görüşmeler başlamış fakat bir sonuç alınamamıştır. Bununla birlikte 1983 yılında BM Genel Kurulu'nun aldığı 37/253 sayılı karar Türk tarafının tepkisini çekmiş, karşılık olarak 1974 Harekatı sonrası kurulan Kıbrıs Türk Federe Devleti self-determinasyon hakkını ortaya atmış nihayet 15 Kasım 1983'e gelindiğinde Kıbrıs Türk Cumhuriyeti kurulmuştur. Bu bağımsızlık ilanı tüm dünyanın tepkisini çekmiş ve günümüze kadar gelen sorunlarda yeni bir boyutu oluşturmuştur. Zira bağımsızlık kararının Türkiye dışında hiçbir devletçe tanınmamış olması uluslararası platformlarda Türkiye'nin sorunla ilgili olarak yalnız kalmasına neden olmuştur.

Bu kısa hatırlatmadan sonra şimdi incelenen 1991-1993 yılları arası döneme bakalım.

⁴³⁶ Prof. Dr. Osman Metin Öztürk, "a.g.e.", s.29-31

⁴³⁷ Prof. Dr. Osman Metin Öztürk, "a.g.e.", s.37

Genel olarak bu dönemde Türk hükümetinin geleneksel Kıbrıs politikasında kısmi bir kırılmanın yaşandığını söyleyebiliriz. Darbe yönetiminin miras bıraktığı “Kıbrıs’ta çözümsüzlük en iyi çözümdür” politikası, Körfez Savaşı sonrasında Özal’ın en önemli gündem maddelerinden biri haline gelmiştir. Özellikle Başkan Bush’la olan dostluğunu ön plana çıkararak Özal, uluslararası konjonktürün sorunun çözümü için elverişli olduğunu düşünmüş, ABD’nin sorunun çözümüne yönelik girişimleri desteklenmiş hatta Özal 4’lü Zirve önerisi ortaya atarak Türk tarafının sorunun çözümünü istediğini ortaya koymaya çalışmıştır.

Özal’ın sorunun çözümüne yönelik bu pragmatik yaklaşımı içerde milliyetçi çevreleri endişelendirmiş aynı zamanda Kıbrıs temsilcisi olan Rauf Denktaş’la Türk Hükümeti arasında anlaşmazlıkların su yüzüne çıkmasına neden olmuştur.

Bu dönemde hem Türk hem de Yunan kamuoyuna baktığımızda ise her iki ülkenin hükümetlerinde olan iyimserliğin kamuoylarında mevcut olmadığını söyleyebiliriz. Zira her iki kamuoyu da geleneksel düşmanlık komplimanından kurtulamamıştır. Bununla birlikte incelenen gazeteler göz önünde alırsak Zaman ve Cumhuriyet gazetelerinin yürütülen politikalarından hoşnut olmadığını, Hürriyet ve Sabah gazetelerinin ise sorunun çözümü için ortaya konan planlara destek verdiğini söyleyebiliriz. Bu aşamada söz konusu gazetelerin 1991-1993 arası dönemde Kıbrıs’la ilgili olarak meydana gelen gelişmelere bakışlarını adım adım izleyebiliriz.

Körfez Harekatı sırasında ve sonrasında Yunan ve Rum tarafı Kuveyt’in Saddam yönetimindeki Irak ordusunca işgal edilmesi ile Kıbrıs’ta bulunan Türk güçleri arasında benzerlik olduğu iddiasını ileri sürmesi ve BM’den Kuveyt için aldığı kararın Kıbrıs için de uygulanmasını istemesi Türk kamuoyunda tepki görmüştür.⁴³⁸ Kıbrıs’taki Türk birliği ile Kuveyt’i işgal eden Irak birlikleri arasında paralellik olduğu iddialarına Hürriyet gazetesindeki yazısında Oktay Ekşi, Türk birlikleri ile ABD ve Müttefik birlikler arasında benzerlik olduğunu ileri sürerek karşılık vermiştir. İki harekatında uluslararası hukuktan kaynaklanan haklar

⁴³⁸ “Kıbrıs, Kuveyt’e Benzemez”, Zaman, 23 Şubat 1991

çerçevesinde gerçekleştiğine değinen Ekşi'nin Kıbrıs ve Kuveyt arasında kurduğu benzerlik şöyledir:

“...Kuzey Kıbrıs'taki soydaşlarımızın güvenliğini garanti altına alacak bir anlaşma sağlanıncaya kadar Türk askerinin Kıbrıs'ta kalmaları ile, ABD ve koalisyon kuvvetlerinin Körfez bölgesinde güvenliği sağlayıcı düzenleme yapıncaya kadar orada kalmaları arasında tam bir paralellik vardır. Gerçekten ikisi de uluslararası hukuktan doğan bir müdahalenin sonucudur ve saldırgan tarafa... bir daha böyle bir saldırıda bulunma olanağı bırakmayacak bir düzenleme yapmayı amaçlamaktadır.

Aslında ABD ve koalisyon kuvvetlerinin önlerinde hiçbir engel bulunmamasına rağmen Bağdat'a kadar yürümemeleri ile 1974 Kıbrıs Harekatı sırasında Türk kuvvetlerinin belirli bir hattın güneyine inmemeleri de birbirine benzeyen gerçeklerdir. Keza Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'nin kararları sadece Kuveyt'in kurtarılması ve eski yönetimin tekrar işbaşına gelmesi diye özetlenebilecek iki temel amacı gözetmekle yetindiği halde, ABD ve koalisyon kuvvetlerinin Irak sınırı içine girmeleri, Irak'ın “petrol zengini” bölgelerini en azından bir süre el altında tutmak ihtiyacını duymaları ile, 1974 Harekatı sırasında Türk Silahlı Kuvvetleri'nin bir pazarlık payı kadar fazla yer işgal etmeleri arasında da “zorunluluktan kaynaklanan” bir benzerlik vardır...”⁴³⁹

Yunanistan'ın AT'ye üye olması, Türkiye'nin Kıbrıs konusunda her zaman elini kolunu bağlayan bir gelişme olmuştur. AT üyeliği için çabalayan Türkiye, bu yolda hep Kıbrıs engeli ve Yunan vetosu ile karşılaşmıştır. Körfez Savaşı, bu dengenin biraz da olsa Türkiye lehine dönmesine yardımcı olmuştur. Savaşla birlikte Türkiye'nin artan önemi AT ülkelerince de fark edilmiş Türkiye ile ilişkilerin geliştirilmesi konuşulmaya başlanmıştır. Bu yöndeki mesajlar, Türk basınında Kıbrıs sorununun daha adilane bir şekilde ele alınacağı beklentilerini arttırırken, Yunan kamuoyunda tedirginliğe neden olmuştur. Bu durum Mitçotakis Hükümeti'ni rahatsız etmiş⁴⁴⁰, Yunan hükümeti Türkiye ile ilişkileri geliştirme

⁴³⁹ Oktay Ekşi, “Körfez'den Kıbrıs'a”, Hürriyet, 1 Mart 1991

⁴⁴⁰ “Mitçotakis Rahatsız”, Sabah, 25 Mart 1991

politikaları ile AT'den gelen baskıları karşılamaya çalışmışsa da içerde kamuoyu baskısı nedeniyle iki arada kalmıştır.⁴⁴¹

Bu dönemde Zaman gazetesi, Körfez Savaşı sonrasında Türkiye'nin artan jeo-politik konumu nedeniyle Batı'dan destek göreceği görüşüne katılmamıştır. Zira Avrupa liderlerinden gelen açıklamalarda Zaman gazetesini bu kuşkusunda haklı çıkarır niteliktedir. Mart 1991'de önce Çin Dışişleri Bakanı ardından AT Dönem Başkanı'nın Kıbrıs sorununun BM kararları çerçevesinde çözümlenmesi önerileri, Zaman gazetesini rahatsız etmiştir. AT Bakanlar Konseyi'nin de Mart ayında aldığı kararla Kıbrıs ve Kuveyt arasında benzerlik kurması ve Türkiye'yi 1974'ten beri adada işgalci olmakla suçlaması Zaman gazetesinin Avrupa'nın enosis peşinde olduğu yorumunu yapmasına neden olmuştur.⁴⁴²

Körfez Savaşı'ndan sonra Ortadoğu'yu yeniden inşa etmek isteyen ABD yönetiminin öncelikli konularından biri haline gelen Kıbrıs sorunu, Özal'ın pragmatik siyaset anlayışı ile birlikte yeni bir boyut kazanmıştır. Özal'ın izlediği ve dışişlerini by-pass eden politika, Kıbrıs Türk yönetimi ile Türk hükümeti arasında anlaşmazlıklara neden olmuştur. Buna rağmen Özal'ın ABD gezisi öncesi hükümete sorunun çözümü yönünde çalışmalar yapılmasına ilişkin direktif vermesi⁴⁴³, uluslararası platformda da sorunun çözümüne yaklaşıldığı izleniminin doğmasına neden olmuştur. Kıbrıs Türk yönetimi ise Özal'ın ABD gezisi öncesi sorunun çözüme kavuşturulması talimatını eleştiren mesajlar vermiş, Türkiye'nin Kıbrıs sorununun çözümü için toprak tavizinde bulunmasının Körfez Savaşı sonrasında elde ettiği prestiji sarsacağı vurgulanmıştır.⁴⁴⁴

Kıbrıs'ta çözüme yaklaşıldığı sinyallerinin artmasına neden olan bir başka gelişme ise adadan gelmiştir. Turgut Özal'ın sorunun çözümüne yönelik girişimleri Kıbrıs Türk toplumu muhalefet partilerince desteklenirken⁴⁴⁵, Rum lider Klerides'in Kuzey Kıbrıs'ı ziyaret etmesi basın tarafından olumlu karşılanmıştır. Zira Klerides'in Kıbrıs Türk toplumu muhalefet partilerinden Cumhuriyetçi Türk Parti lideri Özker

⁴⁴¹ "Kıbrıs Konusunda Hareketlenme", Cumhuriyet, 17 Şubat 1991

⁴⁴² "Avrupa Enosis Peşinde", Zaman, 15 Mart 1991; "Avrupa'nın Gerçek Yüzü", Hürriyet, 15 Mart 1991

⁴⁴³ "Kıbrıs'ta Çözüm Hazırlığı", Hürriyet, 20 Mart 1991

⁴⁴⁴ "Eroğlu, Ankara'yı Uyardı", Hürriyet, 21 Mart 1991

⁴⁴⁵ "KKTC Muhalefeti, Ankara'dan Memnun", Cumhuriyet, 1 Nisan 1991

Özgür ile ortak bildiri yayınlaması ve Rumların “enosisten vazgeçtikleri”⁴⁴⁶ şeklindeki açıklamaları bu olumlu havanın oluşmasının altında yatan etkenlerdir.

Özal’ın sorunun çözümü için harekete geçmesi ve Türk tarafının kararlılığını ortaya koyması tüm dünyada yankı bulmuşsa da Rum lider Vasilliu, Türk tarafının toprak tavizi ve yersiz kalan Rumlar konularında iyi niyetini göstermesi gerektiğini savunmuş, bu iki konuyu sorunun çözümü için bir nevi ön şart olarak ileri sürmüştür. Bu durum Türkiye’de muhalefet partilerinin Kıbrıs’ın satıldığı yorumunu yapmasına neden olmuş hatta ilerleyen zamanlarda Maraş bölgesinin verilmesi gündeme geldiğinde Özal’ı Kıbrıs’ı satmakla suçlayan Demirel, Özal’la aynı duruma düşmüştür. Sabah gazetesinden Engin Ardıç’ta Kıbrıs satılıyor tezlerini anti-demokratik kanat tarafından ordunun duruma el koyması için ortaya atıldığını belirtmiş, Kıbrıs’ın satılmadığını aksine böylesine kökleşmiş bir sorunun çözüme kavuşturulmasının Türkiye’nin önünü açacağına değinmiştir.⁴⁴⁷

Sedat Ergin, Özal’ın ortaya attığı 4’lü Zirve önerisini de tam da bu noktaya bağlamıştır. Ergin’e göre Özal, bir yandan bu öneri ile Vasilliu’nun uluslararası platformdaki etkinliğini kırmayı amaçlamakta (zira Rum tarafının önerisi sorunun uluslararası platforma kaydırılmasına yönelik olarak BM Güvenlik Konseyi Daimi Üyelerinin de katılımıyla 9’lu Zirve gerçekleştirilmesidir⁴⁴⁸) diğer yandan da daha önce ABD yönetimince de ortaya atılan 4’lü Zirve önerisi ile ABD’nin desteğini de sağlamaya çalışmaktadır.⁴⁴⁹

Cumhuriyet gazetesinden Ufuk Güldemir, ABD’nin Kıbrıs’ta inisiyatif ele almasını ve taraflara baskı uygulamasını değerlendirdiği haberinde Kıbrıs sorununun çözümünün Türk-Amerikan ilişkilerinde değişikliğe yol açabileceğini ve Türkiye’nin İsrail statüsüne çıkabileceğini vurgulamıştır.⁴⁵⁰

Kıbrıs sorunu sadece Türk-Yunan ilişkilerini değil aynı zamanda Türkiye-AT ilişkilerini de yakından ilgilendiren bir konudur. Yunanistan’ın AT’ye 1981

⁴⁴⁶ “Enosis’ten Vazgeçtik”, Hürriyet, 20 Mart 1991

⁴⁴⁷ Engin Ardıç, “Kıbrıs’ı Satarlar mı?”, Sabah, 8 Temmuz 1991

⁴⁴⁸ “Ankara “Dokuzlu Konferansa” Soğuk”, Cumhuriyet, 10 Haziran 1991

⁴⁴⁹ Sedat Ergin, “Kıbrıs’ta Dörtlü Zirvenin Perde Arkası”, Hürriyet, 3 Haziran 1991

⁴⁵⁰ Ufuk Güldemir, “Bush, Kıbrıs İçin Bastırarak”, Cumhuriyet, 8 Haziran 1991

yılında üye olmasıyla sorun AT gündeminde her zaman güncelliğini korumuştur.⁴⁵¹ Yunanistan'ın sorunun uluslararası platforma çekilerek destek aramaya yönelik bu politikasına Türkiye'nin tepkisi, AT ilişkilerinin hukuki dayanağı olan 1963 Ankara Antlaşması'nda Kıbrıs konusunun olmamasını öne sürmek olmuş ve Kıbrıs'ın AT'ye üyelik için ön şart olduğu yönündeki AT'den gelen her mesaja sert karşılık verilmiştir. Öyle ki bu durum kamuoyunda Avrupa Birliği'ne karşıt olan görüşlerin popülerlik kazanmasında siyasi partilerin ileri sürdüğü argümanlardan biri olmuştur. Hürriyet gazetesinden Hadi Uluengin her ne kadar Türkiye kabul etmese de Kıbrıs sorununun AT'ye üyelik sürecinde bir ön şart haline geldiğini savunmuştur.

“...Lüksemburg Zirvesinde bir kere daha Kıbrıs “etkilenmesine” değinilecek olması da, bu konudaki yeni hatırlatmayı oluşturuyor.

Zaten Ankara kabul etsin veya etmesin, “etkilenmenin” bir vakıa olduğu da objektif gerçeği teşkil ediyor...”⁴⁵²

Yazının devamında Uluengin, Kıbrıs konusunda ABD'nin ve BM'nin ağırlıklı olarak rol oynamasının AT için Türkiye ile ilişkilerde Kıbrıs sorununun ikinci plana düştüğü şeklinde yorumlanamayacağına işaret etmiştir.⁴⁵³

Bir başka yazısında Hadi Uluengin, Kıbrıs meselesinin 17 yıldır Türk Dış Politikasını ipoteği altına aldığını ve Türkiye'yi uluslararası camiada yalnızlaştırdığını belirtmiş, sorunun çözümüne bu denli yaklaşıldığı bir sırada milliyetçi söylemlerle bu sürecin baltalanmaması gerektiğine değinmiştir. Uluengin, Kıbrıs sorununun çözüme kavuşturulması için başlatılan bu diplomatik ataklardan memnundur. Bununla birlikte Kıbrıs'ta çözüm istemenin ver-kurtul anlamına gelmediğini savunan Uluengin, taviz verilebilecek ve verilmeyecek konulara şöyle dikkat çekmiştir:

“...Şüphesiz, manzaranın bu çerçevede ortaya çıkması, Kıbrıs'ta çözüme varmak için Türkiye'nin kendisine yöneltilecek bütün talepleri onaylaması gerektiği şeklinde algılanmamalıdır.

⁴⁵¹ “AT da Kıbrıs'ta Taviz İstiyor”, Zaman, 2 Temmuz 1991

⁴⁵² Hadi Uluengin, “AT Zirvesi ve Kıbrıs”, Hürriyet, 22 Haziran 1991

⁴⁵³ Hadi Uluengin, “a.g.m.”, Hürriyet, 22 Haziran 1991

Çözümün Ankara açısından “olmazsa olmaz” nitelikteki birinci şartı Ada Türklerinin can ve mal güvenliğini kesin garanti altına alacak iki toplumlu, iki bölge ve eşit statülü bir federal devlette düğümlemektedir. Bu vazgeçilmez ilkedir.

Fakat böylesine bir çözüme ulaşabilmek için, toprak ödünü de dahil, Türk tarafının makul tavizler vermesi gerektiği, objektif olarak kabul edilmesi gereken ikinci şartı oluşturmaktadır.

Çünkü siyasi uzlaşmalar ancak karşılıklı tavizlerle mümkündür...”⁴⁵⁴

Görüldüğü gibi Uluengin de sorunun çözüme kavuşturulması için uygun zamanın geldiğine inanan köşe yazarlarından. Hürriyet gazetesinin bir başka yazarı Ferai Tınç ise uygun zaman tartışmalarına katılmakla birlikte Adada çözüme giden yolda uygun zaman ve Türk ve Yunan hükümetlerinin iyi niyetlerinin ve BM ve ABD'nin çabalarının yeterli olmayacağını belirtmiş, sorunun esas çözümü için Ada halklarının birbirlerine olan güvenlerini yeniden tesis etmesini göstermiştir. Tınç'a göre Kıbrıs'ta sorununun bunca yıl uzamasının ana nedeni Ada halkları arasında “çözüm yanlısı güçlerin güçlenememesidir”.⁴⁵⁵

Temmuz ayında Başkan Bush'un yapacağı ziyaret öncesinde Kuzey Kıbrıs Türk Devleti Cumhurbaşkanı Denktaş, bu ziyaretten kaygı duyduğunu dile getirmiştir.⁴⁵⁶ Ali Sirmen de Denktaş'ın bu kaygılarına değindiği yazısında Denktaş'ın esas korkusunun ABD Başkanı Bush'un baskıları olmadığını, aksine Özal olduğunu iddia etmiştir. Bu konuda Ali Sirmen'in bu yazısından alıntı yapmakta fayda vardır.

“...Denktaş'ı asıl korkutan Bush değil Özal'dır.

Denktaş'ın korkusu uluslararası platformda çok güçlü olan Bush'un Ankara'ya gelişinde, Türkiye'nin son otuz yıldır Amerikan baskısına en açık en dirençsiz iktidarıyla karşılaşacak olmasıdır...”⁴⁵⁷

⁴⁵⁴ Hadi Uluengin, “Kıbrıs Güncelleşirken”, Hürriyet, 6 Temmuz 1991

⁴⁵⁵ Ferai Tınç, “Çözümün Anahtarı Kıbrıs Halkında”, Hürriyet, 7 Temmuz 1991

⁴⁵⁶ “Bush'un Gezisinden Kaygılıyım”, Cumhuriyet, 7 Temmuz 1991

⁴⁵⁷ Ali Sirmen, “Bush-De Cuellar-Denktaş”, Cumhuriyet, 12 Temmuz 1991

Temmuz ayında ABD Başkanı Bush önce Atina'yı daha sonra da Ankara'yı ziyaret etmiş bu ziyaretler sırasında Türk kamuoyunda ve basında öne çıkan konu Kıbrıs sorununun çözümü olmuştur. Nihayet Başkan Bush, iki ülkeyi ziyaretinden sonra Beyaz Saray'da yaptığı basın toplantısında Kıbrıs sorunu ile ilgili olarak Eylül ayında 4'lü Zirve yapılacağını açıklamıştır.⁴⁵⁸ 4'lü Zirvenin Eylül ayında yapılacağını ABD Başkanının açıklaması ve bu açıklamaya kadar gerek Yunan gerekse Türk hükümetlerinden bir açıklama yapılmaması her iki kamuoyunu ve basını şaşırtmıştır. Ferai Tınç bu durumu bir yandan Başkan Bush'un dünya liderliği imajına Yunan ve Türk hükümetlerinin bir jesti olarak yorumlamış diğer yandan da Türk-Yunan ilişkilerinde ABD ipoteğini gösterdiğini savunmuştur.⁴⁵⁹

Yazının devamında Tınç, Türk-Yunan ilişkilerindeki bu ipoteğin Kıbrıs sorununun çözümünde etkili olmayacağına değinmiş ve şöyle demiştir:

“...Ortadoğu'da olduğu gibi Kıbrıs'ta da, dışarıdan gelen baskılar ve her ne kadar zarif üsluplu olursa olsun, şantajlarla kurulacak olan barış masalarının üzerinde biçilecek patronun ölçülere uyması zordur. Çözüm formüllerinin demokratik bir biçimde oluşturulması gerekmektedir. Çünkü ancak bu şekilde varılacak bir uzlaşma kalıcı barış sağlayabilir... O da ancak başta Türkiye ve Yunanistan'ın sonra da diğer güçlerin, Kıbrıs'ın iç politikalarından ellerini çekmeleriyle mümkündür.”⁴⁶⁰

Kıbrıs konusunda ABD Başkanı Bush'un başlattığı bu diplomatik atakların altında yatan sebepleri sorgulayan bir başka isim Kamuran Gürün'dür. Gürün'e göre Başkan Bush'un böyle bir girişimde bulunmasının altında yatan ana sebep 1992 yılında gerçekleştirilecek olan Başkanlık seçimleri öncesinde Amerikan kamuoyunda olumlu imaj yaratmaktır. Gürün, ABD'nin ne Körfez Savaşı'ndan sonra, ne AKKA'da ne BAB'ın durumu konusunda somut bir başarı sağlayamadığını belirtmiş

⁴⁵⁸ “Başkan Bush Açıkladı: Kıbrıs Zirvesi Eylülde”, Hürriyet, 3 Ağustos 1991

⁴⁵⁹ Ferai Tınç, “Gül Bahçesinden Tarihi Açıklama”, Hürriyet, 4 Ağustos 1991

⁴⁶⁰ Ferai Tınç, “a.g.m.”, Hürriyet, 4 Ağustos 1991

Kıbrıs sorununda sağlanacak bir başarıyla bu imajın düzeltileceği hesaplarının yapıldığını dile getirmiştir.⁴⁶¹

Aynı şekilde Zaman gazetesinden Fehmi Kuru da Kamuran Gürün gibi Başkan Bush'un Kıbrıs üzerinden imaj tazelemek istediği görüşünü savunmuştur. Ayrıca Kuru aynı hesabı Turgut Özal'ın da yaptığına işaret etmiş fakat Kıbrıs konusunun kolayca çözüm kavuşturulacak bir çözüm olmadığını şu cümlelerle dile getirmiştir:

“...Ancak Kıbrıs sorunu eline alacak her iktidar için dikenli bir top gibidir. Başka konulardan farklı olarak Kıbrıs sorununun sağduyuya ters ve matematik hesaplarına pek uymayan yönleri vardır...Bugünkü çözümsüzlüğün devamı bu yolla Kıbrıs'a gelen uluslararası yardımlardan yalnızca kendileri yararlandıkları için Rumların lehinedir.

Kıbrıs'ta Rum tarafını tatmin edecek tek çözüm adanın Yunanistan'a ilhakıdır (Enosis); bu olmayacaksa, Türklerin can ve mal güvenliklerinin kendi ellerine bırakılacağı bir düzen isterler. Bugüne kadar ulaşılamaması, çözümün olmayışından değil, makul ve sağduyulu yaklaşımların Rum ve Yunan tarafının işine gelmemesindedir. ABD'nin baskısının bunu değiştireceğini sanmıyoruz...”⁴⁶²

Görüldüğü gibi Fehmi Kuru da Ferai Tınç gibi uluslararası platformdan gelecek baskıların sorunun çözümü için yeterli olmayacağını düşünmektedir. Bununla birlikte Tınç'tan farklı olarak Kuru, sağduyulu yaklaşımın Rum tarafından gelmediğini belirterek, Rum tarafını sorumlu tutmuştur.

Bir başka isim Hasan Cemal de sorunun çözümünde kamuoylarının önemine vurgu yapmış, ABD yönetiminin sorunun çözümünde sorumluluk almasını ise Soğuk Savaş sonrası tek süper güç olmasına bağlamıştır. Ayrıca Cemal, Kuru gibi Rum ve Yunan tarafının daha esnek olmasının sorunun çözümü için önemli olduğunu belirtmiştir.⁴⁶³

⁴⁶¹ Kamuran Gürün, “Kıbrıs ve ABD”, Hürriyet, 6 Eylül 1991

⁴⁶² Fehmi Kuru, “Kıbrıs'ın Yolları Taştan”, 2 Temmuz 1991

⁴⁶³ Hasan Cemal, “Başkan Bush'la Kahvaltıda Ne Oldu?...”, Cumhuriyet, 24 Temmuz 1991

Sabah gazetesinden Cengiz Çandar ise Başkan Bush'un Kıbrıs konusunda inisiyatifi ele alarak başlattığı bu diplomatik girişimleri bir başka pencereden yorumlamıştır. Çandar'a göre Kıbrıs Zirvesi'nin Ortadoğu Zirvesi öncesine denk gelmesi manidardır:

"...Kıbrıs Zirvesi, Eylül'de Ortadoğu Barış Konferansı ise (henüz yeri belli değil) Ekim'de toplanacak. Ortadoğu Barış Konferansında barışı sağlaması için Kıbrıs Zirvesinde "çözüm yolunda ilerleme sağlanması" şart görülüyor. Kıbrıs Ortadoğu için emsal teşkil edecek. Bush Kıbrıs gibi, "müzminleşmiş bir sorunun çözümüne doğru ilerlemesini" Ortadoğu gibi aşılmaz sayılan bir sorunun çözümü için "örnek" olarak kullanacak..."⁴⁶⁴

Kıbrıs konusunda bu gelişmeler yaşanırken Türk-Yunan ilişkilerini yakından ilgilendiren bir başka konu olan Batı Trakya'daki Türk azınlığın durumunun, yaşanan olaylarla tekrar gündeme gelmesidir. İskeçe Müftüsü olan Mehmet Emin Ağa'nın Ağustos ayında görevinden alınmasının ardından yaşanan gelişmeler⁴⁶⁵ ve Türk azınlığa yönelik Yunan baskısı Türk basınında yeterli yer bulamamıştır. Zira Emin Ağa'nın görevinden alınmasından sonra İskeçe'de yaşayan Türk azınlığın başlattığı protestolar bile gazetelerde küçük sütunlarla verilmiştir.

Bu arada Başkan Bush'un Eylül ayında gerçekleşeceğini duyurduğu 4'lü Zirve, Mesut Yılmaz Hükümeti'nin erken seçim kararı alması ile suya düşmüştür. Bu durum bir yanda içerde Cumhurbaşkanı Özal'ı sıkıntıya sokarken tüm dünyada da tepki toplamıştır. 4'lü Zirvenin suya düşmesini Cengiz Çandar, Yunan ve Rum tarafının ABD nezdindeki manevra alanını arttıracığı şeklinde yorumlamıştır.⁴⁶⁶

4'lü Zirvenin suya düşmesine rağmen Yılmaz ve Mitçotakis Paris'te bir araya gelmişler ve yapılan görüşme sonucunda her iki tarafında sorunun çözümü için hazır olmadığı kararına varmışlardır. Bu durum Yunan kamuoyunda Mitçotakis Hükümetine karşı tepki oluşmasına neden olmuş ve Yunan hükümeti Kıbrıs'ı satmakla suçlanmıştır. Yunan kamuoyunun bu sert tutumunu değerlendiren Hasan

⁴⁶⁴ Cengiz Çandar, "Ortadoğu Barışı Kıbrıs'a Bağlı", Sabah, 4 Ağustos 1991

⁴⁶⁵ "İskeçe'de Yunan Tahriği", Sabah, 25 Ağustos 1991

⁴⁶⁶ Cengiz Çandar, "Kıbrıs İçin Dörtlü Zirve Suyu Düştü", Sabah, 13 Eylül 1991

Cemal, Yunan hükümetlerinin popülist politikalarla yarattığı bu kamuoyunun esiri haline geldiklerini iddia etmiştir.⁴⁶⁷

Hasan Cemal ve Ferai Tınç gibi isimlerinde değindiği gibi sorununun çözümünde kamuoyu algılamaları her zaman önemli olmuştur. Zira 10 Ekim’de Cumhuriyet gazetesinin haberinde Adada yapılan bir kamuoyu yoklamasının sonuçları verilmiş Adadaki Türk toplumunun %82’sinin soruna barışçıl çözüm istediği fakat çözüm için Rumlardan uzak yaşamının şart olduğu sonuçları ortaya çıkmıştır.⁴⁶⁸ Bu durum bir sorunun kemikleştikçe kamuoyunun algılamalarının nasıl kesinleştiğini göstermesi bakımından önemlidir.

Tam bu sırada BM Genel Sekreteri Cuellar’ın Kıbrıs raporu ve BM’nin sorunun BM Güvenlik Konseyi kararları çerçevesinde çözülmesini öngören 716 sayılı kararı alması Türk basınında tepki çekmiştir.⁴⁶⁹ Oktay Ekşi, BM Güvenlik Konseyi’nin aldığı bu kararı değerlendirdiği yazısında BM’nin Türkiye’yi tehdit ettiğine değinmiş ve bunun sorumlusu olarak Kıbrıs sorununu acilen ortaya atan Turgut Özal ve onun 4’lü Zirve önerisi olduğunu savunmuştur.⁴⁷⁰ Oktay Ekşi ile aynı şekilde dönemin Dışişleri Bakanı Safa Giray’da Özal’ın 4’lü Zirve önerisini eleştirmiştir.⁴⁷¹

4 Aralık’ta Sabah gazetesinde Savaş Süzal’ın verdiği haberde Bush yönetiminin Kıbrıs konusunda ilerleme olmadığı gerekçesiyle yeni Demirel-İnönü Hükümeti ile Özal’la olduğu gibi sıcak ilişkiler kurmayı bırakıp, sorunu uluslararası platformlara çekeceğini ve Türk tarafını zorlayacağı belirtilmiştir. Süzal, Demirel-İnönü Hükümetine süre tanımak için Kıbrıs meselesinin bir süre askıya alınacağı yönündeki iddiaların asılsız olduğunu ve yeni hükümetin ilk dış politika sınavını Kıbrıs konusunda vereceğini vurgulamıştır.⁴⁷²

⁴⁶⁷ Hasan Cemal, “Yılmaz’la Mitsotakis...”, Cumhuriyet, 14 Eylül 1991

⁴⁶⁸ “Kıbrıs Türkleri Tedirgin”, Cumhuriyet, 10 Ekim 1991

⁴⁶⁹ “Kıbrıs’ta Zor Günler”, Zaman, 13 Ekim 1991

⁴⁷⁰ Oktay Ekşi, “Kıbrıs Yolcu mu?” Hürriyet, 14 Ekim 1991

⁴⁷¹ “Özal’ın Kıbrıs Politikası Yanlış”, Sabah, 29 Eylül 1991

⁴⁷² Savaş Süzal, “Amerika Kıbrıs’ta Kararlı”, Sabah, 4 Aralık 1991

Yeni kurulan Demirel-İnönü Hükümeti ise Kıbrıs politikasını “*Kıbrıs Türkleri adına elde edilen kazanımları koruma temelinden hareketle Türk tarafının soruna ilişkin ana tezlerinden ayrılmadan esneklik yöntemi*” şeklinde tanımlamıştır.⁴⁷³ Ayrıca Dışişleri Bakanı Hikmet Çetin’in Kıbrıs’ı ziyaret edeceğini açıklaması daha önce Özal ve Denktaş arasında olan anlaşmazlığın giderilmesine yönelik girişim olarak yorumlanmıştır.⁴⁷⁴ Ufuk Güldemir de 3 Ocak’taki yazısında Ankara ve Denktaş arasındaki anlaşmazlığın giderilmesi konusunda Denktaş’ın Kıbrıs sorununun çözümünde dikkate alınması gereken bir vakıa olduğuna değinmiş ve Denktaş’ın göz ardı edilmesinin Kıbrıs Türk toplumunun göz ardı edilmesi anlamına geleceğini savunmuştur.⁴⁷⁵

Ocak ayında Türkiye’yi ziyaret eden ABD’nin Kıbrıs Özel Koordinatörü N. Ledsky, hükümet ve muhalefet liderleriyle görüşmelerde bulunmuştur. Ledsky’nin gerçekleştirdiği temaslar basında dikkatle izlenmiş, hatta Ledsky’nin gerek hükümet gerekse muhalefet kanadından Kıbrıs’la ilgili olarak aynı söylemleri duyduğunu ve bu durumun kendisini şaşırttığını belirtmesi, Hürriyet gazetesinde adeta zafer edasıyla verilmiştir.⁴⁷⁶

Kıbrıs sorunu ortaya çıktığı andan beri Türkiye ve Kıbrıs Türk toplumu uluslararası yalnızlığa saplanıp kalmıştır. SSCB’nin tarihe karışması sonrasında bağımsızlıklarını ilan eden yeni Türk Cumhuriyetleri, Kıbrıs Türk toplumu için içinde bulunulan tecridi kaldırma fırsatı sağlamıştır. Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti de ilk olarak Azerbaycan’ı tanımış ve bu sayede Orta Asya’ya açılmaya çalışmıştır. Bu konuda KKTC Başbakanı Eroğlu, KKTC’nin tanınma atağına hazırlandığı yönündeki açıklamalarında söz konusu yeni cumhuriyetlerin BM’ye üye olmadan KKTC’yi tanıyabilecekleri aksi takdirde ABD baskısı ile karşı karşıya kalacaklarından KKTC’yi tanımayacaklarını dile getirmesi KKTC’nin bu yöndeki kaygılarını ortaya koymuştur.⁴⁷⁷

⁴⁷³ “*Kıbrıs 1992’yi Bekliyor*”, Cumhuriyet, 26 Aralık 1991

⁴⁷⁴ Cumhuriyet, “*a.g.m.*”, 26 Aralık 1991

⁴⁷⁵ Ufuk Güldemir, “*Koordinatör Ledsky*”, Cumhuriyet, 3 Ocak 1992

⁴⁷⁶ “*Kıbrıs İçin Çatlak Ses Çıkmadı*”, Hürriyet, 10 Ocak 1992

⁴⁷⁷ “*Kıbrıs Tanınma Atağına Hazırlanıyor*”, Hürriyet, 28 Ocak 1992

Türk ve Yunan heyetleri arasındaki görüşmeler 1992 yılında da devam etmiştir. Yeni Hükümetin Başbakanı Demirel ve Dışişleri Bakanı Hikmet Çetin, Davos'ta Yunan Başbakanı Mitçotakis ve Dışişleri Bakanı ile görüşmelerde bulunmuşlar ve bu görüşmeler neticesinde Türkiye ve Yunanistan arasında "Dostluk ve İyi Komşuluk Antlaşması" imzalamayı kararlaştırmışlardır. Fehmi Kuru, İkinci Davos Ruhü olarak adlandırdığı bu görüşmeler konusunda Yunan kamuoyunun bu süreci baltalayacağı endişesi taşımıştır.⁴⁷⁸ Fehmi Kuru'yla benzer şekilde Hasan Cemal de Davos'ta başlayan bu sürecin muhalefet engeline takılmasından kaygı duyduğunu dile getirmiştir.⁴⁷⁹ Bununla birlikte Kuru'dan farklı olarak Hasan Cemal'in, Davos'ta başlayan bu sürece yaklaşımı olumlu yönde olmuştur.

Hürriyet gazetesinden ise Ertuğrul Özkök, farklı bir açıdan, yayınlanan ortak bildiriye yer alan bir maddeye dayanarak Türk-Yunan ilişkilerinde yeni bir dönemin başladığını ve artık Kıbrıs'ın iki ülke ilişkilerini ipotek altına almasına izin verilemeyeceğini ileri sürmüştür.⁴⁸⁰

Aksine Mehmet Ali Birand ise Özkök'ün bu tespitine katılmamış ve Kıbrıs'ın iki ülke ilişkilerinde ikinci plana düşmediğini, ilişkilerde ilerleme sağlanmasının Kıbrıs'ta varılacak bir uzlaşma zeminine endekslendiğini söylemiştir.⁴⁸¹

Yugoslavya'da 1992 yılından itibaren savaşa dönüşen çatışmalar, Kıbrıs konusunda "federasyon" temelli çözüm önerilerinin geçerliliğinin sorgulanmasına neden olmuştur. Yıllarca bir arada yaşayan etnik kimlikler arasında ortaya çıkan çatışmalar, özellikle milliyetçi-muhafazakar kanadın Kıbrıs'ta federal bir yapılanma ile sorunun çözüme kavuşturulması tezine karşı çıkmasının dayanağı haline gelmiştir. Nitekim bu konuda Fehmi Kuru şunları yazmıştır:

"...ABD'nin Kıbrıs'ta istediği 1960 statükosuna dönüşür. Yugoslavya'nın çok uluslu bir egemen devletten küçük parçalara bölünerek çıktığı bu etnik rahatsızlıkların dünyayı sarstığı günümüzde, Kıbrıs'ta iki toplumun aynı devlet çatısı

⁴⁷⁸ Fehmi Kuru, "İkinci Davos Ruhü", Zaman, 2 Şubat 1992

⁴⁷⁹ Hasan Cemal, "Davos'ta Olumlu Bir Başlangıç...", Cumhuriyet, 2 Şubat 1992

⁴⁸⁰ Ertuğrul Özkök, "Davos'ta Koskotas Diyalogu", Hürriyet, 3 Şubat 1992

⁴⁸¹ Mehmet Ali Birand, Sabah, 2 Mart 1992

altında yaşayacağı varsayımı sorunu çözmez, tersine büyütür. ABD'nin Kıbrıs'ta istediği, Avrupa'nın Yugoslavya için mümkün görmediği durumdur... ”⁴⁸²

Bu arada BM yeni Genel Sekreteri B. Galli, Kıbrıs konusunda bir rapor yayınlamış ve bu rapor Türk tarafında olumlu karşılanmıştır. Türkiye'nin raporu olumlu bulmuş ve görüşmelere hazır olduğunu belirterek topu Rum tarafına atmıştır. Sabah gazetesinden Cengiz Çandar da, Galli'nin bu Kıbrıs raporunu olumlu bulan isimlerdendir. Çandar'a göre bu son rapor Türkiye'nin 18 yıldır peşinde koştuğu hakları barındırmaktadır ve eğer Rum tarafınca torpillenmezse mutlaka kabul edilmelidir. Çandar, bu konuya şöyle değinmiştir:

“...Elbette ki, “çözüm olsun da, nasıl olursa olsun” tezini savunan yok. Ne var ki, şu anda masada olan çözüm taslağı Türkiye'nin 18 yıldır savunduğu çözümün vazgeçilmez ilkelerinin neredeyse tümünü kapsıyor. İki kesimlilik, iki toplumluluk, Türkiye'nin gereğinde Ada'ya tek taraflı askeri müdahale hakkını- ki 1974'te böyle oldu- içeren 1960 Garanti Antlaşmasına dokunulmaması yani Türkiye'nin etkin garantisi ve dahası Türk ve Yunan kuvvetlerinin sayılarının eşitlenmesi...ve hatta Cumhurbaşkanının iki toplum arasında dönüşümlü olması...

Bunların nesi ve neresi Türkiye'nin ve Kıbrıs Türk toplumunun aleyhinedir? Eğer Rumlar torpillemezse, Kıbrıs'ta çözüm “adı federasyon, özü konfederasyon” niteliğinde tam Türkiye'nin ve Kıbrıs Türklerinin yıllardır peşinde koştuğu hedeflere uygun olacaktır.”⁴⁸³

Çandar'ın sorunun bu taslak bünyesinde çözümünün Türk tarafının yararınadır görüşünü paylaşan bir başka isim de Hadi Uluengin'dir. Uluengin, Kıbrıs konusunun Türk Dış Politikasını 18 yıldır ipoteği altına aldığını savunmuş ve ortaya çıkan çözüm taslağının Türk tarafının yararına olduğunu belirtmiştir. Uluengin'e göre yapılması gereken 12 Eylül'ün mirası olan “çözumsuzlük en iyi çözümdür” politikasından vazgeçilmesidir.⁴⁸⁴

⁴⁸² Fehmi Kuru, “İyimser Olmak Zor”, Zaman, 2 Nisan 1992

⁴⁸³ Cengiz Çandar, “Çözüm ve Oyunbozanlık”, Sabah, 12 Temmuz 1992

⁴⁸⁴ Hadi Uluengin, “Yunanistan, Kıbrıs ve Yeni Dönem”, Hürriyet, 15 Temmuz 1992

Temmuz ayında New York'ta başlayan görüşmelerde BM Genel Sekreteri'nin Türk tarafından toprak tavizi ve yersiz Rumların Kuzeye geçişleri ile ilgili adım atmasını istemesi Denktaş'ın tepkisini çekmiştir. Bu tepkinin basın tarafından da paylaşıldığını söyleyebiliriz. Her ne kadar gazetelerin bazı köşe yazarları sorunun tıkanıklığa girmesinde Denktaş'ın uzlaşmaz tutumunun da payı olduğu görüşünü benimsemiş olsalar da genelde basında yer alan haberler BM ve Rum tarafını suçlayıcı nitelikte olmuştur.⁴⁸⁵

Zaman gazetesinden İlhan Murad, New York'ta süren görüşmelerde Denktaş'a karşı başlatılan baskı kampanyasının altında ABD Başkanlık seçimlerinin olduğunu ve Başkan Bush'un Ermeni ve Rum desteğini alabilme hesapları yaptığını vurgulamıştır.⁴⁸⁶

Kamuran Gürün ise toprak tavizi tartışmalarına daha serinkanlı yaklaşan bir isimdir. 31 Temmuz 1992'deki yazısında Türk tarafının elindeki toprakların fazla olduğunu ve pazarlık unsuru yapılabileceğini belirtmiştir. Ayrıca Gürün, milliyetçi-muhafazakar görüşlerin aksine Kıbrıs'ta tek devlet çözümünü gerçekleştirebileceğini ama bu konuda öncelikle Rum tarafının harekete geçmesi gerektiğini vurgulamıştır.⁴⁸⁷

Baskılar neticesinde Denktaş, Güzelyurt'un Rumlara verilmesini öngören Galli planını kabul etmemiştir. Sedat Ergin, Denktaş'ın bu tutumunun altında sorunu Kıbrıs çerçevesinde ele almasının yattığını oysa Türkiye'nin sorunu dış politikası bağlamında ele aldığını bu yüzden Ankara ve Denktaş arasında anlaşmazlıkların çıktığı savunmuş ve şu yorumda bulunmuştur:

"...Denktaş, Güzelyurt'u daha çok KKTC açısından değerlendirmektedir. Ankara ise Güzelyurt sorununu dış politikasının bütün dengelerini hesaba katarak ele almak durumundadır ve Kıbrıs sorunu nedeniyle dış dünyayla ilişkilerinin tıkanmasından çekinmektedir. Görüşmeler kesilirse bu durumun diplomatik faturasını öncelikle ödeyecek olan taraf Ankara'dır.

⁴⁸⁵ "Londra'dan Denktaş'a Tehdit", Hürriyet, 24 Temmuz 1992; "Galli Toprağa Doymadı", Hürriyet, 25 Temmuz 1992

⁴⁸⁶ İlhan Murad, "Denktaş'a Baskının İç Yüzü...", Zaman, 12 Temmuz 1992

⁴⁸⁷ Kamuran Gürün, "Kıbrıs 1992", Hürriyet, 31 Temmuz 1992

Demirel hükümetinin buradaki açmazının bir diğer boyutu Güzelyurt konusunda esnek bir çizgiye girmesinin Türk iç politikasında yaratacağı sonuçlardır. Kıbrıs'ta ödün vermek, hiçbir Türk hükümeti açısından cazip bir adım değildir”⁴⁸⁸

Ergin'in yukarıdaki alıntılanan son paragrafında değindiği kamuoyu baskısının çözüm sürecinde esnek politika takip etmeyi imkansız kıldığı⁴⁸⁹ tespitini doğrular nitelikteki bir haber, Ekim ayına ertelenen görüşmeler sonrasında basın bu sonucu bir zafer gibi göstermesidir. Bu noktada Hürriyet gazetesinin söz konusu haberi nasıl halka duyurduğuna bakmakta fayda vardır:

“Kıbrıs görüşmelerinin Ekim ayına ertelenmesiyle sonuçlanan uzayan pazarlık döneminde Rum Yönetimi lideri Vasilliu, KKTC Cumhurbaşkanı Rauf Denktaş'ı hem masadan kaçıramadı hem de üzerinde ısrarla durduğu Güzelyurt'u alamadı...”⁴⁹⁰

Bu haberde kullanılan dile baktığımız zaman Denktaş'ın bir zafer kazandığı izlenimi oluşturulduğunu görebilmekteyiz. Oysaki görüşmelerden Rum tarafı gibi Türk tarafı da bir kazanç elde edememiş, bu yüzden görüşmeler neticesiz kalmış ve ertelenmiştir. Adeta bir boks maçı havasında verilen bu haber dönemin hakim görüşünü sergileyen güzel bir örnektir.

Cengiz Çandar ise Kıbrıs konusunda uzlaşmaz tutumu Denktaş'ın takındığını ve bunun altında Türkiye'nin kesin bir Kıbrıs politikasının olmamasının yattığını iddia etmiştir. Ayrıca Çandar'a göre uluslararası platformda hep Türk tarafının baskı altına alındığı şeklindeki haberler gerçekçilikten uzaktır. Olayın perde arkası ise şöyledir:

“...750 sayılı karar Mayıs ve Haziran 1992'yi çözüm çabalarında son tur olarak belirlemiş ve Temmuz 1992'de tarafların bir “Çerçeve Anlaşma” üzerinde buluşturulması için müzakerelere geçilmesini öngörmüştü. Müzakerelerde de izlenecek sıra “toprak düzenlemeleri” ve “yerinden edilmiş kişiler” konularının

⁴⁸⁸ Sedat Ergin, “Denktaş ile Ankara Arasındaki Sinir Savaşı”, Hürriyet, 3 Ağustos 1992

⁴⁸⁹ Bu yönde yapılan bir haberde Kıbrıs Türk toplumunun Türk siyasi çevrelerine olan güvenlerini kaybettiği vurgulanmış, Kıbrıslı Türklerin tek umudunun Türk kamuoyu olduğu vurgulanmıştır. Bakınız: “Kıbrıs'ta Siyasilerimiz Puan Kaybediyor”, Zaman, 6 Eylül 1992

⁴⁹⁰ “Denktaş Karlı Çıktı”, Hürriyet, 16 Ağustos 1992

hallinden sonra, bunların bir bütünsel paket içine yerleştirilmesiydi. Toprak konusunda yeterli adım atılmadığı için, sıra bir türlü Rum tavizlerine gelemiyor...

E, Denктаş toprak tavizi verir ama Rumlar anayasal tavizlere yanaşmazsa ne olacak?

Ne olacak, o zaman top Rum tarafında kalacak ve Türk tarafının toprak tavizi de “integrated package” yani “bütünsel paket”e giremeyeceği için hükümsüz kalacak. Korkmaya gerek yok!...⁴⁹¹

Yazının devamında Çandar, tüm dünyanın Kıbrıs’ın yasal temsilcisi olarak Rum tarafını gördüğünü ve bu durumun değişmesinin imkansız olduğunu, Türk tarafının yapması gerekenin tek devlet çatısı altında ayrı bir antite olarak kendisini kabul ettirmek olduğunu savunmuştur.⁴⁹²

Mehmet Ali Birand da yukarıda görüşleri ele alınan Sedat Ergin gibi Ankara ve Denктаş arasında uyumun olmadığı, bu durumun görüşmeler sırasında ortaya Ankara-Denктаş ayrımını çıkardığını yazmış ve bunun giderilmesi gerektiğini savunmuştur. Bu çerçevede Türkiye’nin Kıbrıs’ta vereceği tavizlerin sınırlarını kesin olarak çizmesi gerektiğine değinen Birand gerekirse iki ayrı devlet tezinin bile ortaya atılabilmesi gerektiğine vurgu yapmıştır.⁴⁹³

Cumhuriyet gazetesinde Ergun Balcı ise sorunun bir başka boyutuna değinmiştir. Balcı’ya göre Türk tarafının Kıbrıs konusunda hassas davranması ve en küçük bir fikir esnekliğini bile kabul etmeyerek, hemen teslimiyetçilik yaftasının yapıştırılması, düşünce alanını daraltmaktadır. Bu durum Türk toplumuna dünya kamuoyunda uzlaşmaz imajının verilemesine neden olurken, aynı zamanda Türkiye’nin bölücü hareketleri desteklediği inancının da yerleşmesine yardımcı olacaktır ki bu durum içerde PKK bölücülüğüne karşı yürütülen politikalara zarar verebilecektir.⁴⁹⁴

26 Ekim’de yeniden başlayan görüşmelerde kayda değer bir ilerleme yaşanmamış, Kasım ayında yaklaşan Başkanlık seçimleri nedeniyle ABD

⁴⁹¹ Cengiz Çandar, “Gerçek Sorun Güzelyurt mu?”, Sabah, 4 Ağustos 1992

⁴⁹² Cengiz Çandar, “a.g.m.”, Sabah, 4 Ağustos 1992

⁴⁹³ Mehmet Ali Birand, “Kıbrıs için BM Güvenlik Konseyi’ne Başkaldırı Zamanı...”, Sabah, 8 Eylül 1992

⁴⁹⁴ Ergun Balcı, “Kıbrıs ve Gerçekçilik”, Cumhuriyet, 7 Eylül 1992

yönetiminin yüzünü iç politikaya dönmesi, Kıbrıs konusunda inisiyatifin BM Genel Sekreterine geçmesini sağlamıştır. Bu durum bir başka açıdan taraflar üzerindeki ABD baskısını bir süreliğine de olsa kaldırdığı için taraflar uzlaşmazlık konusunda daha rahat hareket edebilmişlerdir.

1993 yılı Kıbrıs barış görüşmeleri açısından olumsuz bir havada başlamıştır. Daha önce muhalefetleyen KKTC'yi ziyaret eden ve muhalefet partileriyle barış yanlısı bir bildiriye imza koyan Klerides, Güney Kıbrıs Rum Yönetiminde gerçekleştirilen seçimlerde Vasilliu'yu yenerek yeni Cumhurbaşkanı seçilmiştir. Fakat seçimlerde desteğini aldığı milliyetçi kanadın varlığı Klerides'in Kıbrıs konusunda söylemlerini sertleştirmesine neden olmuş ve bu durum Türk basınının tepkisini çekmiştir.⁴⁹⁵

Ecmel Barutçu da Klerides'in aşırı milliyetçi kanatla işbirliği yaparak elini kolunu bağladığını savunmuş ve bu durumun Kıbrıs'ta yeni bir döneme işaret ettiğine değinmiştir.⁴⁹⁶ Bir başka isim Erol Manisalı ise Klerides'in seçimi aşırı milliyetçi kanadın desteği ile kazanmasının Kıbrıs sorununun çözümünü imkansız kıldığını, Türkiye'nin "bir ada iki devlet" politikasını hayata geçirmesi gerektiğini savunmuştur. Bu çerçevede Manisalı'ya göre bir yandan bu politikanın gereği olarak KKTC'ye yönelik ekonomik ve siyasi adımlar atılmalı diğer yandan bu durum BM Güvenlik Konseyi üyelerine kararlı bir şekilde bildirilmelidir.⁴⁹⁷

Haziran 1993'te gerçekleştirilen 4. Tur görüşmelerde BM Genel Sekreteri Butros Galli, somut bir öneri masaya koymuştur. Galli'nin önerisine göre Maraş bölgesinin BM denetimine bırakılmasına karşılık Lefkoşa Havaalanının uluslararası uçuşlara açılması ve KKTC'ye uygulanan ekonomik ambargonun kaldırılması teklif edilmiştir. Bu teklife sıcak bakan bir isim olan Hadi Uluengin, "ekmek elden su gölden" hükümet eden Denktaş'ın bu teklife itiraz etmemesi gerektiğine değinmiş

⁴⁹⁵ "Klerides, EOKA'nın Kılıcı", Zaman, 16 Şubat 1992 ayrıca "Kıbrıs Görüşmeleri Tehlikede", Hürriyet, 16 Şubat 1993

⁴⁹⁶ Ecmel Barutçu, "Kıbrıs'ta Yeni Sayfa", Cumhuriyet, 22 Şubat 1992 (Bu noktada Kıbrıs'ta yeni bir döneme girildiğinin işareti olarak yeni Klerides yönetiminin New York'ta gerçekleştirilen görüşmelere, üzerinde kısmi ilerleme sağlanmış olan "Galli Düşünceler Dizisi"nde bazı değişiklikler yapılması gerektiği görüşü ile devam edeceğini açıklaması, Türk tarafında Kıbrıs'la ilgili ümitsiz görüşlerin oluşmasına etkili olmuştur.)

⁴⁹⁷ Erol Manisalı, "Kıbrıs İçin Yeni Adımlar Atmak...", Cumhuriyet, 27 Şubat 1993

aksi takdirde Türk tarafının uluslararası yalnızlığının kırılmayacağını vurgulamıştır.⁴⁹⁸

Galli'nin bu teklifine sıcak bakan isimlerden biri de Sedat Sertoğlu'dur. Sertoğlu, Maraş verilmesi ile Güzelyurt'un Türk tarafında kalacağına işaret etmiş ve Kıbrıs Türk toplumu arasında da aşırı bazı kesimler hariç herkesin Galli'nin bu teklifine sıcak baktığını savunmuştur. Hatta Sertoğlu, Türk tarafının daha önce 1985 yılında Maraş'ı görüşmelerde pazarlık için masaya koyduğuna da değinmiş ve Galli'nin bu teklifinin yadırganmaması gerektiğini dile getirmiştir.⁴⁹⁹

Bu teklif Ankara-Denktaş arasındaki anlaşmazlığı derinleştirmiş hatta Denktaş'ın "Kıbrıs'ı satıyorsunuz" açıklamaları basında yer bulmuştur. Bu çerçevede milliyetçi-muhafazakar çizgiye sahip Zaman gazetesinin ve yazarlarının Denktaş'ı desteklediğini söyleyebiliriz. İlhan Murad, Denktaş'ın Türk hükümetine karşı yaptığı bu çıkışı destekleyen isimlerden biridir. Murad, diğer gazetedeği meslektaşlarının Denktaş'ı nezaketsizlikle suçlayan görüşlerine tepki göstermiş ve Galli'nin ortaya attığı öneriler arasında dengesizlik olduğunu savunmuştur:

"...Evvvela taviz ve dengelemede bir hata var.

Lefkoşa Havaalanı, açılrsa ne olur açılmasa ne olur? Ercan Havaalanı ihtiyaca kafi gelmiyor mu?

Ekonomik ambargonun kaldırılması ile Rumlar Kıbrıs'a verilen dış yardımları Kuzey Kıbrıs'a da mı aktaracaklar? Yunanistan devlet olalı yapmadığı şeyi, şimdi mi yapacak?...Demek ki Kıbrıs gibi Türkiye'nin milli ve hayati meselesinin dümen başındakiler, seyrettikleri denizden bu derece habersiz ve gafiller..."⁵⁰⁰

Denktaş'ın 14 Haziran 1993'te New York'taki görüşmelere gitmeyeceğini açıklaması, basındaki uzlaşmaz Denktaş yorumlarına haklılık payı sağlarken, Ankara'yı da telaşlandırmıştır. Derhal harekete geçen Demirel-İnönü hükümeti

⁴⁹⁸ Hadi Uluengin, "Kıbrıs Zirvesi ve Aklın Yolu", Hürriyet, 9 Haziran 1993

⁴⁹⁹ Sedat Sertoğlu, "Maraş Üzerine", Sabah, 7 Haziran 1993

⁵⁰⁰ İlhan Murad, "Verin Kıbrıs'ı Gitsin", Zaman, 12 Haziran 1993

uluslararası platformda Türk tarafının yalnızlığa itilmemesi için Denктаş'ı ikna girişimlerine başlamıştır.⁵⁰¹

Bu arada Hürriyet gazetesinde 12 Haziran'da yer alan bir haber Kıbrıs konusunda kamuoyu oluşturmanın ne kadar önemli olduğunu gözler önüne sermiştir. Haberde KKTC Telekomünikasyon İdaresi'nin Türk Hükümetine gönderilecek "Maraş Verilmesin" telgraflarından para almadığı aksi yönde gönderilen telgraflardan ise ücret alındığı belirtiliyor. Haberde bu girişimin altında Kuzey Kıbrıs iktidarının "Kıbrıs halkı Maraş'ın verilmesini istemiyor" imajını oluşturmaya çalışmasının yattığı vurgulanmış ve KKTC iktidarı suçlanmıştır.⁵⁰²

Maraş konusunda uzlaşan taraf olması yönünde baskı uygulanan Denктаş, toplumlararası görüşmecilik görevinden istifa ettiğini duyurmuş ve bu istifa yeni tartışmaların başlamasına neden olmuştur. Mehmet Ali Birand bu çerçevede aslında Türk tarafının federal bir çözüm yerine konfederal bir çözüm istediğini fakat bunu bir türlü açık açık dillendirmedeğini savunmuştur. Birand bu tartışmalarda Türk tarafının artık neyi istediğini açıkça dile getirmesi gerektiğinin üzerinde durmuştur.⁵⁰³

Denктаş'ın bu çıkışı aynı zamanda Kıbrıs iç politikasında Eroğlu-Denктаş anlaşmazlığını da su yüzüne çıkarmıştır. Eroğlu hükümetinin anti-demokratik seçim yasası oluşturmaya çalışması hem muhalefet partilerinin hem de Denктаş'ın tepkisini çekmiş ve KKTC'de 28 Kasım 1993'te seçim yapılması kararı alınmıştır. Eroğlu'nun seçimde en fazla oyu alan partinin fazladan 10 milletvekiline sahip olmasını öngören seçim yasası hazırlamasıyla başlayan krizin esas sorumlusu Yakup Kepenek'e göre Ankara'dır. Zira daha önce Kıbrıs'ta Ankara ile uyum sağlanması için Ankara'nın gerçekleştirdiği Kıbrıs'ın içişlerine müdahaleler bugün gelinen noktada Kıbrıs Türk kesimindeki kaosun ana nedenidir.⁵⁰⁴

Sorunun bir başka tarafı olan Yunanistan'da ise yapılan seçimlerde milliyetçi Papandreu iktidara gelmiştir. Bu durum Kıbrıs'ta Klerides'in iktidara

⁵⁰¹ "Ankara'da Kıbrıs Krizi", Cumhuriyet, 11 Haziran 1993

⁵⁰² "Maraş Verilmesin Telgrafları Bedava", Hürriyet, 12 Haziran 1993

⁵⁰³ Mehmet Ali Birand, "Dilimizin Altındaki Baklayı Çıkaralım", Sabah, 10 Temmuz 1993

⁵⁰⁴ Yakup Kepenek, "Kıbrıs Çığlığı", Cumhuriyet, 4 Ekim 1993

gelmesinden sonra Ankara’da artan rahatsızlığı daha da arttırmıştır.⁵⁰⁵ Nitekim Klerides’in Atina ziyaretinde iki liderin ilişkileri geliştirmeye yönelik girişimlerde bulunması ve Yunanistan’ın güvenlik sahasını Kıbrıs’ı da içine alacak şekilde genişlettiğini açıklaması Ankara’nın kaygılarını arttırmıştır.

Yunanistan’da Papandreu’nun iktidara gelmesini yorumlayan Özkök, Papandreu’nun izlediği sertlik yanlısı tutumun Türk tarafını da sertleştireceğini, bu durumun Papandreu’nun da işine yaramayacağını savunmuştur.⁵⁰⁶

Görüldüğü gibi 1993 sonu itibariyle Kıbrıs sorunun çözümü konusunda Körfez Savaşı sonrasında ortaya çıkan iyimser havanın ortadan kalktığını söyleyebiliriz. Bu noktada Kıbrıs bölümünü bitirmeden soruna basının ve Türk kamuoyunun yaklaşımını özetleyecek olursak karşımıza şu başlıklar çıkacaktır:

a) Körfez Krizi sonrasında Turgut Özal yönetiminin “Yeni Dünya Düzeni” çerçevesinde Kıbrıs konusuna çözüm bulma girişimleri genel olarak Türk kamuoyunun ve basının da dileğidir. Bununla birlikte Türk basının bu dönem ulaşılacak bir barış konusunda farklı bakış açılarına sahip olduğunu söyleyebiliriz. Hürriyet ve Sabah gazetesinde yazan isimler BM Genel Sekreteri gözetiminde yapılan görüşmeleri desteklerken, Zaman gazetesi genel olarak ayrı bir Kıbrıs Türk Devleti çerçevesinde kalıcı barışın sağlanmasını desteklemiş ve yapılan görüşmelere kuşku ile yaklaşmıştır.

b) Diğer gazetelerden farklı olarak Hürriyet gazetesi Kıbrıs konusuna her zaman hassasiyetle yaklaşmıştır. Hatta yapılan alıntılardan da anlaşılacağı gibi Kıbrıs’la ilgili haberlerin ve yorumların çoğu Hürriyet gazetesine aittir. Kıbrıs’ta 1950’li yılların ikinci yarısından itibaren başlayan gelişmelere her zaman dikkat çeken Hürriyet gazetesi konunun kamuoyu tarafından takip edilmesinde öncü rol oynamıştır.

c) Kıbrıs konusu gerek Yunan gerekse Türk kamuoyunda hassasiyete sahip bir konudur. Öyle ki Kıbrıs konusunda iki ülkenin yönetimleri her zaman bu

⁵⁰⁵ “Papandreu, Türkiye’yi Kaygılandırıyor”, Cumhuriyet, 12 Ekim 1993

⁵⁰⁶ Ertuğrul Özkök, “Yine O Papandreu Üslubu”, Hürriyet, 18 Kasım 1993

kamuoyunun baskısı altında kalmışlar bu durum hükümetlerin çözüm yanlısı esnek politikalar izlemesini imkansız hale getirmiştir. Zira Körfez Krizi sonrası başlayan barış görüşmelerinde uzlaşmacı tutum takınan Mitçotakis hükümetinin bu tavrı içerde Kıbrıs'ı satmakla suçlanmasına neden olmuş aynı şekilde Turgut Özal'ın 4'lü Zirve önerisi ve çözüm için başlattığı diplomatik atak da muhalefetin tepkisini çekmiştir.

d) Bir başka açıdan Denктаş'ın görüşmeler sırasında takındığı tutumda basın her zaman gündeminde olmuş bir durumdur ve Güldemir'in de belirttiği gibi Denктаş, Kıbrıs konusunda bir vakiadır. Denктаş'ın görüşmeler sırasındaki pozisyonu milliyetçi-muhafazakar çizgiye sahip Zaman gazetesince desteklenirken, incelenen diğer gazeteler açısından bakıldığında köşe yazarlarınca Denктаş'ın uzlaşmazlıkla nitelendirildiğini söyleyebiliriz. Bununla birlikte genel olarak bu gazeteler köşe yazarlarından farklı olarak Denктаş'ın görüşmeler sırasında Rum yönetimi karşısında uzlaşmaz tavır takınmasını desteklemiştir. Yani Hürriyet ve Sabah gazetelerinde gazete politikaları ve köşe yazarları arasında görüş farklılığı olduğunu söyleyebiliriz.

e) Kıbrıs konusunda barış görüşmeleri her zaman uluslararası iklimin etkisinde kalmıştır. Körfez Krizinden sonra Kuveyt ile kurulmaya çalışılan benzerlik Türk tarafının ABD öncülüğünde başlatılan girişime destek vermesine neden olurken, Yugoslavya'da ortaya çıkan etnik çatışmalar Kıbrıs'ta barışın sağlanması için önerilen federal çözümün sorgulanmasına neden olmuştur. Kuveyt'le benzerlik kurulmaya çalışılması sorunun uluslararası platforma çekileceği endişesiyle basının tepkisine neden olmuştur. Öyle ki Oktay Ekşi, Kıbrıs'ın Kuveyt'e benzemediğini göstermek için Kıbrıs'taki Türk askeri varlığı ile Körfez'deki Amerikan ve koalisyon askeri güçleri arasında paralellik dahi kurmuştur. Bir başka açıdan Yugoslavya'da çıkan etnik çatışmalar milliyetçi çevrelerin Kıbrıs'ta federasyonu öngören çözüm önerilerinin geçersizliğini göstermek için kullandığı argümana dönüşmüştür.

f) Son olarak incelenen 1991-1993 arası dönemde basının Kıbrıs sorununun çözümüne yönelik algılamaları geleneksel Kıbrıs politikasının dışına çıkmamıştır. Kimi zaman Denктаş ve Türk hükümeti başarısızlıkla suçlansa da genel olarak iki toplumlu, iki kesimli, siyasi açıdan eşitliğe dayalı federal bir çözüm, incelenen 4

gazetenin de savunduğu ortak görüştür. Bu durum aynı zamanda Türk basınının eleştirel sınırlarını da göstermektedir. Öyle ki Kıbrıs konusu basın içinde her zaman bir tabu olmuş, kamuoyunun hassasiyetle takip ettiği bir konu olduğu için Kıbrıs'ta esnek politika yürütülmesini savunan görüşler zaman zaman ihanetle ve teslimiyetçilikle suçlanmış, eleştiriler geleneksel politikalar dışına çıkmadan yapılmıştır.

SONUÇ

Soğuk Savaşın sona ermesi, Türk dış politikasının yeniden yapılanmasını zorunlu kılmıştır. Dış politikanın yapısal değişimi bu dönemde Turgut Özal'ın politikalarında tecelli etmiş, aktif dış politika stratejisi bu dönemde tartışılmıştır.

Aktif dış politika tartışmaları özellikle Körfez Savaşı sırasında gündeme gelmiş, Özal'ın savunduğu aktif dış politika basında tartışmalara neden olmuştur. Basındaki genel eğilim Türkiye'nin uluslararası platformlardaki rolünün artmasına ve bu yöndeki aktif dış politikaya destek vermek yönünde olmuştur. Bununla birlikte basının aktif dış politika anlayışının “sorunu nihayete erdirme, başarılı olma” ölçütü çerçevesinde şekillendiğini söyleyebiliriz. Ayrıca basının ve Özal'ın aktif dış politika algılamalarının da farklı olduğu bir gerçektir. Zira Körfez Krizi sırasında savaşa girmeyi öngören Özal'ın aktif politikasının aksine basın savaş karşıtı bir tutum takınmıştır. Fakat basının Körfez Savaşı sonrasında Ortadoğu'nun yeniden yapılanması projesinde yer almayı desteklediğini söyleyebiliriz. Yani basının ağırlıklı savunduğu aktif diplomasıdır.

Bununla birlikte desteklenen aktif diplomasının beklenen başarıyı veya sonucu elde edememesi basının tepkisini çekmiştir. Türkiye'nin uluslararası örgütlerdeki diplomasisi desteklenirken, beklenen sonucun elde edilememesinin faturası izlenen politikaların yanlışlığına ve eksikliğine çıkarılmıştır. Bu noktada basının uluslararası ilişkilerin en az iki taraflı olduğu gerçeğini görmezden geldiği bir gerçektir.

Körfez Savaşı ile birlikte Türk kamuoyunda tartışılmaya başlanan bir başka konu da “yeni dünya düzeni”dir. Her ne kadar basındaki genel görüş ABD'nin dünyanın tek süper gücü ve hegemonu olduğu yönünde olsa da, yeni düzen tartışmaları Ortadoğu'da emperyalist amaçlar güttüğü endişesiyle karşılanmıştır. Bununla birlikte daha önce belirtildiği gibi Türkiye'nin, Ortadoğu'daki yeni yapılanmada rol alması ise olumlu karşılanmıştır.

Soğuk Savaş'ın bitimi, Soğuk Savaş mekanizmalarının ve örgütlerinin tasfiyesini ya da yeniden yapılandırılması tartışmalarını başlatmıştır. Soğuk Savaş döneminin en önemli örgütü olan NATO'nun tasfiye edilmesi yönündeki Fransız ve

Alman tezleri, Türkiye’de endişe yaratmıştır. Bu zamana kadar tüm güvenlik tanımlamalarını ve mekanizmalarını NATO’ya endeksleyen Türkiye’de basın, yönetici elite aynı görüşü paylaşmıştır. Soğuk Savaş’ın bitimiyle birlikte ortaya çıkan belirsizlik ortamında Türkiye’nin NATO gibi bir yapılanmaya olan ihtiyacı gerekli görülmüştür.

AT’deki dönüşüm ise basının algılamalarının sarkaç özelliği taşıdığı bir konu olmuştur. Şöyle ki, Batılılaşma projesinin son ayağı olarak görülen AT’ye üyelik, Türk basınından her zaman olduğu gibi bu dönemde de destek görmüştür. Bununla birlikte genişleme sürecinde Türkiye’nin unutulması, Kıbrıs Sorununun üyelik için şart koşulması, insan hakları ihlallerinin sürekli eleştiri konusu yapılması, Kürt Sorununun sürekli gündemde tutulması, basının AT’nin samimiyetine olan güvenini sarsan unsurlar olmuştur. Fakat bu eleştirilerin boyutu hiçbir zaman üyelikten vazgeçme boyutuna varmamıştır. Muhafazakar/milliyetçi çevrelerde özellikle SSCB sonrası ortaya çıkan Türki cumhuriyetlerle AT’ye alternatif bir birlik kurulması önerilmişse de bu öneri genel bir destek bulmamıştır.

İncelenen dönemde AT’nin en önemli yapısal dönüşümlerinden biri gerçekleşmiş ve Maastricht Antlaşması ile birlik yolunda önemli bir adım atılmıştır. Fakat antlaşmanın Danimarka’daki referandumda reddedilmesi, süreçte aksamaya neden olmuştur. Yine de basındaki hakim kanaat birlik sürecinin sadece bu referandumda hayır çıkmasıyla tıkanamayacağı yönünde olmuştur.

Basının AT’ye dönük algılamalarının bu dönemde hakim, geleneksel, devlet merkezli görüşten farklı olmadığını söyleyebiliriz. Yani bu dönemde geleneksel “Batıya rağmen Batı” anlayışı basının da paylaştığı bir görüştür. Ancak 1990’ların ikinci yarısından itibaren ise Sivil Toplum Kuruluşlarının AB’ye üyelik için inisiyatifi ele almaları ile basındaki AB’ye üyelik sürecinde farklı sesler ortaya çıkmıştır.

Bu dönemde ön plana çıkan gelişme SSCB’nin ortadan kalkması ve ortaya çıkan Orta Asya Türk Cumhuriyetlerini varlığıdır. SSCB’nin ortadan kalkması öncelikli olarak Türk dış politikasında tek merkezden yürütülen ilişkilerin artık birden fazla merkezle ilişki içinde yürütülmesine neden olmuştur. Basının genel

eğilimi Orta Asya Türk Cumhuriyetlerine yönelik açılıma destek verirken, bu açılımın maceracı ve Turancı nitelikten yoksun olması gerektiği vurgulanmıştır.

Orta Asya Türk Cumhuriyetlerinin bağımsızlıklarını ardı ardına ilan etmeleri incelenen dört gazetede de umutla karşılanmış ve heyecan yaratmıştır. Bugüne kadar bölgenin unutulduğunu hatırlatırcasına gazetelerde bölgeyi ve bölge ülkelerini tanıtan yazı dizileri yayınlanmıştır.

Bu dönemde Orta Asya'ya yönelik ana tartışma Türkiye'nin model ülke olarak bu cumhuriyetlerin uluslararası sisteme entegrasyonunun gerçekleşmesi çerçevesinde olmuştur. Diğer açıdan incelenen gazetelerdeki görüş farklılıkları, Orta Asya'ya yönelik açılımda izlenmesi gereken stratejiler konusunda farklı görüşlerin dile gelmesine neden olmuştur. Muhafazakar/milliyetçi çizgideki Zaman gazetesi Orta Asya'ya yönelik politika oluşturulurken İslam kimliğinin ön planda olması gerektiğini savunmuştur. Gazete Diyanet İşleri Başkanlığı'nın bölgeye yönelik açılımlarına devletin destek vermesini isterken, bölge halkının yıllardır ateist bir yönetim anlayışı altında kendi dinlerini özgürce yaşayamadıkları argümanını kullanmıştır.

Diğer üç gazete ise genel olarak laik kimlikli bir politika izlenmesi önerisinde bulunmuşlardır. Fakat bu laik hassasiyet bölge ülkelerinin beklentileri çerçevesinde şekillenmemiştir. Bu hassasiyet daha çok Türkiye'deki laiklik tartışmaları üzerinden şekillenmiştir. Öyle ki Türkiye'nin bölge ülkelerine model ülke olarak din eksenli bir politika izlemesi, bu gazeteler tarafından Türkiye'nin laik kimliği ile çatışmalı olarak görülmüştür.

Buradan hareketle Türk basınının Orta Asya'ya yönelik izlenecek politika stratejileri konusundaki fikir ayrılıklarının esasen iç politika ve laiklik tartışmaları ekseninde şekillendiğini söyleyebiliriz.

SSCB'nin dağılmasından sonra Türk dış politikasının Kafkaslar boyutunun şekillenmesinde Türk-Azeri-Ermeni ilişkileri ve Dağlık Karabağ problemi tayin edici olmuştur. Türk-Azeri ilişkileri genel olarak etnik ve dini kimlik üzerinden duygusal bir atmosferde şekillenirken, Ermenistan ile ilişkiler tarihsel önyargıların gölgesinde

kalmıştır. Tarihsel önyargılara ilaveten Ermeni terör örgütü ASALA'nın, Türk diplomatlara yönelik geçmiş eylemleri de algılamaların şekillenmesinde etkili olmuştur. Basında zaman zaman geçmişteki bu eylemlere atıflar yapılmış, ASALA ve PKK'nın işbirliği yaptığı vurgulanmıştır.

Dağlık Karabağ'ın Ermenilerce işgal edilmesi, kamuoyunun bölgeye yönelik duygusal yaklaşımını arttırmış, aynı duygusal tepkiler basın tarafından da paylaşılmıştır. Ermenilerin Dağlık Karabağ'ı işgal etmesinin Türkiye'nin Orta Asya Türk Cumhuriyetleriyle olan karasal bağı kopardığı savunulmuş hatta Ermenilerin Nahcivan'a saldırması üzerine Türkiye, Ermenistan'la savaşı göze alabileceği yönünde açıklamalarda bulunmuştur. Ermenilerin bu saldırıları kamuoyundaki Ermenilere yönelik olumsuz stereo-tiplerin artmasına neden olmuştur. Bu stereo-tipler bugün de Türk-Ermeni ilişkilerinde hakim unsur oluşturmakta zaman zaman iki ülkedeki hükümetlerin manevra alanını daraltmaktadır.

Diğer açıdan Dağlık Karabağ'da Ermeni işgalinin durdurulamaması Azerbaycan'da Türkiye taraftarı Elçibey'in iktidardan uzaklaşması ile sonuçlanmış, bu durum basında bazı kalemlerce Türkiye'nin kendine yakın bir ismi koruyamadığı ve başarısız olduğu yorumlarının yapılmasına neden olmuştur. Öyle ki Elçibey'in iktidardan uzaklaşması sırasında Türkiye'nin hiçbir girişimde bulunmaması, Türkiye'nin Orta Asya'daki güvenini ve prestijini sarsmıştır yorumları neredeyse tüm köşe yazarlarının ortak görüşlerinden biridir. Ayrıca Elçibey'in yerine Rus yanlısı olarak görülen Haydar Aliyev'in iktidara gelmesi Türkiye'nin Orta Asya'ya yönelik politikalarına olan ümidi daha da sarsmıştır.

Bu duygusal yaklaşım ve aktif dış politikada sonuç beklentili anlayış, Rusya'nın bölgedeki hegemonyasının göz ardı edilmesine neden olmuş, bölgeye yönelik girişimlerden sonuç elde edilememesi, basının hükümetlerin politikalarını eleştirmesinin altında yatan nedendir. Basına göre Orta Asya'ya yönelik dış politika, bölge ülkelere söz verilen ama tutulamayan boş vaatler yüzünden başarısız olmuştur ve bundaki en büyük pay hükümetindir.

1991-1993 arası dönemde Türk dış politikasının Balkanlar ayağında Yugoslavya'da yaşanan iç savaş merkezi ağırlık teşkil etmiştir. Bölgeyle olan

tarihsel, dini, etnik bağlar ve aynı zamanda Yunanistan'ın bölgeye dönük beklentileri ve politikaları, Türkiye'nin bölgeye ilgisiz kalmasını olanaksız hale getirmiştir. Bosna-Hersek'te yaşanan trajedi karşısında Türkiye, ilk günden itibaren konuyu hassasiyetle takip etmiş ve uluslararası örgütlerde lobi faaliyetleri yürütmüştür. Fakat Türkiye'nin aktif diplomasisi muhataplarından cevap almakta gecikmiş, Türkiye'nin askeri müdahale önerisi ancak 1995 yılında mümkün hale gelmiştir.

Basının, Bosna-Hersek'e yönelik algılamalarının ilk boyutunu Batı'ya yönelik öfke oluşturmuştur. Çatışmalar ilk ortaya çıktığı anda, Balkanları arka bahçesi olarak gören AT ülkeleri ortak güvenlik ve dış politika çerçevesinde inisiyatif ele almış fakat çatışmaları durduracak etkin önlem alamamıştır. Hatta AT üyesi ülkeler Almanya'nın 15 Ocak 1992 tarihli Hırvatistan ve Slovenya'nın bağımsızlığını tanıyan kararını takip etmekten başka bir yol izlememişlerdir. Basında da Almanya, Bosna-Hersek dramının sorumlusu olarak gösterilmiştir.

Fakat Batı'ya olan öfkenin altında sadece AT üyesi ülkelerin politikaları yatmamaktadır. Zira Türkiye'nin aktif diplomasi yürüterek Bosna-Hersek'te yaşananları uluslararası örgütlerin gündemine getirmesine rağmen bu örgütler nezdinde alınan kararlar da Sırlar açısından caydırıcılık teşkil etmemiş, örgütler Sırlara karşı yaptırım kararları almışsa da, bu yaptırımların uygulanması ve takip edilmesi aşamasında sorunlar yaşanmıştır. Uluslararası örgütler nezdindeki girişimlerden sonuç alınmaması gazetelerde Türkiye'nin ABD'yi yanına alarak müdahale etmesi, Türkiye'nin İslam ülkelerini yanına alarak müdahale etmesi hatta Türkiye'nin tek başına müdahale etmesi fikirlerinin gündeme gelmesine neden olmuştur.

Sırların durdurulamaması basında, özellikle Zaman gazetesi gibi muhafazakar eğilimli olanlarda, Avrupa'nın Balkanlarda Müslüman bir devlet istemediği yönündeki görüşlerin dillendirilmesine neden olmuştur. Bu yönde askeri müdahale seçeneğinin sürekli ertelenmesi, bu görüşlere haklılık payı vermiştir. Basında Bosna-Hersek'te yaşanan çatışmalar Müslüman/Hıristiyan ekseninde ele alınmış ve yapılan haberlerde Bosna-Hersek'in Müslüman kimliği vurgulanmıştır.

Bu durum kamuoyunda duygusal reaksiyonları arttırmış ve kamuoyunun olaya yaklaşımında din ve kardeşlik duyguları öne çıkmıştır.

Bir başka açıdan Yunanistan'ın Yugoslavya'daki iç savaşta Sırp'lara destek vermesi, ambargonun delinmesine göz yumması, Türk kamuoyundaki duygusal reaksiyonları arttırmıştır. Ayrıca Balkanlar üzerindeki Türk-Yunan çekişmesinin Bosna-Hersek bunalımına yansımaları, kamuoyunun din eksenli algılamalarının ön plana çıkmasına neden olmuştur.

Kıbrıs sorunu ise her zaman olduğu gibi 1991-1993 arası dönemde de Türk dış politikasının ana gündem maddelerinden birini oluşturmuştur. Dolayısıyla Türk basını da konuyu her zaman olduğu gibi hassasiyetle takip etmiştir.

Körfez Savaşı'nın ardından Ortadoğu'dan başlaması öngörülen "Yeni Dünya Düzeni" projesinin planlarından biri de Kıbrıs'ta nihai bir çözümün sağlanmasıdır. Türkiye'de de Cumhurbaşkanı Turgut Özal, Türk dış politikasını ipotek altına aldığını düşündüğü Kıbrıs sorununda acil ve nihai bir çözüm bulunması için ABD öncülüğündeki girişimlere destek vermiştir. Özal'ın bu pragmatik çözüm anlayışı basının iki farklı görüşü dile getirmesine neden olmuştur. Hürriyet ve Sabah gazetelerinin köşe yazarları Özal'ın pragmatik çözüm politikalarına körü körüne destek vermemekle birlikte sorunun çözüme kavuşturulması çabalarını desteklemişlerdir. Zaman ve Cumhuriyet gazetesinin ise bu dönemde Denktaş ve politikalarına daha yakın olduğunu söyleyebiliriz. Fakat burada unutulmadan üzerinde durulması gereken, gazetelerde köşe yazarları arasındaki bu görüş ayrılığının gazetelerin genel politikalarına yansımalarının az olduğudur.

Bir başka açıdan söz konusu görüş ayrılığı, toprak tavizi ve Rumların kuzeye göçü konusunda ortaya çıkmıştır. Bunun dışında genel olarak basında herkesin üzerinde anlaştığı konu geleneksel Kıbrıs politikası bağlamında eşit statüde, iki kesimliliğin esas alındığı bir federasyon fikri etrafında şekillenmiştir. Yani Kıbrıs konusunda aslında basında yer alan görüş farklılıklarının sınırını yine geleneksel politika ve tarihsel önyargılar belirlemiştir.

Görüldüğü gibi Türk basınının Soğuk Savaş sonrasında dış politika algılamalarının şekillenmesinde Lippmann'dan mülhem stereo-tiplerin daha doğrusu tarihi ve duygusal stereo-tiplerin payı vardır.

Türk kamuoyunun tepkileri göz önüne alındığında Türk basınının dış politika algılamalarının, yönlendirici etkiye sahip olduğunu söyleyebiliriz. Fakat bu yönlendirici etki toplumda var olmayan bir görüşü var etmeye yönelik olmamış, gündem belirleme işlevi çerçevesinde gerçekleşmiştir. Zenginleşen Türk dış politikasının yeni boyutları, basında gündem enflasyonuna neden olmuş, dış politika alanında ardı ardına yaşanan gelişmeler gazetelerin manşetlerini günden güne değiştirmiştir. Bunun sonucu olarak;

- a) Zaten özel bir ilgi isteyen dış politika konularını her gün değişen manşetlerden halkın takip etmesi zorlaşmıştır.
- b) Var olan manşetlerin ve haberlerin içeriklerinin sürekli olarak çatışmalarla dolu olması, olumsuz olması, halkın duygusal tepkilerini öne çıkarmıştır.
- c) Basının stereo-tiplere sahip olması onun objektif bir iletişim aracı olmasını engellemiş, bu stereo-tipler kamuoyunun yönlendirilmesinde etkili olmuştur.

Fakat buradan hareketle tek taraflı bir sonuç elde edilemez. Her ne kadar basın stereo-tiplere sahip olsa da, sonuçta bu stereo-tipler tarihsel ve toplumsal koşulların ürünüdür. Buradan hareketle elde edeceğimiz sonuç Türk basının stereo-tiplere sahip olmasının bir kısır döngünün ürünü olduğudur. Zira basın bu tarz stereo-tipleri bir yandan toplumsal gerçekliğin içine gömülü olduğu için üretir, bu üretim kamuoyunda yankı buldukça, basın popülist politikalar çerçevesinde bu stereo-tiplerin daha çok hakimiyeti altına girer. Nitekim kamuoyunun hassasiyetle takip ettiği ve özellikle milliyetçi reaksiyonlar gösterdiği konular, kamuoyunun bu tepkilerine paralel olarak basında yer bulmakta, böylece basın hem popülaritesi ve tirajını korurken, kamuoyu algılamaları da duygusal platformda sertleşmektedir.

Toparlamak gerekirse Soğuk Savaş sonrasında Türk basınının dış politika anlayışındaki değişimi şu maddeler halinde sıralayabiliriz:

a) İncelenen dönemde basının, Türk dış politikasının ana prensibinden biri olan “statükoculukta değişime kısmi yeşil ışık yaktığını iddia edebiliriz.(Burada kullanılan statükoculuk tanımlamasıyla Soğuk Savaş dönemindeki Batı endeksli dış politika anlayışı ifade edilmek istenmiştir. Yoksa sınırların değişmesi anlamına gelen bir statükoculuk anlayışında bir değişimden bahsedemeyiz.) Bu yönde sadece Batı Bloku ve ABD endeksli politikalar yerine, özellikle SSCB sonrası yeni coğrafi alanlara ve aktörlere yönelik çok yönlü dış politika anlayışı savunulmuştur. Yani kısaca pasif dış politika anlayışı yerine, sadece olaylara tepki niteliğindeki politikalar yerine, aktif dış politika savunulmuştur.

b) Bu dönemde Türk basınının destek verdiği aktif dış politikanın en önemli özelliği duygusal olmasıdır. SSCB’nin dağılmasından sonra ortaya çıkan Türk coğrafyasına yönelik basının yaklaşımları bu duygusal ve romantik milliyetçi havada tezahür etmiştir. Bununla birlikte bu romantik milliyetçilik, Bosna-Hersek’te ve Dağlık Karabağ bölgesinde ortaya çıkan çatışmalar nedeniyle daha sert niteliğe bürünmüştür.

c) Batıcılık anlayışında ise, bazen farklı alternatifler ortaya sunulsa da sapma yaşanmamıştır. Basının, Batıcılık algılaması “ Batı’ya rağmen Batı” şiarıyla şekillenmiştir. Her ne kadar Zaman gazetesi, SSCB sonrasında ortaya çıkan coğrafyanın heyecanı ile o dönemki adıyla AT’ye mesafeli ve din eksenli yaklaşmışsa da, diğer gazetelerde AT’ye üyelik süreci her zaman desteklenmiştir. Fakat yine de özellikle Bosna-Hersek krizindeki pasif politikaları, Türkiye’deki Kürt Sorununa yaklaşımı nedeniyle AT’ye yönelik Türk basınında epeyce bir tepki ve öfke, dönemselsel olarak ortaya çıkmıştır.

d) Soğuk Savaş sonrasında basın, ideolojinin sonu tezlerine paralel olarak ABD’nin tek süper güç olduğunu kabullenmiş ve Türkiye’nin her uluslararası girişimde ABD’nin desteğini elde etmeye önem vermesini savunmuş ve desteklemiştir. Bu bağlamda anahtar konu olarak seçilen altı dış politika konusunda da basın, ABD’nin desteğine büyük önem vermiş ve gazetelerde bu tarz destekler gündemin birinci maddesini teşkil etmiştir.

e) Türkiye’nin güvenlik eksenli dış politika algılaması her dönemde olduğu gibi 1991-1993 arası dönemde de basın tarafından paylaşılmıştır. Basında, Türkiye’nin

güvenlik endişeleri her zaman gündemin ana maddesini teşkil etmiş, özellikle askeri makamların demeçleri ve açıklamaları her zaman takip edilmeye değer bulunmuştur.

f) Basında bu dönemde yer alan haberler ve gelişmeler kuşkusuz Türk kamuoyunun şekillenmesinde de etkin olmuştur. Öyle ki Soğuk Savaş sonrasında dış politika gündeminin çatışma ağırlıklı gelişmelerle dolu olması ve Dağlık Karabağ’da bir Türk topluluğun aynı şekilde Bosna-Hersek’te de Müslüman bir topluluğun mağdur olması, kamuoyundaki Ermeni ve Sırp imajını olumsuz etkilemiştir. Basında da bu mağduriyetin sürekli olarak yer alması kamuoyu etrafında bugünde gözlemleneceği üzere görünmez bir duvar inşa etmiştir. Bugünde Türk kamuoyunun bu iki millete yönelik algılamalarında Bosna-Hersek savaşı ve Dağlık Karabağ sorunu önemli bir yer işgal etmektedir. Özellikle D. Karabağ sorunu üzerinden Türkiye’de oluşmuş olan milliyetçi kamuoyu, Türkiye-Ermenistan maçı ile hız kazanan Türk-Ermeni diplomatik görüşmelerine mesafeli durmakta hatta kardeş ülke Azerbaycan’ın küstürülebileceği gerekçesiyle karşı çıkmaktadır. Bu durum Türkiye hükümetinin göz ardı edemeyeceği bir niteliktedir ve kamuoyunun Ermenistan’la ilişkiler konusundaki hassasiyetleri her daim yönetimlerce dikkatli hesaplanarak adımlar atılmalıdır.

Her ne kadar incelenen dönemden bir hayli uzaklaşmış olsa da yaşanan gelişmeler Türk basınının dış politika alanında bazı heyecanlarının hala sürdüğünü kanıtlamaktadır. Öyle ki incelenen dönemde SSCB sonrasında ortaya çıkan “**Türki Cumhuriyetlere rol model olma**” söylemi bugünde özellikle Mısır’da yaşanan gelişmeler bağlamında Ortadoğu coğrafyası için ileri sürülmekte ve Türkiye bu coğrafyadaki ülkelere rol model olarak sunulmaktadır. **Rol model** tartışmaları bu bağlamda Türk basınında yer almakta, bazı basın organlarınca **rol model** misyonuna geçmişteki hataları tekrarlamamak için şüpheli yaklaşmakta bazı basın organlarınca ise **rol model** misyonu övülmekte ve adeta kamuoyunun milli duyguları okşanmaktadır. Görüldüğü üzere SSCB sonrası Orta Asya’ya yönelik **rol model** tartışmalarıyla bugün Ortadoğu’da yaşanan gelişmeler bağlamında Türkiye’ye gerek iç basından gerekse dış basından yüklenen **rol model** misyonu arasında benzerlik bulunmaktadır.

Çalışmanın genelinde görüldüğü gibi Türk basının görüşleri Soğuk Savaş sonrası dönemde de geleneksel Türk dış politika algılamaları çerçevesinde ol(uş)muştur. Bu nedenle basının bu dönemki yaklaşımının Althusser'in öne sürdüğü **“devletin ideolojik aygıtları”** teziyle örtüştüğünü söyleyebiliriz. Günümüzde basın içerisinde kutuplaşmanın arttığını gözlemlemek mümkünse de bu kutuplaşma daha çok iç politikaya yöneliktir. Dış politika bağlamında Türk basınının günümüzde de **“devletin ideolojik aygıtı”** olarak işlev gördüğünü söyleyebiliriz. Bununla birlikte günümüzde Türk basını incelenen döneme nazaran insan hakları ve demokratikleşme alanında resmi tezlere daha eleştirel yaklaşmaktadır. Fakat bu konuda itici motor rolünü üstlenenin iç politika ve bunun üzerinden oluşan kutuplaşma olduğunu söyleyebiliriz. Şöyle ki AB üyelik konusuna Türk basınının neredeyse tamamının olumlu yaklaştığı bir gerçektir. Fakat rutin olarak her yıl İlerleme Raporu bünyesinde Türkiye özellikle insan hakları ve demokratikleşme alanlarında eleştirilir ve bu eleştiriler basında yer bulur. Bu eleştirileri destekleyen veya desteklemeyen zümreler basın içerisinde de mevcuttur. Bu durum iç politikada yaşanan kutuplaşmanın basına yansıyan yüzüdür. Genel olarak basın AB'ye üyelik konusunda **“devletin ideolojik görüşüne”** katılmakta ve bu alanda **“devletin ideolojik aygıtı”** olarak çalışmaktadır diyebiliriz.

Aslında Türk basınının Soğuk Savaş sonrasındaki dış politika anlayışının, Türk dış politikasında yaşanan değişimle paralellik gösterdiğini söyleyebiliriz. Dış politikada yaşanan bu değişimin uluslararası sistemin değişiminden kaynaklandığını temelde Türk dış politikasının ana karakterinin değişmediğini göz önüne alırsak, Türk basınının da dış politika anlayışının ana rotasının değişmediğini fakat ortaya çıkan yeni gelişmelerin etkisiyle farklı açılımlar yaşadığını ileri sürebiliriz. Bugün 1991-1993 dönemine nazaran Türk basınının daha çoğulcu ve liberal olduğunu söylesek de bu durum tek başına Türkiye'nin iç dinamiklerinden kaynaklanan bir gelişme değildir. Türkiye'nin içinde bulunduğu uluslararası sistemin ve bölgesel alt sistemlerin dayattığı bir özgürleşme ortamı içerisinde Türk basınının daha eleştirel nitelik kazandığı gerçektir. Yani Türk basınındaki demokratikleşme gelişmeleri de tıpkı Türk toplumunun dönüştürülme sürecinde olduğu gibi yukarıdan-aşağıya doğru bir seyir izlemektedir. Bu meyanda basının dış politika algılamaları da resmi

ideolojinin çizdiği sınırlar dahilindedir. Sadece eleştirilerin sınırları hızla küreselleşen dünyada kamusal alanların değişen mahiyetlerine paralel olarak artmaktadır.

KAYNAKÇA

ALTHUSSER, LOUIS, *İdeoloji ve Devletin İdeolojik Aygıtları*, İthaki Yayınları, İstanbul, 2008

ALLISON, GRAHAM, “*The Impact Of Globalization On National And International Security*”, **Governance In A Globalizing World**, ed. Joseph S. Nye, John D. Donahue, Brookings Institute Press, Washington D.C. , 2000

ARI, TAYYAR, *Uluslararası İlişkiler ve Dış Politika*, Alfa Yayınları, 4. Baskı, İstanbul, 2001

_____, *Amerika’da Siyasal Yapı Lobiler ve Dış Politika*, Alfa Basım Yayım Dağıtım, Bursa, 1997

_____, *Uluslararası İlişkiler Teorileri Çatışma Hegemonya İşbirliği*, 5. Basım, Bursa, MKM Yayıncılık, 2008

ASLAN, KEMAL, “*Haber Nasıl Okunur? Haberde İdeoloji, Söylem*”, Anahtar Kitaplar Yayınevi, İstanbul, 2004

AZİZ, AYSEL, “*Kitle İletişim Araçlarının Kamuoyunu Etkileme Gücü*”, **Kitle İletişim Araçları ve Kamuoyu**, İktisadi Araştırmalar Vakfı, İstanbul, 1994

BARNETT, MİCHAEL, “*Social Constructivism*”, **The Globalization of World Politics An Introduction to International Relations**, ed. John Baylis, Steve Smith, Patricia Owens, Fourth Edition, Oxford University Press, 2008

BEKTAŞ, ARSEV, “*Kamuoyu, İletişim ve Demokrasi*”, Bağlam Yayıncılık, İstanbul, 2000

CAŞIN, MESUT HAKKI ve diğerleri, *Küreselleşmenin Avrupa Birliği Ortak Güvenlik ve Savunma Politikasına Etkisi Avrupa Birliği*, Nokta Kitap, İstanbul, 2007

CHOMSKY, N. ve diğerleri, “*Medyanın Kamuoyu İmalatı*”, Chiviyazıları, İstanbul, 2004

DAVUTOĞLU, AHMET, *Stratejik Derinlik*, 49. Baskı, Küre Yayınları, İstanbul, 2010

DOĞAN, ERHAN ve MAZLUM, SEMRA CERİT, *Türkiye’nin Dış Politikası: Yeni Sorunlar ve Yeni Aktörler*, **Sivil Toplum ve Dış Politika**, Yayına Hazırlayanlar: Semra Cerit Mazlum ve Erhan Doğan, Birinci Basım, Ankara, Bağlam Yayınları, 2006

EAGLETON, TERRY, “*İdeoloji*”, çev. Muttalip Özcan, Ayrıntı Yayınları, 2. Baskı, İstanbul, 2005

FIRAT, MELEK, “*Yunanistan’la ilişkiler*”, **Türk Dış Politikası, Kurtuluş Savaşından Bugüne: Olgular, Belgeler, Yorumlar**, ed. Baskın Oran, cilt II, 11. baskı, İstanbul, İletişim Yayınları, 2009

GÖNLÜBOL, MEHMET, *Uluslararası Politika, İlkeler, Kavramlar, Kurumlar*, Ankara, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, No: 420, 1978

_____, “*Olaylarla Türk Dış Politikası*”, Siyasal Kitabevi, Ankara, 1996

GRAMSCI, ANTONİO, “*Hapishane Defterleri*”, çev. Adnan Cemgil, Belge Yayınları, 5. Baskı, İstanbul, 2007

HABERMAS, JÜRGEN, “*Kamusal Yaşamın Yapısal Dönüşümü*”, çev. Mithat Sancar, Tanıl Bora, İletişim Yayınları, İstanbul, 2009

HALL, STUART, *İdeoloji ve İletişim Kuramı, Medya Kültür Siyaset*, der. Süleyman İrvan, Bilim Sanat Yayınları/ Ark Kitapları, Ankara, 1997

HOLSTI, K. J. , “*Taming The Sovereigns Institutional Change In International Politics*”, Cambridge University Press, UK, 2004

İNÜĞÜR, M. NURİ, “*Basın ve Yayın Tarihi*”, 5. Basım, Der Yayınları, İstanbul, 2002

KABACALI, ALPAY, “*Cumhuriyet Öncesi ve Sonrası Matbaa ve Basın Sanayi*”, Cem Ofset, İstanbul, 1998

KAPANİ, MÜNÇİ, “*Politika Bilimine Giriş*”, Bilgi Yayınevi, 21. Baskı, İstanbul, 2008

KAYA, A. RAŞİT, “*İktidar Yumağı Medya-Sermaye-Devlet*”, İmge Kitabevi, İstanbul, 2009

KOLOĞLU, ORHAN, “*Osmanlı’dan Günümüze Türkiye’de Basın*”, İletişim Yayınları, İstanbul, 1992

LİPPMANN, WALTER, “*Public Opinion*”, United States, Filiquarian Publishing, 2007

MACLELLAN, DAVID, “*İdeoloji*”, çev. Barış Yıldırım, 2. Baskı, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2009

- MANNHEİM, KARL, “*İdeoloji ve Ütopya*”, cev. Mehmet Okyayuz, Epos Yayınları, 2. Baskı, Ankara, 2004
- MARX, KARL, ENGELS FRİEDRİC, “*Alman İdeolojisi (Feuerbach)*”, cev. Sevim Belli, 6. Baskı, Sol Yayınları, Ankara, 2008
- NEUMANN, ELİSABETH N., “*Suskunluk Sarmalı Kuramı'nın Medyayı Anlamaya Katkısı*”, **Medya Kültür Siyaset**, (der.) Süleyman İrvan, Ankara, Bilim ve Sanat Yayınları/Ark Kitapları, 1997
- NYE, JOSEPH S., *Understanding International Conflicts An Introduction to Theory and History*, Fourth Edition, United States, Longman Classics in Political Science, 2002
- ORAN, BASKIN, *Kalkık Horoz Çekiç Güç ve Kürt Devleti*, Bilgi Yayınevi, Genişletilmiş İkinci Basım, Ankara, Temmuz 1998
- ÖZGENTÜRK, NEBİL, “*Cumhuriyetten Günümüze Basının Kısa Tarihi*”, Ed. Melda Davran ve Ali Sekmeç, 1. Basım, Alfa Yayınları, İstanbul, 2008
- ÖZKAN, ABDULLAH, “*Siyasal İletişim*”, Nesil Yayınları, İstanbul, 2004
- ÖZTÜRK, PROF. DR. OSMAN METİN, “*Stratejik Açıdan Doğu Akdeniz ve Kıbrıs*”, Altinküre Yayınları, 1. Baskı, Ankara, 2003
- SANDER, ORAL, “*Siyasi Tarih İlkçağlardan 1918'e*”, 17. Baskı, İmge Kitabevi, Ankara, 2008
- SARIBAY, ALİ Y. ve ÖĞÜN, SÜLEYMAN S., “*Politikbilim*”, Alfa Yayınları, İstanbul, 1999
- SARTORİ, GIOVANNİ, *Demokrasi Teorisine Geri Dönüş*, Çev: Tunçer Karamustafaoğlu ve Mehmet Turhan, Ankara, Yetkin Yayınları, 1996
- SEZER, DUYGU, “*Kamuoyu ve Dış Politika*”, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, No:339, Ankara, 1972
- SIDJANSKI, DUSAN, *Decision-Making Approaches, Political Decision-Making Processes Studies in National, Comparative and International Politics*, ed. Dusan Sıdjanski, Elsevier Scientific Publishing Company, Amsterdam, 1973
- SÖNMEZOĞLU, FARUK, *Uluslararası Politika ve Dış Politika Analizi*, Filiz Kitabevi, 2. Baskı, İstanbul, 1995
- _____, “*Türk Dış Politikası*”, Der Yayınları, İstanbul, 2006

TAYFUR, M. FATİH, “ *Dış Politika*”, **Devlet ve Ötesi: Uluslararası İlişkilerde Temel Kavramlar**, der. Atıla Eralp, İletişim Yayınları, 4. Baskı, İstanbul, 2009

TOPUZ, HIFZI, “*II. Mahmut’tan Holdinglere Türk Basın Tarihi*”, Birinci Basım, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2003

UÇAROL, RIFAT, “*Siyasi Tarih*”, Der Yayınları, 7. Baskı, İstanbul, 2008

USLU, NASUH, “ *Türk Dış Politikası Yol Ayrımında*”, Anka Yayınları, İstanbul, 2006

VIOTTI, PAUL R. ve KAUPPI, MARK V., “*International Relations Theory Realism, Pluralism, Globalism and Beyond*”, Third Edition, Allyn and Bacon, Boston, 1999

WALTZ, KENNETH ve QUESTER, GEORGE H. , “*Uluslararası İlişkiler Kuramı ve Dünya Siyasal Sistemi*”, çev. Dr. Ersin Onulduran, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara, 1982

WEBER, CYNTHIA, “*International Relations Theory A Critical Introduction*”, Routledge, London and New York, 2001

YALVAÇ, FARUK, “*Uluslararası İlişkiler Kuramında Yapısalcı Yaklaşımlar*”, **Devlet, Sistem ve Kimlik Uluslararası İlişkilerde Temel Yaklaşımlar**, der. Atıla Eralp, 6. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 2004

MAKALELER

ALEXİEVA, ASSIA, *The Role of Emotions in Foreign Policy Decision Making*, <http://convention2.allacademic.com>, Erişim Tarihi: 20 Ağustos 2010

ANDRADE, LYDIA M. , “ *When to Lead and When to Follow: Presidential Speeches and Public Opinion*”, <http://convention2.allacademic.com>, Erişim Tarihi: 17 Mart 2010

AYDIN, MUSTAFA, **Dağlık (Yukarı) Karabağ Sorunu kutusu**, ed. Baskın Oran, *Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular Belgeler Yorumlar*, cilt II, 11. Baskı, İstanbul, İletişim Yayınları, 2009

BECEREN, ERTAN ve KALAĞAN, GÖKHAN, *Başkanlık ve Yarı-Başkanlık Sistemi; Türkiye’de Uygulanabilirliği Tartışmaları*, **İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Yıl:6, Sayı:11, Bahar 2007/2

BOAZ, DR. CYNTHIA, *War, Geopolitics and Foreign Policy Advocacy in International Media: A Comparative Perspective*,
<http://convention2.allacademic.com>, Erişim Tarihi: 20 Mart 2010

BROWN, CHRIS, “*The Twilight of International Morality? Hans Morgenthau and Carl Schmitt on The End of The Jus Publicium Europaeum?*”,
<http://convention2.allacademic.com>, Erişim Tarihi: 25 Eylül 2010

ÇİHASKY ve diğerleri, *The Media, Public Opinion and Iraq: The Roles of Tones and Coverage in Public Misperception*, <http://convention2.allacademic.com>, Erişim Tarihi: 17 Mart 2010

COŞKUN, BEZEN BALAMİR, “*Bottom-up Securitisation: The Role of Media and Public Opinion on Turkey’s Intervention in Northern Iraq*”, PhD Candidate Loughborough University, United Kingdom, <http://convention2.allacademic.com>, Erişim Tarihi: 20 Mart 2010

ÇELİKPALA, MİTAT, “*Türkiye’de Kafkas Diasporası ve TDP’ye Etkileri*”, **Türkiye’nin Avrasya Macerası 1989-2006 (Avrasya Üçlemesi II)**, der. Mustafa Aydın, Nobel Yayın Dağıtım, Ankara, 2007

ÇOLAKOĞLU, SELÇUK, *Dış Politika Yapım Sürecinde Din Faktörünün Etkisi: Pakistan Örneği*, **İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, No:36, Mart 2007

DAVIS, WILLIAM, “*Does Voter Opinion Matter for Foreign Policy Formation?: The German Public Opinion-Foreign Policy Paradox*”,
<http://convention2.allacademic.com>, Erişim Tarihi: 27 Şubat 2010

DURSUN, OYA, “*News Coverage of The Enlargement of The European Union And Public Opinion: A Cross-national Comparative Study of The First and Second-Level Agenda Setting Effects*”, <http://convention2.allacademic.com>, Erişim Tarihi: 20 Ağustos 2010

EFE, YRD. DOÇ. DR. HAYDAR, “*Türkiye’nin Değişmeyen Dış Politika Gündemi Olarak Kıbrıs ve Türkiye-AB İlişkilerine Etkisi*”, **Yeni Dönemde Türk Dış Politikası Uluslararası IV. Türk Dış Politikası Sempozyumu Tebliğleri**, ed. Osman Bahadır Dinçer ve diğerleri, Karınca Yayınları, Ankara, 2010

FOYLE, DOUGLAS C. , “*Vox Populi As a Foundation For Foreign Policy Renewal? Unity and Division in Post-Bush Administration Public Opinion*”,
<http://convention2.allacademic.com>, Erişim Tarihi: 11 Şubat 2010

GEZGİN, PROF. DR. SUAT, “*Medya ve Demokrasi*”, <http://www.konrad.org.tr>, Erişim Tarihi: 14 Aralık 2009

HİNZE, ANNİKA M., “*Humanitarianism or Self-Interest? Public Justification of Humanitarian Intervention After The Cold War*”,

<http://convention2.allacademic.com>, Erişim Tarihi: 25 Eylül 2010

JACOBSON, GARY C. , “*Public Opinion and the War in Iraq*”,

<http://convention2.allacademic.com>, Erişim Tarihi: 27 Şubat 2010

KAZANCI, PROF. DR. METİN, “*Althusser, İdeoloji ve İdeoloji İle İlgili Sonsöz*”,

<http://ilef.ankara.edu.tr/id/gorsel/dosya/1164634976althusserideoloji.pdf>, Erişim Tarihi: 15 Nisan 2010

KNECHT, THOMAS & WEATHERFORD, M. STEPHEN, *Public Opinion and Foreign Policy: The Stages of Presidential Decision-making*,

<http://convention2.allacademic.com>, 20 Mart 2010

KUT, ŞULE, “*Türkiye'nin Balkanlar Politikası*”, **Türkiye'nin Yeni Dünyası Türk Dış Politikasının Değişen Dinamikleri**, der. Alan Makovsky ve Sabri Sayarı, Alfa Yayınları, İstanbul, 2002

MAESHİMA, KAZUHIRO, *Japanese and U.S. Media Coverage of The Iraq War: A Comparative Analysis of Media's Impact on Public Opinion*,

<http://convention2.allacademic.com>, Erişim Tarihi: 17 Mart 2010

MITCHELL, DAVID, *Does Context Matter? Advisory systems and the Management of the Foreign Policy Decision Making Process*, <http://convention2.allacademic.com>, Erişim Tarihi: 17 Mart 2010

MOHAMMAD, NEILL A., “*The Role of Media and Information in Democratic Foreign Policy*”, <http://convention2.allacademic.com>, Erişim Tarihi: 25 Aralık 2009

OKUTAN, CEVAT ve EREKER, FULYA, *Türk Dış Politikasının Belirlenmesinde Rejim Unsuru*, **İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Yıl:4, Sayı:8, Güz 2005/2

OSKAY, ÜNSAL, “*Popüler Kültür Açısından İdeoloji Kavramına İlişkin Yeni Yaklaşımlar*”, <http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/42/445/5009.pdf> , Erişim Tarihi: 10 Aralık 2009

PAGE, BENJAMIN & JACOBS, LAWRENCE W. , “*The Media and the Foreign Policy Establishment*”, <http://convention2.allacademic.com>, Erişim Tarihi: 25 Mart 2010

SCHAFFER, MARK, *Individual and Group Psychology in Foreign Policy Decision Making*, <http://convention2.allacademic.com>, Erişim Tarihi: 23 Ağustos 2010

SEZER, DUYGU BAZOĞLU, “*Türk-Rus İlişkileri: Düşmanlıktan ‘Fiili Yakınlaşma’ya*”, **Türkiye’nin Yeni Dünyası Türk Dış Politikasının Değişen Dinamikleri**, der. Alan Makovsky ve Sabri Sayarı, Alfa Yayınları, İstanbul, 2002

SEIB, PHILIP, “*Media And Conflict: New Facets Of Agenda Setting*”, <http://convention2.allacademic.com>, Erişim Tarihi: 25 Mart 2010

STAPEL, JOSHUA , “*A Realist-Constructivist Theory of European Integration: Expanding Social Policy Cooperation From The Single European Act To The Maastricht Treaty*”, <http://convention2.allacademic.com>, Erişim Tarihi: 20 Ağustos 2010

ŞENYUVA, ÖZGEHAN, “*Turkish Public Opinion And European Union Membership: The State of The Art In Public Opinion Studies In Turkey*”, Perception, Spring, 2006, <http://www.sam.gov.tr/perceptions.php>, Erişim Tarihi: 14 Temmuz 2010

TAŞDEMİR, ERDEM, “*1980 Sonrası Türk Basını, Türk Siyasi Hayatı ve Basın-Siyaset İlişkisi*”, <http://uvt.ulakbim.gov.tr>, Erişim Tarihi: 15 Aralık 2009

TELLAL, EREL, “*Türk Dış Politikasında Avrasya Seçeneği*”, **Türkiye’nin Avrasya Macerası 1989-2006 (Avrasya Üçlemesi II)**, der. Mustafa Aydın, Nobel Yayın Dağıtım, Ankara, 2007

THOMAS, ASHLEY, “*The Peloponnesian War: A Constructivist Account of International Politics*”, <http://convention2.allacademic.com> , Erişim Tarihi: 25 Eylül 2010

VERBEEK, BERTJAN, *Parliamentary Democracy and Foreign Policy Crisis Decion Making. France, Great Britain and the Middle East in 1956*, <http://convention2.allacademic.com>, Erişim Tarihi: 18 Ağustos 2010

YILDIZ, NURAN, “*Demokrat Parti ve Basın*”, <http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/42/476/5543.pdf>, Erişim Tarihi: 13 Nisan 2010

YÜCEL, BÜLENT, *Yarı-Başkanlık Sisteminin Hükümet Modeli Üzerine Karşılaştırmalı Bir Çalışma: Fransa Modeli ve Komünizm Sonrası Polonya*, <http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/38/280/2551.pdf>, Erişim Tarihi: 14 Nisan 2010

İNCELENEN GAZETELER (1991-1993)

CUMHURİYET

HÜRRIYET

SABAH

ZAMAN

İNTERNET KAYNAKLARI

<http://www.anayasa.gen.tr/1982ay.htm>

<http://www.mevzuat.adalet.gov.tr/html/850.html>

www.kamudiplomasisi.org/pdf/tugceersoyozturk.pdf

<http://www.state.gov/r/pa/ei/bgn/2868.htm#history>

<http://azerbaycan.ihh.org.tr/insan/daglik/daglik.html>

<http://azerbaycan.ihh.org.tr/insan/daglik/sorunun.html>

<http://convention2.allacademic.com>

<http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/42/476/5543.pdf>

<http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/38/280/2551.pdf>

<http://www.sam.gov.tr/perceptions.php>

<http://uvt.ulakbim.gov.tr>

<http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/42/445/5009.pdf>

<http://ilef.ankara.edu.tr/id/gorsel/dosya/1164634976althusserideoloji.pdf>

<http://www.konrad.org.tr>

EK-2: TÜRK DÜNYASININ GÜLLERİ AÇIYOR (ZAMAN)

EK-3: ÇANLAR NATO İÇİN ÇALIYOR (ZAMAN)

EK-4: AVRUPA YİNE BÖLÜCÜ (ZAMAN)

leyman Demirel'in konuyla ilgili demeçlerini eleştir-
di. Esengün sözlerini şu şekilde sürdürdü: "Hükümet

yük tepkiye sebep olmuştur. Nahcivan sınırındaki
'Hasret' Köprüsü'nü kapatarak tepkisini göstermiş-
tir. Sayın Başbakan'ın araya girmesiyle açılan köp-

du natatardan biran önce vazgeçin. Milli menfaat-
lerimize uygun şahsiyetli politikalar takip edin. Dünya
dediğiniz Amerika'nın emrinden çıkın. Millet-
mizin sesine kulak verin, yoksa perişan olursunuz."

Güneydoğu'yu "Kürt Bölgesi" olarak adlandıran Avrupa Parlamentosu Türkiye'yi kınadı

Avrupa yine bölücü

ZEKAI ÖZÇINAR

ANKARA (ZAMAN)- Avrupa Par-
lamentosu aldığı bir kararla, "in-
san hakları ihlalleri ve işkence" yüzün-
den Türkiye'yi kınadı. Güneydoğu'nun
"Kürt bölgesi" olarak adlandırıldığı ka-
rarda, ölümlen 20'ye yakın gazetecinin
faillerinin bulunması istendi ve Uğur
Mumcu'dan "laikliğin gözüpek savu-
nucusu" diye bahsedildi. Kararda ayırı-
ca, PKK'ya yataklık ettiği için tutukla-
nan Alman gazeteci Waldberg'in derhal
salıverilmesi talep edildi.

Avrupa Parlamentosu Genel Kurulu'na
şubat ayı oturumları sırasında, "acil
ve güncel konular" başlıklı gündem

AVRUPA Parlamentosu
Genel Kurulu'nun şubat
ayı oturumları sonunda
alınan bir kararda,
Güneydoğu "Kürt Bölgesi"
olarak adlandırıldı ve
Türkiye'de insan hakları
ihlalleriyle işkencelerin
devam ettiği öne sürüldü

maddesi altında Türkiye'de insan hak-
larına ilişkin bir karar tasarısı ga-
zetecilere yönelik saldırılar ve Kürt kö-
kenli vatandaşlarımız konusunda id-
dialar ihtiva eden birer karar tasarısı

sunuldu. Karar tasarıları, Hristiyan De-
mokrat, Yeşiller ve sol koalisyon grup-
ları yanısıra sosyalistlerle liberal grup-
ların desteğiyle ortak metin haline geti-
rilmek suretiyle oylanarak kabul edildi.
Karar metninde şöyle denildi:

"Avrupa Parlamentosu, Türkiye'de
süre gelen insan hakları ihlallerini ve
işkencenin kullanımını kınar. İstanbul
işkenceli muameleyi kınar ve soruştur-
ma yapılarak, sorumlu bulunacak ki-
şilerin yargı önüne çıkarılmasını özel
olarak talep eder. Aralarında Kürt-
ler'in de bulunduğu gazetecilerin öl-
dürülmelerinin aydınlatılmasını talep
eder, isyana suç ortaklığından 3 yıl 9

ay hapis cezasına çarptırılan ve sorgu-
laması sırasında işkence gördüğü ile-
ri sürülen Alman gazeteci Stephan
Waldberg'in derhal salıverilmesini tale-
p eder. Türk hükümetinin, gazete-
cilerin güvenliğini sağlamasını, Kürt
bölgelerinde özgür haberciliği, bilgi
akışını garanti etmesini ister."

Bu arada, "demokratik temel hak-
lar, basın özgürlüğü ve laik değerler-
rin en gözüpek savunucularından bi-
ri olan Uğur Mumcu'nun ocak sonla-
rında öldürülmesinden derin üzüntü
duyulduğu" ibaresinin yer aldığı karar
tasarısının, AT Komisyonu'na, siyasi iş-
birliği için Dışişleri Bakanları Toplantı-
sı'na, Türk hükümetine ve milliterara-
sı Af Örgütü'ne iletileceği bildirildi.

Cindoruk'un başkanlığında toplanan zirveyi değerlendiren Yazıcıoğlu:

"Anayasa tümüyle değişmeli"

SADULLAH ÖZCAN

ANKARA, (ZAMAN)- TBMM
Başkanı Hüsamettin
Cindoruk'un başkanlığında toplanan
siyasi parti liderlerinin anayasa
zirvesinin olumlu bir gelişme olduğu
kaydedildi. Liderler zirvesine katılan
BBP Genel Başkanı Muhsin

ANAYASALARIN milleti
devlete karşı koruyan bir
kalkan olması gerektiğini
belirten Büyük Birlik Partisi
Genel Başkanı Yazıcıoğlu,
"Milletin tam olarak
iradesini sağlayacak

laiklik ilkesiyle inanç hürriyeti yerine
inançlara baskı getirdiği için ilkeyi
sıkıntıya sokmakta olduğunu ifade
eden Yazıcıoğlu, şöyle konuştu:
"Bunun için milletin tam olarak
iradesini sağlayacak demokratik
açılımı temin edecek ve inanç
hürriyetini, inançların
yaşanabilirliğini yüce bir değer
olarak teminat altına alacak bir

EK-5: TÜRK-AT İLİŞKİLERİNDE BAHAR (CUMHURİYET)

DIŞ HABERLER

Ankara, AT ile varılan Gümrük Birliği anlaşmasını çok olumlu karşıladı

Türk-AT ilişkisinde bahar

CEM SEY

BRÜKSEL - Türkiye, önceki gün Avrupa Topluluğu ya da yeni adıyla Avrupa Birliği ile varılan Gümrük Birliği anlaşmasını büyük bir memnuniyetle karşıladı. Gümrük birliği, tam üyelik yolunda, geri dönüşü olmayan bir aşama olarak değerlendirildi.

Brüksel'de Dışişleri Bakanı Hikmet Çetin'in katılımıyla yapılan 34. ortaklık komisyonu toplantısı sonunda varılan anlaşma, Türkiye'nin toplantıya katılırken dikkate aldığı üç seçeneğin en iyisiydi. Dışişleri Bakanı Çetin, ilk defa bir ortaklık konseyi toplantısının anlaşmayla sonuçlanmasından memnun. Bu anlaşmanın, gümrük birliğinin 1995 yılında yürürlüğe girmesi amacıyla yapılacak somut çalışmaların belirlenmesi ve gümrük birliğini takvime bağlaması nedeniyle Çetin bu anlaşmayı 'artık geri dönüşü olmayan bir program' olarak niteliyor.

Çetin, bu anlaşmanın, Türkiye'nin tam üyelik sürecinde de önemli bir aşamayı oluşturduğunu düşünüyor. Avrupa Birliği Komisyonu Başkanı Jacques Delors ile yaptığı görüşmeden de memnun ayrılan Hikmet Çetin, Türk gazetecilerle konuşurken Delors'un kendisine, "Avrupa Birliğine üyelğe aday ülkeler arasında bir öncelikler sıralaması yoktur. Türkiye de bir gün mutlaka üye olacaktır. Ama burada asıl gayret gösterme görevi size düşüyor" dediğini aktardı.

Hikmet Çetin, gümrük birliği anlaşmasına varılırken Türkiye'nin Avrupa Birliği'nden para istemediğinin üzerinde önemle durdu. Aneak 1980 yılından beri bloke edilen üç mali protokolle Türkiye'nin kaybını toplam olarak 3-3,5 milyar dolara yaklaştığını hatırlatan Çetin, bunun AT'nin yerine getirmede yükümlülüklerden biri olduğunu belirtti. Avrupa Birliği temsilcileri de bu konunun da konuşulmasını da kabul ettiler. Önümüzdeki dönemde uygulanacak çalışma programında, Türkiye'ye mali yardımın başka biçimleri aranacak.

Kıbrıs ve Kürt sorunları

Toplantı sırasında ve bakanların birlikte yedikleri akşam yemeği sırasında yapılan tartışmalar, Türkiye ile Avrupa Birliği ülkeleri arasındaki en ciddi görüş ayrılıklarını Kıbrıs ve Kürt sorununun oluşturduğunu bir kez daha gösterdi.

Avrupa Birliği bakanları, Kıbrıs sorununun çözümünde Türkiye'nin 'ağrığını koyması' gerektiğini savundular. Buna karşılık Dışişleri Bakanı Çetin, Türkiye'nin BM Genel Sekreteri'nin çabalarını desteklediğini söylemekle yetindi. AB'nin, Avrupa Parlamentosu'nun aldığı karara uyarak Kıbrıs görüşmelerine bir gözlemci yollaması kararın alınması doğru bulmayacaklarını da Avrupalı meslektaşlarına anlatan Çetin, böyle bir temsilcinin zaten hiçbir belirleyici rolü ve yararı olmayacağını savundu.

Türkiye'nin güneydoğusundaki olaylar da ilişkilerdeki sıkıntılı bir noktayı oluşturuyor. AB bakanları, olayları 'endişe verici' olarak nitelendirip teröre karşı olduklarını vurguladıktan sonra, insan haklarına verdikleri önemi açıkladılar. Çetin ise Avrupalı bakanlara, konuyu yanlış anladıklarını, PKK ile Kürtlerin birbirine karışılmaması gerektiğini söyledi.

MAYOLU FOTOĞRAFLAR KIZDIRDI

Diana, Sunday Mirror

EK-6: ÇEVİK DEĞİL ÇÜRÜK KUVVET (HÜRRİYET)

"Saddam insafsız"

Cumhurbaşkanı 7 Ocak'ta ekrana gelecek 32'nci Gün programına konuk oldu. Körfez Krizi ile ilgili açıklamalarda bulunan Özal, Saddam Hüseyin için "İnsafsız" deyimini kullandı.

"Çevik" değil, "çürük" kuvvet

- Türkiye'nin Çevik Kuvvet çerçevesinde istediği F-16 ve Tornado uçakları yerine eğitim ağırlıklı ve yaşlı uçakların gönderilecek olması, hükümet ve orduda rahatsızlık yarattı.
- Uzmanlar, gönderilecek uçakların caydırıcılık özelliği bulunmadığını belirterek, "Bunları savaşa değil, emekliye ayırmak lazım" dediler.

ANKARA (Hürriyet)

IRAK'ın olası bir saldırısına karşı kullanılmak üzere Güneydoğu'da konuşlandırılacak NATO'ya bağlı Çevik Kuvvet'in "Çürük Kuvvet" olduğu ortaya çıktı.

Uzmanlar, gönderilecek uçakların demode olduğu ve Irak'a karşı caydırıcılık niteliğine sahip olmadığını belirterek, "Bu uçakları savaşa değil, emekliye sevk etmek gerekir" dediler. Öte yandan Çevik Kuvvet'in kamuta yetkisinin kimle olacağı net bir şekilde açıkta kalmaması, Çevik Kuvvet'in zaten sınırlı olan vurucu gücünü daha da azaltacağı şeklinde yorumlandı.

NATO Daimi Konseyi'nin önceki gün Brüksel'de aldığı kararla Türkiye'ye gönderilmesi kararlaştırılan uçakların, F-16 ve Tornado gibi modern taktik savaş uçaklarının yerine, eğitim ağırlıklı kısa menzilli ve birçoğunun 30 yıldır kullanılan uçaklar olduğu öğrenildi. Oryu'da hükümet çevresinde huzursuzluk yaratan ve Malatya Erhaç Havaalanı'nda konuşlandırılması düşünülen uçakların dokümanı şöyle: Almanya'dan 18 adet Alpha-Jet, Belçika'dan 18 adet Mirage-2000, İtalya'dan 6 adet MB-339.

YASAK SAVDILAR

Diplomatik ve askeri kaynaklar, kısa menzilli hedefleri vurabilen ve yakın destek uçakları olarak tanımlanan bu uçakların Türkiye'ye gönderilmesini NATO'nun bir "Yasak savma"sı olarak değerlendirdiler. Yine aynı kaynaklar, yıllardır NATO içinde "Sadık müttelik" rolünü hiç aksatmadan oynamaya çalışsan

Yaşlı Alpha Jetleri ne yapacak?

Almanya'nın Çevik Kuvvet çerçevesinde Türkiye'ye göndereceği Alpha jetleri, Oldenburg Havaalanı'nda makyajlanıyor. Oldukça eski olan bu uçaklardan 18'i, 270 personelle birlikte Erhaç Üssü'nde konuşlandırılacak. (Foto-AP)

ve en ağır yükümlülükleri bile itiraz etmeden kabul eden Türkiye'nin, bir oldu-bitti ile karşıya olduğunu belirterek, şu değerlendirmeleri yaptılar:

"Bu uygulama NATO'nun Türk kamuoyundaki genelde olumlu imajına gölge düşürmüştür. Jeopolitik konum itibarıyla bir barut fıçısının üzerinde oturan Türkiye'nin yalnızca Körfez değil, başka bir savaş halinde de kaderi ile başbaşa kalacağı şeklinde, hiç de arzu edilmeyen bir yoruma neden olacaktır. Bu durumda NATO'ya dayanan güven büyük ölçüde sarsılacaktır."

Öte yandan, Çevik Kuvvet'in komutasının kimde olacağına hâlâ netliğe kavuşamaması, bir başka sorunu da beraberinde getirdi. Bu yüzden, vurucu gücü zaten zayıf olan Çevik Kuvvet'in, bir saldırı karşısında ortada kalabileceği belirtiliyor.

Çevik Kuvvet'in hareket komutası Almanya, Belçika ve İtalya'nın elindeyken, bu birliklerin hareket kontrolünün NATO Avrupa Müttefik Yüksek Komutanlığı'nda olduğu öğrenildi. Taktik kontrolün ise Di-

yarbakır İkinci Taktik Hava Komutanı'nda olması bu yetki karmaşasını iyice çıkmaza sokuyor.

Dışişleri Bakanlığının önceki gün yaptığı "Kesin yetki, NATO Avrupa Müttefik Yüksek Komutanlığı'ndadır" şeklindeki açıklaması, başkentteki huzursuzluğu şimdilik kaydıyla dondururken, askeri kaynaklar, sonraki günlerde sorunun tekrar gündeme gelmesi için daha net açıklamalara ihtiyaç duyulduğunu belirttiler.

WÖRNER'DEN UYARI

NATO Genel Sekreteri Manfred Wörner, çevik kuvvetin Türkiye'ye gönderilmesinin, üye ülkeye muhtemel bir saldırıya karşı örgütlenme desteği ve kararlılığını göstereceğini belirtti ve tamamen savunma amacı taşıyan bu hareketin "Irak Türkiye'ye göz dikmesin" şeklinde mesaj olduğunu vurguladı.

Bu arada, Federal Almanya Hükümeti Sozcüsü Dieter Vogel, Türkiye'ye gönderilecek çevik kuvvetin amacının, caydırıcılık ve savunmaya katkıda bulunmak olduğunu söyledi.

Denetleme Kurulu'nda, Özal'a tepki istifası

ANKARA (Hürriyet)

DEVLET Denetleme Kurulu üyesi Dr. Mustafa Yuluğ, Kurul

● Cumhurbaşkanı Turgut Özal'ın yakın arkadaşını DDK Başkanlığı'na ataması üzerine, uzun zamandır Kurul üyeliği yapan Dr. Mustafa Yuluğ, dün görevinden istifa etti. Özal istifayı hemen kabul etti.

lığıyla Cumhurbaşkanı'na sundu. Özal, hiç beklemeden Yuluğ'un istifasını kabul etti. İstifasından sonra ken-

EK-7: BİR ÇILGININ ETTİĞİ (HÜRRİYET)

oldu: Önce Irak uçaksavarlarının yerlerini bo
küçük bir saldırı yapıldı. Uçaksavarların yer
dikten sonra da , öteki filolar havalanarak sa

Bir çilginin ettiği

YANIBAŞIMIZDAKİ çilgin diktatör ne yazık ki ikna edilemedi. Habis bir ruhun inatçılığı ile sürdürdüğü işgal, dünyayı hiç haketmediği bir dönemde bu anlamsız savaşa soktu.

Biz bu savaşın tarafı değiliz. Savaşı da istemedik. Ama artık bunları tartışmanın zamanı geçti. Savaş tüm acımasızlığı ve anlamsızlığı ile kapımıza dayandı.

Çok güçlü diktatörlüklerin teker teker yıkıldığı dünyamızda, şahsi ihtirasını, ancak kan dökerek tatmin edebilen **Saddam Hüseyin** gibi çilgin yöneticilere yer yok.

Demirperdelere ortadan kalktığı, askeri blokların anlamını yitirdiği, dünyanın bir çok yerinde silahsızlanma konusunda çok önemli adımların atıldığı bu güzel ilkbaharı, neyine güvendiği belli olmayan mahalli bir diktatörün bozmasına izin verilemezdi.

İnsanlık varolduğundan beri evrensel barışa hiç bu kadar yaklaşmamıştı. Bu kutsal barış, uzanıp, elimizle dokunabileceğimiz kadar yakındı. Bu talihsiz olay, işte böyle bir günde karşımıza çıktı.

Ama insanlık, ününü ve iktidarını, işlediği cinayetler üzerine kuran bu diktatörü affetmeyeceğini gösteriyor.

Bunu hem kendi nesli, hem de gelecek nesiller için yapıyor.

Biz ülke olarak, bu ateşten günlere hazırız. **Saddam**'in böbürlenmeleri ile şişirilen Irak ordusu, ülkemize saldırdığı taktirde, cevabımız çok ağır olacaktır.

Ama biz bütün bunlara hiç ihtiyaç kalmayacağını biliyoruz. Çünkü biliyoruz ki, her diktatör gibi **Saddam** da, aslında bir fiskelik bir adamdır.

Biz bu anlamsız savaşı hala istemiyoruz. Son 10 yılını cepheden cepheye koşarak, gencecik insanlarını telef ederek geçiren Irak halkının hakettiği huzura kavuşmasını istiyoruz.

Hürriyet

- Herakâttan 20 dakika sonra Beyaz Saray Sözcüsü M... in kurtuluşu başlamıştır" veren gazeteciler, "Burası döndü. Gökten bomba ya
- İlk harekâta F-15, F-111 uçakları vurulurken, Kuveyt'te bugün bir saldırı başladı. Bombaların tümü Suudi Arabistan
- Bu arada, İncirlik ve Türkiye alarına geçirildi. Kuvvet Koruları toplandı. Başbakan Akbulut, başkanı Özal ile değerlendirildi

EK-8: SADDAM, ÖZAL'DAN ÖÇ ALIYOR (HÜRRİYET)

Hürriyet

Türkiye Türklerindir 4 Nisan 1991 Perşembe Kurucusu: Sedat Simavi 1896-1953

Irak lideri, 500 bin kişiyi korkutarak Türkiye'ye kaçırmak istiyor

Saddam Özal'dan öç alıyor

Ölümden kaçanlar açlığın pençesinde

- Kuzey Irak'taki kanlı çatışmalardan kaçarak sınırimıza da-yanan binlerce mülteci, şimdi de açlık ve sefaletle savaşıyor...
- Hakkâri ve Şırnak vâllikleri, tampon bölgede bulunan çocuk çocuk Kürt ailelere ilaç ve gıda yardımı yaptı. ● 15. sayfada

● Savaşın ağır bir yenilgi ile çıkan Irak lideri Saddam, kriz ve savaş sırasında Birleşmiş Milletler ambargosuna harfiyen uyan ve üstlerini MÜT-tefik Kuvvetler'e açan Cumhurbaşkanı Özal'ın önüne ikinci Körfez faturasını koymaya çalışıyor.

● Saddam'ın planı, Kuzey Irak'taki Türkmenlerle Kürtleri, sınırimıza sürüp yüz binlerce kişinin bir anda Türkiye'ye sığınmasını sağlamak...

● Genelkurmay'da ve Dışişleri Bakanlığı'nda dün yapılan kriz toplantılarında, "sınırların açılmaması" görüşü ağırlık kazandı...

● Bush üzgün, ama karışmıyor ● 15. sayfada

POLİTİKA MGK'da konuşulanlar ve konuşulmayanlar

İztağrul Özkök

- MGK toplantısında, sınırın açılması konusuna hiç değinilmedi. Tam aksine son derece akılcı bir politika ile Birleşmiş Milletler'in devreye sokul-ması için girişimde bulunuldu. ● 27. sayfada

Irak, şimdi de Kürtleri geri çağırdı

● İngiliz Reuter Ajansı, Bağdat Radyosu'na dayanarak verdiği haberinde, Irak yönetiminin Kuzey'deki Kürt isyanının bastırıldığını belirterek, evlerini terk eden herkese geri dönme çağrısında bulunduğunu bildirdi.

● Öte yandan, Türkiye'nin ultimatomunu Bağdat'a ileten Irak Büyükelçisi El Takritli, "Peşmergeleleri sınır doğru bız sürmedik, Türkiye'ye karşı provokatif tutum içinde değiliz ve olmayız" dedi. ● 15. sayfada

İngiltere'ye sokulmuyor

Tampon bölgeden fotoğraflar

● 15. sayfada

Günlerden beri ilk kez yemek yediler

Her anı ölümlerle burun buruna geçen ve günler süren zorlu yolculuktan sonra Türk sınırını büyük güçlüklerle Semdinli kesiminden aşarak Türkiye'ye sığınan Türkmenlere, kurulan seyyar mutfaklarda yapılan sıcak yemekler dağıtıldı...

Akbulut, Özal'la grubu karşı karşıya getirecek

ANAP'ta iç savaş affı zorluyor

● Parti içindeki değişik ka-natlar, farklı gerekçelerle affın önünü tıkıyor

EK-10: BOSNA'DA SIRPLARA KARŞI İSLAM İTTİFAKI (CUMHURİYET)

EK-11: BOSNA SIRP'A TERKEDİLDİ (ZAMAN)

Hastanelere çeki düzen gerekiyor
HASTALAR MAGDUR EDİLİYOR:
İstanbul'daki bazı hastanelerde idari aksaklıkların faturası hastaları ve yakınlarına ödetiliyor. Hastanelerde mevcut müstahdem kadrosunun yetersiz olmasından çoğu defa hastaları bir servisten diğerine yakınları götürmek zorunda kalıyor
OKTAY MEHMET 19. SAYFA'da

ZAMAN
6 HAZİRAN 1993 PAZAR FARKLI GAZETE FİYATI: 4000 TL

Prof. Dr. Ersin Kalaycıoğlu:
'Siyasi yapılanmamız yenilenmeli'
Türkiye'nin hemen hemen her seçimine farklı sistemle gitmişine dikkat çeken Kalaycıoğlu, dünyanın hiçbir yerinde mükemmel seçim sisteminin olmadığını belirtti. Kalaycıoğlu, "Siyasi yapılanmamız yenilenmesi şart" şeklinde konuştu
BİLGİSİZ 10. SAYFA'da

Bosna Sırp'a terkedildi

STE TERKEDENLER: Her meselede olduğu gibi, Bosna'yı da Batı'ya ismarlayan 'havale memurları'nın göstermelik yardımları, cılız çıkışları aylardır akan Müslüman kanını durduramadı

 <p>Süleyman Demirel TC Cumhurbaşkanı Bosna'ya sadece gıda yardımı yapan Türkiye'nin başı, şu an sahilde tatlını geçirirken 'devletin çalığı'nda ediyor</p>	 <p>Hüsnü Mübarek Mar. Cumhurbaşkanı Bosna'ya en ilgisiz kalan lider. Ülkesindeki Müslümanlara Sırp zulmüyle mücadele ediyor</p>	 <p>Fahd bin Abdülaziz Suudi Arabistan Kralı Bosna'ya sembolik yardımda bulundu. Dünyasını mamur etmeye çalışan Fahd, Körfez şeyhleri ile ikbal hesapları peşinde</p>	 <p>Gulam İshak Han Pakistan Devlet Başkanı Bosna'ya insani yardımda bulundu. Halkının isteklerine tercüman olmadı. Benazir Butto'ya Başbakanlık yolu açmakla meşgul</p>	 <p>Haşimi Rafsanjani İran Cumhurbaşkanı Gıda yardımı yaptılar ve silah gönderme girişimleri başarısızlıkla sonuçlandı. Rafsanjani 11 Haziran seçimi için meydanlarda</p>	 <p>Hamid El-Gabid İKT Genel Sekreteri İslam ülkelerini bünyesinde toplayan kurumun başı, Bosna trajedisinin çözümünü Bahya bırakı. İKT Bosna imtihamından başarısızlıkla çıktı</p>
---	--	---	--	--	---

KATLİAM 15 AYDIR SÜRÜYOR:
Bir yanda; yeraltı ve yerüstü zenginlikleri ile dünyanın en büyük gücü olan 1 milyarlık İslam alemi, diğer yanda 3 milyon Müslüman Boşnak'a mezar olan Bosna Hersek. Sırp vahşeti başlayalı 15 ay oldu. Vahşi Bosna, 'Fetretin Özü' den teskin otukleri ağır silahlarla, Bosnalı Müslümanları, kadın, çocuk, yaşlı ayrımı gözetmeksizin katletti. Uygur (1) dünyanın kılı bile

MİLYONLARCA MÜSLÜMAN MÜLTECİ:
Sırp saldırıları sonucu Boşnakların onda biri şehid oldu, milyonlarca Müslüman da mülteci olarak dünyanın dört bir yanına dağıldı, aileler parçalandı, onbinlerce Müslüman kadının ırzına geçildi. Batı'nın Bosna'daki vahşeti seçirici kalmadı 'anlaşılabilir', çünkü tarihin sayfaları karşıtırdığında engizisyon mahkemelerinin ve daha nice insanlık suçunun

ONLARA SAHİP ÇIKAN OLMADI:
Bosna'nın lideri Ali İzzetbegović, Yugoslavya'nın dağılmasından sonra attığı cesur adımlarda İslam dünyasına güveniyordu. Bu güvenle önce bağımsızlık ilan etti, sonra kendilerini boğmak isteyen Sırp'lara karşı savaş başlattı. Ancak güvendiği İslam ülkeleri, Bosna meselesini Batı'nın kontrolündeki uluslararası kurumlara, BM'ye, AGİK'e, havale etti. Halklarının hislerine terütman olmayan İslam ülkelerinin liderleri havale memurluğu ile için için sınırlıydı. İzzetbegović İslam dünyasının mevcut

EK-12: ANKARA, SOVYETLERE KAFKASYA İÇİN GÜVENCE VERDİ (HÜRRİYET)

G

DÜNYA

Sovyet lideri Gorbacov ve ABD Başkanı Bush, her iki tarafı da sertçe uyardılar

Ermeni-Azeri çatışmasına 'süper' müdahale

Muttalibov'dan Demirel'e cevap mesajı

BASKAN Bakanlar Kurulu'nun Azerbaycan'ın Başbakanı Hasan Hasanov'a gönderdiği Azeri-Ermeni sorununu barış yoluyla çözme mesajı üzerine ve tutarlı bir şekilde Azeri-Ermeni sorununu Azerbaycan Devlet Başkanı Ayaz Muttalibov yanıtı.

Demirel'in mesajına Hasanov'a ilişkin görüşlerini Moskova Büyükelçisi Volkan Yural'a da gönderen Muttalibov, Bakanlar Kurulu'nda Demirel'in mesajına ilişkin Muttalibov'un yanıtı "çok olumlu ve yapıcı" olarak nitelendirildi. Muttalibov mesajında Azeri-Ermeni sorununu barış yoluyla çözüme kavuşturmanın önemini vurguladı.

AZERBAIJAN ile Ermenistan arasında süren çatışmaya gelen gerginlik Sovyetler Birliği Başbakanı Mihail Gorbacov'un çağrısıyla bastırıldı. ABD iki tarafı da sert bir şekilde uyardı ve anlaşmazlığın barış yoluyla çözümlenmesini istedi.

ABD Dışişleri Bakanlığından yapılan açıklamada, "Amerikan hükümeti, iki cumhuriyet arasındaki durumdan ve bunun yeni çatışmalara yol açmasından derin endişe duymaktadır. Cumhuriyetlerle olan ilişkilerimiz, onların demokratik değer ve uygulamalara verdikleri desteğe göre belirlenir. Bu da, etnik anlaşmazlıkların barışçı yollar ve uluslararası emel taraflarından kabul edilmiş insan haklarına saygı ile çözümlenmesini kapsar" denildi. Sonra, ABD Dışişleri Bakanı James Baker'in de ilgili taraflarla görüştüğüne atıldı.

Bu arada, İran Dışişleri Bakanı Ali Ekber Velayeti, ülkesinin Azerbaycan ve Ermenistan arasında sağlıklı ilişkiler kurulması için her türlü yardıma hazır olduğunu açıkladı.

Kazakistanın başkenti Almatıda Ermeni meslektaşları Refik Petrosyan ile önceki gün bir görüşme yapan Velayeti, "Hütnin Sovyet cumhuriyetleri arasında iyi kom-

AZERİ Ermeni çatışması. Sovyetler Birliği Devlet Başkanı Mihail Gorbacov'un girişimiyle son anda önledi. Azerbaycan Karabağın özerklik statüsünü geri verdi. Washington, Ermenistan ve Azerbaycan'ı uyardı. Azerbaycan'ın uluslararası arabuluculuk yapabileceğini bildirdi.

Herkes HACIOĞLU BAKLI (Kazakistan) suluks ilişkileri istediğini" kaydetti.

ÖZERKLİĞİ GERİ VERİLDİ

Sovyetler Birliği Başbakanı Mihail Gorbacov, dünkü Devlet Konseyi toplantısının Karabağ sorununun çözümlenmesi yönünde "önemli noktası" olduğunu bildirdi. Ermenistan ve Azerbaycan liderleriyle yaptığı görüşmelerin bir sonucu olarak Karabağ sorununu kurtarılabildiğini belirten Gorbacov, "Anlaşmazlığın terimlerini önlediğimizi ve anlaşmazlığın çözümlenmesi için her türlü yardıma hazır olduğumuzu sunuyoruz" dedi.

Azerbaycan sınırları içinde kalan, ancak nüfusun çoğunluğunu Ermenilerin oluşturduğu Karabağ Özerk Cumhuriyeti'nin Azerbaycan Parlamentosu tarafından iptal edilen özerklik statüsü de Devlet Konseyi'nin kararıyla dün geri verildi. Azerbaycan Devlet Başkanı Ayaz Muttalibov, toplantıdan sonra "Devlet Konseyi'nin çağırması, gü-

rüşmelere yeniden başlanması için etkili olmuştur" dedi. Ermeni Lideri Levon Ter-Petrosyan da Karabağın özerklik statüsünün geri verilmesi için bir adım yaratıldığını söyledi.

Ola yandan, Ermenistan Dışişleri Bakanlığı, sorunların "Diplomatik yollarla çözümlenmesi" için Azerbaycan Dışişleri Bakanlığına (sözlü) bildirdi. Muttalibov'un etnik sorunlarla ilgili danışmanı Ramin Musabekov da Ermeni ve Azeriler arasında kan dökülmesini engellemek için "En ufak fırsatın bile kaçırmayacağını" bildirdi.

YÜZYÜZE GÖRÜŞMEKLER

Ermenistan Devlet Başkanı Ter-Petrosyan, barış görüşmelerine Rus ve Kazak güçlendirmeleri de katılacağını, ayrıca Muttalibov ile yüz yüze görüşmeler de yapacaklarını bildirdi. Muttalibov ise Karabağın özerklik statüsünün iptal edilmesini ve Azerbaycanın bu konudaki kararını yaptırım gücüne sahip olmadığını belirterek, "İlk yapacağım, hükümetime ve Parlamento'ya bilgi vermek. Anı tepkileri ve çatışmaları engellemek için insanları tutmaya çalışacağım" dedi.

Her iki cumhuriyetin de Karabağ üzerinde hak iddia etmeleriyle başlayan Azeri-Ermeni gerginliği, Azeri ve Kazak yetkilileri taşıyan bir helikopterin Ermeni tarafından vurulmasıyla dün başlamıştı. Azeriler, helikopterin Ermeniler tarafından düşürüldüğünü; Ermeniler ise kötü hava koşullarının buna neden olduğunu ileri sürüyorlar.

Ankara, Sovyetler'e Kafkasya için güvence verdi

ANKARA (ANKARA) (Hürriyet)

TÜRKİYE, Azerbaycan yönetiminin bölgedeki gerginlik ortamında bir politika izlemesi üzerine, Sovyetler Birliği'ne "Kafkasya'daki hırsızların korunması için her türlü desteğin sağlanacağı" mesajı verdi. Mesajda, Azerbaycan yönetiminin uygulamaya başladığı politikanın desteklenmediği ve bu gelişmelerden duyulan endişelerin Bakıya en üst düzeyde iletilmiş olduğu belirtildi. Hükümet'in bu konudaki görüşleri önceki gün Türkiye'nin Moskova Büyükelçisi Volkan Yural, tarafın-

dan Sovyet Dışişleri Bakanlığına aktarıldı. Aynı gün Sovyetler Birliği'nin Ankara Büyükelçisi Albert Çernikov de Dışişleri Bakanlığına davet edilerek, Azerbaycan ile Ermenistan ve Karabağ yöresindeki gerginlik ortamına karşı olumsuz bir durumun belirlendi. Üst düzey bir Dişişleri yetkilisi, Türk Hükümetinin bu konudaki olumsuz görüşlerinin Başbakan Demirel, tarafından, Azerbaycan Başbakanı Hasan Hasanov'a bir mesajla iletilmiş olduğunu söyledi. Mesajda şu görüşlere yer verildi:

● **Türkiye'nin Azerbaycan'ın bağımsızlığını tanıması, Azeri yönetiminin bölgedeki hırsızları barış ve demvanslarına desteklediği anlamına gelmemelidir.**

● **Türkiye, Karabağ Azerbaycan'ın ciddi bir devlet anlayışı içinde, bölgesel sorunların diyalog yolu ile ve saygıya dayalı bir tutumla çözülmesi için aldığı kararları yeniden gözden geçirmesini beklemektedir.**

● **Bu konuda Türkiye, bölgede hakerik de dahil, üsretin dışarı yapmaya hazedir.**

● **Türkiye'nin Azerbaycan yönetimine yönelik dostça mesajı, Ermenistan'ın olayları tahrik eden politikasına da destek anlamına gelmez. Ermenistan yönetiminin ter üsretin dışarıya'nın dışından sınırları çabalaması devranı olması kabul ve adil bir barışın sağlanması için Azerilerle sağlıklı bir diyalog kurması şarttır.**

● **Türkiye, Karabağ Azerbaycan'ın ciddi bir devlet anlayışı içinde, bölgesel sorunların diyalog yolu ile ve saygıya dayalı bir tutumla çözülmesi için aldığı kararları yeniden gözden geçirmesini beklemektedir.**

● **Bu konuda Türkiye, bölgede hakerik de dahil, üsretin dışarı yapmaya hazedir.**

● **Türkiye'nin Azerbaycan yönetimine yönelik dostça mesajı, Ermenistan'ın olayları tahrik eden politikasına da destek anlamına gelmez. Ermenistan yönetiminin ter üsretin dışarıya'nın dışından sınırları çabalaması devranı olması kabul ve adil bir barışın sağlanması için Azerilerle sağlıklı bir diyalog kurması şarttır.**

EK-13: ÖZAL: DİŞİMİZİ GÖSTERMELİYİZ (CUMHURİYET)

EK-14: KIBRIS KUVEYT'E BENZEMEZ (ZAMAN)

si

D İŞ HABERLER

ZAMAN 5

KKTC, Rumların silahlanmasından duyduğu endişeyi BM'ye iletti

Kıbrıs Kuveyt'e benzemez

DIŞ HABERLER SERVİSİ

Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti, Rumlar'ın silahlanmasının Körfez krizine benzer bir durum meydana getirebileceği konusunda Birleşmiş Milletler Genel Sekreteri'ni uyardı.

Son günlerde Kıbrıs-Kuveyt benzetmesi yapılmasından fazlasıyla rahatsız olan KKTC, Genel Sekreteri'ne "iki mesele arasında herhangi bir benzerlik bulunmadığı gibi, Rumlar'ın silahlanmaya günde 1,4 milyon dolar ayırmayı planlamasının, Irak'ın silahlandırılması sonucu ortaya çıkan Körfez bunalımını hatırlatmaktadır" şeklinde bir mesaj gönderdi.

New York'taki KKTC Temsilcisi Osman Erteg, Cumhurbaşkanı Rauf Denktaş'ın talimatı üzerine, 8 Şubat tarihinde Birleşmiş Milletler Genel Sekreteri'ne bir mektup göndererek Rumlar'ın aşırı boyutlarda silahlanmaya başlaması konusunu gündeme getirerek, bu durumun Genel Sekreteri'nin Kıbrıs konusundaki iyi niyet çabalarını aksatacağını bildirdi.

Söz konusu mektubun son bölümünde şu ifade kullanıldı:

"Kıbrıs Türk tarafı, Rumlar'ın bu eğiliminin tamamen tersine çevrilerak, siz ekselansların iyi niyet görevlerinin, Güvenlik Konseyi'nin 649 sayılı kararının ruhuna aykırı olarak, Kıbrıs Rum tarafınca kösteklenmesini değil, saygı gösterilmesini ve kolaylaştırılmasını görmek ister."

Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'nin geçen yıl, Genel Sekreter Perez de Cuellar'ın başkanlığında Denktaş'la Vasilis arasında 1990'ın mart ayındaki görüşmelerin başarısızlıkla sonuçlanmasından sonra aldığı 649 sayılı kararda, taraflara, durumu daha da kötüleştirecek hareketlerden kaçınmaları çağrısında bulunuluyordu.

Birleşmiş Milletler Genel Sekreteri'nin Kıbrıs konusundaki iyi niyet görevi çerçevesinde hazırlayacağı raporu, mart ayının ilk haftasında Güvenlik Konseyi'ne sunması bekleniyor.

Birleşmiş Milletler Genel Sekreteri'nin Siyasi İşler Dairesi Başkanı Gustave Paysal, Dışişleri Bakanlığı Kıbrıs Masası Başkanı Korkmaz Haktanır ve KKTC Cumhurbaşkanı Rauf Denktaş'ın danışmanı Prof. Mümtaz Soysal ile KKTC'nin New York Temsilcisi Osman Erteg arasında hafta başından beri New York'ta sürdürülen görüşmelerde yeni bir etap daha tamamlandı.

ALPTEMOÇİN, CUELLAR'LA PAZARTESİ GÖRÜŞECEK

Öte yandan Türkiye'nin Amerikalı Dostları Derneği'nin toplantıları dolayısıyla halen ABD başkentini Washington'da bulunan Dışişleri Bakanı Ahmet Kurtçoba Alptemoçin, 24 Şubat Pazartesi günü New York'a geçecek.

25 Şubat Pazartesi günü Birleşmiş Milletler Genel Sekreteri Perez de Cuellar'la Alptemoçin arasında gerçekleştirilecek görüşmenin gündeminde Kıbrıs konusu da bulunuyor.

BATI TRAKYA TÜRK BİRLİĞİ GENEL BAŞKANI UÇAR.

EK-15: AVRUPA'NIN GERÇEK YÜZÜ (HÜRRİYET)

“Özal’ın Kıbrıs politikası yanlışı”

BRÜKSEL- Dışişleri Bakanı Safa Giray, Pazartesi günü yapılacak Türkiye-AT Ortaklık Konseyi toplantısı için dün Amerika’dan Brüksel’e geldi. Giray, Kıbrıs zirvesinin yapılamaması konusunda Denktaş ve Özal arasında başlayan tartışmada, Denktaş tarafını tutarak, “Denktaş günah keçisi değildir” diye konuştu. Dışişleri Bakanı Giray, Rauf Denktaş’ın işleri sürekli olarak yokuşa sürdüğü görüşüne katılmadığını, Rum ve Yunanistan tarafının da hiçbir şeyi kabul etmediğini ve Denktaş konusunda “insafsızlık” yapıldığını belirterek şunları söyledi:

“Kıbrıs’ta kalıcı, yaşayan ve kısa zamanda kavraya sebep olup yıkılmayan bir anlaşma olsun istiyoruz. Acele ile yanlışı bir şey yaparsak 1960’daki gibi üç senede yıkılır. Biraz daha dikkatli bakmanın faydası var. Kıbrıs zirvesi yapılmıyor diye herkes bir günah keçisi arıyor. Herkes Denktaş kabul etmiyor, diyor. Denktaş belki biraz erken konuşuyor, taktik hatası yapıyor ama ortada ciddi bir konu var. Sonuçları yanlışı olabilecek bir yere de gidilmemesi lazım. Denktaş istemedi de bu iş olmadı demek yanlıştır. Turgut Bey’in (bu iş pahalıya patlıyor, 200 milyon harcıyoruz) sözleri doğrudur ama işler ondan ibaret değildir.”

ATTA GERİ ADIM

Kıbrıs zirvesinin ertelenmesinin faturasının Başbakan Yılmaz ve

hükümetinin de üzerine yıkılmayacağını söyleyen Giray, “Paris zirvesinden sonra iki liderde Kıbrıs zirvesi konusunda anlaşma zemininin ortaya çıkmadığını söylediler. İki taraf ta aynı kanaatte olduklarını belirttiler” diye konuştu.

BU KONUDA KAÇILIMMAZ

Giray, Yunanistan’ın bir tezi olan, “Kıbrıs meselesi Türkiye-AT ilişkisini zedeler” görüşü konusunda gazetecilerin sorularını cevaplandırırken, Kıbrıs meselesinin kaçılarak kurtulacak bir konu olmadığını belirterek şöyle konuştu:

“Pazartesi günü yapılacak Türkiye-AT ortaklık konseyinde yine Kıbrıs konusunu getirecekler. Öyle bir karar var. Kıbrıs konusundan kaçmanın mümkün olmadığını düşünüyorum. Kıbrıs meselesini bu ortamlarda konuşmam demek birşeyi halletmiyor. Bu meseleyi her ortamda konuşuruz.”

Bir gazetecinin “O zaman Kıbrıs meselesinin AT ilişkilerini zedelediğini kabul ediyor muyuz? Çünkü 1988’de bu konu geldiği için Ortaklık Konseyi yapılamamıştı şeklindeki sorusuna ise, “Kıbrıs meselesi, Türkiye-AT ilişkilerini zedeleyiyor. İstersen kabul etmem de, zedeleyiyor. Ancak biz zedelemesinin yanlışı olduğunu söylüyoruz” karşılığını verdi.

Emin VAROL

önerdi

EK-17: MARAŞ VERİLMESİN TELGRAFLARI BEDAVA (HÜRRİYET)

